334

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

ПЖТЬ И ЛЕГЕНДА

ОТЪ

ВЛАДИСЛАВЪ МИЛАДИНОВЪ-АЛЕКСИЕВЪ

ПРОФ. СОФ. УНИВЕРСИТЕТЪ

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ИЗГРѢВЪ"
1 9 4 3

I

РОДНИ МАКЕДОНСКИ ПРОСТОРИ

ПЪТНИ БЕЛЕЖКИ

ОТВЖДЪ СТАРАТА ГРАНИЦА

Безъ друго не сте се още качвали по високия планински предѣлъ между Кюстендилъ и Криворѣчна-Паланка. На това мѣсто се е събралъ не само единъ високъ вододѣленъ масивъ. Тука сж събрани сжщо, като голѣмъ вѣнецъ, като безкрайна лента, красиво строени едно до друго възвишения. Дали сж си среща свиднитѣ за всѣко наше сърдце централнобългарски планини.

Тамъ, далеко на хоризонта, се подаватъ върховетѣ на Рила. Отъ високитѣ й мжжествени гърбове, по които сме се покатерили, се очертава туловището на дивния Пиринъ. По-наблизу погледътъ се спира на потайно сивия масивъ на Осогово. А до насъ, току подъ краката ни влѣво и вдѣсно, окото се кжпе въ наслада изъ просторната гледка на плодовитата котловина задъ Кюстендилъ — съ най-прекраснитѣ овощни градини на просторната българска земя.

Чуденъ пжть е пжтьтъ по тѣзи вити като змия бѣли ленти отъ Кюстендилъ до отсрещното ширине. До пожълтѣлитѣ и повѣхнали планински хребети на югъ. Ето и лабиринтътъ отъ дълбоко врѣзани падини, които сега прекосяватъ нашия пжть. Следъ часъ-два и ние, юнацитѣ на славната дружина, ще бждемъ по онія тамъ далечни върхове на хоризонта, които ни дѣлятъ отъ Кумановското и Скопското поле.

Тукъ и тамъ далече подмамва нашия духъ и нашето око единъ дивенъ новъ свѣтъ. Това е пакъ българската природа. Това е пакъ майката българска земя.

А вижте какво сж направили чужденцитѣ — по тая свещена българска земя. Изглежда не сж спали спокойно день и нощь. Кула до кула сж строили тѣ. Строили сж бункери все отъ камъкъ, отъ желѣзо и бетонъ. Съ дълбоки окопи и ровове. Не сж имали време да се наслаждаватъ на околната хубость. На тия чукари, обсипани съ толкова Божия благодать—на тоя български свѣтъ.

Ръмоли подъ краката ни и пѣе своята вѣчна пѣсень бързеятъ, нареченъ тука горе отъ мѣстното население Кривата-рѣка. Ръмоли и пѣе своята вѣчна пѣсень отъ височинитѣ чакъ тамъ далеко до низинитѣ на легендарния нашъ Вардаръ. Пчиня се казва ржкавътъ-посрѣдникъ, който свързва бързотечнитѣ води на този планински потокъ съ Вардара и съ полетата и равнинитѣ на безценния Божи даръ презъ цѣли вѣкове на българското сжществуване.

Прекосите ли „границата“ — селища малко. Явно е, нѣкогашни пандури не сж могли да търпятъ българина така близу до границата. А какво дивно село е първото срещнато село! Романтиката на българскитѣ вѣкове, епосътъ и народната българска пѣсень си-

гурно сѫ свили своя най-интименъ кѫтъ по тия свежи планински жгли. По тѣхъ сѫ нощували следъ дългъ походъ българскитѣ воини на толкова царе и воеводи. По тѣхъ презъ черно робство сѫ се крили измѫчванитѣ български души. Тука е бродилъ, день по день и нощь по нощь, неуморниятъ духъ на бунтаритѣ и всѣвалъ страхъ срѣдъ потисници народни.

— Нашето село се казва Жидилово, съ гордость отвръщатъ на зададени въпроси срещнатитѣ селяни. Всѣка чука тукъ носи името на нѣкой старъ болеринъ. Всѣки камъкъ и всѣка пѫтека познаватъ духоветѣ на всички покровители народни — отъ царь Самуила до героитѣ на новото българско време. Не отбелязваме имената на другитѣ срещнати селища предъ Криворѣчна-Паланка. И тѣ сѫ, все сѫщо така, свързани съ вѣковни спомени за мѫки и радости на българския народъ. Презъ тѣзи планински тѣснини сѫ водили и нѣкога всички знайни и незнайни пѫтища — отъ българския центъръ къмъ западъ, къмъ обетованата българска земя.

По тѣзи тѣснини потисници-чужденци не сѫ благоволявали да поддържатъ редовни пѫтища. Това се вижда още на пръвъ погледъ като се премине старата граница. Сега нашитѣ работятъ по български. Впечатлението е, че, съобразно голѣмитѣ нужди за редовни и бързи съобщения съ македонската българска земя, работата трѣбва най-малко да се удесетори. Толкова сѫ развалени и изоставени тѣзи пѫтища отъ Гюешево до Криворѣчна-Паланка. Нали сме народъ, който трѣбва бързо и истински да напредне! Ако да бихъ ималъ сила, не бихъ нито за мигъ оставилъ безъ желѣзница този български пѫть — отъ хиляда години насамъ! Веднага бихъ поправилъ и тѣзи изпочупени табели-показалци съ стърчещи по пѫтя голи бетонни стълбове. По-рано тѣ сѫ били писани на чуждъ езикъ и знае се защо мѣстното население въ първия мигъ следъ освобождението ги е унищожило. Сега, сега то е склонно всичко да даде, за да получи желѣзопѫтната линия София—Скопие.

София—Скопие за три, за четири часа! Този вѣковенъ блѣнъ трѣбва да стане въ най-скоро време българска действителность.

Котловината се врѣзва все по-дълбоко и по-дълбоко на югъ. Рѣката става широка и мѫтна. Зеленият ширъ отъ дветѣ й страни — по-пространенъ. Ето и първитѣ обърнати камиони. Ето и първитѣ самотни гробове на падналитѣ храбреци въ полето на честьта. Самотни и обсипани съ повѣхнали вече цвѣтя отъ добрата българска майка и отъ добрата българска девойка. Тѫгата по загиналитѣ храбри войскари е обща, както е обща тѫгата по изгубени нѣкога синове и братя въ брань за българска народна честь.

Влизаме нѣкакъ изведнажъ и незабелязано въ Криворѣчна-Паланка. Та това е цѣлъ градъ-лента. Сѫщинска проточена крива снага по цѣлата тѣснина — такъвъ е този нашъ градъ Паланка. Сѫщо като Лѣсковецъ до Велико-Търново. Бѣли кѫщи. Много работилници. Много мостове — отпредъ и отзадъ града. Високи руси мѫже. Улицитѣ пълни съ деца. Това богатство тука е наистина на почить. Деца, здрави деца иска българинътъ.

Но кѫде сѫ женитѣ?

За да ги видите, трѣбва да надникнете презъ праговетѣ на домоветѣ имъ. Женитѣ сѫ всички на работа. Бързатъ да изтъкаятъ намисленото — да не ги завари зимата. Разходката имъ привечерь е само до отсрещнитѣ извори. Отъ тамъ тѣ се връщатъ съ пълни менци планинска вода. Обмѣна въ заниманията имъ въ кѫщи е да измѣсятъ и да изпекатъ хубавъ хлѣбъ за мѫжетѣ и за децата. Българинътъ живѣе съ здравъ и хубавъ хлѣбъ. Преди всичко съ хлѣбъ.

Българската градска и домашна идилия на вѣковетѣ се повтаря и тука съ цѣлата си сила. Примитивниятъ български животъ крепне и тука — за спокойствие и за радость на истинския българинъ.

Училището е каточели било постоянно занемарявано. Дано днесъ и утре, бидейки въ наши рѫце, да просвѣтне и да напредне бързо. Колко такива Криворѣчни-Паланки съ сѫщитѣ нужди за родни школи по всички български земи! Колко училища очакватъ своитѣ учители! Учители ли? По е право да се каже: колко Криворѣчни-Паланки очакватъ въ новитѣ български земи, и най-вече въ светата македонска земя, да видятъ своитѣ истински учители, да видятъ своитѣ апостоли!

Горди сѫ балканцитѣ криво-паланчани. Умѣятъ и да приказватъ. Умѣятъ и да слушатъ. Говорятъ на северномакедонски български диалектъ. Прекрасна фонетика. Здраво сричане. Истинска българска езикова сила. Въ нея строителитѣ на новобългарския езикъ сѫ длъжни да се вслушватъ по-често... Колко лековѣрни ми се виждатъ срѣдъ този достоенъ народъ съ достоенъ западнобългарски говоръ писанията на хора нашенци, дошли тука, и въ Куманово, и въ Скопие, и които до втръсване изтъркано повтарятъ, че ужъ край „границата“ чужденцитѣ били направили поражения върху хубавия западно-български говоръ.

Ето ни сега отново навънъ, срѣдъ този съкровенъ край.

А лозята на тоя трудолюбивъ български градъ? Елате и вижте поне само лозята му. Попръскани, оплѣвени, гиздави широки листе. Грозде много ще има тази година. Ще има и хубаво черно вино за презъ зимата. Тогава, когато тежката снѣжна покривка, вилицитѣ и ледената буря ще затворятъ всички пѫтища... Срѣдъ лозята, до самъ пѫтя за Куманово, натрапници нѣкогашни сѫ издигнали малъкъ мавзолей църква, накитенъ съ богата мозайка, представяща ликове на чужди духовници или на чужди срѣдновѣковни владѣтели, нѣмащи нищо общо съ светата българска земя. Та това е винаги било система за насилника-чужденецъ. Система, която била тъй често практикувана. Не сѫ стигали другитѣ мѫки на тия здрави наши криво-паланечки мѫже и жени! Чуждитѣ натрапчиви знаци трѣбва да отидатъ тамъ, отъ гдето сѫ били докарани!

— Колко страдаме отъ това, че между ни не оставатъ много гости, които да ни отворятъ сърдцата. Да просвѣтлятъ умоветѣ

ни. Много свѣтъ се източи и се точи всѣки день къмъ Скопие. Малцина като васъ оставатъ въ нашия градъ. Тѣзи думи ще ви каже всѣки старъ и всѣки младъ човѣкъ тука.

— Знаете ли какво бѣ Криворѣчна-Паланка въ турско време? Тука имаше прогимназия. Имаше две първоначални училища. Имаше десетина български учители и учителки. Повечето мѣстни хора. Тогавашнитѣ ни учители и учителки бѣха учили предимно въ Скопската и въ Солунската български гимназии. Учителитѣ бѣха добре подготвени. Надарени бѣха съ дълбока обичь къмъ народното дѣло. Съ пълна преданость къмъ училището и къмъ ученицитѣ си.

— Ние, отъ Криворѣчна-Паланка, искаме старото да се върне. Върнете ни го, и елате следъ година-две да ни видите. Да видите нашия български напредъкъ. Напредъка на нашата българска земя.

Криворѣчна Паланка е китенъ курортенъ градецъ. Този градецъ е другарьтъ и въ сѫщото време партньорътъ на Кюстендилъ. Кюстендилъ има топлитѣ бани. Паланка има лѣтната прохлада. Има толкова много чаръ. Толкова много идилия по проточенитѣ на изтокъ низини. А сѫщо така има и добро непресторено българско гостоприемство.

Но... но нека го кажемъ пакъ, пѫтьтъ до този курортенъ кѫтъ на българската земя трѣбва да стане желѣзенъ. Скрѫбно е да помисли човѣкъ, че Кюстендилъ и Гюешево не могатъ да бѫдатъ свързани съ желѣзопѫтенъ тунелъ за една-две години. До вчера тѣзи пѫтища бѣха забранени. Заградени съ толкова и толкова редици бодливъ телъ! И запустѣли! Сега ще трѣбва да върнемъ стрелката къмъ нормалното. Защото тѣзи пѫтища не водятъ само за Криворѣчна-Паланка, а водятъ за сърдцето на една обширна и исконна българска земя — Македония.

Сбогомъ, гостоприемна и китно спретната Паланка! Сбогомъ, забравено българско дете на вѣковетѣ. До виждане презъ идното лѣто! Нека Богъ на тебе и на насъ всички помага.

Сега пѫтуваме на югъ и сетне на западъ. Колко сѫ много още тѣзи български паланки като тебе, които искаме да видимъ! Които, може би, сѫщо тъй искатъ да ни видятъ!

Сърдцата ни сѫ преизпълнени отъ радость. Земята на светитѣ солунски братя, земята на Климента и на Самуила, земята на нашитъ бащи и на нашитѣ дѣди цѣла е разгънала своитѣ обятия за погледа ни, за най-съкровенитѣ ни мечти. Тя, земята българска, земята на единъ храбъръ народъ, ни очаква съ отворени обятия.

СТРАЦИНЪ-ПЛАНИНА И СКОПСКА ЦЪРНА-ГОРА

Сбогомъ, Осогово. Дружината крачи все напредъ. Сѫщо както въ народнитѣ пѣсни. Сѫщо както въ безчетнитѣ походи и въ безчетнитѣ подвизи на твоитѣ юнаци — осоговци. Колкото се човѣкъ повече отдалечава отъ тебе, толкова повече му ти ставашъ по-мила, по-близка до сърдцето планина. Единъ следъ други ни

откривашъ ти пѫтищата на обетованата българска земя. Земята на българскитѣ страдания до вчера. Земята на сълзитѣ и на безпомощнитѣ вопли.

Ние напредваме къмъ Кратово. Къмъ Куманово. Къмъ дивната горновардарска красавица — Скопие.

Какъвъ чуденъ пѫть! Каква жива стена отъ зеленина до възбога! Какви високи тополи — изправени отъ двете страни на нашия пѫть.

Знаете ли, где е Страцинъ? Сега пълзимъ по гърдитѣ му. Въздигаме се все по-нависоко и по-нависоко. Страцинъ планина е невръстниятъ братъ на Осогово и на Скопска Църна-гора. По-низка е отъ тѣхъ. Но нали имъ е побратимъ! Това побратимство е отъ старо българско време. Тогава и хората и планинитѣ сѫ били нѣкакъ по-други. Поддържали сѫ се. Почитали сѫ се.

Страцинъ е сѫща гиздава западнобългарска хубавица. Отдалече не се различава отъ най-китната моминска градина. Линиитѣ ѝ сѫ меки и гладки. Срѣдъ лѣто е, а то зеленина безкрайна покрива високитѣ ѝ пасбища. Долу въ политѣ ѝ житото едро наклася. Царевицата и овесътъ сѫщо. Възкачите ли се по-нависоко, погледътъ ви се нѣжно гали отъ тъмноборови простори. Свежо и бодро се диша по тѣзи прелестни гънки на Страцинъ-планина.

Страцинъ е билъ мѣсто за втора укрепителна линия на притѣснителитѣ народни. Колко досадно сѫ разровили пазвитѣ на Страцинъ-планина тѣзи безжалостни чужди хора. Колко безмилостно сѫ поваляли гордитѣ борови глави. Преднамѣрвали сѫ отъ снагата на тази толкова прелестна българска земя да отбиятъ правата, да потъпчатъ вѣковното българско име.

Кули, засади и бункери — единъ до други. Какво не прави страхътъ на чужденеца-потисникъ.

Едри страцински селяни, слѣзли нѣкѫде изъ дебритѣ ѝ, доприбиратъ желѣзарията и дървения материалъ отъ полуразрушенитѣ кули.

— Та това нали все отъ нашъ гръбъ бѣ вземано. То си е наше. Какво не правѣха тѣзи немилостиви натрапници да съголятъ цѣлата ни земя. Да опропастятъ живота ни. Дръвче здраво не оставиха. Керемидитѣ отъ покривитѣ на кѫщитѣ ни даже бѣха надигнали. Нали се свърши най-сетне всичко това. Буйна и богата е нашата земя. Тя ражда всичко. Ние скоро ще допритъкмимъ изгубеното и разграбеното. На всѣко зло има край. Чуждото си отиде. Ето най-сетне нашето дойде. Страцинскитѣ ни села бѣха страшилище за потисника. Тука никога не е сѣквала народната свѣстъ. По тѣзи височини пиле не е прехвърквало безъ наше знание. Нашитѣ войводи бѣха за насъ всичко... И този здравъ и крѣпъкъ българинъ отъ Страцинъ-планина заприказва това, що знае отъ дѣдо и отъ прадѣдо за юначеството на страцинци.

— А сега, чичо? Запитвамъ отъ своя страна.

— Сега Богъ да бѫде съ насъ и съ юнацитѣ ни. Въ кѫщи имамъ петима сина. Тѣ сѫ още малки. Но нали човѣкътъ бавно расте и бърже старѣе. Всички съмъ обещалъ за нашата българ-

ска войска. Кой бѣ дѣдо имъ — моятъ баща! Той лежа по винишката афера години цѣли по занданитѣ скопски. И пакъ не преклони глава. Да знаете, тука, по тѣзи страцински краища, всички сме си такива. Пазили сме си вѣра и народность.

Слушатъ ли се само мѫки народни!.. Тега сме срѣдъ райска българска земя. Сме срѣдъ добри български души. Нѣкога по тая наша земя преминаха страшни битки. Нѣкога при стари български царства. А сега? Ето и сега остатъци отъ вчерашната битка. Тамъ въ дола — танкъ. Дружината скоро се отправи къмъ неподвижното чудовище. Всички се бѣха вече покачили по черния му гръбъ. Децата бѣха успѣли да влѣзатъ и вѫтре. Влизатъ по реда си и други. „Стрелятъ“ по неприятеля съ неподвижно скованата картечница и съ неподвижното орѫдие. Български деца! Нека се учатъ!

Героитѣ на тази стоманена крепость, намѣрили смъртьта си въ нея — четирма, почиватъ до простнатото ѝ туловище, на благодарна българска земя.

Влизаме и ние възрастнитѣ въ вѫтрешностьта на безмълвната малка крепость на смъртьта. Отъ тука сѫ се сражавали героитѣ съюзници. Отъ тука, презъ тѣзи тѣсни отвори, сѫ гледали тѣ за пръвъ и сетенъ пѫть прелеститѣ на тая българска земя. На Страцинъ. На побратимитѣ ѝ Осогово и Скопска Църна-гора.

Желѣзнитѣ имъ столове, мѣстото за бойнитѣ материали, обгорѣлитѣ и паднали подъ седалището ръкавици — всичко лежи още въ безпоредъкъ, на кѫсове, разрушено. Боже, каква ли мѫжка сила въ гърдитѣ сѫ имали тѣзи храбри войни, каква ли неземна храбрость е кипѣла въ сърдцата имъ, за да противостоятъ на десеторно по-многочисления неприятель. Както нашитѣ храбреци по-рано!

На земята ни новото време създаде и нови исполини. Нова смъртъ. Новъ животъ вѣченъ.

Тази картина безъ друго е и чудновата и нова за чутовния по своята стара българска храбрость Страцинъ. А ето тамъ въ жгъла на пода на простнатата стоманена крепость — кѫсъ обгорѣла хартия. Навеждамъ се. Посѣгамъ и съ мѫжка я измъквамъ изподъ желѣзния столъ, върху който седя. Чета. Но какъ е възможно това? Тѣзи хора съ неземно хладнокръвие, може би само нѣколко мига преди да умратъ, сѫ чели нѣмскитѣ класици! Обгорѣлитѣ страници сѫ изъ „Лаокоонъ“ на Лесинга!... Та що е предъ тѣхъ Муций Сцевола на античния миръ! Какъ се времената и епохитѣ мѣнятъ — за бедното човѣчество! И какъ все повече и повече закрепва душата на човѣшкия родъ — предъ самия преходъ отъ живота къмъ смъртьта! И какъ, когато човѣкъ излѣзе отъ вѫтрешностьта на съвременното стоманено чудовище, се чувствува едновременно и потиснатъ и свежъ, и наскърбенъ и възрадванъ. И какъ сѣща още по-силно великитѣ противоречия на човѣшкото битие. И — красотитѣ на българската земя.

* * *

Този пѫть води бавно надолу отъ височинитѣ на Страцинъ. Витъ е като змия. Спущаме се по течението на малка рѣка, при-

токъ на Пчиня. Следъ това обратно по другия брѣгъ на сѫщата малка рѣка. Не може ли тука мостъ нѣкакъвъ да съкрати пѫтя поне съ километъръ. Чужденцитѣ това не сѫ направили. На нашитѣ сигурно не ще избѣгнатъ отъ окото неудобствата за новото бързо време.

Следъ това идватъ още веднажъ височини и още веднажъ се открива обширенъ погледъ влѣво — до гдето очи гледатъ.

Ето, предъ насъ е голѣмото едноименно село Старцинъ. Задъ него, въ далечината, друго още по-голѣмо село, Търново. Сетне, въ дъното, Кратово, родниятъ градъ на толкова видни и просвѣтени българи отъ възраждането до наши дни. А тамъ, въ далечината, до самъ хоризонта, вирналъ глава Султанъ-тепе.

Сега нашата дружина трѣбва да бърза. Деньтъ преваля. Пѫтьтъ е още дълъгъ. Добре е, че спираме така често. Какво може да види човѣкъ, когато бърза. Дали сме се въ ржцетѣ на нашия коларь. Колата му бърза. Но ние, нали й познаваме привичкитѣ: спираме я. Това дължимъ на благоволението на нашия Славе. Та машината трѣбва да служи на човѣка, не човѣкътъ на машината. Пъкъ има понѣкога и малки премеждия. Напомпанитѣ съ въздухъ колела — кѫси, набити, каквито си сѫ — трудно преминаватъ Пчиня подъ моста. Дълго стоимъ забити въ плитката мѫтна вода и въ пѣсъка. Нашитѣ още не сѫ благоволили да свържатъ краищата на великолепно направения, но недоправенъ бетоненъ мостъ.

Вечерното слънце е още твърде силно. Лѫчитѣ му прекосватъ пѫтя успоредно съ нанадолнището, по което слизаме. Тѣ сѫ червени. Сѫщъ пурпуръ. На мѣста ставатъ и по-червени отъ червеноземa, който прегражда пѫтя ни отъ всички страни. Знаете ли, какво чувство изпитвамъ тука? Сѫщо като да съмъ по пѣсъчливи нѣкакви джунгли на Африка. Толкова ми се представя запалена тази страцинска пурпурна вечерь.

Вървите и все вървите напредъ. Край нѣматъ тѣзи слабо баирести плата предъ Кумановo. Веднажъ влѣво. Други пѫть вдѣсно. Навсѣкѫде въ низинитѣ тежко жито. Тукъ-таме само едра царевица — надъ човѣшки бой висока.

Но какво е онова шилесто очертание тамъ, въ далечината, налѣво, върху гърба на баира? Потисници народни и тука на това мѣсто сѫ успѣли да вдигнатъ паметникъ нѣкакъвъ. Паметникъ на насилието. Хубавъ, планински камъкъ. Работили сѫ върху му мѣстни хора. Принудително, разбира се... Побързайте вие, сънародници мои, да оковете въ вериги неправдата и да я разпилѣете день по-скоро, вие, наши хора! Нали имаме правилно отношение и правилно чувство къмъ паметницитѣ на насилието, оставени отъ едно тѫжно за народа и срамно за човѣка чуждо иго. Иначе народътъ ще побърза самъ да срине наравно съ земята тѣзи така хитро и така лукаво въплътени въ камъкъ неправди. Онова, що силомъ сѫ го карали да гради, самъ ще може лесно да събори.

Отъ тѣзи мисли обладана, заслиза дружината най-сетне отъ страцинскитѣ плата къмъ малкото, но китно Кумановско поле. Предъ

насъ сѫ вече крайнитѣ квартали на града на една славна българска учителка — на Екатерина Симидчиева.

— Знаете ли коя е била Екатерина Симидчиева? — запитватъ гражданитѣ, които ни посрѣщатъ и изпращатъ, и веднага бързатъ сами да кажатъ: — Все едно, че тя умре на клалата за своя народъ и за името на България. Завърши девическата гимназия въ Солунъ. Учи се при първи будителки на българската свѣстъ. Завърна се тази бележита скопянка да учителствува въ Куманово. Тогава още агаряни били поискали на сила да превзематъ българскитѣ училища въ Куманово. Учителката Симидчиева, тази наша Жана Д'Аркъ, съ стотина млади още жени и наши моми отъ Куманово, застава въ двора на вратата на училището и казва, че въоръженията до зѫби потисникъ може да превземе и закрие българското училище само като мине презъ трупа ѝ, и презъ труповетѣ на другитѣ жени.

Единъ увещава женитѣ да отстѫпятъ. Тогава Симидчиева се изправя величествена и горда българска просвѣтителка и кани агарянитѣ-потисници да промушатъ гърдитѣ ѝ, но да отстѫпи никога! Тогава разяренъ натрапникъ промушва съ щикъ гърдитѣ на героинята... и тя умира. Умира, но спасява българското име. Спасява и българската честь. И българското училище.

Днесъ Куманово, следъ толкова дълга нова робия, пакъ живѣе съ името на своята славна героиня, и съ своитѣ български училища. Кумановчани сѫ горди, освенъ това, защото тѣхниятъ нѣкогашенъ революционеръ Кръстьо Лазаровъ, сега първиятъ имъ гражданинъ, се радва на пълно здраве и подкрепя читалищното дѣло въ града.

Коя нашенска глава може да каже днесъ — при тѣзи данни и при тази любовь народна — нѣщо излишно за славната българска крепость Куманово! Езикътъ на кумановци? Езикътъ на кумановци е прекрасенъ западнобългарски езикъ. Ние трѣбва да се вслушваме и въ него.

Много сѫ селата, които заграждатъ Куманово отъ всички страни по малкото, но плодородно Куманско поле. Като стена на северъ отъ него се простира, отъ единия до другия край — насреща влѣво снагата на Скопска Черна-гора. Тази сѫща северно-македонска красавица, която въ пазвитѣ си крие най-съкровени български хора, най-свежъ български духъ, най-прелестни български носии и най-мекия запазенъ български езикъ.

Ето и дивниятъ Шаръ отсреща влѣво — като истинска богата декора, задъ Кумановското поле на западъ. Приветъ, легендарни български Шаръ! Поклонъ предъ великитѣ ти помисли. Предъ още по великитѣ ти български мѫки отъ вѣковетѣ! Скоро ще бѫдемъ и въ твоитѣ девствени недра. Скоро ще паднемъ на колѣне предъ безмѣрната ти българска любовь отъ сѫщитѣ вѣкове.

Въ този късенъ часъ кумановския пазаръ намираме препълненъ съ „бѣлоризници“ и „бѣлогащници“. Слѣзли сѫ много селяни отъ селата на Скопска Черногория. Никога не сѫ правили това

по-рано така масово. Сега тукъ е родната българска войска. Може ли да се стърпятъ тѣзи притискани презъ десетилѣтия и вѣкове души! Да не изкажатъ шумно и буйно своята българска радость!

Боже, Царю на сждбинитѣ на човѣка! Колко съмъ Ти благодаренъ, че ме просвѣтли смирено да преклоня глава презъ тази първа македонска нощь, предъ Твоето велико дѣло, предъ величието на Твоя промисълъ и на Твоята благодать, така обилно и бащински излѣти върху толкова много страдащата ми родина! Колко безсънни нощи, колко душевни мжки, колко изпитания изпрати Ти за поука на тази страдалческа българска земя, на този твърдъ и гордъ български македонски народъ, за да изкупишъ въ правда днешния ни день на всенародна радость, днешния ни день на гранитна вѣра въ силитѣ на българския човѣкъ и българското дѣло!

Колко се сега спокойно почива въ политѣ на тая Скопска Църна-гора! Колко се свободно диша въ този часъ срѣдъ тая до вчера робска земя, дарена съ здрави и крепки отъ вѣковетѣ българи!

Тоя свободенъ народъ ще влѣе ли нова струя въ душата на нашето ново българско време? Въ това не се нито за мигъ съмнявамъ. Този народъ отъ тая българска земя ще влѣе нова буйна българска кръвь въ жилитѣ народни.

ВЪ ПОДНОЖИЯТА НА ШАРЪ

Въ тъмни зори напущаме гостоприемния градъ. И ето предъ насъ, влѣво отъ шосето, блести съ своя дуръ-алуминий грамадно хвърчило. Простреляната птица е цѣла предъ насъ. Разперила грамаднитѣ си стоманени криле, съ разбито туловище, тая огромна птица лежи безмълвна край пжтя за Скопие — до самъ Куманово.

Неустрашимитѣ летци, изглежда, при намалена скорость на хвърчещата крепость, поискали да слѣзатъ на гладко край извънградскитѣ падини, но при спущане сж срещнали малка една фатална височина и сж разбили апарата.

Цѣлиятъ градъ се разтърсилъ отъ удара на голѣмитѣ мотори. Перкитѣ лежатъ дълбоко забити въ ровката орна земя. Предната часть на кабината е сжщо въ развалини. Задната часть е отдѣлена отъ грамаднитѣ си странични перки.

Така е цѣлата машина легнала върху това кумановско стърнище — лобното мѣсто на единъ доскоро живъ организъмъ.

Човѣкъ би отдалече рекълъ, че хвърчещата стоманена птица съ разперенитѣ криле се преструва. И ето, каточели отново е готова да хвръкне. Тука, на това лобно мѣсто, едни отъ храбрецитѣ сж се спасили съ парашути, други славно сж намѣрили своята смъртъ — подъ тази дивна и романтична Скопска Църна-гора.

Бедната простреляна стоманена птица! Кои ли сж пъкъ сега немилостивитѣ хора, които нощемъ кжсатъ живи части отъ още

топлото ѝ тѣло? Та това не е ли безъ всѣко състрадание. Кой ли отъ насъ не знае колко трудъ, колко умение, колко грижи сж били положени отъ трудолюбиви и умни мжже по нея. Каква ли любовь въ работата отъ уки майстори. Колко ли гордость въ човѣшката душа при първото ѝ излитане — за да стигне най-сетне тука, у насъ, този пръвъ веститель за свобода на българската земя и българския човѣкъ.

Кумановци, вие сте сърдечни хора. Заградете съ бодливъ телъ поне това разкжсано отъ сждбата велико творение на новия човѣшки гений. Направете отъ признателностьта ви паметникъ нержкотворенъ за неустрашимитѣ летци! Тѣ сж дошли при насъ отъ далечния северъ — за добро. За да се нарадватъ отъ висинитѣ небесни, като вестители за освободената родна земя. Направете отъ лобното имъ мѣсто примѣръ за назидание презъ вѣковетѣ — за българскитѣ вѣкове! Постройте паметникъ нержкотворенъ.

Нашиятъ Славе мира ни недава. Напира да вървимъ. Бърже да вървимъ напредъ. Тежко му е на душата отъ страшната гледка. Нали и той познава отъ машини. Все едно, хвърчатъ ли или се плъзгатъ по гладкитѣ шосета. Сърдцето му не иска разбити развалини да гледа.

А ето, пжтьтъ отъ Куманово за Скопие самъ подканя. По него въ прохладата се толкова леко пжтува. Колата хвърчи край политѣ на Черна-гора отъ село на село къмъ Вардарската долина. Пжтьтъ е наклоненъ и лекъ. Нѣма повече отъ тридесеть километра. Всѣка минута минава бърже и неусѣтно. Но нали ние искаме всичко да предвкусимъ. Всичко да предусѣтимъ. Сладоститѣ, които ни предоставя величествената гледка на Скопското поле, на ливния отсрещенъ Шаръ, на планинския вѣнецъ околовръстъ до небеснитѣ синеви, искаме да скрепимъ колкото се може по-здраво и по крепко къмъ окото и къмъ сърдцето. Нали, преди да сме стигнали гонимата цель, трѣбва да сме вкусили сладоститѣ, трѣбва да сме насладили душитѣ си отъ нея.

* * *

Ето и очертанията отъ снагата на легандарния Шаръ цѣли предъ насъ.

Отдалече слушаме, дружината и азъ, какъ меденията кавалъ приглася тжжната българска пѣсень. Слушаме какъ усоитѣ планински подематъ тоя пригласъ, и го носятъ, спотаенъ и сподавенъ, отдавна преминалъ — като приказка. А тамъ, въ подножието на легендарния колосъ, вакли стада едно следъ друго пъплятъ сега, както презъ отдавна преминали български времена, и будятъ най-съкровени първобитни чувства въ душата за българина.

Какъ чудно и божествено се слага този новъ день въ подножието на Шаръ. Какъ часъ по часъ, нощь следъ день и день следъ нощь всичко наоколо пѣе своята вѣчна българска пѣсень. Нѣкога — за храбри боляри. Вчера — за непокорни хайдути. Днесъ — за нови радости и за нови мжки народни.

Кой ли не те е пребродилъ, Шаръ-планино! Но никой, освенъ пакъ само твоитѣ родни братя българи, не сж останали съ тебе вѣкове да вѣкуватъ.

Ето и Вардаръ бързотечни. Ето и възпѣтата българска рѣка. Колко грижи е положила тази приказна рѣка, за да измие, да заличи вѣковни и довчерашни страдания на съкровената българска земя. Да изтрие сълзитѣ на българската майка, на българската сестра, на българската съпруга. Да пустне тѣзи страдания да протекатъ въ пжть далеченъ — тамъ нейде къмъ брѣговетѣ на Бѣлото море.

А ето, вдѣсно отъ града, и старото Вирпинско бърдо. На него царь Константинъ Асенъ Тихъ е построилъ старинна обитель — „Свети Георги", на името на покровителя на Скопие. Отъ тамъ други силни български царе сж призовавали Божията милость и сж раздавали човѣшка правда. Отъ тая сжщата стара наша обитель най-добриятъ измежду имъ е излигналъ Скопие въ престоленъ градъ на западнобългарската македонска земя. Далъ права на цѣлото население. Отворилъ много манастирски училища. Създалъ много църкви. Нахранилъ гладнитѣ. Напоилъ жадницитѣ.

Всичко тука въ Скопие напомня за здравъ български духъ отъ вѣковетѣ. Напомня и за старото българско време. За добритѣ български нрави. За крепката българска снага. За силната и справедлива ржка. Напомня и за езика старъ български. За тоя звученъ скопски говоръ. За унесения и благъ погледъ на скопяни и скопянки.

Та що чудно и чуждо намиратъ недогледци въ този прекрасенъ мѣстенъ български говоръ? Гледайте, какво сж намислили да ни кажатъ. Та познаватъ ли тѣ душата на този прекрасенъ скопски българинъ? Опознали ли сж неговото вѣковно българско минало? И отъ вчера. И отъ онзи день. И отъ всѣкога. Скопие и Скопяни сж дали на българския народъ и на българската държава и първи български училища, и първи български учители, и първи наши духовници, и първи майки-храбреци, и първи педагози, и първи храбреци въ редоветѣ на българската войска.

Нека вѣчнитѣ скептици наши и най-добритѣ ни сановници опознаятъ този вѣковенъ български градъ по-добре. Нека се поровятъ по-внимателно въ миналото. Казвамъ, Скопие билъ разстроенъ отъ дълготрайна чужда напасть морална. Отъ лековѣрно насаждани чужди лоши нрави. Отъ лековѣрие въ живота по мѣрката на наши съседи. Но нека тѣзи, които казватъ това, видятъ работата на българския учитель въ войнишката куртка. Да влѣзатъ въ класъ. Да чуятъ възторженитѣ думи на децата. Да проникнатъ по домоветѣ на бедни и на богати. Навсѣкжде за мигъ тѣ ще почувствуватъ, що може за малко време свободенъ животъ да стори този стариненъ български градъ — сега, когато насажданото до вчера разтлѣние се разпилява като димъ. Сега, когато „скакалцитѣ отъ северъ" — така думатъ самитѣ скопяни за потисницитѣ — сж престанали да опустошаватъ българската земя и българското общество.

Свалени сѫ най-сетне пиедесталитѣ на нашествието и на натрапничеството въ тоя исконенъ западнобългарски градъ — на самия стариненъ мостъ на Вардара! Корифеитѣ на едно срамно минало слѣзоха отъ сцената на родната българска земя! Дошло е време да искаме да видимъ нашитѣ собствени български герои. Да искаме съ погледа си да прегърнемъ българскитѣ паметници на българска земя.

Скопие се пробужда. Пробужда се и Шаръ задъ него. Новъ златенъ вѣкъ открива българската земя и българскиятъ човѣкъ за него.

Влѣзте въ тоя български градъ Скопие. Идете по всичкитѣ му краища. До най-старитѣ му квартали. До височинитѣ надъ града. До потъналитѣ въ тучна зеленина околности. До новата голѣма гара. До казармитѣ. Навсѣкѫде ще останете вцепенени отъ бодрия видъ на всичко, което срещнете. Ще бѫдете поразени отъ чистотата на облѣклото на скопяни. Отъ преобладаващата снѣжнобѣла селска носия на пазара. Голѣма е разликата между еднообразността на гражданското облѣкло и селскитѣ чудно хубави шевици и багри съ цвѣтоветѣ. Явно е, презъ последнитѣ години и тука българското село е направило своитѣ завоевания. И тука околовръстнитѣ поселници сѫ останали будни, здрави граждани на голѣмия градъ.

Духовниятъ обликъ на този български градъ въ политѣ на Шаръ? — Та кой може да се съмнява въ неговия духовенъ обликъ, подкладенъ отъ срѣднитѣ вѣкове, подетъ отъ възраждането, и прекѫснатъ, за да започне съ нова сила презъ наши дни. Скопие е на пѫтя за всички западнобългарски градове! Скопие е центъръ на най-богатата и най пространната българска область — отъ Шаръ до срѣдното течение на Вардара, отъ албанскитѣ планини до старитѣ предѣли на Царството. Скопяни сѫ енергични, трудолюбиви хора. Твърди българи. Тѣ иматъ опитностьта на най-добритѣ западнобългарски деятели. На най-добритѣ занаятчии, лозари, плодари, земедѣлци и търговци.

Скопие трѣбва да бѫде поставенъ срѣдъ най-ценнитѣ български селища. Презъ зимата климатътъ на западнобългарската столица е мекъ и приятенъ. Шаръ съ цѣлата си снага я пази отъ севера. Люботрънъ я краси презъ лѣтото съ неземни красоти и съ прохлада. Презъ време на чуждия гнетъ Скопие бѣ напредналъ само външно. Сега, при собствения български редъ, Скопие скоро ще стигне най-високи стѫпала. Всѣки, който гледа надалеко, може да предскаже това. Нуждни сѫ само малко повече воля и повече единство. Нуждна е и нова българска воля. Ясенъ погледъ на нѣщата. Повече любовь къмъ работа и повече българска любовь.

Тогава Скопие, отъ подножието на дивния Шаръ, ще бѫде отново повиканъ да получи своята вѣковна българска сѫдба, своя вѣковенъ български блѣнъ.

ДУШАТА НА СКОПИЕ

Отново съмъ цѣлъ изправенъ предъ тоя съкровенъ западнобългарски градъ Скопие!

Когато бѣхъ дете и юноша знаехъ, че отъ тука свѣтна първата искра за будната българска съвѣсть. Отъ тука тетовецътъ Пейчиновичъ запали огъня въ душитѣ на толкова наши първи хора съ възвишенъ умъ и съ крепко сърдце — ума и сърдцето на българина. Сега, когато възмжжахме всички малчугановци отъ онова време, много по-силно долавямъ какъ тупти това сърдце на българина — тукъ въ подножието на дивния Шаръ и по горното течение на Вардара, хилядогодишната българска рѣка. Сега по всичко, което се ниже предъ погледа ми, по всичко, което се впива въ съзнанието ми, дълбоко долавямъ едно: който не е въ състояние да опознае възвишенитѣ духовни пориви на скопския българинъ, той не може да схване нито пулса на живота му, нито българскитѣ му страдания отъ вчера, нито пъкъ българскитѣ му копнежи отъ днесъ и отъ утре.

Презъ епохата на западнобългарското и общобългарското възраждане Скопие даде най-здравитѣ заложби за първокласенъ български културенъ животъ. Непосрѣдствено предъ войнитѣ, години дълги наредъ, красавицата на горния Вардаръ — наравно съ крайморския Солунъ — имаше най-добри наредени български училища. Имаше лесно податлива за бръзъ духовенъ напредъкъ младежь. Притежаваше първокласно учителство. Гражданството на Скопие бѣ тогава, остана и досега, на най високото стжпало на българското народностно съзнание.

Онзи день единъ мой приятель говори предъ хиляди души въ скопския народенъ театъръ. Думитѣ му бѣха измѣрени и твърди български думи. Самъ чедо на толкова много изстрадалъ македонски край, той говори така, че всѣка негова дума извираше направо изъ дълбинитѣ на онова българско съзнание, което презъ цѣли поколѣния, вмѣсто да загине подъ ударитѣ на знайни и на незнайни врагове на българското име, ставаше все по-твърдо, по-издръжливо и по-буйно.

Знаете ли какво представяха отъ себе си тѣзи хиляди скопяни слушатели?

Чувахъ, когато нашата войска влѣзла въ града следъ съюзната храбра войска, мало и голѣмо, като единъ човѣкъ, е било обзето отъ нестихващи възвишени възторзи и отъ нескривана безпредѣлна радость. Такива върховни моменти българскиятъ народъ изобилно познава въ многовѣковната си история. Тѣ не сж липсвали и презъ наши дни — били сж на лице велики и благородни подбуди за тая иначе толкова затворена българска душа.

Не може да се каже, че скопянинътъ е южненъ, сантименталенъ българинъ. По скоро скопянинътъ има възвисена духовна мѣрка за българско звание. Той е дете на най-красивия западно-

български планински край. Оттамъ и неговитѣ дѣла въ живота на българското общество се поставятъ почти винаги въ правиленъ успоредъ съ красотитѣ на българската душа. Съ нейнитѣ достоинства. Съ всеотдайностьта ѝ къмъ народното добруване. Къмъ идеалитѣ на българския човѣкъ и къмъ идеалитѣ на българската държава. На правдата, на мира и на здравата — на вѫтрешно здравата организация на нашето общество и на духовната споеность на българския народъ. На всебългарското сѫществуване. На правилното отношение на братъ къмъ брата.

Бѣха ни поставили, насъ нѣколцината гости на града, на видно мѣсто срѣдъ този ликуващъ и гордъ западнобългарски народъ. Ние видѣхме мнозина веднажъ въ възторгъ, други пѫть въ умиление отъ слушанитѣ твърди български слова. Старъ единъ скопянинъ влѣво отъ насъ непрекѫснато протриваше очитѣ си при напомнянето, че македонската земя и македонскиятъ човѣкъ трѣбва да бѫдатъ горди за толковато много български духовни богатства, които сѫ се вливали и се вливатъ като изворна вода въ общобългарската съкровищница чрезъ народната ни пѣсень, чрезъ гѫдулката, чрезъ чутовнитѣ подвизи на левенти-бранители народни, отъ името на полковникъ Дранговъ и на българската Жана Д'Аркъ, достойната наследница на учителката Симидчиева, на Мара Бунева. Чрезъ всеотдайностьта на българина отъ македонската земя, толкова привързанъ къмъ домашното си огнище, толкова много страдалъ, показалъ толкова много издръжливость и гордость въ душата си.

Качваме се на другия день върху тераситѣ отъ шестия етажъ на нашия народенъ музей въ Скопие. Панорамата е величествена. Ето тамъ Суха-Гора, а следъ нея контуритѣ на великата българска твърдь, наречена Шаръ. Ето отъ другата страна и скопското Черногорие, безкрайнитѣ зеленини на скопската низина и далечнитѣ очертания на Бабуна, и цѣлиятъ този дивенъ македонски кѫтъ — толкова възпѣванъ отъ безброй наши поколѣния, толкова много ценень и жалуванъ отъ българската душа.

Отъ това високо мѣсто, кацнало срѣдъ съкровения западнобългарски македонски градъ, ние по-лесно долавяме защо сърдцето на Скопие тупти еднакво силно, както всѣко крепко българско сърдце, защо душата на Скопие ни се представя като душа отломъкъ отъ тая страдалница на вѣковетѣ, наречена Македония.

При вечеренъ здрачъ сме въ пазвитѣ на каменистата Суха-гора, урвитѣ на която сѫ най-дивниятъ жгълъ на роднитѣ ни балкани. Понасятъ ни за тамъ презъ малкото селище Матка. Въздигаме се по стръмни пѫтеки. Електрическа енергия за цѣла една область! Водни маси, насъбрани колкото много планински езера, взети заедно! Като кѫргица се е ровилъ скопянинътъ въ тия стоманени гърди на скопския балканъ, за да стигне висинитѣ на човѣшкото изкуство и на човѣшката техника на новото време.

А колко неземна сила избликва въ Скопие изъ българската народна душа! Въ занаятчийската работилница, по полето, по чаршии

и работилници. Колко трудъ и радость, колко божествена красота на тия незамѣними селяни и селянки отъ скопския край. Колко сериозно и почтено отнасяне къмъ задачитѣ на човѣшкия животъ. И колко чудновати краски. Колко сложни композиции въ цвѣтоветѣ на тукашнитѣ селски ризи, на ржкавитѣ, на престилкитѣ. Каква голѣма ученолюбивость по всички градски и селски училища. Какви дарования и способности на будния умъ тука.

Сега разбирамъ по добре отколкото презъ детскитѣ ми и юношески години, защо Скопие трѣбва да бжде и е единъ отъ най-съкровенитѣ български градове. Защо е билъ този градъ толкова много издръжливъ въ миръ и въ брань. И въ тоя задушевенъ кжтъ на своя български домъ. И въ влажнитѣ нѣкогашни зандани на „Куршумли ханъ" — тая чудновата тежкокаменна и къснорѣдновѣковна постройка на Ориента и на венецианскитѣ дожове, тука по вашитѣ краища.

Скопие живѣе своя животъ. Скопие живѣе своя вѣковенъ български животъ. Скопие е гордъ, че има своята българска душа.

ПО ГОРНИЯ ВАРДАРЪ

Горещата и задушна лѣтна нощь тласна всички ни навънъ. Бѣлѣхме вечернитѣ свѣтлини край Вардара. Обходихме булеварда, по който снове толкова много народъ, и ето ни сега срѣдъ царствения холь на грамадната нова скопска желѣзопжтна гара.

Какви ли ще да сж тѣзи на купъ насъбрали се мжже и жени? Толкова на брой деца, позаспали надъ куфаригѣ и на сгънатитѣ платъми възопи? Толкова на брой чужди лица, небрежно и отпуснато изполѣгали на каменния подъ? Та това сж нѣкогашнитѣ заселници отъ Шумадия и отъ Босна. Господари бѣха поискали тогава съ тѣзь да орѣдѣятъ българското население на исконна българска земя. А какво стана? Само мжки и страдания. Мжки и страдания и за мѣстното българско население, което бѣ безразсждно лишено отъ работната си земя и за нещастнитѣ изкупителни жертви на една злоравена вече грандомания. Мжки и страдания за тѣзи, които сега, по силата на единъ вѣченъ законъ на правдата, се връщатъ по своитѣ родни огнища, за тѣзи, които доброволно се отказватъ отъ така щедро даденитѣ имъ привилегии и които сега, сломени духомъ отъ вършени неправди върху едно беззаветно обичащо своята земя българско население, единъ по единъ, или на групи, поематъ пжтя на северъ.

— Право ли е, че си отивате по вашитѣ мѣста? Че ви изпращатъ да се върнете въ вашата собствена страна? — запитвамъ едного отъ най-старитѣ.

— Какво да ви кажа, господине, гласи отговорътъ му. — Право е. Всѣки търси и рано или късно намира своето. Ние и тогава стаиме, и сега ставаме плячка въ ржцетѣ на наши безразсждни

глави.. Сега научихме, разбрахме, че не може силомъ да се измѣстятъ живи хора. — Събеседникътъ подчертава израза „живи хора" и най-сетне прибавя: — Огиваме си, пъкъ си идватъ нѣкога изпѫдените тукашни македонски българи.

Тамъ, въ жгъла, нѣколко отъ тѣзи бежански малки деца пробудени отъ накацалигѣ по лицата имъ мухи, заплакватъ. Помолвамъ милосърдна сестра на служба презъ нощьта на гарата. Тя съ майчинска грижа прибира невиннитѣ дечица въ чиста стая на легла до следната зарань. Докогато северниятъ влакъ отведе тѣхъ и родителитѣ имъ къмъ истинскитѣ имъ родни мѣста. И си мисля, каква ли тежка е била сѫдбата и за толкоза дълго притѣсняванитѣ мои братя — македонскитѣ българи — лишавани отъ всички земни добрини, точно поради тѣзи неканени чужденци на българска земя.

* * *

Въ тъмни зори поемаме пѫтя на югъ. Каква е прелесть на излизане отъ този толкова гостоприеменъ Скопие преди изгрѣвъ слънце! Градътъ е обвитъ въ прозрачна утринна мъглевина. Улицитѣ сѫ праздни. Божествената тишина, смѣсена съ сигурното нѣкакво чувство за идващи свѣтли простори, открива погледа, и въ сѫщото време открива пѫтя — надолу къмъ Вардара бързотечни. Ето, долавя се и шумътъ на плискащитѣ се о брѣга вълни. Само галичани сѫ отворили млѣкарницитѣ си. Толкова известнитѣ по всички български земи млѣкари отъ западномакедонския Галичникъ. Той пъкъ сега на групи изпраща и женитѣ и децата при мѫжетѣ и при бащитѣ имъ въ Скопие. Тамъ, въ самия Галичникъ и около него, не се живѣе. Мѫка е настанала, нова мѫка въ душитѣ на тѣзи прекрасни западнобългарски планинци.

Ето и Суха-гора, вдѣсно отъ насъ. Прилепена е като стена почти надъ самия градъ. Струва ви се, че ще го притисне. А тамъ, задъ тази Суха-гора, цѣло е изправено прозрачното, едвамъ доловимото презъ утринната мъгла, грамадно туловище на дивния Шаръ. На планината на българскитѣ богове отъ старината. На планината на вестгалкитѣ. На крилатитѣ гидии. На героитѣ народни.

Тука долу до насъ въ полето просторъ отъ зеленини. Градини, една до друга. Дървета, надвиснали до земи отъ плодъ дървета. А задъ тѣхъ китни лозя попълватъ рѣдкитѣ декори на този земенъ рай. Отвреме-навреме само нѣкогашни, овехтѣли бейовски конаци развалятъ общия видъ на картината. Тѣзи конаци сѫ сега пусти и нѣми. Тѣ напомнятъ мѫкитѣ и страданията на българина!... Тука, до насъ, край самото шосе, запустѣла нова църква. Та какъ е възможно това? До самъ Скопие така изоставенъ Божи храмъ? При тѣзи толкова добри и набожни хора? При такъвъ приръстъ отъ млади, просвѣтени наши духовници отъ последнитѣ години — готови да изпълнятъ и тѣ своята мисия срѣдъ народа?

Напредваме презъ гѫстакъ отъ буйна растителность на високи дървета. Тѣ оразуватъ за нашия пѫть нѣщо като тунелъ

отъ прохлада и зеленина. Краятъ на този тунелъ не се вижда. Толкова се точи той заедно съ широкото, прашно шосе.

Сега вече деньтъ е цѣлъ предъ насъ. Слънцето припича кротко. Припича не само за насъ, но и за този богатъ български край. Догдето очитѣ гледатъ — все златенъ житенъ класъ. Все едро, тежко жито. До надъ поясъ. И по равнинитѣ. И по баиреститѣ склонове. Всички тукашни хора очакватъ да узрѣе. Богата жетва ще има по цѣлата тая българска земя. Тамъ, въ низината, ся вече първитѣ кръстаци полѣгали. По-нататъкъ въ най-близкото до Вардара поле се свежо зеленѣятъ оризищата. Маковитѣ полета ся отдавна прецъвтѣли. Сега вече врѣзватъ и едрѣятъ свѣтлокафявитѣ имъ главички.

И колкото повече напредваме, толкова по сме слисани отъ природнитѣ красоти и отъ богатствата на тази толкова умишлено забравяна до вчера българска земя... Толкова по сме изненадани отъ трудолюбието на македонския българинъ, на тукашния човѣкъ. Изненадани сме отъ неговата скромность. Отъ пристегнатия му външенъ видъ. И тамъ долу въ равнината. И тука горе по тѣзи гладки, заоблени, високи поляни и връхлини, презъ които бързаме да стигнемъ Велесъ.

Каква прелестна гледка. Какви змиевидни завои на пжтя. Какъвъ просторъ за окото. И въ сжщото време каква наслада за душата на българина отъ тази набраздена, разорана и посѣта земя. Отъ мжтнитѣ и още неуспокоени води на рѣката. Отъ отсрещнитѣ нови простори и нови полета на срѣдния Вардаръ. Село по село, градъ по градъ напоява и оросява тази отъ хиляда години бързотечна българска рѣка. Буйна е тая наша родна рѣка. Буйна е като довчерашнитѣ й най-вѣрни чеда — носителитѣ на македонския бунтъ противъ потисника-чужденецъ. Носители на българската народна честь, на здравото и вѣчното българско чувство за свобода, за силна и обща за всички ни българска държава.

Велесъ, гледанъ отъ тука, отъ високо, е наистина прелестенъ. Вардарътъ го дѣли на две. Сжщо както на две дѣли и Велешкото поле, и полето на Градско, на Ватоша и на Тиквешъ. Посещавали ли сте поне една отъ тѣзи централномакедонски области? Ако сте били съ родната българска войска презъ Свѣтовната война, сигурно знаете за тѣзи мѣста повече нѣщо.

Ето съ две думи що е българскиятъ народъ отъ тѣзи срѣдномакедонски области:

Той е винаги живѣлъ въ центра на българското звание и въ центра на българската народна свѣсть. Той е снаженъ. Храбъръ. Решителенъ. Характеренъ. Децата даже се тука отвращаватъ отъ безхарактерностьта, отъ подлостьта, отъ хитрината, отъ шарлатанчеството, отъ толкова противнитѣ на българина самомнение и голѣмство.

А ето, съ други две думи, богатствата на тая цвѣтуща българска земя:

Всички пространни полета на Велесъ, на Градско, на цѣлата

Тиквешия, даватъ по две реколти годишно за две различни култури. Така, люцерна и царевица за зърно и за зименъ фуражъ на добитъка има два пѫти. Овесъ и просо сѫщо. Жито и царевица за фуражъ е обикновено нѣщо да даде една и сѫща нива при продължително лѣто и при топла есень. Тука расте ленъ и конопъ. Памукътъ, по думитѣ на предприемчиви мѣстни хора, може да се развие до голѣми размѣри. А велешкиятъ пазаръ всѣки день пръщи отъ хубави, сочни, евтини плодове. Отъ череши, отъ праскови, отъ сливи, по-късно отъ круши и ябълки.

Велешанки и велешани сѫ високи, снажни, здрави и умни българи. Нищо дребнаво, нищо провинциално въ обноскитѣ имъ, въ характера имъ. Тѣ сѫ истинска издръжлива красива българска раса.

Когато нѣкога варваритѣ сѫ опустошавали всички просторни земи на Източната империя, тука, въ Долна българска земя, въ Македония и край Бѣлото море, и тамъ, въ Горна българска земя, въ Мизия и въ Добруджа, вѣковенъ и хилядолѣтенъ коренъ е хваналъ българскиятъ народъ. На мѣстото на една стара култура се е настанила нова млада култура — българската култура. Оттогава досега, настанила се и е превърнала пуститѣ дотогава земи въ земенъ рай. Затова днесъ на страни отъ Градско стърчатъ толкова развалини и толкова мраморни колони съ единъ отживѣлъ блѣсъкъ на античния свѣтъ, наречени съ името Стоби. Днесъ край този Стоби цъвтятъ безброй богати български села, безброй богати макови култури — плодъ на български трудъ и на българска любовь къмъ родната земя.

Отъ тукъ надолу пакъ тѣснини и „желѣзни врати“. Пакъ полета плодородни. И пакъ трудолюбивъ български народъ. Всичко се върти около богинята на плодородието въ долината на легендарния Вардаръ. Отъ разрушенитѣ стени на отминалия Стоби до стенитѣ на Солунъ — до родното мѣсто на българската писменость и на българската духовна култура всичко е въ блѣсъкъ.

Чуденъ български свѣтъ! Чуденъ, безкраенъ, български трудъ. Българска мѫка, българска пѣсень! Чудна българска снага отъ вѣковетѣ, навсѣкѫде отъ дветѣ страни по течението на този нашъ легендаренъ отъ вѣковетѣ Вардаръ. Та кой ли ни е възспиралъ вчера да кажемъ това. Да видимъ ненагледното българско богатство, отъ хиляди години установено по тази българска македонска земя.

Свалете шапки, господа! Погледнете на българската карта поне! Нали знаете кѫде извира Вардаръ? Где и какъ протича тази съкровена българска рѣка? Колко много гордость, колко много благородни пориви буди тя и въ душата на новия нашъ човѣкъ. Съ колко трепети незнайни тръпнатъ сърдцата на нашата младежь. Защо ли пъкъ македонскиятъ българинъ не се е уморилъ гордо да вири глава предъ другитѣ. Защо ли македонската майка не е литнала още въ отчаяние. Защо ли припѣвитѣ на македонската девойка все така, както презъ вѣковетѣ, безспиръ нареждатъ и

днесъ, въ едно и сѫщо време: и мѫкитѣ, и радоститѣ, и страданията и възвисения несломимъ духъ на единъ честенъ и гордъ народъ като българския.

Ето и Бѣлото море край близкия до всѣко българско сърдце Солунъ блести цѣло предъ съзнанието ни. Преди още да сме предвкусили чара на неговитѣ просторни води, преди да сме зърнали синевинитѣ на глѫбинитѣ далечни въ небето надъ тѣхъ. А тукъ предъ краката ни каква ли пѣсень напѣва Вардаръ отъ Шаръ до всички полета родни, до всички други планини! Вардаръ е тукъ нѣкакъ по-тихъ. Той бездруго замисленъ изпраща поздрави приветни на Хортачъ. На Олимпъ. На всички македонски крайморски градове. На посестримата Места. На тихитѣ води на Струма при Орфано и при Кавала. Та кой ли не вижда, че това не е мечта? Кой ли българинъ най-сетне нѣма да каже, че новото българско време чрезъ мѫката превъплътява и днешния и утрешния день въ радость вѣчна на единъ достоенъ народъ. Достоенъ поради самата мѫка на вѣковетѣ. Поради вѣрата на българина въ доброто начало на свѣта и вѣрата въ Спасителя.

ПО СРѢДНИЯ ВАРДАРЪ

Политическото, националното и духовното единство на българския народъ е първата и най-важна предпоставка за здравината и за бѫдещето на българската обществность и на българската държава. Има ли нужда да се даватъ примѣри? Цѣлата дълговѣковна културна история на нашия народъ дълбоко подчертава нуждата отъ това единство. Неволно редъ мисли навѣватъ днесъ въ това отношение българската македонска земя и всички новоосвободени български земи. Елате тука. Останете по-дълго измежду тѣзи бодри и крепки духомъ българи, за да почувствувате колко струва единението на мислитѣ у хората на единъ тѣломъ и духомъ здравъ народъ. Колко струва единението на народнитѣ чувства. На мене се чини, че сега съмъ въ срѣдата на пълното българско единомислие. Въ срѣдата на македонскитѣ градове, известни на всѣки просвѣтенъ човѣкъ още отъ епохата на общобългарското възраждане. Възраждането на новитѣ български времена. Имената Кавадарци, Неготино, Гевгели, Велесъ, Щипъ, Прилепъ, Тетово, Скопие и пр. сѫ само нѣколко имена отъ тѣзи будни западнобългарски крайвардарски градове. Неготино, Гевгели, Велесъ, Прилепъ, Щипъ, Скопие сѫ най-голѣмитѣ и, може би, най-буднитѣ селища отъ този богатъ центъръ на македонската земя.

Каква е духовната цена на тѣзи и на толкова още други западнобългарски градове?

По-точно би било, ако човѣкъ поиска най-напредъ да сравни Велесъ съ Прилепъ. Сетне Велесъ съ Щипъ. Най-сетне Велесъ съ Скопие.

Духътъ на българина отъ Прилепъ, взетъ самъ по себе си, не е буенъ. Но е твърдъ. Постояненъ. Вѣковѣченъ. Прилепчанинътъ е реалистъ въ българския животъ. Въ духовнитѣ си стремежи не по-малко отколкото въ материалнитѣ. Така, напримѣръ, на голѣмитѣ колебания между българскитѣ стремежи отъ епохата на Възраждането и сегашния неимовѣренъ натискъ на живота на най-новото бързо българско време — отъ което всички сме нѣкакъ малко слисани — българинътъ-реалистъ ще погледне, така да се каже, консервативно. Ще задържи за себе си изцѣло трайното и старото, безъ, обаче, да отрече добритѣ страни на новото. Но за своето българско име този реалистъ е готовъ при всички случаи да се бори безрезервно. Условията, при които вчера, днесъ и утре се е развивало и закрепвало това име, не сѫ безъ значение за сегашния българинъ отъ западнобългарскитѣ земи. Нито пъкъ сѫ безъ значение за българската история отъ срѣднитѣ вѣкове, за новитѣ времена и за най-новитѣ времена. Българското име тука по срѣдния Вардаръ е направо домашно нѣщо, нѣщо сраснало изцѣло съ духа на тукашния българинъ. Нѣщо обикновено. Нѣщо, което се разбира само по себе си. На всѣка стѫпка тука ви учудва елементарното проникновение, съ което тѣзи здрави българи гледатъ на себе си като българи. Смѣшно е даже да се помисли презъ потиническия чуждъ режимъ да е имало нѣкакво колебание въ македонския българинъ. Затова бѣха толкова много ефикасни теленитѣ мрежи на границата и... вѣчното приятелство съ западнитѣ съседи.

Духътъ на българина, напр., отъ Щипъ е дълбокъ, проникновенъ български духъ. Този духъ е и буенъ. Та буйностьта на пламенния темпераментъ на щипянина не се ли изрази така направо предъ очитѣ на цѣлото българско общество въ толкова живи примѣри — въ толкова неудържимъ душевенъ изблицъ. Най-вече презъ последнитѣ петдесеть години отъ нашата културна и политическа история. Нѣма градъ по българската земя, който да е далъ толкова сгѫстено проявена българска воля и толкова сгѫстено проявени български стремежи, колкото срѣдновардарскиятъ Щипъ. А и толкова неудържими, сгѫстени български стремежи. Македонската революция, най върховниятъ духовенъ изразъ на западнобългарското народно освобождение отъ чуждото иго наистина се роди въ голѣмия крайморски градъ Солунъ. Но подробноститѣ говорятъ, че тази българска национална революция се е ржководѣла и е черпѣла въодушевение отъ пружини, основитѣ на които безъ друго трѣбва да се търсятъ въ буйния духъ на българското население по срѣдното течение на Вардара. И по пространнитѣ западнобългарски земи около тая рѣка. И по множеството български селища между Кавадарци и Скопие. Може би този върховенъ изблицъ на народната сила най-вече е идвалъ отъ Щипъ. И то не единствено изъ сърдцата на даренитѣ съ рѣдко безстрашие щипски мѫже, но още и изъ сърдцата на женитѣ, на старц тѣ, на децата. Ако бихме поискали по-точно да се изразимъ, ще кажемъ: всѣки завой, всѣки

жътъ по улицитѣ на този буенъ Щипъ има своята история, свързана съ историята на македонското освободително движение. Порано нѣкогашитѣ владѣтели на страната, по-сетне новитѣ знаеха това. Знаеха и правѣха всичко да унищожатъ този български градъ, ако можеше изъ коренъ. Известно е, че днесъ една трета отъ Щипъ лежи въ развалини поради умишлена зла воля на изтеглящия се непріятель. И какъ безследно загиналиятъ чуждъ режимъ остава скѣпенъ режимъ предъ будното око на щипянина! Толкова много бѣ и продължава да бѫде гордъ щипянинътъ за тази си буйна национална българска черта.

Какъ се тая национална черта прояви презъ последнитѣ двадесеть години отъ български мѫки и страдания, ние, съвременницитѣ, можемъ най-добре да свидетелствуваме. Буйниятъ български духъ и буйнитѣ български дѣла за доброто народно и за безпрѣкословната свобода на цѣлокупния български народъ все сѫщо че бѣха единъ видъ взривъ, затворенъ въ гърдитѣ на срѣдновардареца и на македонския българинъ, готовъ всѣки моментъ да избухне, да разпръсне самитѣ тѣзи гърди и всичко наоколо. Ония българи, които презъ последнитѣ нѣколко десетки години искаха да бѫдатъ оставени спокойничко да си живѣятъ своя животъ, не пожелаха, по-право казано, не можаха да разбератъ високитѣ и благороднитѣ душевни пориви, загнѣздени въ душата на този македонски борецъ, който се промъкваше навсѣкѫде, влизаше изъ всички цепнатини на попуканата вражеска сграда, за да покаже на свѣта, че правдата още не е умрѣла... Отъ този възвишенъ български духъ у насъ въ старитѣ предѣли на общобългарското отечество имаше моменти, презъ които малцина се сепваха. Малцина виждаха българското величие на брата-робъ.

Ето, тѣзи две положения, да наречемъ едното реалистично, другото идеалистично, образуваха основата и бодрия духъ на срѣдновардарския българинъ.

Вардарскиятъ българинъ е старъ и крепъкъ българинъ. Той даже е най-старитъ за нашето ново време. Краятъ на осемнадесетия вѣкъ вече заварва Велесъ, Скопие и всички градове застанали на здрава и смислена основа. Съ здраво българско школо. Съ твърда като камъкъ воля на българския учитель. Съ далновидни народни проповѣдници. Затова именно, и за цѣловѣковната си просвѣтна и за държавната си национална дейность на новото българско време, скопяни и велешани сѫ справедливо горди. Нѣкакъ иматъ едно малко първенство срѣдъ българскитѣ мѫки и българскитѣ радости. Затова, напримѣръ, покойнитѣ наши професори отъ Софийския университетъ Милетичъ и Георговъ, така силно, така неудържимо правѣха всичко, покрай научната си дейность университетска, да пресъздадатъ въ срѣдата на новобългарската просвѣтена младежь това, що сѫ сами преживявали отъ непосрѣденъ допиръ съ възрожденския духъ въ Македония. Това, що сѫ преживявали тѣхнитѣ бащи и тѣхнитѣ дѣди презъ дългия периодъ отъ цѣло вѣковно робство — тамъ, въ центра на Македония и на Срѣдновардарската

долина. Да наелектризиратъ душитѣ на златната младежъ съ искрена и чиста народна любовь — и на дѣло, пакъ съ сѫщия възрожденски примѣръ. Отъ сравнително по-младата генерация колегата Александъръ Балабановъ, като щипянинъ, прояви своя фанатично буенъ стремежъ да защити свободата и висинитѣ на българския и на човѣшкия духъ чрезъ античната поезия и чрезъ класическата нѣмска поезия. Все по сѫщитѣ вѫтрешни потайни духовни пѫтища, все поради сѫщитѣ вѫтрешни подбуди — и той, за да види установени разума и правдата всрѣдъ цѣлокупната българска общественость и въ свѣта. Каточели нѣкакъ родниятъ градъ на Александъръ Балабановъ и близостьта на този роденъ градъ до Велесъ, сѫ му дали силата да бѫде такъвъ: кротъкъ на видъ, а всѫщность експанзивенъ и сѫщо така буенъ въ всички свои стремежи—и най-вече въ българскитѣ си стремежи... Скопие, Велесъ и други срѣдновардарски градове сѫ били единъ видъ съзнателно или даже подсъзнателно създадена българска духовна школа за цѣла една генерация презъ недалечното минало. Ще ми простятъ всички останали, които иматъ други високи български качества и достоинства, особено въ областьта на освободителното движение, ако кажа за добро, че срѣдновардарскиятъ българинъ е прелѣлъ въ жилитѣ имъ много духовна енергия. Редъ знатни родове на Скопие, редъ будни деятели на другитѣ градове отъ срѣдния Вардаръ сѫ били и сѫ отъ по-високъ духовенъ произходъ. Презъ пораншни времена пъкъ Скопие и Велесъ сѫ направо смѣсвали своята кръвь, обичаитѣ си, нравитѣ си, темперамента си, своитѣ общи български грижи, и своитѣ общи постижения съ всички обширни български земи. Сега, обаче, презъ войната Велесъ, а заедно съ него и Щипъ, много пострадаха: стотици и стотици кѫщи сѫ направо изравнени съ земята отъ неприятелитѣ. Толкова голѣма е била ненавистьта имъ срещу тѣзи будни централномакедонски градове.

* * *

Отбиваме се за втори пѫть въ Велесъ. Той е амфитеатрално разположенъ върху двата брѣга на Вардаръ. Бѣлитѣ му овехтѣли отъ вѣковетѣ кѫщи сѫ струпани една върху друга. Отдолу виждате само фасади, само тремове, само виснали лози. И много, много прозорци. Блеснали отъ замиращия огънь на вечерното слънце. Народниятъ изговоръ „Велесъ-прелесть“ не ще да е само за хубавия външенъ видъ на този градъ. Тука хората сѫ красиви. Предимно русокоси. Съ плътни и гладки, неизмѫчени лица. Това се е понравило на народа. Особено, то се знае, по отношение на отличната велешка жена — скѫтана, прибрана, чистотница, домакиня. Градътъ изобилствува съ деца сѫщо така все мили, руси главички.

Слизаме направо отъ Бабуна. Току-що се откѫсваме отъ величествените й прегръдки. И пакъ първото впечатление отъ Велесъ е подчертано прелестно.

Спираме се срѣдъ пазара за плодове. Това най-вече ни до-

пада. Нали следъ дългия, уморителенъ пѫть човѣкъ има нужда наедно съ душата си да подкрепи тѣлеснитѣ си сили. Да услади вкуса си... Народътъ се суети по всички посоки. Децата — още повече. Тѣ се просто преплитатъ изъ краката ни. Мили, добри, духовити велешанчета.

— Я вие кажете що знаете да е най-бележито въ вашия градъ, — казва единъ отъ дружината ни. А тѣ, тѣзи непритворни жлчугановци, изъ единъ гласъ отговарятъ бърже: — Новитѣ гробници. Елате да ви заведемъ и да видите новитѣ гробници. Велешанчетата подчертаватъ на особено дебело последнитѣ две думи.

Всички тръгваме. Привечерь е. Голѣмото като дискъ слънце бърже преваля. Червенѣятъ се и блестятъ отсрещнитѣ баири. Върху гърба имъ се открoйва шосето за Скопие. Вито въ много посоки. Вдѣсно отъ нашия пѫть остава голѣмиятъ желѣзопѫтенъ мостъ. Цѣлъ е той надвисналъ съ своитѣ тежки дъги надъ бързитѣ и мѫтни води на Вардара.

До германскитѣ гробища, къмъ които вървимъ и които велешанчетата наричатъ „новитѣ гробници“, не е много далече. Всички крачимъ напредъ. Отъ едната страна, въ низкото, нѣкакви фабрики. Отъ другата страна, по високото, ронливъ хълмъ. По дължината му се точи нашиятъ прашенъ пѫть. Край ронливия хълмъ нѣщо като плочникъ за пешеходци. Отсрещната по-далечна картина въ дълбочината на простора — сѫщински земенъ рай. Картина вержкотворна. Картина отъ Бога. Картина на майката българска земя. На дивното въ българската природа.

Всичко е подъ знака на замиращитѣ лѫчи на деня. Това увеличава мълчанието. Настроението на дружината се понижава.

Тихата вечерь е съ цѣлия си чаръ, и съ цѣлия си лъхъ предъ изморения пѫтникъ. Плодороднитѣ полета на срѣдния Вардаръ отъ хиляда години насамъ сѫ обработвани отъ здравата и неуморна ржка на българина. Сега при отслабналата отсѣнка на залѣзващото слънце тѣзи вѣчно плодородни полета сѫ тѫжни. Също както е тѫжна и вѣчно буйната пѣсень на Вардара.

Въ далечината всичко дава видъ като да е цѣлата земя пламнала и да е залюлѣна отъ срѣщащитѣ се върху й безброй ярки, тъмни и срѣдно-свѣтли багри. Поженатитѣ нивя и угаритѣ сѫ почти пусти. Но тѣ блестятъ остро подъ замиращия день. Само всѣченитѣ мѣста сѫ склупени съ нѣкакъвъ ясно-кафявъ цвѣтъ. Други сѫ тъмно-кафяви. По нѣкжде даже черни. Останалото поле и най-вече отсрещнитѣ оризища и гѫстаци отъ върбалакъ, съ надвиснали върху рѣката дълги клоне бързо мѣнятъ своитѣ цвѣтове: отъ ясно-жълто на зелено, отъ зелено на тъмно-зелено и черно. Въздухътъ е оранжево-червенъ и сивъ. Виждатъ се западнитѣ му части по височинитѣ. Небето е тихо. Безоблачно. Не може да се каже, че е синьо. И неговитѣ цвѣтове се бърже мѣнятъ отъ сиво-синь на свѣтло-сивъ, на тъмно-сивъ и на пламналъ. Всичко се бори съ полека настѫпващата нощь. Въ тази борба надвиватъ двойнитѣ, многотоннитѣ цвѣтове. Но и тѣ скоро замиратъ.

Денътъ гасне. Ражда се нощьта.

Нѣмахъ представа досега, какъ собственo този прелестенъ, плодороденъ и свѣтълъ крайвардарски български кжтъ може да даде такава игра на цвѣтовегѣ, такива миражи и видения. Гледанъ денемъ, той е по-другъ — много по-едноцвѣтенъ, много по реалистиченъ, много по-насжщъ. Но винаги героиченъ, трудолюбивъ и търпеливъ.

Децата спиратъ. Спираме и ние съ дружината. Намираме се предъ завой влѣво. Високи акациеви дървета образуватъ островъ нѣкакъвъ отъ свежа зеленина, до самъ сипеитѣ на баира. Нѣкои отъ тѣзи сипеи сж дълбоко надвиснали надъ шосето. Изкачваме се презъ една широка пжтека, и току предъ насъ — десетки и много десетки, единъ до другъ подредени, гробове.

Вѣчната благодарность на българина е намѣрила тука, на това свето мѣсто, истински изразъ за отплата — вѣрность за вѣрность. Тѣзи велешани, тѣзи добри българи, сж оставили на всегдашенъ покой падналитѣ носители на толкова жадно очакваната македонска, българска свобода. Всички сваляме шапки. Двама здрави войници, които се присъединяватъ къмъ насъ, и тѣ благоговѣйно, съ шлемове подъ мишци, се прекланятъ и мълчаливо шепнатъ молитва.

Колко сж сърдечни, колко сж човѣчни тѣзи хора, велешанитѣ, като сж намислили да събератъ подъ своя постоянна грижа душитѣ на толкова паднали храбреци за свободата на българската земя и на българския човѣкъ.

Гробоветѣ на германскитѣ войници сж подредени споредъ войсковитѣ части, къмъ които сж се числили. Споредъ мѣсторождението. Споредъ мѣстото, на което сж паднали.

Боже, все млади хора! Отъ двадесеть най-вече до тридесеть години! Отъ западна, отъ източна, отъ срѣдна Германия. Отъ всѣкжде. Кои ли добри майки не знаятъ още, че свиднитѣ имъ рожби почиватъ въ своя вѣченъ сънъ—на признателна земя. Срѣдъ благодаренъ и достоенъ за своята свобода народъ. Почиватъ въ тази свещена Македония, дала и отъ своя страна толкова много скжпи жертви за свободата си. А где сж паднали тѣзи достойни герои, дошли на помощь на единъ малъкъ по земя и число, но великъ по благородни пориви народъ? А где сж стотицитѣ хиляди български войници паднали за свободата на брата-робъ?

Четете по дървенитѣ надгробни кръстове. Едни сж паднали по долината на Вардара, дето десетки години наредъ гинѣха толкова скжпи български чела въ македонския бунтъ за свобода. Други отъ тѣзи герои войници сж паднали въ обятията на дивна Бабуна. Тамъ, дето толкова войни се водиха за честь и за слава на първото, на второто и на третото българско царство. Други пъкъ сж паднали на югъ, при изкуствено създадената граница южно отъ Гевгели, върху недѣлима отъ вѣкове българска снага.

Почиватъ тѣзи храбри воини, дошли отъ далечния северъ въ сърдцето на тая исконна българска земя. Почиватъ въ обятията ѝ, заедно съ толкова още покойници отъ другата война. Почиватъ ду-

ците на тѣзи войници на дълга при грижитѣ на единъ признателенъ централномакедонски градъ — на Велесъ и на добритѣ велешани. Тогава, когато този градъ и този прекрасенъ български народъ правѣше последни свръхчовѣшки усилия да се освободи отъ срамно потисничество, отъ недостоенъ чужъ гнетъ, тѣзи войници поднесоха своя животъ въ вѣчна скѫпа жертва, за да го освободятъ. Почиватъ тѣ сега на тая заветна българска земя, подъ грижитѣ на светата българска майка.

Ето, блещукатъ по тъмно вощеницитѣ на облѣченитѣ въ черно стари велешанки. Ето до насъ и девойки съ воали на глави полагатъ свежи цвѣтя върху най-отдалеченитѣ гробове. Младъ момъкъ до тѣхъ полива цвѣтята на централната алея — съ толкова много любовь, съ толкова много видимо искрени чувства и благодарность. О, тази човѣшка душа! На колко подвизи е тя способна, когато не е изкълчена! На колко достойни за подражание велики дѣла! На колко нови и нови въздигания се тя подава, когато червеятъ на съмнението, когато суетата, когато нищетата сѫ далече отъ нея!

Какъ олеква наистина на сърдцето на странствуващия пѫтникъ, когато отседне за половинъ макаръ часъ да събере силитѣ си духа си. Да отпочине подъ нѣкой старъ дѫбъ или до нѣкое свето мѣсто на тази мѫчница-земя, наречена Македония. И да повика съзнателно и безъ всѣкакъвъ страхъ сѣнкитѣ на паднали и отминали поколѣния. Да си каже що наистина е той. Що наистина сѫ тия около него човѣци, безъ насъбраната духовна сила на миналото — на българското минало!

Тази българска Македония, тая оросена съ толкова много българска кръвь и съ толкова много български сълзи огнена земя вие, чедата на новото българско време, не само нѣкакъ недостатъчно ценѣхме, но и по нѣкога и съвсемъ не познавахме. Колко поколѣния български е тя наредъ, болро и здраво, подхранвала презъ вѣковетѣ. Подхранва и днесъ... О, вие майки на българскитѣ чеда, вие велики души на българската земя! Вие винаги носите на гърдитѣ си разпятието на Христа. Носите кръста и дѣлото на народа едновременно. Вие най-достойно откликвате нашитѣ болки, нашитѣ радости, нашия дългъ къмъ българската общественость, къмъ българина и къмъ човѣка. Вие първи издигате признателностьта въ култъ. Молитвитѣ ви най лесно лѣкуватъ ранитѣ въ сърдцето на българина. Молитвитѣ ви най-вече успокояватъ буритѣ край него. Майката на Велесъ, тя не е една. Тя е майката на цѣлия български народъ.

Нощьта преваля вече крепко. Небето свѣтва. Тъмнината — чародейна, каквато си е — и тя показва своя звезденъ чаръ. Велесъ се е прибралъ вече да спи. Само хилядитѣ малки свѣтлинки, надвиснали една надъ друга, отъ двѣтѣ страни на Вардара, едва мъждукатъ. Ние се готвимъ да продължимъ пѫтя — пѫтя къмъ друга сѫщо така позната Вардарска красавица, на северъ.

Сбогомъ, Велесъ! Толкова вихрени желания таишъ и си таилъ презъ вѣковетѣ — за български духъ, за българска свобода, за

български напредъкъ. Толкова първи твои люде сѫ дали всичко на този нашъ български народъ.

Сбогомъ, за допѫти! За идното лѣто пакъ.

Природата ти е омайна. Земята ти е богата. Хората ти сѫ трудолюбиви. Дружината ти е благодарна. Тя имаше какво да види въ тебе. Имаше какво да научи отъ тебе.

ЗАПАДНОБЪЛГАРСКИ МАКЕДОНСКИ ПРЕСТИЛКОВЦИ

Силно впечатление сѫ ми правили отъ най-ранни детски години така наречените „престилковци" на западнобългарскитѣ, централно-македонски области. Тѣзи престилковци сѫ едри, снажни, руси мѫже. По дюкянитѣ си, въ избитѣ, пълни съ голѣми бъчви вино, по лозята, по нивята, следъ ралото, при всѣки другъ благословенъ отъ Бога български трудъ тѣзи македонски престилковци вървятъ припасани съ своитѣ характерни шарени вълнени престилки.

Мѫже съ престилки! Нѣкакъ самъ по-себе си изразътъ „мѫже престилковци" звучи чудновато. Когато пъкъ видите всички мѫже, по цѣлия пазаръ на нѣкое селище, припасани съ разновидни по голѣмина и по цвѣтъ престилки, струва ви се, че точно този видъ на мѫжетѣ изведнажъ ви сраства и фамилизирва съ цѣлия тамошенъ милъ, сърдеченъ, трудолюбивъ и непресторенъ български свѣтъ. Като чели сте били съ всички тѣзи добри хора презъ цѣлия си животъ въ единъ дворъ, подъ единъ покривъ, въ едно семейство.

Ако бихме поискали да опредѣлимъ границитѣ на земитѣ, въ които живѣятъ западнобългарскитѣ македонски престилковци, ще трѣбва да включимъ въ тѣзи земи: Крива-Паланка, Кратово, Овчеполието, Щипъ, Велесъ—отсамъ Вардара. Оттатъкъ рѣката Вардаръ престилковци ще срещнете въ Неготинско, Кавадарци, цѣлата Тиквешия, Мориховско, донѣкѫде въ Воденско и Островско. Не по-малко, обаче, престилковци ще ви облъхатъ съ своята свежа походка по Битолското поле, въ Прилепъ и въ самата Битоля — съ цѣлия чаръ на опростотвореното си българско трудолюбие, съ цѣлата си природна дарба на безкрайна привързаность къмъ светото българско огнище, изпълнено отъ радости, отъ трудъ и отъ мѫка вѣковни.

Застаналъ срѣдъ тѣзи предани синове на западнобългарската македонска земя, ние, дружината и азъ, се чувствуваме щастливи, че сме имали възможность да видимъ проститѣ имъ, но свежи и бодри лица. Да вземемъ като своя лична залисия всѣкидневната имъ залисия край този блаженъ български животъ, отъ села и отъ градове. Да зърнемъ мечтателнитѣ имъ погледи, обърнати въ време на почивка къмъ отсрещнитѣ планински върхове... Къмъ заснѣженитѣ върхове на Осогово, на Плачковица, на

Кожухъ, на Бабуна и на Пелистеръ. Да доловимъ какъ въ тѣзи широкоотворени и блеснали зеници на очитѣ имъ се откроява всичко българско, всичко близко, всичко родно на душата ни.

Едва що бѣха влѣзли съюзницитѣ и нашитѣ войски. Ние пакъ, вече на мѫжки години, пропѫтуваме тази здрава, крепка централномакедонска българска земя — земята на македонскитѣ „престилковци".

Колко чаръ. Колко блажено упоение въ прохладнитѣ утрини. Колко лѣтна жега презъ деня. Какви изпечени отъ силното слънце лица. Какви израстнали за добро български души. Какъвъ тежъкъ класъ. Колко аленъ макъ и по тѣзи пространни македонски полета. Колко соченъ плодъ. Колко жито. Колко много грозде. Колко много радость. Истинска радость и веселие. Цѣла свежа рѣка отъ хубави душевни. Безкраенъ низъ отъ добродетели. Добродетели на българския човѣкъ. Добродетели на българската земя — такава, каквато я познава срастналиятъ съ нея народъ отъ хиляди години.

„Престилковщината" е върховна добродетель на западнобългарската македонска земя. Трудолюбието е външенъ изразъ на тази добродетель: който работи, той трѣбва да носи престилка!

Резултатитѣ сѫ на лице: градъ до градъ, село до село. Дълбоко обичана земя. И свръхъ всичко — каква чиста изворна сила на българския духъ. На българския духъ отъ вѣковетѣ.

Отидохме и тоя пѫть срѣдъ тѣзи снажни и крепки срѣдновардарски мѫже. Срѣдъ тѣзи незамѣними по своята преданость къмъ българското семейно огнище македонски майки.

И тѣ по домашно звание и сѫдба сѫ припасани — като мѫжетѣ — съ престилки. Припасани сѫ и децата на този хубавъ и смисленъ вѣковенъ нашъ животъ по течението на героичната и приказна българска рѣка Вардаръ.

Румени бузички. Мили бащински и майчини очи. Нѣматъ повече отъ дванадесеть четиринадесеть години. И тѣ нахлузили вече широкитѣ вълнени престилки. Сѫщо както родителитѣ си. Суетятъ се по всички посоки. Учатъ се отъ малки да помагатъ. Порятъ и тѣ земята — българската земя. Та когато възмѫжеятъ, като своитѣ бащи, ще взематъ здраво въ ржцетѣ си остена и дръжката на орадото. Както майкитѣ си — ще зашетатъ чевръсто въ кѫщи.

Нищо, нищо друго тамъ по македонската земя, не ме така силно обвзема и свежо полъхва, както този външенъ знакъ, този символъ на българското трудолюбие отъ вѣковетѣ — „престилковщината" отъ срѣдновардарскитѣ полета на югозападна македонска българска земя.

ОТЪ БАБУНА ДО МАРКОВИ КУЛИ

И този пѫть, отново, следъ толкова години, наширъ и надлъжъ кръстосвамъ тази величествена по общия си кроежъ Бабуна-планина.

Бабуна!

Та това е сигурно най-старото име на планина, което е изобщо нѣкога изговаряль българинътъ. Нѣкога, когато е гледалъ отдалече на този грамаденъ струпанъ блокъ отъ скали-гиганти — една отъ друга по-чудновати, една отъ друга по-високи и по-връхлести.

Отначало пѫтьтъ на дружината поема къмъ Плетваръ. Така се казва проходътъ, който се точи на изтокъ отъ централния планински масивъ. По този пѫть още въ началото му тукъ-таме срѣщаме засѣто жито, царевица и афионъ. Намираме се въ истинска централна Македония, недалече отъ срѣдищната котловина на Вардаръ — малко по насеверъ мѣстото, отъ при което другата легендарна българска рѣка Черна, притокъ на Вардара, се влива въ майката рѣка.

Изходната точка на нашия новъ пѫть е Градско. Сега нѣкогашната голѣма елноименна гара печално стърчи въ развалини отъ току-що преминалитѣ военни действия. Ураганътъ не пощадилъ най-голѣмата и най-хубавата постройка въ цѣлата область.

Недалече отъ Градско стърчатъ и други развалини. Тѣ сѫ антични развалини. Изровени сѫ недавна изподъ нѣковнитѣ пластове на забвението. Това сѫ развалинитѣ на Стоби — старото познато вече чуждо име на българското хилядолѣтно Градско.

Преходътъ отъ този изходенъ пѫть при Градско до къмъ Плетваръ е чудно красивъ и разнообразенъ. Най-напредъ преминаваме презъ обширни макови полета. Сетне едно следъ друго се изреждатъ слаби възвишения. Нѣщо като прерѣзани на части плата — догдето ви очитѣ гледатъ. Склоноветѣ сѫ тука претоварени съ тежка жълта царевица.

Долу, изотзадъ, къмъ низинитѣ, които откриватъ пѫтя за истинската Бабуна, по цѣлата предна ивица на тѣсния планински кржгозоръ, се открояватъ цвѣтоветѣ на буйна растителность. Безкраенъ ландшафтъ отъ багри, въ които зеленото преобладава. А тамъ по мочурливитѣ низини, въ политѣ на тази долна Бабуна, се показватъ оризищата.

Просто недоловимо. Толкова много земни блага и земни добрини, събрани въ малко мѣсто.

Сега вече машината задъхано пъхти. Завоитѣ ставатъ все по-чести. Високопланинската растителность замѣня все по-рѣдкитѣ обработени падини и се шири по всички посоки.

Млъкнала е дружината. Млъкналъ съмъ и азъ. Захласнали сме се отъ величието и неземния чаръ на тази жива, силна и девствена високопланинска българска природа. Нѣкога наши храбри и достойни дѣди и прадѣди сѫ знаели добре защо преди дълги и

дълги вѣкове сѫ точно при Бабуна избрали своето постоянно, центрично свърталище. Селата сѫ тука, по снагата на тази планина Бабуна, рѣдки, но богати и добре подредени. Снажнитѣ имъ обитатели сѫ на пръвъ погледъ сурови хора. Изпечени отъ силното южно слънце и по тѣзи планински усои. Но вгледате ли се направо въ очитѣ имъ, заживѣете срѣдъ тѣхъ, веднага долавяте колко сѫ тия централно-македонски планинци меки и милостиви по сърдце. И миловидни по духъ. И гостоприемни. И трудолюбиви до безкрай. Мѫже и жени не сниматъ споменатитѣ вече престилки отъ лоясъ — отъ тъмни зори до късни вечери.

Отъ селата, китно скрити въ пазвитѣ на този бабунски балканъ, до предъ Крали-марковитѣ върхове надъ Прилепъ, и отъ Прилепското равно поле до отсрещната Мориховска земя, всички селяни и селянки сѫ пословично трудолюбиви, спретнати и приятни.

Характерни за Бабуна-планина по височинитѣ сѫ кулитѣ, строени отъ довчерашния потисникъ на тая българска земя и на този благодатенъ български свѣтъ. Човѣкъ направо може и безъ заобикалки тука да каже: какво ли не прави страхътъ отъ правдата и отъ гнѣва народенъ. Затова пъкъ и бабунчани не сѫ оставили здрави нито една отъ прословутитѣ каменни кули на страха...

Който познава голитѣ върхове и пасбищата на Белмекенъ, горе следъ гѫститѣ и тъмни лесове, следъ дърворѣзницитѣ и следъ коларскитѣ тресавища — които трѣбва да се преминатъ не безъ малко, за да се стигнатъ спусковитѣ пѫтеки къмъ Якоруда отъ горното течение на Места — той сигурно лесно ще може да направи сравнението съ тия толкова многоформени бабунски очертания, съ тѣзи непокрити голи скали и каменни мъховини, които сега предпочитатъ нашето желание да се намѣримъ изведнажъ на най-високото вододѣлно било на Бабуна и отъ тамъ да се насладимъ съ цѣли гърсти Божия прелесть отъ чукарнитѣ контури на отсрещнитѣ Маркови кули.

Въпрѣки височинитѣ, може да се каже, тука шосето е удобно за всѣкакъвъ видъ коли. Ония наши хора, които не сѫ забравили тѣснолинейката отъ миналата свѣтовна война до коритото на Черна, ще предпочетатъ, разбира се, да пѫтуватъ за Прилепъ и до Маркови-кули по шосето, което сме поели. Самата тѣснолинейка Прилепъ—Прилепъ днесъ не сѫществува. Навсѣкѫде се виждатъ само ясно отбелязани нѣкогашни нейни шосировки, изкопи и тунели. Никѫде отстѫпващиятъ неприятель не е рушилъ толкова мостове, колкото по Бабуна. Никѫде пъкъ не сѫ били тѣзи мостове така бързо възстановявани съ помощьта на мѣстното население, както тука.

Ето най-сетне и градътъ на Крали-Марко въ далечината предъ насъ. Най-напредъ за погледа се открива полето. Сетне — възвишенията надъ града. Сетне Варошъ, това голѣмо и богато село между града и Марковитѣ развалини, центрище на най-буйни български изрази и възторзи вѣковни. И, най-сетне, ето и самитѣ раз-

валини на Марковитѣ кули — тамъ по остритѣ зжбести канари, ясно долавяни въ общитѣ имъ очертания и съ просто око.

Отъ върховетѣ на Бабуна до Прилепъ се слиза бърже и неусѣтно. Тука пжтьтъ не е нито така стръменъ, нито така дълъгъ.

Отвждъ далече предъ града се очертава и другиятъ бабунски пжть — тоя, който води направо отъ Прилепъ за Велесъ. Тамъ нанагорището не е така стръмно. Но, изкачите ли се веднажъ на билото на Бабуна, и по тоя другъ пжть виждате „серпантинитѣ“ на откройващото се предъ васъ шосе за слизане, каквото нѣма второ другаде. Преминаването на този западенъ бабунски пжть е свързанъ съ нови и нови изненади — за окото и за душата на пжтника. Този пжть е не по малко романтиченъ. Дебритѣ му сж не помалко потайни. Горитѣ—не по-малко девствени и свежи. Тука найхарактерни сж долищата съ пространнитѣ имъ падини. По склоноветѣ се срѣщатъ често богати села, богата царевична култура и богати пасбища. Най-китното и най-голѣмото село измежду имъ се казва Поменово. То е прилепско и сжщевременно бабунско китно село. Ако се водимъ по името му, ще трѣбва да приememъ, че отъ тамъ произхожда прилепскиятъ родъ на столичното семейство Поменови. Тука хората сж снажни, спокойни, кротки. Дали не сж наследници на нѣкакви стари прилепски знатни родове, избѣгали отъ враждебното око и отъ преследванията на чужди властелини? Дали по непристжпнитѣ планински усои и по китнитѣ поляни не сж въ старо време забѣгвали и други знатни български родове?

Тъй като единъ измежду моитѣ стари хора, преди толкова много години, — откъмъ края на възрожденското време—е учителствувалъ въ този първокласенъ родолюбивъ български Прилепъ, що се отнася до мене, не можахъ да влѣза спокоенъ въ града. Мислитѣ ми все се носѣха къмъ нѣкогашнитѣ крепки българи, къмъ нѣкогашния славенъ български Прилепъ.

Дългата прашна улица, която се проточи предъ насъ, вититѣ и тѣсни сокаци, сухата нѣкаква рѣка съ малки и криви дървени мостчета по нея, после чаршията, после площадътъ и най-сетне високата часовникова кула — всичко това постави дружината и мене лице срещу лице съ тоя старъ типиченъ български градъ, съ толкова много отъ вѣковетѣ видимо напластени, но за насъ, голѣмоградскитѣ чеда, отдавна забравени здрави български традиции. Като-чели далеченъ нѣкакъвъ буденъ, героиченъ, български подемъ внушаваше всѣки разговоръ съ тѣзи мирни прилепски хора, наскочили отъ всички страни—по мегдани и по улици. Като-чели споменътъ за хероиката на преминали български времена, най-вече Крали-Марковската хероика, лежеше въ въздуха—въ тоя прохладенъ въздухъ, който всѣка зарань и всѣка вечерь навѣва шепотътъ на Марковитѣ кули, отъ високо.

Марковитѣ кули!

Имате ли макаръ и най-малката представа за Марковитѣ кули. За канаритѣ, на които сж тѣ прикрепени. За старинната манастирска обитель до тѣхъ. За тѣзи почернѣли отъ вѣковетѣ стени

на крепостьта. „Кой ли лудъ гидия“ отъ славния на българския родъ преди день да задени се е спущалъ отъ канаритѣ по тая земя? Кой ли „Роландъ Македонски“ (по Ивана Вазовъ) е бранилъ отъ тия непристѫпни скали всичко свето за този тамъ западнобългарски народъ?

Пресичаме рѣката. Преминаваме и селото Варошъ. Сега предстои тежкъ пѫть нанагоре. Отъ стѫпало на стѫпало вървимъ безъ да поглеждаме назадъ. „Пѫтьтъ е стръменъ, но славенъ“ — кои ли не сѫ гости знатни на Крали Марка поимали това нанагорнище до неговитѣ кули? Вѣрвате ли на народната пѣсень? Тука юнацитѣ само по нощна доба сѫ вървѣли. Тогава луната по-ясно очертава снагата исполинска на легендарния български князъ отъ Прилѣпъ. Тогава сѣнкитѣ, що хвърлятъ чукаритѣ, сигуръ откройватъ неговия „коня шарколия“. И ако се още вѣрва на народната пѣсень, духътъ на Крали Марко и днесъ, въ този часъ, почива хей тамъ подъ тъмнитѣ чудновати сѣнки на пещерата. Почива и чака нова на бойната тржба — на тржбата на възкръсналото Трето българско царство.

Трѣбва да призная, нощьта не минахме твърде добре. Долу въ полето бѣ душно, скучно. Само отвреме-навреме отдалеко долиташе тѫжния припѣвъ на закъснѣли жетварки. Пъкъ и нашиятъ пѫть е още много далеченъ. Предстои ни пробуждане съ първи пѣтли. По тѣзи низки мѣста на непосиленъ и непрекѫснатъ робски трудъ, дневната мараня еднакво и нощниятъ задухъ сѫ голѣми. Но още по-голѣма е и жаждата ни по-скоро да стигнемъ хълитѣ на друга българска планина отъ вѣковетѣ — на дивния Пелистеръ. Тамъ нови свежи струи ще ни лъхнатъ. Тамъ нова, сѫщо така крепка българска пѣсень ще запѣятъ жетвари и жетварки.

ИЗЪ ПЕЛАГОНИЙСКАТА РАВНИНА — ДО БИТОЛЯ

До гдето очитѣ гледатъ — все безкрайна равнина, все тучно житно поле. Очертанията на Мориховскитѣ планини оставатъ влѣво. Тамъ въ дъното, предъ насъ, Чеганъ. А вдѣсно единъ следъ други се нижатъ зѫберитѣ на Нерѣчката планина и на Баба. Пелистеръ все още се не вижда отъ просторната площь, по която пълзимъ. Встрани отъ нашия пѫть сѫ висинитѣ на Илинска планина — тамъ далече въ хоризонта, къмъ Крушево и къмъ Кичево.

Смаяни сме отъ пищностьта на картината — дарена направо отъ Бога. Движимъ се по старата Пелагонийска равнина. Още Куберъ, родственикътъ на първия български ханъ Аспарухъ, е водилъ кървави боеве въ тази безкрайна котловина, въ тая македонска житница, дълго преди да се основе първата българска държава откъмъ края на седмия вѣкъ. Хилядо и толкова стотинъ години оттогава тука царува българското име и български народъ!

Гледаме цѣли групи селяни встрани отъ пѫтя. Слизаме,

разговаряме, вслушваме се въ твърдия имъ и хубавъ български говоръ. Вглеждаме се въ очитѣ имъ, въ бавнитѣ имъ и плавни движения. — Та кои сте вие, които се интересувате толкова отъ „сѫдбовинитѣ“ ни? Очитѣ имъ блестятъ отъ радость. И тѣ продължаватъ. — Виждате, така се жъне. Ние работимъ тукъ на тлаки. Събираме се на повече хора заедно. Така работата върви по-добре до въ другия день. Всичко, дето виждате отъ жито, хей до онія връхлини, трѣбва скоро да стане на кръстаци.

И пакъ новъ пѫть и пакъ нови тлаки селяни. И пакъ безкрайна орна българска земя. И пакъ здравъ, непосиленъ български трудъ. Села следъ села. Нижатъ се и се въртятъ съ шеметна бързина отпреде ни. Сѫщо като лентата на екрана. Едни — по отсрещнитѣ височини вдѣсно. Други — по тая орна площь влѣво. А тамъ, встрани отъ пѫтя, ето и Могила — голѣмото и знатно име Могила.

Нѣма съмнение, нищо не знаете за село Могила. Слушайте тогава какво се предава отъ уста на уста, отъ родъ на родъ, тука, срѣдъ този храбъръ български народъ отъ Пелагонийската равнина. Чухме разказа отъ едного. Едновременно съ това почувствувахме великото българско сърдце на този до вчера на кръстъ разпъванъ български македонски народъ, — отъ непосрѣдна близость до Битоля.

Било е по време на Илинденската епопея — прославата за борческия духъ на македонския българинъ за нови вѣкове. Въ битолската гимназия, заедно съ други носители на българската свобода отъ ранга на Дамянъ Груевъ, бѣ учитель дарениятъ отъ Бога съ буйна българска кръвь Параскевъ Цвѣтковъ — отъ знатенъ плѣвенски родъ. Дълго преди самия день Илиндень Цвѣтковъ се пръвъ озовалъ на зова на бойната тржба за повсемѣстно въстание, за българската свобода. Той се е билъ храбро съ потисника народенъ. Единъ срещу сто. Десеть срещу хиляда. Обикновени пушки и ржчни гранати срещу топове и митральози.

— Кой казва, че Цвѣтковъ не издържа борбата? — запитватъ селянитѣ, следъ като ни разказаха всичко. — Ние вѣрвахме, че плѣвенецътъ Параскевъ Цвѣтковъ единъ день ще победи. Ние вѣрвахме сѫщо, че нашитѣ братя, които години по-късно се биха храбро, хей тамъ до насъ при завоя на Черна, ще дойдатъ пакъ. А колко юнаци загинаха измежду ни — и съ войводата Цвѣтковъ въ село, и на завоя Черна, и при Червена стена по Пелистеръ, надъ самъ Битоля! Запитайте всѣки тукашенъ човѣкъ и той ще ви покаже заздравѣлитѣ рани по тѣлото си.

Да вървимъ, пѫть ни още чака. Народътъ тукъ е толкова много слисанъ съ полската си работа. Зимасъ, зимасъ ще дойдемъ пакъ. Дотогава време много. Тогава тжжната пѣсень на тѣзи пелагонийски шопи, или както ги тука наричатъ „торлаци“, ще екне, тогава чутовната имъ гусла отново ще зареди пѣсень за знайни и за незнайни юнаци, за храбри бранители на народната честь, за вѣрни чеда на българското име. За неволи на миналото време. За копнежи по родна българска държава. За волно утрешно

българско време. Каква ли не е отъ вѣкове по тѣзи мѣста българска брань минала. Минала и останала за нови вѣкове...

Още малко търпение, и още малко прашенъ пѫть. Ето вече се вече изправенъ предъ насъ до възбога планинскиятъ тришъ отсреща — така само може да се нарече Пелистеръ, гледанъ отдалече и отстрани. Единъ до други изправени сѫ куполитѣ му отъ гранитъ и вѣковна българска сила. Никой отъ тѣхъ не прилича, нито на Витошкитѣ Рѣзньове, нито на Витошката Църна скала. Най-малко приличатъ на Витошкия първенецъ — на Черния връхъ. Гребенитѣ на Пелистеръ сѫ поставени въ диагоналъ—единъ отъ другъ по-високъ, единъ отъ другъ по-обълъ. Само последниятъ отъ тѣхъ, най-мощниятъ, е още съ бѣлъ тюрбанъ. Друго всичко по снагата му е потънало въ нѣкаква тъмно-сива, тъмно-кафява зеленина.

А тука долу, въ политѣ, зеленината е ведра и свежа. Точно до този свежъ склонъ на Пелистеръ се очертава най-будниятъ и най-голѣмиятъ български градъ отъ старата Пелагония.

Битоля!

Не, ние отъ София, отдалече, нито по картата, нито по учебницитѣ, нито никакъ другояче, можемъ да имаме каквато и да е истинска представа за чара на този български градъ, за тази „обителъ" българска отъ старината.

Въ Битоля се влиза презъ малко дефиле. Вдѣсно, баирести височини отъ голи, запалени отъ слънцето склонове. Влѣво дълбока, просторна низина, потънала въ вървалакъ. Пълна съ нѣкакви постройки, съ голѣми складове за тютюни. Ето и битолската желѣзопътна линия. И много, твърде много тополи. А следъ това „света Недѣля" — гробищната църква за преминали и за... бѫдещи родове. Хранителница на свещения прахъ на стотици бунтари за българска свобода, за български напредъкъ и за български духъ. Едновременно — лобно мѣсто и голгота на българското минало, изпълнено съ толкова много страдания. Съ страданията на българската мѫченица Македония... Колко ли вече щастливци като насъ преминаватъ сега, отъ далечна и отъ братска българска земя, благоговѣйно край този свещенъ кѫтъ-предградие на Битоля и се покланятъ дълбоко предъ паметьта на толкова отминали и толкова храбри български герои.

Ето по високитѣ части на града, въ който влизаме, горната махала — „Баирмале". Ето отъ другата страна, въ низкото, прочутитѣ гнѣзда на Илинденското въстание въ самия градъ, новата махала „Йенимале". А ето и широкитѣ битолски мегданъ-пазари: за ние, за добитъкъ, за соль, за жито, за всички блага на благословената отъ Бога българска македонска земя. Само тѣзи пазари, съ каменнитѣ имъ сгради, съ каменнитѣ имъ покрити-чаршии, колко спомени вѣковни извикватъ — за българското трудолюбие, за българския напредъкъ, за българското благоденствие. Колко спомени по цѣлата тази обширна Пелагонийска равнина навѣватъ тѣ. Колко много надежди изковаватъ за българското бѫдеще. И колко българска милость пробуждатъ. Тука сѫ минавали родъ следъ родъ

селяни — отъ Морихово, отъ полето, отъ толкова многото околни балкани. Все будни български сърдца. Все будни български чеда. Младежьта отъ градоветѣ, която изтърпѣ гнета на чужденеца — и тя бърже се събужда. Събужда се и се връща при бащи и при дѣди... Народъ се печели съ любовь. Съ любовь ще възвърнемъ скоро дивния и крепкия български усѣтъ на тукашния човѣкъ къмъ родната му българска държава.

Сега сме на „Широкъ сокакъ". Това е централната, главната улица на Битоля. Народъ — човѣкъ до човѣкъ. Битолчани не сѫ суетни хора. Но нали и тѣ сѫ хора. Тука е мѣсто за отпочивка и за срещи. Презъ тази срѣдищна улица се всичко движи: къмъ военния клубъ, къмъ гарата, къмъ прохладнитѣ и пищни, но малко поизоставени паркове и градини.

За насъ, далечнитѣ пѫтници, безспорно, по-интересенъ е самиятъ градъ.

Не познавамъ другъ градъ да се пресича отъ рѣка, наречена Драговоръ (Драгооръ). Тука, по Драговора, тупти сърдцето на истинска Битоля. Тука сѫ другитѣ, вѫтрешнитѣ, нейни булеварди и чаршии. Тука е животътъ на града и на българщината. Тука тупти сърдцето на училища и църкви. По-близу или по-далече, тука сѫ всички учреждения. Презъ вражеското време всичко това бѣ заспало. А сега се пробужда отъ дълбокъ сънъ. Сънътъ на „турското време, на вѣковното робство" не бѣ толкова страшенъ. Тогава Битоля имаше своитѣ български гимназии и своитѣ безброй български първоначални училища, пансионитѣ си, просвѣтнитѣ си сдружения. Враговетѣ ни, едни на свѣта, бѣха поискали да затриятъ цѣлото това българско богатство на Битоля.

А този милъ провинциаленъ западно български говоръ на битолчанина! Скопянинътъ не може и отдалече да му надвие. Разликата въ нюанситѣ на тукашното българско слово е значителна, макаръ основата да е една и сѫща — западнобългарска. А тѣзи мили, човѣчни обноски! Та не виждате ли? Тука навсѣкѫде, всѣки се надпреварва да направи мѣсто на другиго. Не се бута, не се кара. Най-новата генерация има крепкия български примѣръ на по-старата и на най-старата — на генерацията, която създаде българското школо, която издигна Илиндень по върховетѣ на високия български духъ и чистото българско звание.

Презъ годинитѣ на последното чуждо владичество каточели българскиятъ духъ е станалъ по-упоритъ, по-силенъ. Въ никой случай по-слабъ. Сега отъ насъ и отъ тѣзи будни тукашни хора зависи още по-крепкото българско бѫдеще, което идва. Още първото впечатление е, че тука всичко будно и умно върви напредъ по своя здравъ български пѫть и се развива правилно. Тука народътъ е царствено готовъ да почувствува високата цена на своята родна българска принадлежность и сѫщината на нейната вѫтрешна културна мисия — отъ вѣковетѣ, сега и за въ бѫдеще. Това ще почувствува изведнажъ всѣко прозорливо българско око, всѣко по-проницателно българско сърдце — за този толкова ху-

[illegible] и толкова много пъленъ съ български традиции македонски [illegible]. Това вижда всѣки, който знае цената на Битоля отъ мина[illegible] като голѣмъ духовенъ центъръ на една обширна, на една [illegible] българска земя — Пелагонийската.

А ето предъ насъ и прелестнитѣ околности на този съкро[illegible] български градъ, на това действително лѣтовищно западно[illegible]българско мѣсто, съ неговата „Кисела вода“, съ неговия Кръстоп[illegible], съ Буково, съ Търново, съ Мегарово, съ толкова още сѫщински [illegible] хубости отъ първа величина — съ непосрѣдствена бли[illegible]ость на вода, съ пищни български картини, съ толкова прохлада [illegible] съ толкова високопланинска българска радость.

Битоля е градъ на българското, на западнобългарското бѫ[illegible]. Той трѣбва, обаче, да закрѫгли своята богата околность. [illegible]трѣбва да придобие всички свои български земи наоколо си — до [illegible], до Костуръ, до Воденъ! Битоля е повиканъ, съ будното си въ духовно отношение издигнато население, да изиграе видна [illegible] въ общия български напредъкъ. Такава е била Битоля и въ [illegible]. Въ нея сѫ си давали среща всички знатни български [illegible] и всички видни български родове за народополезна и за про[illegible]ета дейность. Тази стара българска „Обитель“, красавицата на [illegible], Битоля, е призована сега на новъ животъ — на свой [illegible]ственъ български животъ.

ВЪ БИТОЛЯ

Отивамъ срѣдъ малкитѣ хора, срѣдъ още крепкия тука ес[illegible], на този прекрасенъ български градъ.

— Не бива да забравяме вчерашния день. Много мѫка ви[illegible]ѣше. Ние, които сме по-възрастни, знаемъ какви тежки времена [illegible], когато чужденци презъ дванадесетата година дойдоха за [illegible] пакъ у насъ. Колко отлични българи загинаха безъ да сѫ [illegible] никому никакво зло. Колко стотици други отидоха по за[illegible]ритѣ, само и само защото гордо държаха за българското си [illegible]. Колко хиляди други избѣгаха въ свободната братска земя, [illegible] не бѣха желани, а другитѣ защото не можеха да понасятъ [illegible]непрекъснатитѣ безразсѫдни гонения и изтезавания. Щомъ сте [illegible]българи, да си вървите всички отъ тука, — казваха ни тогавашнитѣ [illegible]властници. Пѫдѣха ни отъ нашитѣ собствени бащински ог[illegible]ища, отъ домоветѣ ни. Ограбваха имотитѣ ни. Ограбваха роди[illegible]ата ни. Учителитѣ-натрапници бодѣха езицитѣ на малкитѣ бъл[illegible]рчета, че не сѫ умѣели да заучватъ бързо чуждия езикъ. Об[illegible]ожиха ни съ непосилни данъци и безчовѣчни глоби. Затваряха [illegible]ановницитѣ и работилницитѣ ни. Купуваха плодоветѣ на нашия [illegible] и на нашата земя на безценица. И всичко това правѣха до[illegible] свободната ни братска земя бѣ вече въ „съюзъ“ съ тѣхъ... [illegible] знаете ли какво стана следъ тринадесетата година, когато на-

шитѣ родни войски не бѣха вече между ни? Цѣлата страна превърнаха чужденцитѣ въ адъ. Затворитѣ отново изпълниха тѣ съ млади и съ стари. Най-тежкитѣ преследвания противъ българското население станаха нѣщо обикновено. Произволътъ стана система. Човѣшкиятъ животъ не струваше вече нищо. Децата пищѣха и въ утробитѣ на майкитѣ си. Нашата отъ вѣкове българска татковина бѣха превърнали въ сѫщински адъ. По села и по градове най-немилостиво преследваха всѣки буденъ българинъ. Убийствата зачестиха. Имаше буйни и съпротивителни планински села, които наполовина бѣха унищожени. Имахъ синъ, който избѣга съ другари въ гората. А сетне се прехвърли въ старитѣ предѣли на майка България. Не съмъ билъ на тогавашната граница, но слушахъ, че презъ тамъ чужденецътъ — врагъ на народа ни — не пропущалъ пиле да прехвръкне. Оковани сѫ били планинитѣ въ бетонъ и въ желѣзо. На насъ тука бѣ и тежко, и смѣшно. Та какво „братство вѣчно" можеше да сѫществува между окованата жертва и мѫчителя й!

Ето така години дълги наредъ протече нашиятъ животъ. Съ тѣзи самозабравили се и безчовѣчни мѫчители не можеше и день повече да се живѣе, — завърши своя разказъ и душевната си мѫка този добъръ, благъ и старъ битолчанинъ, този нѣкогашенъ буденъ българинъ отъ епохата на Илинденската епопея, сега вече попрегърбенъ отъ занаятчийски трудъ и отъ дълги мѫки човѣкъ. А днесъ съ трепетъ на душата разказва той какъ продължава да прегръща освободителнитѣ съюзни и родни войници и какъ плаче като дете отъ радость.

Обичамъ много да беседвамъ съ тѣзи незнайни хора отъ народа — за радостни и на тѫжни дни на миналото народно. За изтерзания въ своята света любовь български народъ. Тѣзи незнайни хора изъ народа сѫ съ толкова дълбоки и велики души. Съ толкова незамъглени умове. Съ толкова неопорочени и чисти български сърдца. Тия хора сѫ стотици. Тѣ сѫ хиляди. Тѣ сѫ родово, а не сѫ поединично явление.

— О, не бива така, приятелю, казва ми другъ изъ срѣдата имъ битолчанинъ. Вие, които идвате отдалече въ тая наша западнобългарска македонска земя, нито на косъмъ имате престава за това, що сме били нѣкога. Ние не обичаме да се хвалимъ и да говоримъ напраздно. Ние не преувеличаваме и не преливаме чашата на истината. Ние, напротивъ, мълчимъ повече и страдаме повече, отколкото е нуждно. Но чуйте, все пакъ, въ турско време, преди да дойдатъ новитѣ властници, които ни съголваха материално и които морално ни убиваха, ние само въ Битоля имахме две български гимназии, петь първоначални училища. Всѣко село имаше отдѣления и прогимназия. Свещеническо и занаятчийско училища не липсваха. Две винаги препълнени съ богомолци български църкви имаше въ града ни. Имаше и дружество юнашко. Сѫщо — недѣлни и вечерни срещи за обучение на калфи и на чираци. Нашитѣ еснафи, десеть на брой, бѣха истинска народна сила. Тър-

[illegible] бѣха прочути и въ Солунъ, и въ Кавала, и на много [illegible] по-далечни мѣста. Отъ цѣла Македония тукъ се събираха [illegible] панаиръ и житари, и мелничари, и лозари, и винари, и [illegible] други. Агитѣ нѣкогашни ни държеха честь, защото раз[illegible] повече отъ човѣщина отъ доскорошнитѣ ни чужденци-господари. Вземаха ни много отъ имането, но оставаше по нѣщо и за насъ. [illegible] другитѣ чужденци-притѣснители дойдоха, поискаха да ни [illegible] всичко, даже поискаха да отнематъ и душитѣ ни. Рушфе[illegible] и безчинията станаха така чести. Посегнаха на честьта на [illegible]. Не ни смѣтаха за хора. Вмъкваха се по домоветѣ ни... [illegible] Господь е голѣмъ. Сега при насъ сѫ нашитѣ родни братя. [illegible] представителитѣ на нашата собствена държава. Тука е нашата [illegible] войска — нашата гордость! Ние сега искаме само едно. Гра[illegible] ни отново да процъвтѣе, както нѣкога. Училищата ни да се [illegible] отворятъ, че чужденцитѣ оставиха децата ни неграмотни. Срамотно [illegible] да го кажемъ: ние, бащитѣ, знаемъ да четемъ и да пишемъ, а [illegible] ни оставатъ слѣпи и до днесъ. Доволни сме отъ грижитѣ [illegible] на предошлитѣ родни братя, но искаме да ги имаме винаги почтени, [illegible] честни, бодри, свежи, да изпълняватъ своя отечественъ и държа[illegible] дългъ. Да бѫдатъ на мѣстото си, — и у насъ презъ тия [illegible] времена, и навсѣкѫде другаде, и завинаги.

Тѣзи думи ще чуете тукъ навсѣкѫде срѣдъ будния и трезвъ [illegible] народъ въ Битоля отъ всѣки вторъ срещнатъ човѣкъ. Битоля е градъ на разумни, на кротки, на трудолюбиви и раз[illegible] хора. Тука виждатъ всичко. Слушатъ всичко. Хората сѫ [illegible] и много сѫ видѣли. Искатъ най-доброто, което може да [illegible] се даде.

Въ богатитѣ и пълни съ стока чаршии на града навсѣкѫде [illegible] движение. Никой не се халосва напраздно въ този трудо[illegible] западнобългарски градъ. Малки и голѣми тичатъ по рабо[illegible] си. Кафенетата сѫ празни. Само нѣкои изостанали отъ нѣкое [illegible] пискюлии се излежаватъ въ стара ориенталска леность.

Чуждиятъ елементъ е тука въ Битоля малъкъ процентъ. [illegible] искатъ да видя нѣкои „патриции“ домове на тѣзи чужди еле[illegible] въ Битоля. Говорятъ едновременно нѣколко езици: влашки, [illegible] и какви ли не още. Губятъ се тѣзи чужди елементи срѣдъ [illegible] българското море отъ здрави хора. — Елате да видите нѣкогаш[illegible] Хераклия, стария градъ, отъ „елинско“ време. Но и самъ [illegible] предприемателтъ, който иска да ни води, вижда ясно нѣщата и [illegible] добавя: „погребаниятъ отъ преди хилядо и петстотинъ години [illegible] градъ“... Въ Битоля има малко мѣсто за антични размишления. Мно[illegible] многобоенният животъ на единъ здравъ, жилавъ, деенъ и положи[illegible] народъ като българския е далъ своя отпечатъкъ въ всѣка [illegible] отъ тукашния напредъкъ. Битоля е живѣлъ и живѣе съсрѣ[illegible] дъченъ български животъ. Тия, които сѫ се отклонили, сѫ малко. [illegible] Трѣбва да бѫдатъ хванати съ добро и възвърнати въ родното [illegible] знаме.

Както градътъ, така и цѣлата Битолска область, взети като

български сили, тежатъ като чисто злато. Въ наше народностно отношение тѣ стоятъ по върховетѣ. Изравняватъ се съ най-добритѣ. Това може да се види и почувствува въ околнитѣ на Битоля планински и полски села. Това може да се види и да се почувствува въ голѣмия седмиченъ пазаръ. Нищо не е софийскиятъ селски пазаръ предъ него. Тука, въ Битоля, презъ опредѣленъ день на седмицата се събиратъ хиляди и хиляди души селяни: отъ Пелагонийската равнина, отъ Мориховско, отъ Леринско, отъ Пръспанско, отъ планинскитѣ дипли на всички околни балкани, които като китенъ вѣнецъ заграждатъ града отъ вси страни. Нрави, обичаи, езикъ, походка, изразъ на лицата, облѣкло, коли, добитъкъ — всичко това ме неволно мислено отнася къмъ едно неудържимо вѣковно минало на трудолюбивия български народъ, на постоянната българска душа, на чистия и здравъ нашъ народенъ характеръ. Наистина, народътъ е живѣлъ въ мѫки и въ страдания, но това не му е прѣчило да бѫде народъ достоенъ за по-добра участь. Народъ съ жива сила. Народъ, на който всичко презъ вѣковетѣ почива точно върху издръжливостьта на тѣлото, на душата на този нашъ чичо — и за Битоля, и за София, и за Мизия, и за Тракия, и за Добруджа, и за Македония. Сега и отъ близу хилядо и петстотинъ години насамъ. Сега и утре за нови вѣкове. Та кой ще отмѣсти отъ Македония, отъ Тракия, отъ Добруджа, отъ Мизия тази основна българска сила, която день по день е очаквала своята българска държава. Своя български умъ. Своя български напредъкъ. Само мъничкитѣ глави и мъничкитѣ сърдца не можаха и не могатъ да видятъ и да разбератъ това.

Защо тази българска стихия е една и сѫща за всички български времена, за всички български земи? Защо вѣковни владѣтели и притѣснители не сѫ могли да я стопятъ, да я унищожатъ, да я разпилѣятъ по всички страни на свѣта? Просто и чисто, защото така е било отъ Бога опредѣлено. Отъ Бога и отъ една хилядолѣтна българска стихия. Здравитѣ тѣла, здравитѣ души, здравитѣ народи сѫ били винаги по-издръжливи — и въ мѫка и въ радость, и въ падение и въ издигане душевно и тѣлесно. И въ мѫка като вчерашната, и въ радость като днешната, като утрешната — ако ние българитѣ искаме всички да бѫдемъ единни.

Елате тука, срѣдъ този вѣковенъ български градъ Битоля. Елате тука, срѣдъ този наистина крепъкъ български народъ, за да почувствувате веднага, въ що собствено се състои силата душевна на македонския българинъ, въ що се всѫщность изразява непресторeностьта му за всички страни на неговия животъ—по отношение на почтеностьта му, на скромностьта му, на въздържаностьта му, на себеограничението му и на самообладанието му. Така, срѣдъ този широкъ народъ отъ селяни и отъ граждани-занаятчии, при който никой не се тупа по гърдитѣ, а всѣки смирено, като безкрайно трудолюбива мравка, върви по своя земенъ пѫть, по своя всегдашенъ български пѫть.

Затова е билъ Битоля винаги — и въ мѫка и въ радость —

духовенъ западнобългарски центъръ, за цѣли епохи. Затова е билъ Битоля сърдцето и душата на Илинденското въстание. Затова тука и сега ще намѣрите най-знатнитѣ български родове отъ възраждането до день днешенъ на работа мжжка. Отъ Миладинови до Дамяна Груевъ и отъ Робеви до Христо Матовъ. До най-младия битолски общественикъ, учитель и свещеникъ. Всичко е бликало и блика въ пълна българска радость, въ пълна българска струя. Затова тука трѣбва да дойдатъ и да заработятъ най-добритѣ хора на новобългарското време — на третата българска държава.

ИЛИНДЕНЬ И БИТОЛЯ

По духовната си българска сила, по сжщината си и по своя самороденъ български размахъ Илинденското въстание отъ хилядо деветстотинъ и трета година, днесъ, нѣколко десетки години следъ деня на обявяването му, ни се представя като самороденъ апогей на вѣковния стремежъ на българина да осжществи националнитѣ си идеали — съ свои собствени сили, и по неудържимия размахъ на този сжщия стремежъ.

Съ това мѣстото на македонския българинъ въ народното и държавното издигане е вече само по себе си дадено въ културната и въ политическата история на България. Македонскиятъ българинъ се показва достоенъ приемникъ на героитѣ отъ Априлското въстание и на тия отъ Шипка. Презъ цѣлото лѣто отъ казаната хиляда деветстотинъ и трета година безъ ничия помощь, отъ Шаръ до Костуръ и отъ Охридското езеро до Солунското поле, македонскиятъ българинъ въстана съ пълно самообладание, като самоотверженъ изми отъ лицето си срама на робството.

Македонскиятъ българинъ е по темпераментъ южненъ българинъ. Общиятъ му душевенъ строежъ не е много различенъ отъ този на северния и на източния българинъ. Но македонскиятъ българинъ, въпрѣки своя животъ, пъленъ съ опитность и богатъ душевенъ миръ, външно е напластилъ известна затвореность, известна горделивость. Това е една душевна негова сила. Тя му дава възможность да изтърпи, безъ особени и безъ специално повиквани грижи, и то да изтърпи безболезнено, тежкия и сраменъ режимъ на чуждото потисничество почти за цѣлия деветнадесети вѣкъ, потисничество, което не се отрази върху достоинството му като буденъ човѣкъ и като още по-буденъ българинъ.

И, каточели, колкото кризата е ставала по-тежка, толкова македонскиятъ българинъ пò е намиралъ вжтрешни душевни сили за отпоръ на злото, на злобата, на ненавистьта, които сж го заливали отвсѣкжде, дето той е действувалъ за доброто на своя народъ и за напредъка на българската държава.

Чистотата на българската му кръвь, яснотата на представитѣ

му за обикалящия го свѣтъ сѫ давали и продължаватъ да даватъ ясно и твърдо опредѣленитѣ широки граници за съпротива.

Какъ започна борбата македонскиятъ българинъ презъ новото време? Да оставимъ настрани богатото му историческо минало.

— Започна я сѫщо както всички други българи отъ Дунава до Егея. Той сложи най-напредъ ржка на сърдцето си. Запита се какво да прави отъ дълбинитѣ на собствения си животъ. Потърси вѣчния български огънь въ домашното огнище и въ всички радости край него и край българското училище и българската общественость.

Македонскиятъ българинъ расте, живѣе и умира съ народната пѣсень. Съ тая хранителница на всички български сърдечни струни отъ вѣковетѣ. Какво струватъ чертозитѣ и богатствата на властвуващия наоколо чуждъ византийски и сетне турски свѣтъ. Каква цена има чуждата слава. Скромниятъ, бедниятъ, свитиятъ паисиевецъ отъ манастирската килия, взетъ духовно, е много повече. Той е всичко. Паисиевцитѣ, тѣзи великани на българския духъ, на българския умъ, на българското сърдце, сѫ въ една голѣма часть негови собствени чеда. Той ги чувствува толкова свои, колкото чувствува всички други сили на цѣлия български народъ. Живѣе съ тѣхъ. Живѣе, обаче, и съ надстроената тѣхна клонка — съ носителитѣ на българския духъ за политическа свобода, най-вече подклаждана отъ идеалитѣ на българския народъ за собствена държава.

И когато се заговорва за будителенъ токъ, който ще раздвижи българската душа, първо трепва сърдцето на македонския българинъ. Всички други български родни трепети, отъ Поморавия до Черно море, дълбоко се отразяватъ въ това сърдце. Отразява се дѣлото на новобългарското училище, дѣлото на българската народна църква и наложителностьта на принципа, който е въ сила за всички времена на човѣшката история — „Ако искашъ Господь да ти помогне, помогни си самъ“.

Тази основна максима се спонтанно роди отъ самия животъ и веднага порастна въ умоветѣ на най-виднитѣ представители на възрожденското време. И тѣ поискаха да действуватъ непосрѣдствено. Тая сила отвори пѫтя на хората отъ Априлското въстание, отъ Шипка и най-сетне откри пѫтя на носителитѣ на Илинденското — най-голѣмото, най-продължителното, най-кървавото отъ всички български въстания. По-къснитѣ освободителни войни на младата българска държава, отправени най-вече къмъ Македония, сѫ крупни духовни прояви на българина. Тѣ сѫ и логично последствие отъ предхождащитѣ ги събития. Тѣзи освободителни войни утроиха жертвитѣ предъ олтара на българското отечество, но не сломиха българския духъ. Българската издръжливость остана цѣлостна.

Македонскиятъ българинъ и тука е начисто. За него пѫтьтъ е избранъ. Това е стариятъ изпитанъ пѫть на общобългарската културна и политическа свѣсть. Продължителностьта на македонската голгота не сплаши твърдия характеръ на македонеца. Маке-

[illegible]ският българинъ не се огъна. Огънаха характеритѣ си други... [illegible]теритѣ му, стремежитѣ му, дѣлата му — колкото понѣкога да [illegible] били буйни и самоунищожителни, за да оправдаятъ принципа, [illegible]ъ отъ френската революция, а именно, че често революцията [illegible] своитѣ собствени деца — останаха високи. Неговиятъ умъ, [illegible]та воля гонѣха съ единъ и сѫщи устремъ все едно и сѫщо [illegible] обединението, духовното и политическо обединение на бълг[illegible] народъ подъ скиптра на българскитѣ царе отъ вѣковетѣ.

Примѣрътъ на великитѣ носители на човѣшката и народната [illegible] е заразителенъ. И българскиятъ народъ днесъ не иска да [illegible] живи части отъ снагата си навънъ отъ предѣлитѣ на свобод[illegible] и обединена българска държава.

Македонскиятъ българинъ знае вече отъ дълъгъ и горчивъ [illegible] — не отъ петдесеть и шестдесеть, а отъ сто и много сто[illegible] години — своето мѣсто въ срѣдата на този толкова разми[illegible] балкански и европейски свѣтъ. Знаятъ това негово мѣсто и [illegible] носители на правдата въ срѣдата на новата европейска [illegible]ственость. Македонскиятъ българинъ съ потоци кръвь презъ [illegible]ското въстание за лишенъ пѫть показа своя духъ и своята [illegible] принадлежность. Тази принадлежность биде кръстена [illegible] и тройно съ толкова поредъ освободителни войни.

Съ продължителното и кръвопролитно Илинденско въстание [illegible] деветстотинъ и трета година македонскиятъ българинъ [illegible] букви записа презъ най-новитѣ български времена името [illegible] историята на единъ храбъръ и достоенъ за всѣко уважение [illegible] — българския народъ. На една поставена на здрави начала [illegible] — българската държава. На единъ крепъкъ и напредни[illegible] духъ — българския духъ. Презъ Илинденското въстание [illegible] и битолскиятъ българинъ бѣха въ центра на живитѣ та[illegible] народни сили.

ЕПОПЕЯ НА ЗАБРАВЕНИТѢ

Битоля и Битолско, като важни центрища на новобългарското [illegible] и новобългарската мисъль, иматъ и своитѣ водители — това [illegible] водителитѣ на Илиндень. Затова, като се говори за България, [illegible] възможно човѣкъ да не спре на единъ отъ най-отявленитѣ [illegible] на западнобългарската земя — на Дамянъ Груевъ.

Дамянъ Груевъ е единъ отъ най-личнитѣ българи въ маке[illegible] свобода. Той е първиятъ, за светото дѣло на когото трѣбва [illegible] спомня всѣки българинъ — днесъ, въ деня на всебълга[illegible] възкресение и обединението на българския народъ.

[illegible] познавамъ издигнатъ човѣкъ на новобългарското време, [illegible] така възвишено, толкова самоотвержено, тъй примирително [illegible] толкова ясно да е долавялъ презъ своя осъзнатъ животъ що [illegible] да сторимъ ние, чедата на една преходна и бурна епоха,

за да прогледнемъ и да одухотворимъ здравото и свѣтло бѫдеще на българската държава, да заработимъ за утрешния разцвѣтъ на нашия трудолюбивъ и отъ вѣкове постояненъ въ своитѣ благородни стремежи български народъ.

Сѫщо така не познавамъ издигнатъ българинъ, който — въ тази епоха на толкова много безхарактерности — да има една гранитна воля, да бѫде постоянно любвеобиленъ човѣкъ. Да води безкористенъ и възвисенъ животъ въ полза на народа си.

Не зная можемъ ли, следъ толкова много всеотдайни строители на това новобългарско време отъ мѣрката на българскитѣ възрожденци и отъ мѣрката на непостигнатитѣ Левски и Ботйовъ да търсимъ съ диогеновска лампа срѣдъ бѣлъ день, и да видимъ и да почувствуваме оная сила на духа, която да може да стигне до високитѣ пориви за свобода на този скроменъ западнобългарски македонски деецъ Даме Груевъ отъ българското село Смилево. Да допипаме пулса на единъ животъ толкова кристаленъ, тъй издигнатъ до върховетѣ на българската вѣковна енергия, толкова многосъдържателенъ, колкото животътъ на бореца-смилевчанинъ.

Колко безмѣрно високи добродетели имаше тая на видъ свита българска душа отъ западна Македония — Дамянъ Груевъ. Каква бездънно голѣма разлика между съдържанието на душата на това чедо на планински масивъ отъ западнобългарскитѣ македонски простори и празднината въ душитѣ на единъ безброенъ свѣтъ отъ новоизваяни надслойки и подслойки на сегашния нашъ свѣтъ. Дамянъ Груевъ — тази велика българска душа — познаваше и доброто и по-малко доброто срѣдъ нашето общество. Но това, което отличаваше Груева отъ мнозина други, бѣ дарбата му съзнателно и подсъзнателно да отдѣля праха отъ подъ подметкитѣ на обущата си отъ синевината на морскитѣ глѫбини и непостижимостьта на небеснитѣ простори. Калъта въ застоялото блато отъ девствената снага на гордия Балканъ и отъ роснитѣ табла и красотитѣ на родната българска природа.

При чара на вѣчно запечатаната върху устата му усмивка и подъ удивителната му благость на единъ непостигнатъ земенъ животъ Дамянъ Груевъ криеше като подъ воаленъ крепъ безкрайна любовь къмъ българската земя, безкрайна привързаность къмъ българския човѣкъ. Криеше едно порастнало по чудновати Божи пѫтища мѫжество — мѫжество, достигащо до най-съкровенитѣ скрижали на преминалитѣ далечни и на преминалитѣ близки български вѣкове.

Понеже тука, въ старитѣ предѣли, често се питаме, що е Македония, какъвъ е македонскиятъ българинъ, какъ изглежда македонската земя — не се наемамъ да пиша за всички тѣзи нѣща. Желалъ бихъ да разкрия само съ две думи въ повече крайчеца на единъ съдържателенъ, на единъ рѣдъкъ и на единъ непостигнатъ български животъ — животътъ на смилевеца-апостолъ, на смилевеца-герой, на бунтовника и на националния герой Дамянъ Груевъ. На този Груевъ, който бѣ душата на цѣлъ единъ потиснатъ на

...ъ. На Груевъ, който бѣ желѣзната воля на една героична българска епоха — тази на македонския Илиндень. И то да кажа тия две думи точно сега, когато става речь за доскоро забравените отъ Македония наши силни воли и калени борчески души. Да кажа нѣщо за единъ мой учитель отъ най-ранно детство, името на когото доскоро бѣ нѣкакъ даже забранено да се споменава... Да кажа нѣщо и за единъ благословенъ отъ Бога западнобългарски македонски кѫтъ — за родния балканъ, за родното село и родния съселянинъ на Дамянъ Груевъ. За село Смилево и за Груевъ, които се попълнятъ единъ други.

Смилево е македонското Брацигово. Смилево е до самъ Битоля — на пѫтя между Битоля и Охридъ. Смилево е душата и центърътъ на Илинденското въстание — сѫщо както Брацигово бѣ душата на Срѣдногорското въстание.

Смилево е, така да се каже, бунтътъ на българския духъ. Тамъ се намираше генералниятъ щабъ на българскитѣ въстаници. Смилево е гранитна скала, о която се разбиватъ вражескитѣ пристѫпи. Родното село на Дамянъ Груевъ е и съкровено скривалище за най-ценнитѣ качества на .западнобългарската свѣсть. То е единъ вид Борисовска, Симеоновска и Самуиловска крепость, безъ да има крепостни стени. Една непристѫпна твърдина — като всички македонски села и градове презъ лѣтнитѣ дни на Илинденската епопея. Едно скрито въ пазвитѣ на вѣковната българска снага орлово гнѣздо. Единъ синонимъ на неудържимата македонска жажда за честь, за свобода, за родна българска речь, за родна църква — и за българска радость, за българско сърдце, за крепъкъ български разумъ.

Въ Смилево и споходилиятъ го патриархъ на българския Парнасъ Иванъ Вазовъ, и най-обикновениятъ нашъ чичо, съ попукания отъ трудъ и отъ мѫки рѫце, се чувствуватъ еднакво блажени, еднакво въздигнати и превъзвисени въ българското си звание. Тамъ, въ това китно македонско село, много лесно сивитѣ души, амбициознитѣ воли, празднитѣ сърдца като нищо и по само себе си окапватъ, за да сторятъ мѣсто на вѣковното звание на благородната и съдържателна българска душа. Тамъ вирѣятъ само честитѣ, неопетненитѣ български души. Тамъ предъ нержкотворния паметникъ и предъ българската вѣра на апостола Дамянъ Груевъ се пристѫпя съ свалени шапки!

Тамъ не ще срещнете мѫжъ, не ще видите жена или дете, които да не въплъщаватъ дълбоко въ опростотворенитѣ си, но силни български души завещанитѣ отъ първия имъ съселянинъ идеали.

Виждамъ ги и сега въ въображението си презъ писалката, която държа. Виждамъ тѣзи гиздави старобългарски премѣни на смилевки и на смилевци. Тѣзи руси кѫдрици по главичкитѣ на децата имъ въ обширния училищенъ дворъ. Какъ трептятъ тѣзи детски лица отъ радость предъ родното българско слово. Какъ сияятъ погледитѣ имъ — челата на тѣзи подрастващи смилевски

и битолски поколѣния; челата на единъ свободолюбивъ и здравъ планински нашъ народъ.

Жива българска плъть. Живъ български духъ.

Виждате ги вие всички, които често ходите тамъ. Чувствувате ги и вие, които по воля или по неволя сте изпратени да надниквате въ селскитѣ имъ чисти, свѣтнали, бѣли, двуетажни кѫщурки.

Жива българска плъть и живъ български духъ — внедрени отъ вѣковетѣ. Подкрепени отъ трудолюбието на тамошния български селянинъ. Възвисени отъ бодростьта му и отъ радостьта му, че живѣе свободно. Че родната българска държава прострѣ майчинскитѣ си покровителствени криле и надъ изстрадалата македонска земя.

Даме Груевъ наследи всичкото това богатство на духа и на българската природа на душата. Наследи го отъ люлка и отъ майчинска гръдь до гроба. Съкровенитѣ му мечти за българска държава, потайниятъ му огънь за българска правда, избликътъ на чувствата му по красотитѣ на родната земя — всичко, всичко изгорѣ на българската клада презъ единъ день на стълкновение! Изгорѣ, за да пламне Илиндень. Изгорѣ, за да се роди новобългарскиятъ духъ — духътъ на Шипка и духътъ на толкова още подвизи на новото българско време.

Добродетелитѣ на западнобългарското македонско сърдце сѫ установени отъ вѣкове. Даме Груевъ възненавидѣ подлостьта на подлецитѣ, потисничеството на потисницитѣ-чужденци. Възненавидѣ не по-малко и безотечественицитѣ. Затова той бѣ навсѣкѫде и мѫжественъ и милъ едновременно. Бѣ и буенъ ржководитель на единъ всеобемащъ български избликъ въ родната му македонска земя. Бѣ и кротъкъ събеседникъ. Саможертвата бѣ за него школа. Войнишкиятъ му героизъмъ го правѣше истински рицарь на българския духъ. Предъ очитѣ на цѣли генерации ще бѫде соченъ Дамянъ Груевъ като български народенъ герой: Дамянъ Груевъ съумѣ чрезъ пламъка на достойната си смъртъ да увѣковѣчи паметьта на една героична епоха, достойна за великитѣ дѣла на велики наши мѫже отъ хилядо години насамъ — въ пѫтя на българското битие.

Дамянъ Груевъ бѣ синтезъ на най-добритѣ сили на българската раса, отъ която произхождаше. Отстѫпчивъ къмъ добрите сърдца, той ги търсѣше и когато тѣ бѣха скрити. Гордъ и неумолимъ къмъ амбициознитѣ и злитѣ и когато тѣ претендираха че не сѫ съ праздни глави и съ лоши помисли. Той умѣеше да чете мислитѣ на хората. Толкова бѣ проницателенъ умътъ му и любвеобилно сърдцето му.

Спомнямъ си го задъ желѣзнитѣ решетки на битолския затворъ — бѣхъ дете отъ най-долнитѣ класове. Виждамъ го и сега изправенъ и гордъ съ дългата си кестенява брада. Съ проницателния погледъ на тѣзи толкова много преизпълнени отъ доброта негови очи. Сѫщъ Исусъ Христосъ подъ тежестьта на кръста

всеобиленъ, благъ и кротъкъ. Съсрѣдоточенъ и мждъръ — както никого не напжтствуваше въ класъ къмъ доброто.

Този всеобиченъ човѣкъ, този смилевецъ бѣ едновременно и мждрецъ и човѣкъ на дѣлото. Всичко за него бѣ сложено на длань за свободата на родната българска земя. Всичко бѣ видимо и ясно чрезъ българския му погледъ — и за мжки и за радость.

Живѣе ли и днесъ духътъ на Дамянъ Груевъ въ Македония? Живѣе ли и днесъ светото дѣло на Илиндень? Има ли и сега хора, които изказватъ съмнения за това — сега, въ деня на всебългарската радость и на славното влизане отъ преди малко години време на родната българска войска въ тая света българска земя?

Какъ да отговоря.

За мене Дамянъ Груевъ не бѣ и не е самъ. Дамянъ Груевци сж въ срѣдата на българския и по-специално въ срѣдата на македонския български народъ съ стотици. Не зная дали не сж хиляди. Тѣ живѣятъ съ честьта на своето българско минало и на своето сегашно. Върху имъ искатъ да съградятъ сегашното и бждещето на българския народъ и на българската държава — въ чистота и въ светость пакъ българска. Нека ги опознаемъ, тѣзи, които сме способни да ги опознаемъ. Да направимъ това, за да се научимъ и повече да ги почитаме, и повече да почитаме българския народъ и българския човѣкъ.

— За да въздигнемъ въ Битоля паметникъ незибленъ и нержавѣющъ за ония, които изгорѣха и които изгарятъ въ храма на българската вѣра: въ епопея на забравенитѣ отъ битолския Илиндень

ЕДИНЪ ИЗМЕЖДУ НАЙ-ДОСТОЙНИТѢ НА БИТОЛЯ

Нѣкога, когато бѣхме деца, Битоля имаше своя вжтрешенъ, интименъ български духовенъ животъ. Центрътъ на този духовенъ животъ бѣха българскитѣ ни училища. Тогавашенъ и отсетнешенъ задушевенъ мой приятель бѣ Владимиръ Анастасовъ-Пепо: виденъ като сждия, виденъ и като писатель отъ преди годинитѣ на войнитѣ.

Владимиръ Анастасовъ-Пепо бѣ любвеобиленъ, сърдеченъ и уменъ човѣкъ. Всички го обичаха. Най-вече момитѣ. Той бѣ красивецъ и по тѣло и по душа.

Отъ дълги, твърде дълги години неволно всѣка нова Страстна седмица ми напомня за него, за Владимиръ Анастасовъ-Пепо Той загина геройски недалеко отъ единъ малъкъ, но славенъ български градецъ — Кукушъ. Този български градецъ сжщо така славно загина, подъ напора на неприятелската войска, отъ една нова вандалска разрушителна сила, силата на отрицанието и на мрака.

Има каточели въ сждбата на всѣки отдѣленъ човѣкъ нѣщо, което фигуративно се представя отъ друго тѣлесно или нетѣлесно

създание. Едни свързватъ душата човѣшка съ звездитѣ. Други — съ други далечни видения. Душата на незабравимия Пепо трѣбва безъ дума по нататъкъ, да се свърже съ отъ памтивѣка българския Кукушъ, опожаренъ презъ лѣтото на хилядо деветстотинъ и тринадесета година.

Пепо не бѣ отъ Кукушъ, но Пепо още приживе бѣ нѣкакъ органично свързалъ себе си съ този крепъкъ крайсолунски български градецъ. Благочестивиятъ баща на младия писатель Пепо билъ дълги години наредъ учитель и свещеникъ въ този буденъ малъкъ български крайморски центъръ.

Дѣдо Анастасъ — така наричахме бащата на Владимиръ Анастасовъ-Пепо — произхождаше отъ крепко българско семейство, нѣкѫде изъ дебритѣ и усоитѣ на западнобългарскитѣ македонски земи въ селата край старата Самуилова столица Охридъ. Дѣдо Анастасъ не бѣ само благочестивъ човѣкъ. Той бѣ трезвъ, самобитенъ български човѣкъ. Бѣ и просвѣтенъ — академикъ по богословие. Дѣдитѣ му и прадѣдитѣ му сѫ вдигали толкова пѫти въстания противъ потисници народни, за свободата на българския народъ. Но най-ценното отъ живота на дѣдо Анастасъ бѣ и си остана неговото учителство. Той бѣ роденъ учитель. Имаше незамѣними качества да напѫтва, да възпитава, да въздига душата на млади и на стари къмъ по-възвишенъ, къмъ по-свѣтълъ животъ. Къмъ божествени видения. Затова следъ дълго странствуване по българската земя дѣдо Анастасъ избра града съ най-будната по онова време българска свѣсть, Кукушъ, сѫщия тоя градъ, въ който преди него учителствуваха Братя Миладинови — учителитѣ на дѣдо Анастасъ.

Малкиятъ Владимиръ отъ разказитѣ на баща си научи да обича Кукушъ, да обича всички български земи и всички български люде. И сѫдбата му се отплати. Той геройски сложи навѣки своя животъ предъ олтара на отечеството, точно въ тоя Кукушъ, като се би храбро за честьта на българския човѣкъ, за честьта на българското отечество. Умрѣ въ рѫцетѣ на войницитѣ си, които го боготворѣха. Умрѣ край горящия български градъ Кукушъ.

Владимиръ Анастасовъ-Пепо бѣ самъ роденъ въ най-славния отъ най-славнитѣ старинни български градове, въ Охридъ. Излѣзълъ отъ родния си градъ като малко дете, той лудо го обичаше презъ цѣлия си животъ. Обичаше го и го бѣ поставилъ въ свещения центъръ на всички свои жертвеници. Първитѣ си стихове посвети на Охридъ. Първата си любовь даже поставя следъ любовьта си къмъ дивния западнобългарски градъ. Когато улисани слушахме разказитѣ му за македонската земя, първата му дума бѣ за прелестния и ненадминатъ тоя Охридъ. Заедно съ Охридъ Владимиръ Анастасовъ-Пепо страстно обикна и Битоля. Обикна я, защото и той тамъ преди войнитѣ завърши класическото си гимназиално образование.

Владимиръ Анастасовъ-Пепо започна съ блѣсъкъ отъ най-ранни години. Съ блѣсъка на най-рѣдкото и най-ценното въ чо-

животъ — съ безкрайното си добро сърдце и съ безкрайната си привързаность къмъ художествената литература. Като ученикъ на българската класическа гимназия въ Битоля, Пепо — както го прѣкоръ нарекоха още оттогава съучениците му; както си име запази той до своя край — се учеше добре. Но неговата стихия бѣ и си остана съкровената, дълбоката струна на сърцето. Чрезъ тая струна той обосноваваше всички други сили на душата си и на живота си. Даже, когато въ много по-късни години стана сждия — най-напредъ въ Цариродъ, сетне въ Стара-Загора. Пепо често четѣше въ душитѣ, тълкуваше и прилагаше законитѣ и въ сжда, доколкото това бѣ възможно, все чрезъ сърдцето. Това не бѣ чудно, нито бѣ невъзможно, казваше той — „Човѣшката всѣщность не е човѣкъ безъ сърдцето". „Нищо не би струвалъ умътъ ни безъ сърдцето ни". „Човѣшката култура се гради на тѣзи две сили — на ума и на сърдцето едновременно". Владимиръ Анастасовъ-Пепо не обичаше „нито голата, нито формалната фраза". За Пепо човѣкътъ най-добре мисли, когато мисли естествено и когато изпраща мислитѣ си най-напредъ къмъ сърдцето. Глупаво е да се говори за догма и за догми въ живота. Навсѣкога — даже въ науката... Животътъ на обществата се мѣни. Мѣни се и животътъ на човѣка. Остава едно — остава само вѣчната сила на човѣшкото сърдце. Чрезъ тая сила най-добре и най-правилно се стига до всички преобретения на човѣшкия умъ. Живѣхъ и растнахъ години наредъ съ Пепо и помня много отъ умнитѣ му мисли. Тѣ направо красѣха божественото му човѣшко сърдце.

Въ Битоля бѣ дете, но бѣ едно отъ най-умнитѣ деца. Бѣ при това и голѣмъ сърдцеведъ — обичаше народа си, всички го обичаха. Колко излети къмъ прекраснитѣ гори на Пелистеръ! Колко радости срѣдъ селянитѣ, които пълнѣха битолскитѣ пазари!

Пепо дойде въ София едва осемнадесетгодишенъ момъкъ. Учи право и литература едновременно. Тогава това бѣ възможно — науката и у насъ бѣха нѣкакъ по-възвишени, съ по-широки души, съ по-широкъ обхватъ на погледа. Аудиториитѣ на „Московска" бѣха тѣсни. Въ тѣхъ и въ тъмнитѣ коридори бѣ гъмжило. Но Пепо и неговата „Беатриче" сияеха като звезди отдалече. „Живѣя съ две страсти въ сегашния ми животъ", често казваше той. „Живѣя едновременно съ Университета и съ българанската срѣда". Българската срѣда, срѣдата около хумористическия листъ „Българче", бѣ центрътъ на младитѣ литератори на София. „Въ Университета ми искатъ много наука, а т а м ъ искатъ отъ мене стихове, смѣхъ и веселие". Не зная, дали университетскиятъ колега Александъръ Балабановъ си спомня за тия тогавашни различия между Университета и „българанската" срѣда, но Пепо говорѣше винаги съ една усмивка на уста — и така, всичко, и „най-несъбираемитѣ величини", събираше щастливо въ едно. Пепо казваше: — „Писателятъ трѣбва да бжде човѣкъ съ сърдце; човѣкъ съ широко, любвеобилно сърдце; да не бжде съ свито сърдце; да обича хората

— даже и най-лошитѣ хора да обича, и чрезъ любовьта си да
поправя, ако може".

Пепо възрастна и придоби опитность въ живота най-вече
късно, като сѫдия въ Стара-Загора. Той тамъ написа най-хубав
си работи. Всичко изхождаше въ духа на влѣтата отъ баща
християнска и българска любовь. Всичко придоби колорита
това, що бѣ задълбало дълбоко въ душата му отъ Битоля.
сѫдбата би задържала Пепо досега, той щѣше да бѫде ед
отъ най-умнитѣ, най-сърдечнитѣ български писатели. Чета работ
му съ душевна наслада и сега. Най-вече презъ Страстната седм
Правя това, защото тя най-вече подхожда и на неговитѣ скр
мѫки и на очакванитѣ всебългарски възкресенски копнежи. Ко
допадатъ сега тѣ: отъ най-хубавитѣ работи на този нашъ отда
загиналъ поетъ и храбрецъ, до мѫкитѣ на човѣшката душа и
мѫкитѣ на Богочовѣка. До изгубванитѣ и спечелвани идеали на
До чуждата тирания надъ човѣка и надъ родната българска зе
До носталгията по тая земя. До проявяваното понѣкога безразли
на свободното общество къмъ стоноветѣ на брата робъ.

Пепо не остана живъ и щастливъ да дочака свободата.
той е сигурно тамъ горе щастливъ, че падна за нея.

Владимиръ Анастасовъ-Пепо — гледамъ го и сега презъ т
предвеликденска страстна седмица цѣлъ цѣленичекъ предъ м
— страстно обичаше той спомена за Голгота.

Защото, споредъ него, нѣмаше по-голѣма Голгота следъ Хри
отъ Голготата, на която бѣ разпната Македония. Колко пѫти
казваше това и като дете — въ Битоля.

Престаритѣ добри родители на Пепо — прогонени отъ Бит
и отъ Охридъ, отъ отечеството си — живѣеха въ София, нѣк
къмъ жгъла на улицитѣ „Веслецъ" и „Св. Кирилъ и Методи
Оттамъ Владимиръ Анастасовъ-Пепо на Страстната седмица
упѫтваше, съ вощеница въ ржка, за най-старата църква въ гр
и съ часове стоеше предъ образа Господенъ. Сърдцето му се
ливаше отъ радость, че най-вече нѣкогашнитѣ най-голѣми страдал
македонскитѣ българи, пълнѣха Божия храмъ. Че Пепо можеше
се моли заедно съ тѣхъ за Божия милость надъ родната зе

Гледамъ Владимиръ Анастасовъ-Пепо и сега да върви на о
чайната предвеликденска разходка до надъ Борисовата градина.
ходѣше пешкомъ до боровата гора. Точно стотина крачки отв
рибното езеро — тамъ, дето днесъ завършва лѣвата широка а
по хубавия тревясалъ склонъ, до самъ гората. Тамъ Пепо сѣда
и оставаше на една стара дървена скамейка съ погледъ об
натъ къмъ града, къмъ полуразрушения куполъ на „Св. Соф
и се унасяше по свои нѣкакви далечни видения. Най-вече обича
да се унася по детскитѣ спомени за далечния роденъ градъ
за Охридъ и за Битоля.

Добриятъ Пепо. Той искрено вѣрваше, че свѣтътъ върви с
по пѫтя на възторзитѣ — на сѫщитѣ тѣзи видения за Богочов
и за родния край. Че свѣтътъ съ всѣки новъ день става все

по-добръ. И като стане най-добръ, Македония и Охридъ свободни... Че всичко ще се разреши отъ самата абпрезда — безъ ничия помощь. Че въ горещо обичаната Македония сами по себе си ще блеснатъ лжчитѣ на сво- Въ това отношение Пепо бѣ и правъ: той знаеше да съ крепката си християнска душа неизмѣримитѣ пжтища на ...Пепо бѣ нѣкакъ антиподътъ на буйната кръвь на Дамянъ Груевъ и на толкова още български и македонски воли и въжделения.

* * *

И ето епилогътъ на тѣзи мои предвеликденски видения за и за единъ толкова младъ и отдавна падналъ за Родината отминалъ български писатель: — тука въ тѣзи ми ре- писатели на българската земя и на българския човѣкъ:

Владимиръ Анастасовъ-Пепо имаше нѣкакъ право. Буйната кръвь допринесе много за закрепването на българската и българскитѣ успѣхи, но не по-малко за нашия народностенъ възходъ допринесе вѣрата — вѣрата въ Бога и въ Допринесе и любвеобилното и безкрайно преданото на просвѣтения македонски българинъ и на всички добри къмъ родната българска земя.

Владимиръ Анастасовъ-Пепо тръпнѣше цѣлъ, изгаряше цѣлъ дълбока всеобхватна любовь къмъ българския народъ и човѣкъ, къмъ всичко българско. Затова Пепо запечати любовь съ смъртьта си — сжщо както Спасителътъ на за християнската вѣра. Сжщо както Ботйовъ, Левски, и толкова като тѣхъ за светата родна българска земя. бихъ искалъ македонци и всички други българи да Битоля възбуди у мене желанието да си спомня за Анастасовъ-Пепо.

Колко чаръ има този градъ и за мене поради спомена за Пепо!

СБОГОМЪ И ДОВИЖДАНЕ, БИТОЛЯ

отъ тъмни зори, за да продължимъ пжтя. Преминаха, следъ други, преживѣнитѣ въ този китенъ западнобългар- дни. Какво ли видѣхме, какво ли научихме въ него? Ето Че Илинденското въстание, равно, по сила и по размахъ, най-голѣмитѣ и най-буйнитѣ български въстания преди осво- волучи своя животъ и порастна до цѣлостно народно именно въ Битоля. Че тука и въ околноститѣ на тоя градъ на българския духъ бѣ силенъ, юначенъ, самобитенъ. не съкрушимъ. Че въ Битоля българското образование е стояло високо. Че и днесъ, следъ толкова претърпѣни тег- и мжка, тоя крепъкъ български градъ стои изправенъ съ

гордо българско чело. Че неговитѣ нрави, езикътъ му, културата му сѫ направо споени съ нравитѣ, езика и културата на цѣлия български народъ, отъ вѣкове.

Колко искахме, дружината и азъ, да останемъ пове още за нѣкой день въ тоя духовно издигнатъ центъръ отъ подножието на дивния Пелистеръ. Но нали човѣкъ е обвързанъ съ какви ли не условности. Нали самото време бърза. Стига и толкова. Сега да вървимъ напредъ, къмъ крайния български западъ. Тамъ ни очакватъ други и свидни български градове... И, току да тръгнемъ, спомнихме си, каточели всички изведнажъ, за вчерашния, за последния день отъ битолското ни пребиваване. Вчера ни срещна на пѫтя единъ духомъ и тѣломъ здравъ български занаятчия отъ Битоля. И, така направо безъ много формалности, каза: — научавамъ, толкова време сте въ града, а никой не се е досѣтилъ да ви покаже ограбения отъ избѣгалия неприятель общински музей. Общината, продължи новозапознатиятъ битолчанинъ, тогава изразходва много български пари. Тя събра тогава, съ наша помощь — на битолския еснафъ, вкупомъ старинитѣ отъ града и отъ далечнитѣ части на града. Всичко, всичко се подреди добре. Имаше и специаленъ човѣкъ да се грижи, за да пази старинитѣ. Но какво стана точно при оттеглянето на тѣзи, които години наредъ ни изтезаваха и гонѣха, не зная. Ще ви заведа при кмета на града. Той е добъръ и просвѣтенъ мѫжъ. Ще ви покаже всичко.

И кметътъ и този рѣдко буденъ битолски българинъ ни показаха ограбения градски музей.

Уредникъ, последенъ единъ отъ чуждия режимъ човѣкъ, задигналъ златни и сребърни стари монети. Задигналъ и стари книги и избѣгалъ презъ граница на югъ заедно съ бѣгащи неприятелски войски. Никой не се усъмни, че властьта не ще закъснѣе нито часъ да направи своето. Че ще издири и е издирила виновницитѣ. Не могатъ да се разхищаватъ така лесно и злоумишлено народни ценности и народни светини. Особено пъкъ когато тѣ сѫ били събирани съ толкова много трудъ, съ толкова голѣма радость отъ цѣлъ единъ български градъ — при най-невъзможни условия. Цената на такива народни старини особено сега е десеторно по-голѣма отъ тая на най-ценнитѣ богатства.

Всички останахме приятно изненадани отъ грижитѣ, които битолскитѣ еснафски хора сѫ имали по-рано, иматъ и сега за такива културни начинания като градския музей за старини. Тоя музей е билъ смѣтанъ отъ тѣзи добри хора на първо мѣсто като хранилище на българското духовно минало!

Този случай ни напомни епохата на общобългарското възраждане. Ролята, играна нѣкога отъ наши здрави и силни еснафски организации по всички родни градове и паланки, не е била малка. Сега общинскиятъ музей въ Битоля е нѣщо като първокласно свърталище за срещи отъ духовенъ характеръ на битолскитѣ българи. Сѫщото прикрито е било и презъ натрапническия чуждъ

...Тогава музеятъ единъ видъ е замѣствалъ силомъ прогоне... българско училище и отсѫтствуващата българска църква.

Така сѫ живѣли българитѣ въ хубавия западнобългарски ... Битоля съ по-високи духовни интереси. Така и ние, далечни пѫтници, си спомнихме въ момента на напущането на града ... толкова други добри български инициативи на будния градъ. ... неугасимия му български духъ. За крепкитѣ му български чувства, за копнежитѣ на сѫщата тая Битоля, на сѫщия този голѣмъ западнобългарски духовенъ центъръ.

Рѣдко други пѫть съмъ събиралъ толкова много душевна ... Рѣдко други пѫть съмъ предвкусвалъ и предусѣщалъ ... близу до себе си чара на западнобългарската македонска ..., на умилението, съ което ни посрещнаха и ни изпратиха тѣзи ... наши мѫже. Тѣзи твърди български характери. Тѣзи силни ... българи — съ толкова много и съ толкова богати човѣшки ...

... бѣ отдавна на пѫть, и ние всички все още продължаваме ... да имъ се радваме. Да се радваме на тѣзи ... българи отъ Битоля. Лично си мислѣхъ за всичко добро, ... видѣхъ самъ и което тѣ ми толкова много показаха. Спомнихъ си, въ този раненъ часъ, за всичкитѣ имъ народолюбиви по... За доблестното имъ държане. За тѣзи малки, но темпера... тѣхни деца — децата на Битоля, които, при всѣки срещнатъ български войникъ, непрестанно викаха „ура“. Спомняхъ си ... дълбокитѣ като морето очи на тѣзи здрави битолски девойки, ... постилаха пѫтя на съюзнитѣ и на българскитѣ войски съ ... свежи и росни цвѣтя. Спомняхъ си и за старцитѣ, лицата ... които треперѣха отъ радость при вида на ветеранитѣ отъ Илинден. Спомняхъ си най-сетне за моето детство, за жара, за вѣчния западнобългарски жаръ, съ който всѣки вторъ срещнатъ битолчанинъ ми говорѣше за Прилепъ, за Велесъ, за Охридъ, за другите македонски градове, за цѣлата обширна българска земя, като ... центъръ съ толкова твърда народна любовь и къмъ сегашното ... българско време. Къмъ българската държава — отъ миналото, ... настоящето и отъ бѫдещето.

* * *

И ето ни сега, ние, всички пѫтници отъ далече, гледахме отъ ви... на „Превалецъ“ този спотаенъ въ легендата на българ... минало градъ. Напущахме го временно, за да споходимъ и ... други български градове отъ нашия Западъ. Това толкова ... българско селище отъ вѣковетѣ сега се очертаваше ..., обвито въ нѣкаква лека утринна мъгла. Намѣста ... го изцѣло покриваше. Спотаено, издълбоко поемаше ... своя следсъненъ дъхъ. Последниятъ нощенъ часъ надъ ... продължаваше бавно. Слабитѣ свѣтлини, тамъ отъ градския цен... все още продължаваха да блещукатъ въ вида на малки ... звездички. А тамъ далече задъ утринния крепъ на по-

лето се тъмнѣеха, очертани съ вирнати глави, безброй високи тополи — цѣлъ шпалиръ отъ невзрачна нѣкаква зеленина предъ отсрещнитѣ височини надъ „Кисела вода“, надъ селата Кръстоферъ и Буково.

Пресичаме вече и долното било на легендарната „Цървена стена“. А сме все още въ подножието на Пелистеръ. Пѫтьтъ ни, за втори пѫть сега, се точи къмъ височинитѣ на отсрещнитѣ гърбове на Гявато. Гявато е високиятъ проходъ, който дѣли Битолското поле отъ Прѣспанската и отъ Ресенската котловина.

Какъ ненаситно и какъ жадно възприема душата на човѣка всичката прелесть на тоя земенъ рай на нашитѣ отци и праотци. Какъ отново се редуватъ предъ погледа ни, една отъ друга попищни, картинитѣ на далечния роденъ край. Тамъ, къмъ Прѣспанско, къмъ Охридъ и Охридско, залита умътъ и сърдцето на всѣки едного отъ насъ.

Ето езерното сияние на дивната Прѣспа е вече отдавна отразило идващия день — цѣлъ цѣленичъкъ. Каточели Слънчо отъ тамъ ще подаде вълшебната си пламнала глава. Каточели отъ тамъ е най-напредъ зазорило дълго преди да се покажемъ по върховетѣ на планинитѣ български. Като тамъ да сѫ се най-напредъ спотаили, следъ разпръснатитѣ нощни потъмнѣли хладини, виденията на Самуиловитѣ кули и Самуиловитѣ воеводи. Като тамъ да сѫ литнали весталкитѣ по незнайни западнобългарски лесове и дѫбрави.

* * *

Въ Ресенъ ни завари пълниятъ день.

Но сега накѫде?

— Къмъ Охридъ, единствено къмъ Охридъ е откритъ пѫтьтъ, — думатъ всички... Къмъ старата престолнина на Бориса и Климента светий. На Самуила. На българската народна църква и на първата българска книга и първата светиня.

Тука пѫтьтъ води въ три направления. Разтроява се. Единиятъ пѫть е презъ Петрино. Презъ тамъ можемъ да минемъ, само ако тръгнемъ пешкомъ или на конь. Другиятъ пѫть е презъ Страчка. И той е много нанагоренъ. Много стръменъ и каменистъ. Да тръгнемъ тогава по пѫтя на удобнитѣ и леки за кола шосейни завои на Буково.

Какви потайни нови пѫтища и нови незнайни пѫтеки! Колко свежи и прохладни горски простори — отъ дветѣ страни на шосето. Какъвъ неземенъ шепотъ по тази малка рѣкичка, която лѫкатуши току до самъ нашия друмъ. Която тукашното население нарича съ прекрасното име Льорѣка — съкратеното отъ Лѣва-рѣка.

Прелести на природата. Прелести въ звучния езикъ на тѣзи корави македонски българи, които на всѣка стѫпка срѣщаме да „прашатъ“ лозята си. А тамъ, задъ свежитѣ зеленини и разлюлѣни нивя, на една полегата, чудна по своитѣ цвѣтове и багри поляна, сѫ надвиснали една до друга бѣлитѣ като лебеди срѣдъ

ширь кжщуркитѣ на малкото селце Крушово. Отсреща
шосето — стражарски постъ.
— Та отгде сте вие тука попаднали, приятели? запитва единъ
дружината. — Отъ „старитѣ предѣли“ сме, отъ Радомирско
и изеднажъ отговарятъ пазителитѣ на обществе-
далечнитѣ „нови земи“ на нашата широка царщина.
съ селянитѣ на околнитѣ села дружелюбно и братски.
тѣзи наши добри и твърди радомирци сж си довели
Каква интересна смѣсь отъ това жилаво тѣсто, наре-
български народъ. Каква многотонна езикова хармония, отъ
и отъ западъ — по просторната българска земя!
планината, презъ която пълзимъ, се казва Буково. Тя е
часть отъ Петрино. Тя е може би единъ отъ най-кра-
най-девственитѣ планински жгли на българското отечество.
двадесеть години е боравила чужда, вражеска ржка и
Не е било достатъчно петвѣковното робство! Презъ по-
две десетилѣтия вражеската ржка е изпосѣкла много
нѣкогашни гори — отъ страхъ предъ будния вѣ-
духъ на българина.
Тамъ, тамъ предъ насъ, ще трѣбва да бждатъ прокарани
освенъ тунела подъ Гявато — за бждещата ж.-п.
Битоля — Охридъ. Тамъ, промълви изъ дружината една отъ
пазителитѣ души на българското бждеще. Разстоянието
двадесеть и петь километра желѣзенъ пжть между Охридъ
не е нищо за новата българска техника. За новата бъл-
жилия.
Бегунщари много срѣщаме по този свитъ като змия пжть.
Изгладени. Съ спретнати полуградски дрехи. Та какъ
това? Тука, въ този затънтенъ край, така прибрани
градски хора? — Но ние сме били години наредъ по Аме-
отговоритъ на зададения отъ насъ въпросъ. Тѣзи „граж-
планината сж вежливи хора. — Сега вече не можемъ
Топлимъ Битоля презъ зимата съ нашитѣ
Сопляме съ букъ и съ джбъ и други наши селища по
Правимъ знакъ на учудване. А тѣ догаждатъ син-
ще имъ кажемъ, та сами бързатъ да добавятъ:
нашитѣ хубави гори, които виждате. Избираме само
паднали дънери. Тука е гжста гора, несмѣтни сж прогни-
отъ вѣкове стари, немощни изпадали гиганти.
бѣ по върховетѣ на Буково. А сега? Сега се спущаме
къмъ новъ, непознатъ български свѣтъ. Къмъ нови
простори. Къмъ нови села. Къмъ нова девствена българска

по-другъ е характерътъ на тази чудновата Петрино-пла-
падналитѣ й склонове, откъмъ Охридъ. Какви сж гра-
каменитѣ й. Каква е новоразтлѣната прелесть тука. Какви
многотонни багритѣ й.
часъ преди да стигнемъ самия Охридъ сме просто

унесени отъ шеметната бързина, съ която хвърчимъ нанадолу
Колко лжкатушения и завои по това безспирно нанадолнище! Вс
сжщо като̀чели влакътъ бърза откъмъ Искърското дефиле
Своге за Софийското поле, за дома въ София... Гуменитѣ колелет
пръщятъ подъ насъ. Камъчета отъ пжтя изхвръкватъ настрани и с
забиватъ въ отсрещния скатъ. Едни следъ други се нижатъ на
близкитѣ, най-малкитѣ селища — близки вѣковни другари на ст
ропрестолния Климентовски градъ. По редъ прекосваме села
Плаке, Свинци, Опейнца и Коселъ. Колко приютно, какъ скжта
край пжтя сж се сгушили тѣзи охридски селца. Какъ безгрижн
презъ дългитѣ преминали вѣкове сж седѣли и играли, седятъ
играятъ и сега, тѣзи български дечица по надвисналитѣ надъ в
тата рѣка трѣмове отъ домоветѣ на бащи, на дѣди и на прадѣд
Предъ кжщуркитѣ имъ цѣла на гирлянди се ниже хубостьта
тоя беденъ, но съ толкова благородни лица и пориви женски свѣт
Шапки долу, господа! Отъ тука сж нѣкога минавали знат
български мжже. Не виждате ли и днесъ още, какъ светецътъ
будителтъ всебългарски Климентъ, какъ нераздѣлниятъ му спжт
никъ въ българското дѣло, другиятъ светецъ и будитель отъ н
шата старина, Наумъ, възседнали на осли, бавно напредватъ пред
насъ къмъ града на най-високата българска катедра отъ хиля
години насамъ — къмъ катедрата на свети Климента! Какъ звъ
тятъ следъ тѣхъ тежкитѣ талиги! И какъ пръхтятъ конетѣ от
придружаващата ги самуилова свита!
А сега, следъ видението, до насъ сж чедата български на н
вото време! Героитѣ на Илиндень!
Но ето и този Божий свѣтъ се разширява. Свѣтътъ наоко
става толкова необикновенъ и прелестенъ. Просторитѣ безкрай
все по доловими за окото. Все по-дълбоко въ окото блѣсватъ вис
чинитѣ на Охридъ. Блѣсва цѣлъ и неземния ореолъ — ореолътъ н
Климента. Душата се понася надъ езерния ширъ. Грабва я небесна
синева. Грабва я водниятъ ширъ на удрящитѣ се една о друга въл
Грабватъ я ония тамъ миражи на околовръстнитѣ планини, пот
нали въ свѣтлина неземна.
Какъвъ дивенъ вѣнецъ за възхвала херувимска на Всевишн
е оплела тази дивна природна сила, която ние българитѣ се осм
ляваме отъ хилядо години насамъ да наричаме българска!
Ето пъкъ, влѣво, животътъ, истинскиятъ български живот
Село до село. Всѣко отъ китно по-китно. Ето Лѣсковецъ, с
старата му почернѣла отъ вѣкове църква. Задъ него Велгущи —
това е селото на вѣчната пролѣть, на дивно бѣлия черешов
цвѣтъ. А тамъ, отгоре, по височинитѣ, предъ погледа—село Рамне
— най-бедното, най-малкото, но най-героичното охридско село от
времето на Илинденското въстание.
Тамъ свършва пжтьтъ Битоля — Охридъ. Никой отъ нас
не е спокоенъ. Защо ли? Какво ще бжде влизането въ старинн
свещенъ градъ? Отъ где ли ще ни зърнатъ недогледани и забр
вени стари родове? А какъвъ е този безкраенъ пжть отъ топол

...ните страни? Какъ сж само наредени. Гиганти цѣли — най-...ните до насъ лънери. Въ точка малка, далече задъ правата ...ини отъ зеленина, се губи краятъ на тия сжщи гигантски дър-...ета. Каторчели посадени отъ стотини години тука, на това мѣсто, ...е да усилятъ българското повѣрие, българската вѣра, българскитѣ ...ремения къмъ светостьта на Охридъ. За да представятъ въ ...лна мистика копнежа на българската душа къмъ катедрата ...ета Климента.

ДРУГЪ ПЖТЬ ОТЪ БИТОЛЯ ДО РЕСЕНЪ

...И колкото много пжти я е споходилъ, човѣкъ не може така ...ко да се откжсне отъ Битоля.

...Защо ли?

...Ще ви кажа, защото никой другъ западнобългарски македонски ...ай не е свързалъ въ най-ново време душата на българина съ ...толкова много спомени за народенъ подемъ, за бодръ български ...ухъ, за несломима вѣра въ доброто бждеще на българския на-...одъ и на България колкото Битоля.

...Искате ли факти?

...Тѣ се сами единъ следъ други нижатъ. Ето ви общобългар-...ското въображдане и голѣмото участие на Битоля въ него. Ето ви ...ликолѣпието на македонския Илиндень и възвишенитѣ пориви на би-...толския българинъ. А знаете ли за организационната способность ...на Толкова и толкова първи тамошни люде, които издигнаха бъл-...гарското име? Които се биха заедно съ цѣлъ единъ народъ, презъ ...цѣло едно лѣто, съ многократно по-многочисленъ и несравнено по-...силенъ въоруженъ неприятель. Познавате ли беззаветната българска ...храбрость, и недостигната храбрость на битолчани, проявена по време ...на боевете задъ Битоля отъ хилядо деветстотинъ шестнадесета до ...хилядо деветстотинъ и осемнадесета година? Боеве безспирни. ...Боеве, въ които българскитѣ войници, достойнитѣ наследници на ...Самуила, увѣнчаха на „Червената стена“ съ лаври челата си.

...Въ погазвашнитѣ безспирни боеве за българско име и за бъл-...гарска държава Битоля не бѣ пасивна. Юначеството на всички — ...на войска и на народъ — бѣ неземно. Юначество и издръжли-...вость срещу толкова много вражески сили. Срещу толкова нена-...висти и насъбрани по цѣлото македонско небе буроносни облаци. ...Срещу толкова немилостиви вражески замисли, отправяни противъ ...единъ достоенъ народъ, какъвто е българскиятъ народъ въ Маке-...донија.

...Почнахъ се и този пжть презъ калдъръменитѣ улици на града. ...Както обикновено по тъмни зори. И този пжть отспива своя по-...следенъ сънъ темпераментниятъ западнобългарски градъ. Нижатъ се ...предъ мене, единъ следъ други, „конацитѣ“ на нѣкогашни бейове

и пашалъцитѣ на едновремешнитѣ господари на този миренъ, добродушенъ и трудолюбивъ български народъ.

А горе, по хълместитѣ възвишения отдѣсно на шосето, ето и ограденитѣ съ високи каменни стени германски и наши гробища: цѣла Бастилия за падналитѣ на полето на честьта храбреци отъ миналата Свѣтовна война.

Колко много стотини и стотини гробове. Какъвъ достоенъ мавзолей. Колко мѫка за сърдцето на човѣка предъ заличенитѣ следи на живия човѣкъ. Въ сѫщото време каква достойна за удивение правда. Колко много обичь и грижи за увѣковѣчаване паметьта на падналитѣ герои народни.

Тука, на това мѣсто, всѣка педя земя е била неведнажъ разоравана отъ непрекѫснати страшни боеве на недалечното българско минало. Нашитѣ окопи се още разпознаватъ. Обрасли отъ времето, тѣ се точатъ до гдето окото вижда, по дължината на бавно снишаващата се къмъ насъ падина — отъ „Червената стена“ до шосето, по което пѫтуваме! Ураганъ отъ гранати и шрапнели се е сипалъ по тия свети български мѣста. Но българскиятъ войникъ не е отстѫпилъ.

Многоглавата вражеска хидра е била отвѫдъ града — откъмъ Пелагонийското поле и откъмъ Леринскитѣ височини. Бедната българска Битоля! Две години цѣли огънь и жупелъ е сипвала устата на налитналото върху града чудовище. Две години цѣли юначно е бранила родната българска войска този съкровенъ нашъ градъ.

Тогава Битоля е имала и своитѣ малки храбреци. Своитѣ „гавроши“ по романа на Викторъ Юго. Денемъ и нощемъ тѣзи български деца на Битоля, тѣзи битолски малки храбреци съ пълни български сърдца сѫ сновали между окопитѣ на „Червената стена“ и града. Да пренасятъ храна за здравитѣ, вода и лѣкарства за раненитѣ. Да насърдчаватъ и ободряватъ стари и млади въ безспирната борба. И... славно и безъ страхъ да умиратъ — сѫщо както тѣхнитѣ бащи презъ Илинденското лѣто на хилядо деветстотинъ и трета година.

Нѣма градъ отъ западнобългарската и общобългарската родна земя, който да е набелязалъ толкова много запасъ отъ душевна енергия, толкова много съпротива, толкова славна и мѫжествена съпротива. Нѣма градъ, който да е далъ толкова много скѫпи жертви, колкото Битоля. Околноститѣ на града, „баирмахленскитѣ“ му височини, полето край него, всѣка нива, всѣка височинка и всѣка падина познава неземния устремъ на българския войникъ и на българския човѣкъ по тѣзи мѣста.

Пѫтьтъ тукъ е цѣлъ посѣтъ, отъ Битоля до височинитѣ на Гявото, съ българска военна слава. Съ горди спомени за българското име и за българската народна честь.

И само отъ новото ли време?

А защо сѫ тъй скѫпи споменитѣ? Защо сѫ така пламнали въ

съзнанието на българина дѣлата на вѣковетѣ — отъ Самуила до Иванъ Асена, до другия Иванъ Асенъ, до Илиндень.

Излѣзе ли човѣкъ отъ града навънъ, отправи ли се по тѣснитѣ къмъ Гявото, чувствува, че нѣкакви спотаени, отдавна познати сили на всѣка българска душа обхващатъ цѣлото му съзнание, всичкото му сърдце. Цѣлия му умъ.

Познавате ли добре старитѣ прибалкански наши градовце? Знаете ли какви завои правятъ кривитѣ имъ каменни улици? Изброявали ли сте дължинитѣ на високитѣ имъ дувари? А голѣмитѣ порти? А китнитѣ, запалени отъ нашето слънце дворове, съ нависналитѣ по тѣхъ лози? А безкрайното синьо небе надъ всичко това? И току изеднажъ се намѣрите на другия край на тѣсната каменна улица, предъ плувнала въ пълна дневна свѣтлина ливада. Или предъ каменистия и обрасълъ съ мъхъ скатеръ на нѣкоя канара. Или предъ тъмнитѣ сѣнки на групата кичести борови дръвчета отвждъ. Ето това чувство изпитва човѣкъ, тѣзи хубости на българския свѣтъ поглъща човѣкъ, когато излиза отъ града Битоля. Когато преминава край увисналитѣ гирляди отъ нарове и отъ най-разновидна пълзеща зеленина покрай старитѣ каменни дувари на тази вѣковна западнобългарска О б и т е л ь.

А отсрещната дивна природа на незабравимата за всѣко българско сърдце Пелистеръ-планина! Какъвъ просторъ отъ красоти безкрайни до гдето очитѣ виждатъ—до самитѣ планински върхове. Какви ведри простори. Колко много багри срѣдъ този многоликъ и многостраненъ просторъ отъ растителность и отъ снага плътна, здрава, гранитна на тукашния западнобългарски балканъ. Най-близу до насъ — ровове, остатъци отъ стари битки. Тамъ по-надалече — китни нивя и още по-китни лозя. Сетне всичко се слива въ единъ единственъ чаръ. А въ дъното — ето и самиятъ Пелистеръ. Безкраенъ въ своитѣ дипли. Бездъненъ въ просторитѣ си, въ дълбочината на въздуха край него. Въ захласа и въ вихъра, съ който ви отнася.

Първото село до насъ е Братиндолъ. Отдалече се долавя равномѣрниятъ ударъ на звънцитѣ отъ стада. Далече задъ едва показващитѣ се шубраци се бѣлѣятъ гугли на овчари. Тукъ на това мѣсто сж станали най-страшнитѣ ржкопашни боеве презъ осемнадесетата година — съ надделяващия по брой неприятель. „Тука бѣ нашето Ватерлоо“, пишатъ чужденцитѣ. Какво струва неприятелската сила предъ силата на българската земя!

Тамъ горе е селото Кръстоворъ. Още по-нагоре вдѣсно Търново и Магарево — лѣтовищни мѣста за битолчани. А още по-навжтре, въ прегръдкитѣ на планината, отдалече едвамъ доловимо се вижда какъ бавно се издига пушекътъ отъ кжщитѣ на голѣмото село Гопеши. Гопеши е едно отъ най-твърдитѣ и най-устойчиви революционни гнѣзда на Илиндень. Цѣлата тази високопланинска и проходна котловина е посѣта съ по-малки и съ по-голѣми села — едно отъ друго по-именити отъ времето на Илинденската епопея на хилядо деветстотинъ и трета година. Едно отъ друго по-имени-

ти и поради боевете при споменатата Цървена стена отъ хилядо деветстотинъ и осемнадесетата година.

Смилево, най-будното българско село измежду тѣхъ, се пада малко вдѣсно отъ пѫтя Битоля—Ресенъ—Охридъ. То е било главниятъ центъръ на въстанието.

Всички тѣзи битолски планински села единъ день ще пълнятъ съ славнитѣ си имена и съ дѣлата си културната и военна история на българския народъ, на новото време. На насъ, съвременницитѣ, тѣзи имена на битолскитѣ села изпълнятъ сърдцата съ българска гордость. Когато бѣхме слаби и унизени отъ неприятелитѣ на народа ни и когато нѣкои нашенци казваха: „стига ни това, що имаме", когато постоянно повтаряха: „вижте какъ други малки страни си живѣятъ мирно и спокойно", когато непрекѫснато натякваха, че трѣбвало да забравимъ тази поробена българска земя и този изравненъ съ робитѣ прекрасенъ български народъ, за да сме имали най-сетне „миръ" съ съседитѣ, които ни бѣха ограбили и които искаха да разпокѫсатъ и стара България, тогава тѣ, селянитѣ на битолскитѣ села, непрестанно вѣрваха, заедно съ цѣлия български народъ, въ Бога, въ правдата и въ българското освобождение. Вѣрваха, че свободата ще дойде. Че свободата идва. Вѣрваха и непрестанно работѣха за нея.

А ето пакъ сме въ нашия пѫть — въ пѫтя, изпълненъ съ толкова природни хубости. Отново слушаме да се редятъ скѫпи български имена. На нови селища отъ вѣковетѣ се радватъ нашитѣ пълни очи. Нови храбри български планинци. Мѫже, жени и деца, които познаватъ единъ само поздравъ, единъ само приветъ: „Помози Богъ, юнаци". Животътъ имъ е нѣкакъ повече подреденъ отъ живота на селянитѣ откъмъ полето. Кѫщитѣ сѫ тука двуетажни, масивни, приветливи, бѣлосани. Градени сѫ съ вкусъ по правилата на здравеопазването — обърнати къмъ югъ. Иматъ овощни дървета. Зеленчукови градини.

— Вие, напримѣръ, отъ село Ротино, или отъ село Рамне, отъ гдѣ сте научили да градите така здрави и хубави кѫщи? — запитвамъ срещнати селяни. — Пъкъ нали за това на първо мѣсто се иска пари. Споглеждатъ ме и прибавятъ: — Измежду ни нѣма нито единъ, който да не е пропѫтувалъ Америка поне петь пѫти. Странствувахме, господине, — поради две неволи. Тѣсни сѫ тѣзи балкански мѣста за нашия „нескротенъ" духъ и за нашата опитность въ живота. Тежъкъ и тъменъ бѣха направили този нашъ животъ неразумни люде, чужденци. Тѣ не знаеха нито да ни подхванатъ съ добро, нито да управляватъ като хората. Надменни бѣха. Груби и глупави бѣха. Ние тукашнитѣ македонски българи бѣхме видѣли цѣлъ свѣтъ. И знаехме вече, че отъ нашето си родно българско никѫде по-добро нѣма. Колкото и да е бедно, то си е наше. Ще заработимъ. Пъкъ ще направимъ и нашата земя рай Божий. Иска се трудъ. Иска се умение и мѫка. Не можахме да търпимъ повече чуждитѣ своеволия и злоупотрѣбения. Чужденцитѣ не поискаха да опознаятъ нашия човѣкъ.

Поразени стоимъ предъ тѣзи умни, здрави хора отъ Битол-
балканъ. Обзематъ ни съ добрината си. Съ здравия си по-
на нѣщата. Съ смиреностьта си. Какви бодри и крепки бъл-
войници ще бѫдатъ тѣ — войници за брань и за миренъ
и за мирни завоевания въ обединеното българско отечество!

Не остава време. Трѣбва да вървимъ напредъ. Колата бърза,
което все още не иска да се откѫсне отъ този очарователенъ
стерски балканъ. Отъ неговитѣ китни дипли. Отъ буйнитѣ му
Отъ свежитѣ му, потънали въ зеленина и въ пълна дневна
села. Ето онова село тамъ носи хубавото име Лоре.
по-отвѫдъ, задъ него, е Дервентъ. А встрани тамъ въ
планинската котловина се изправя прочутото въстаническо
Цапари. Не само мѫжетѣ, но и женитѣ отъ това село сѫ се
противъ потисническата чужда власть. Били сѫ се ца-
народни врагове седмици наредъ преди близу четири-
години, на Илиндень, и сѫ храбро отбивали налитащитѣ
докато пристигне нова помощь отъ въстаническия гене-
щабъ на Смилево и докато жени, деца и старци се от-
хей по ония тамъ скали въ планината. Това е животътъ,
историята на единъ народъ — а не само животътъ и историята
едно село. Това е историята на българския народъ отъ Македония.

Колко ли други падини и чукари, колко други села тука на-
ъматъ и сѫ имали отъ вѣкове сѫщата жива история!

А сега, следъ село Цапари и следъ село Гявато, поемаме
горе. Пълзимъ по стръменъ дѣсенъ склонъ на Пелистеръ, презъ
нашия ни вече Превалецъ.

Отъ височинитѣ, които сме стигнали, се четатъ една до друга
селата на селото на Неврокопския дѣдо Борисъ. Гяватовчанинъ
той. Вижда се по всичко. Гяватовчани и смилевци по тѣзи мѣста
отъ една и сѫща кръвь. Тѣ сѫ ластарести, високи мѫже.
храбри. Добри българи отвсѣгда — хора съ велики сърдца.
нѣмаше да се роди измежду имъ Дамянъ Груевъ — главата
македонската българска мисъль на новото време, душата на
Илиденското въстание, сърдцето на нѣкогашнитѣ и сегашни
чувства на българитѣ въ Македония.

Отъ височинитѣ се вижда и цѣлата Пръспания. Боже мило-
та какъ ли твоята света дѣсница е създала този земенъ
който така щедро се разстила предъ очитѣ на смаяния пѫт-
И защо е точно тая твоя света дѣсница създала този
земенъ рай за насъ българитѣ?

За да го гледаме отдалече ли?... Стѫпка по стѫпка слизаме
надолу, къмъ тая прелестна градина, която отъ вси страни
граница малкия градецъ Ресенъ, свитъ като птица нѣкаква срѣдъ
гнѣздо — на висинитѣ на вѣковенъ дѫбъ, на висинитѣ на
толкова много даренъ отъ Бога прекрасенъ западнобъл-
пръспански миръ.

Сега вече постепенно слизаме надолу къмъ малкото поле на
Предъ насъ се изпрѣчва нова прелесть. Нови дивни пла-

нини. На преденъ планъ е Петрино-планина. Цѣла отвесна сте
Изворъ на нови красоти за душата на българина. Изворъ на н
спомени отъ далечното ни и близко минало като народъ. А та
въ синевинитѣ и въ мъгливитѣ далечини на хоризонта—цѣло, п
точено, Прѣспанското езеро и туловището на Галичица.

Срѣдъ насъ, въ дружината, има и деца. Тѣ никога досега
сж виждали, не сж почувствували отблизу тази обсипана
толкова много Божия милость, съ толкова много природни да
земя. Унесени, детскитѣ имъ погледи се премрежватъ—и съ съ
и съ любовьта народна, и съ подвига на българското минало.
бедни български деца, вие възприемате по-искрено отъ всѣки дру
нашъ човѣкъ всичко, що Господь е създалъ заради любовьта
къмъ насъ.

А Ресенъ, този крепъкъ български градъ, толкова пѫти
гостоприемно приема. Той отново ни връща къмъ жаркото на
слънце. Къмъ живота. Къмъ хората. Къмъ българския човѣкъ.

А предъ насъ, отвждъ планината, Охридъ! Още веднажъ
пѫти ще видимъ гроба на свети Климента, града на царь Саму
А сега отсѣдаме за единъ день тука, въ Ресенъ.

РЕСЕНЪ И ПРѢСПА

Днесъ е недѣля. Камбанниятъ звънъ ни унася. Напомня ни д
скитѣ години. Унася ни къмъ тихи български простори. Настро
насъ и малкия градъ богомолски. Дружината бѣ решила тоя де
да бждемъ въ Ресенъ. Отъ Ресенъ до Охридъ е само единъ ча
Новитѣ превозни срѣдства отдавна сж съкратили разстояни
Нѣма що да бързаме. Едно време, за да вематъ това разстояние,
пѫтували половинъ день — съ кираджийски коне. Ресенъ е кит
нашъ западнобългарски градецъ съ будно българско населе
Околнитѣ села — богати, голѣми. Селянитѣ отъ най-отдалечен
мѣста на околията сж често тукъ. Недѣлниятъ пазаръ е най-по
щаваниятъ. На голѣмия площадъ-градина срѣдъ града—народъ мн

Кой не гледа гости да покани! Знаемъ, прѣкомѣрно е гос
приемството и на ресенчани, и на всѣки другъ дълбоко пров
циаленъ български градецъ. Тукъ хората още не сж успѣли
започнатъ да се ненавиждатъ. Човѣщината и българството сж
пъленъ ходъ. Широко се чувствува това въ срещитѣ следъ ц
ковенъ отпусъ.

Отгде ли се е струпалъ на този ресенски пазаръ толк
много бодъръ, снаженъ, свежъ, здравъ народъ отъ селяни!

Ето смилевци. Вие добре ли живѣете? — запитвамъ ги. Бо
осанка. Юначенъ погледъ. И за мжжетѣ и за женитѣ. Има
нужда да отговарятъ на зададени въпроси? Та това сж най-бл

кръвь и по рождение братя на най-достойни българи, на
-доволнитѣ отъ своята българска сѫдба хора. Това сѫ все
родственици на най-безстрашнитѣ, най-умнитѣ отъ всички
български хора.

Смилевци пѫтуватъ най-често за Битоля. Но днесъ сѫ дошли
Ресенъ да се видятъ съ своитѣ братя, съселянитѣ отъ по-далеч-
прѣспанска область — и да ги поободрятъ. Гяватци сѫ сѫщо
на този ресенски пазаръ. — Ние живѣемъ на махали, далеко
отъ друга, разпръснати по ония, хей, тамъ, планински глѫбини.
тѣхъ вражески кракъ не пристѫпя. Нѣкога, презъ въстанието,
аскера се държахме цѣли седмици по гяватскитѣ височини.
камкя, съ камъни и съ голи гърди отбивахме неприятеля. И
отъ втора ржка нови притѣснители, които, слава Богу,
сѫщо протирени, се боеха отъ насъ, та ни оставяха на мира...
господине, отгде сте? Кажете на всички тамъ, кажете и на
Бориса, който е нашъ съселянинъ, искаме училища, учители,
хора искаме да дойдатъ срѣдъ насъ. Умни хора. Справед-
хора. Годни и за учение, и за управление. За трудолюби-
хлѣбъ се винаги намира. Дайте да изучимъ нашитѣ деца и
— както сѫ едно време насъ учили. Пропѫденитѣ потисници
оставили децата ни безъ наука. А ние всички сме стран-
много. Видѣли сме. Познаваме свѣта.

Цѣла е Прѣспа, цѣли сѫ прѣспанскитѣ села, достойно пред-
на ресенския пазаръ презъ този светъ недѣленъ день, по-
на Бога. — Но какъ идвате до Ресенъ? — запитвамъ едни
дванята отсрещна Прѣспа. — Лесно, съ позволителни билети
пущатъ ония тамъ,— гласи отговорътъ.—Вие сте отъ Царедворъ?
що се наричате царедворчани, — обръщамъ се къмъ друга
група снажни, руси прѣспанци. — Та ти не знаешъ ли, че
родове на царя Самуила сѫ живѣли по нашитѣ мѣста?

Буденъ младъ мѫжъ, Цвѣтанъ на име, измежду имъ пред-
приятелитѣ си отъ с. Дърмени, други отъ с. Перово, трети
с. Глъмбочани, сетне отъ селата: Стърнье, Шулье, Германъ...
— Та отгде познавашъ, Цвѣтане, всички тѣзи села и хора? — Учудено
спедамъ. Той, младиятъ човѣкъ въ селски дрехи, отвръща:
Битоля ми завърши нѣкога битолската българска гимназия. Следъ
замина за Америка. Не се е оттогава върналъ нито веднажъ.
искя да живѣе подъ робия. Остави ме на майка единъ един-
Остави и единъ сандъкъ книги. Цѣли години учихъ скри-
по тѣхъ родна наука. Станахъ нѣщо като учитель. Потис-
-шандури преследваха и мене, както преследваха всички тѣзи
които виждате тукъ, на този винаги гостоприеменъ за насъ
пазаръ. Тогава презъ нощитѣ ходихъ отъ село на село.
хората както можехъ. Бѣхъ имъ негласно „наставникъ“ —
за учение, и за живота, и за дръвчетата, и за добитъка, и за
А отъ това живѣехъ. И сега отъ това живѣя. Така добре
цѣлата отъ памтивѣка българска Прѣспа. Пъкъ и тя ме
отъ малко познава, — смирено завърши този бодъръ младъ

българинъ. Този самоукъ обитатель на дивната Прѣспа на най-храбрия отъ българскитѣ царе — на царь Самуила!

Елате, пѫтници далечни отъ цѣлата българска земя. Елате на пазара недѣленъ день въ този китенъ български градецъ Ресенъ. Елате и се вслушайте въ тази тукашна вѣковна душа на българския човѣкъ.

Чували ли сте какъ цѣла нощь ръмоли бързиятъ горски потокъ? Чували ли сте какви напѣви навѣва въ душата на българина шумещиятъ гѫстакъ на прохладнитѣ родни дѫбрави?

Всѣки трѣбва да знае, че това сѫ отгласи отъ душата и природнитѣ стихии въ душата на българина. Отгласи отъ вѣковнитѣ сили на българската земя въ душата на този буденъ български народъ, който гледамъ до единъ на голѣмия пазаръ въ Ресенъ на вълни да се изправя предъ очитѣ ми. Единъ е тукъ българскиятъ стонъ. Това е отгласъ на българската сила отъ вѣковетѣ. Отгласътъ на българската народна свѣсть по тѣзи свети български краища — на Самуила, на Климента, на новобългарското възраждане, на Илиндень и на днешния български день.

РЕСЕНЪ И ЯНКОВЕЦЪ

Ресенъ не ще да е най-малкиятъ градъ на западнобългарската земя. Но Ресенъ има, струва ми се, най-малката околия. Едва нѣколко селски общини приспадатъ къмъ този новоосвободенъ градъ. Котловината, на която Ресенъ лежи, е типична. Особеноститѣ ѝ правятъ впечатление още на пръвъ погледъ.

Предъ насъ, вдѣсно, сѫ полуобрасли баири. Тѣ отдѣлятъ Ресенъ отъ с. Смилево. А тамъ, на северъ, е легендарната Бигла планина. Колко много разтлѣни букови и борови гори!

Колко много прохлада и свежесть. Колко незнайни привети отъ вѣковетѣ. Колко посестримски прилики съ другата отсрещна красавица — Галичица!

Цѣла е изправена сега предъ ненаситното око на пѫтника девствената снага на предѣлнитѣ планински височини между Прѣспа и Охридъ. Тука предъ насъ тази девствена планинска снага носи името Петрино. Снага преизпълнена отъ омайни картини. Безкраенъ изворъ за съзерцания на всѣка българска душа, на всѣко българско сърдце. Отразъ на геройски подвизи отъ едно недалечно и славно българско минало. Знаете ли какво вижда окото на българина тамъ на югъ отъ Ресенъ — къмъ онія пожълтѣли отъ трудъ и отъ мѫка полета? Къмъ онія блеснали простори водни? Къмъ оная свега българска земя, която долавя свободата отъ толкова близу?...

А ето задъ насъ тамъ далече се издигатъ чудноватитѣ ма- куполи на Пелистеръ. Ето и прашното шосе — изминатата дълга лента. Какъ грациозно извива Гяватовскиятъ пѫть и слиза полето предъ вратитѣ на самия Ресенъ и предъ ширнитѣ про- на Прѣспа.

Сега градецътъ Ресенъ общува съ външния свѣтъ изключи- по три посоки.

По направление на Битоля, тъй като Битоля е за Ресенъ това, което е, напримѣръ, София за близкитѣ ѝ прибалкански градове, като Златица и Пирдопъ.

Другата посока води къмъ Охридъ и минава по далеченъ на- ренъ пѫть, приличенъ на Арабаконашкия. Този пѫть отъ Ре- за Охридъ сега е раззеленѣлъ и соченъ, не е каменистъ и като арабаконашкиятъ.

Пѫтникътъ се лесно обхваща и тука отъ хубоститѣ на род- земя. Тука романтиката сама възкръсва спомени незнайни. ображението на всѣко бедно човѣшко сѫществуване лесно се пламенява. Природата е дивна. Едновременно всѣва и страхъ и асъ. Изкачването е трудно. Завоитѣ сѫ много. Нетърпението се увеличава съ желанието да излѣземъ колкото се може по-скоро отъ този лабиринтъ и пресѣчени планински дипли.

Ето, най-сетне, запрещениятъ пѫть на югъ — пѫтътъ къмъ на- старинна Прѣспа. Тази посока е посока славна, вѣковна, хиля- дѣтна. Тука здрави български времена съ златни букви сѫ запи- едно славно българско минало. Какво ни носи бѫдещето? Ще здрави ли и то своитѣ усилия съ усилията на вѣковната българска мощь и на вѣковната българска снага?

* * *

Непосрѣдствено следъ Ресенъ, въ края на малката низина, лежи богатото селище Янковецъ (Янкоецъ).

По общия си външенъ видъ и по главната улица, която го пресѣчовява, Янковецъ напомня Ресенъ: сѫщо като да е негово продължение — наспроти кѫщитѣ си, наспроти първото още впе- чатление отъ хората. Въ общъ видъ изразътъ на лицата е каточели единъ и сѫщи. Вгледате ли се, обаче, по-внимателно въ всичко, което ни заражда, веднага долавяте, че Ресенъ държи първенство — преди всичко по своя външенъ видъ. Отъ израза на янковци и на ресен- чани еднакво блика свежесть и радость. Природата, която ги за- ражда, е облагородила общото имъ българско чувство.

Почти всѣки втори човѣкъ отъ Ресенъ и отъ Янковецъ е или добъръ търговецъ, или виденъ въ цѣлата околия промишленикъ, или занаятчия, или даже земедѣлецъ — съ плодородна земя, която най-често се простира къмъ Прѣспа и Прѣспанско отвѫдъ времен- ната граница...

Характерно е при това да се отбележи, че янковци и ресен- чани отъ незапомнени времена се родуватъ помежду си. Янковецъ е единъ видъ опрѣснителната струя за родоветѣ на по-стария Ре-

сенъ. Мнозина ресенци знаятъ своя янковски произходъ и се гор-
дѣятъ съ това, тъй като Янковецъ има сѫщо своитѣ богати и
знатни родове.

Всичко това става отсамъ Петрино-планина. Оттатъкъ Петрин
къмъ Охридъ — обикновено нито Ресенъ, нито Янковецъ имат
каквато и да е притегателна сила за сродяване. Взаимнитѣ сродя-
вания сѫ рѣдки. Планината ги дѣли.

* * *

Градътъ Ресенъ има своя самобитенъ животъ. Своето съсрѣдо-
точено отношение къмъ общобългарскитѣ въпроси. Затова тука въ
Ресенъ и въ Янковецъ се тъй леко и свободно приказва. Обноскит
сѫ дружелюбни, непресторени. Маниеритѣ — съ нѣкаква старинна
окраска. Вродени дарби иматъ тѣзи хора да представятъ въ по-
свѣтли черти всичко наоколо си. Духовнитѣ богатства на българ-
ското възрожденско минало не сѫ забравени въ тази дълбока про-
винциална срѣда.

Елитътъ умѣе да се държи нѣкакъ фино, прилично, достойно.
И все пакъ не липсва и добрата страна на българина — всички
хора сѫ тука съ опростотворени, добри обноски.

Доброто познанство на Ресенъ и на Янковецъ съ българското
минало, съ българската история, съ българското настояще и бъ-
деще е на лице. На първо мѣсто това се вижда по голѣмитѣ и
знатни родове: Ляпчевци, Татарчевци, Стрѣзовци, Радевци, Чука-
левци и други. Това сѫ предимно ресенски родове, взели живо
участие въ църковно-училищнитѣ борби и въ културния и обще-
ственъ животъ на Македония и общобългарскитѣ земи. Нѣкои отъ тѣх
сѫ имена добре известни на цѣлия български свѣтъ и навънъ отъ
тѣснитѣ предѣли на тѣзи прекрасни планини, които сега ограждат
погледа ни отъ вси страни като китенъ, истински вѣнецъ отъ жив
Господева хубость.

Сѫ ли тѣзи знатни родове нѣкакво наследие вѣковно по тѣз
далечни западни предѣли на българската земя? Тука на всѣк
стѫпка, въ сърдцевината на тази дивна Прѣспанска область, пр
тая добре запазена котловина за спокойна работа на българи
презъ вѣковетѣ, не е изключено проницателниятъ български усѣт
чрезъ тѣзи имена да ви отнесе до дълбока старина.

Срѣдъ западнобългарскитѣ земи, които сѫ дали добъръ по
боръ за общонароденъ и общодържавенъ български напредъкъ
Ресенъ заема особено мѣсто. Той е далъ нѣкога, дава и днес
просвѣтени, здрави българи. Хора съ твърдъ характеръ. Съ добр
сърдце. Незлобиви, недребнави. Съ непритворна любовь къмъ бъ
гарското народно дѣло и къмъ дѣлото на българската държав
Има ли нужда да се спомене, напр., името на голѣмия българск
държавникъ ресенчанинътъ Андрей Ляпчевъ? Не е ли особе
характерно за този малъкъ и тихъ градецъ, че и днесъ о
родствениците на тѣзи първи български хора живѣятъ така патри
хално, така смислено и тихо, както можемъ само отдалечъ д

да представимъ за нѣкогашния благатъ и пъленъ съ лични и общественни добродетели животъ на нашитѣ нѣкогашни прибалкански родове, които сѫщо така нѣкога даваха отбора отъ първи хора на българското духовно възраждане, а по-сетне и за строежа на новобългарската държава?

Влизаме въ единъ отъ тѣзи знатни ресенски домове на главната широка, постлана съ турски калдъръмъ улица. Голѣма джбова порта. Намѣста обкована съ желѣзо. Обширенъ дворъ вѫтре. Къщата е стара, но здрава. Посрѣщатъ ни като най-близки гости. Цѣлото семейство е излѣзло на трѣма. Богата вѫтрешна обстановка въ старъ нашъ стилъ. Везани дървени тавани, като тѣзи на Арбанаси—отъ царската кѫща. Прекрасни декоративни дървени перила на прозорцитѣ. Като се погледне навънъ, презъ тѣзи везани плетеници отъ дърво, струва ви се, че сте въ нѣкой отъ богатитѣ дворци на срѣдновѣковното изкуство отъ палатата на дожитѣ. Липсва само морето. Тука фонътъ е другъ. Той е образуванъ отъ безкрайното синьо небе, което, изглежда, никога не потъмнява по това годишно време. Всѣкога е така ведро. Така дълбоко и свѣтло.

Повеждатъ се разговори за що ли не. За живота. За бѫдещето, което трѣбва да приготвимъ за нашето българско общество. За насѫщнитѣ нужди на народъ и държава. За просвѣта и училище. Не по-малко се говори и за тежкото вчерашно българско минало по тѣзи свети наши родни мѣста. Нали общественията животъ за цивилизованитѣ народи не се състои само отъ днесъ? Нали това „днесъ“ е само по себе си органично споено съ духовното богатство, което сѫ ни оставили преминали български родове? Преминали български дни? Пъкъ кой ли не познава Ресенъ и въ друго направление, който билъ, е и сега, въ гърба на Червената стена отъ надъ Битоля. Кой ли не знае за храбростьта на родната българска войска отпреди четвърть вѣкъ? Кой ли не е чувалъ топовни гърмежи тука въ Ресенъ откъмъ тази Червена стена въ продължение на цѣли две и повече години? Колко ресенци ли не сѫ попаднали и не сѫ сновали день и нощь по височинитѣ на отсрещния Кайтовски проходъ? Кой ли отъ нѣкогашнитѣ юноши и крепки мѫже на Ресенъ не е взималъ най-живо участие въ Илинденското въстание отъ преди близу четиридесеть години? Колко ли млади тогава тукашни български люде не паднаха за българското си име и за свободата на българския народъ — по сѫщитѣ тѣзи тѣснини на отсрещнитѣ Пелистеръ и Гявато?

А патилата народни въ продължение на дългото и тежко турско робство? — Знаете ли кое ни най-вече крепѣше тогава и крепи още по-старото нѣкогашно робство? — ни запитва единъ отъ любезнитѣ домакини. И, безъ да дочака отговоръ, самъ той бърза да отсѣче: — Единствено и най-вече ни крепѣше българската пѣсень. Пѣсеньта за подвизитѣ на българския войникъ. На българската чест. На българското мѫжество. На българското търпение.

— Два образа живѣятъ тука, въ Ресенъ и въ Янковецъ, изваяни въ въображението народно. Велики образи, каквито си сѫ

всѫщность. Образътъ на българската майка и образътъ на синалевентъ. И други още двама: образътъ на незабравимия Дамянъ Груевъ и образътъ на героя-пѣвецъ Параскевъ Цвѣтковъ — нѣкогашенъ учитель въ Битолската наша класическа гимназия, педагогъ, народностникъ и бунтовникъ. Ако Дамянъ Груевъ е толкова общобългарски, колкото македонски е Левски, и общобългарски и македонски едновременно е Ботйовъ, то Цвѣтковъ, който е роденъ въ Плѣвенъ отъ богатски и знатенъ родъ, е македонскиятъ Ботйовъ — славно загиналъ при Битоля презъ Илинденското въстание.

Параскевъ Цвѣтковъ е възпѣтъ отъ поета съ тѫга за младостьта му. Съ тежки чувства въ народната душа за нестигнати блѣнове. Съ напрежение за деня на отплатата. Съ желѣзна вѣра за доброто бѫдеще на българския народъ. За доброто бѫдеще на тази толкова измѫчвана доскоро българска земя, наречена Македонска земя. — Пѣсеньта за войводата Параскевъ Цвѣтковъ не е народна пѣсень, — живо се обажда и една девойка. — Тая пѣсень биде написана отъ единъ ученикъ на Цвѣткова. Но народътъ я пѣеше и пѣе редовно. Той я направи народна — тази пѣсень за единъ отъ многото македонски Ботйовци. За единъ първенецъ на българския духъ отъ западнобългарскитѣ земи.

Какъвъ отзвукъ е намѣрила тази Цвѣткова пѣсень („О, тѫжи ти майска природа") въ душата на народа по тия съкровени западнобългарски краища, какъ народътъ е отразилъ и какъ днесъ отразява героиката на Илиндень, се вижда отъ това, че тука нѣма седѣнка, въ която младитѣ хора да не започватъ съ тая пѣсень. Сѫщото е било и презъ време на чуждото владичество и потисничество. Неволно човѣкъ си спомня, че обстановката, при която фантазията на поета облича дѣлата на този герой отъ Илиндень, изцѣло напомня обстановката, при която Ботйовото стихотворение за смъртьта на Караджата обхваща полета на душата на всѣки българинъ.

Така и Ресенъ ни се представя като градъ на трезви български искания, като градъ на традицнитѣ на Илиндень. Този малъкъ, свитъ въ Прѣспанската котловина Ресенъ — свитъ срѣдъ тази пищна растителность, срѣдъ тази рѣдка природна хубость на българския западъ.

Отношението на ресенчани и къмъ сегашни обществени нужди е будно. Не на едно мѣсто се слуша тука да се говори за належещата нужда да се ускори строежътъ на линията София—Скопие (Гюешево—Куманово).—Та колко моменти е изпустнала нашата държава въ миналото да направи това! Затова сме стояли все така откѫснати отъ България. Захвърлени настрани — ние, македонскитѣ българи! Ние, ресенчани, охридчани и всички други българи отъ западна Македония, искаме за единъ день желѣзенъ пѫть да стигаме столицата ни. За единъ день да се връщаме дома. Защо сега, временно поне, презъ лѣтото, не се установи директно автобусно съобщение София — Охридъ... За това много ли се иска? Най-

освободиха се всички почти български земи. Нека сега здраво и непобедимо уредимъ съобщенията между срѣдината и краищата. Пъкъ ако искате, господине, да ви кажа и друго. Често пѫтувахъ презъ последнитѣ години изъ цѣла Македония по работа. На всѣки пѫтникъ и малъкъ кръстопѫть по нашата земя бѣха издигнати нови бетонни стълбове съ надписи, които показваха посокитѣ къмъ всѣко село, къмъ всѣки градъ. Чужди на българския народъ хора искаха съ това да открияТъ нѣкога страната за международенъ туризъмъ. Сега не е време за туризъмъ. Но нали всѣкога е време за работа? Азъ самиятъ, опитенъ пѫтникъ, не мога вече да се оправямъ добре на никѫде. Въ първия моментъ следъ освобождението на Македония и тукашното население унищожи табелитѣ, написани на езика на довчерашния владѣтель и потисникъ на нашата ни българска земя. Това може да се разбере донѣкѫде. Не може да се разбере защо сега, въ една седмица отгоре, цѣлата страна не се покрие на мѣстото на сваленитѣ чужди надписи съ нови български надписи. Тѣзи показалци на пѫтищата по населенитѣ мѣста сѫ наистина една благодать за всѣкого. Съ хиляди ще кажете по нашитѣ красиви мѣста — вие, нашитѣ братя отъ старитѣ предѣли. Ние искаме да видимъ цѣла България цъвнала и украсена. Колкото зависи отъ силитѣ ни, ще помагаме и отъ тука!

Най-сетне излизаме навънъ отъ гостоприемния домъ. Обсипаха ни тѣзи ресенчани съ милость и съ добри думи — съ здрави български думи и мисли.

Улицитѣ, площадитѣ, градинитѣ и днесъ сѫ пълни съ кремъкъ български народъ. Съ хубавъ, здравъ български свѣтъ. Съ нивици и полянци — отъ най-крайнитѣ мѣста на областьта.

Презъ този день Ресенъ показа наистина своя български видъ. Показа и своята сѫщинска снага. Сърдцето си. Душата си. Любовьта си къмъ вѣковното българско име. Къмъ свободата. Къмъ българската държава — за всички времена.

Нашитѣ приятели ресенчани, на които гостуваме, оставиха толкова добри впечатления като българи и като умни и трудолюбиви хора.

Всичко това си спомняме съ чувство на особена благодарность — особено сега, когато отново се намираме въ славния Охридъ.

КЪМЪ СВ. КЛИМЕНТЪ ОХРИДСКИ

Нашиятъ — на дружината — пѫть протече редовно. Като да сме отъ години били тука, въ този прелестенъ западнобългарски градъ. Като отъ детски години да не сме излизали отъ стенитѣ му. Толкова близу до всичко, толкова близу до цѣлото ни сѫществуване почувствувахме радоститѣ му, болкитѣ му, стремежитѣ му, всѣкидневната му залисия.

Днесъ охридскиятъ день е посветенъ на Бога. Камбанниятъ звънъ на много градски църкви кънти, издига се високо надъ свѣтия хълмъ и се долавя сѫщо като да идва отдалече, отъ много далече. Чудна звукова смѣсица. Въ основния ѝ кънтежъ — нѣкаква вѣковна хармония. Нѣкаква обща вѣра въ чистотата на настѫпващата утринна ведрина — ведрината и добротата на човѣшката душа тука, срѣдъ този захласъ отъ миръ и покой, отъ неземна красота, отъ възвишени български чувства и копнежи.

Камбанниятъ звънъ на „Св. Климентъ“ царува надъ всичко. Така е отъ хилядо години насамъ. Всѣка българска душа, всѣки български копнежъ лесно разпознава тежката сплавь на камбанитѣ на „Св. Климента“ отъ божествения звънъ. Разпознава и финия изразъ на подканящитѣ звукове. Разпознава и силната имъ спойка съ всичко, което човѣкътъ-българинъ долавя възвишено въ себе си. Лесно се грабва слухътъ на отдалече приждащия странникъ — отъ тази дивна хармония на старинния български Охридъ.

Една следъ друга се нижатъ по Св. Климентовския пѫть къмъ стръмнината отдѣлнитѣ групи богомолци. Бавно напредватъ по стръмнитѣ улици стари и млади. Всички, при утринната мъгла, изглеждатъ като нѣкакви странни сѣнки — на стари боляри, обвити въ тоги. Женитѣ сѫ съ тъменъ крепъ. Дългитѣ свилени одежди на момитѣ издаватъ тихъ, едва долавянъ за ухото шумъ.

Чуденъ свѣтъ. Стариненъ свѣтъ. Свѣтъ на далечно българско време — и по походка, и по сладъкъ тихъ говоръ, и по осанка, и по общи контури.

Настигаме богомолцитѣ горе, по тѣсното — предъ самъ тежкитѣ желѣзни порти на крепостьта. Отъ тамъ ло свети Климентовската катедрала завоятъ е малъкъ. Нѣколко крачки влѣво — и ние всички сме предъ свети Климента. Предъ царственитѣ му двери.

Нѣма друга старинна църква презъ пространнитѣ земи на българското царство, която да е обвита съ толкова мистика. Притворътъ е малъкъ, но той ви изведнажъ грабва съ прошаренитѣ вѣковни стени. Съ дълбочината на въздуха. Съ напластенитѣ отъ вѣкове сѣтли и тъмни краски. Съ ореола на светитѣ глави на ктитори и покровители църковни. До самъ втория главенъ корабенъ входъ отъ вѫтрешностьта, върху масичка една, стърчи книга, въ която народътъ поединично увѣковѣчава името си.

Вътре всички сѫ на колѣне. Свещеникътъ гласно благославя и започва молитва. Пѣсеньта се носи и разстила заедно съ тамяновитѣ кълба — най-напредъ нагоре къмъ купола, сетне плавно се повдига и разстила до най-затънтенитѣ жгли на св. Климентовския храмъ съ сѫщата плътно очертана, чародейна сила на срѣдновѣковната мистика. Съ нѣкаква нестихваща здрава воля на българския човѣкъ на новото време да намѣри себе си срѣдъ този отминалъ свѣтъ на стари видения — отъ Бориса и отъ Самуила. Отъ тѣхнитѣ боляри. Отъ тогавашния колѣничилъ народъ. Отъ самия св. Климентъ Охридски.

Така, въ тази свята българска църква, въ този Божи домъ отъ вѣковетѣ, нищо не ви прави толкова силно впечатление, нищо не ни засѣга толкова издълбоко, колкото скъровената връзка между светата служба на свещеника и душата на тоя сегашенъ коленичилъ, вѣрващъ български народъ отъ Охридъ. Но и думитѣ „скъровена връзка“ не сѫ достатъчно изразителни. Би трѣбвало да се каже, че човѣкъ се губи като нищо въ този храмъ на Христовата и на всебългарската правда. Че спасението на българския народъ отъ толкова много злини и отъ толкова много напасти виждашнятъ човѣкъ разбира каточели най-добре само предъ нержкотворното дѣло на св. Климента. Тука човѣкъ забравя най-бърже себе си.

Самата обстановка е цѣла създадена презъ вѣковетѣ съ дълбокъ български промисълъ, който омекотява, стопява, отправя къмъ добро и най-коравосърдечнитѣ люде. Прави душата имъ, очитѣ имъ, ушитѣ имъ чувства да сѣщатъ, да виждатъ и да предусѣщатъ присъствието на всѣки свѣтълъ лъчъ, тайнствено проникващъ презъ тия малки толкова характерни прозорци на храма, поставени нарочно — обвити съ толкова много стилность, съ толкова много тържественъ чаръ, и въ тѣзи виснали по тѣхъ и оплетени старинни кандила, полилеи и лампади.

Всеизвестното по всички наши градове и по цѣлата българска тема ваяние отъ образа на свети Климента Охридски разглеждаме срѣдъ църковна служба. На свѣтло този дървенъ образъ нѣкакъ не дава очакваното впечатление. На полусѣнка ваяниятъ дървенъ образъ на светеца е чисто и просто божественъ. Сигурно въ тъмни църковни жгли го е работилъ неизвестниятъ художникъ. Патриаршеската брада не е така дълга и така остра, както се предава отъ разпространяванитѣ свети Климентовски картини. Очитѣ сѫ много по-издълбоки, много по-изразителни. Главата не е така гола, както ни я представятъ въ сѫщитѣ разпространявани картини.

Дългъ е на Университета и на М-вото да ни представятъ първоучителя на българската свѣсть въ по-съвършени, въ по-художествени форми. Дългъ е и на самото църковно настоятелство на тая всебългарска светиня да снеме гипсовия снѣжнобѣлъ образъ отъ надъ главния входъ. Вижда се, този гипсовъ образъ, нито въ ръка, нито въ ржкавъ, е поставенъ отъ прекалени ревнители на

новото време срѣдъ тази изтъкана отъ най-дълбоки замисли срѣдновѣковна българска обстановка. Той не подхожда. Грози.

Нека най-сетне оставимъ този пръвъ Божи храмъ за всички български вѣкове и за българскитѣ времена самъ да продума — съ старокаменното си туловище, съ своята дълбока старость, съ прекрасно измѣренитѣ си форми, съ толкова многото си други художествени богатства — за окото на българина, за душата на българина. Съ всичко, което, отвѫтре и отвънъ, излѫчва радость за българската душа, което плътно пълни българското око, дава истинска наслада на българската душа.

И защото е така — за българина нѣма другъ пѫть по-здравъ за самоопознаване, другъ пѫть по-чистъ за самозадълбочение отъ пѫтя, който води къмъ свети Климента Охридски. И защото е така, за българина нѣма друго срѣдство по-сигурно за самоукротяване на душата му, нѣма друго срѣдство по-бързо действуващо за доближаване до нуждитѣ на будната българска мисъль отъ срѣдството, съ което най-лесно може да се намѣри пѫтьтъ къмъ свети Климента Охридски.

ВѢКОВНИЯТЪ СВ. КЛИМЕНТОВСКИ ЧИНАРЪ

Днесъ сме подъ сѣнката на свети Климентовския чинаръ въ Охридъ. Многовѣковенъ чинаръ срѣдъ западнобългарската красавица! Та има ли на този дивенъ свѣтъ наслада за душата на българина по-голѣма отъ насладата да се отскубне за мигъ изъ прегръдкитѣ на ослѣпителния чаръ на сплитащитѣ се край него небесни и земни прелести, за да седне морно най-сетне до подслона на широколистния гигантъ срѣдъ Охридъ!

Сега сме най-сетне въ града на старата българска слава — въ града на славата на Св. Климента. Мѫже, жени, деца се суетятъ по всички посоки на тоя площадъ подъ исполина-чинаръ. Най-разновидни носии на нѣкогашното българско време. Каква бодра стѫпка у младитѣ. Каква кротка изразность на лицата у старитѣ. Какво разнообразие на цвѣтоветѣ — по кафтани, по жилетки, по цѣлата старинна охридска носия. Колко фина грация въ движенията на момитѣ — на рѫцетѣ имъ, на главата имъ; въ незагасимата дълбочина на очитѣ имъ.

Седимъ — дружината и азъ. Отъ цѣли часове седимъ край почернѣлата отъ вѣкове хралупа на този западнобългарски гигантъ — свети Климентовския чинаръ срѣдъ Охридъ. Седимъ и мълчимъ. И не можемъ да отдѣлимъ действителностьта отъ приказката, видението отъ легендата, свѣтлината отъ търсенитѣ въ тоя всеобхващащъ стариненъ свѣтъ междинни пространства на отраженията ѝ. . .

Бавно взе наоколо ни да се стъмня. Малкитѣ фенерчета, по-
ставени по жглестото туловище на тоя живъ въ своята нощна ле-
жища растителенъ колосъ, едвамъ мъждукатъ. Мъждукатъ и пу-
шатъ тъмночервенитѣ си и тъмни, едва долавяни езичета по
необятното тъмнѣещо пространство на площада — сега превър-
нали се въ море отъ странни нѣкакви видения, нови и все нови
видения край толкова много други забулени тайни на далечното
минало...

Тукъ, подъ грамаднитѣ разклонени скути на вѣковния све-
тиклиментовски чинаръ, бѣлобрадъ старецъ седна до насъ. Позна-
вахме го отъ други срещи въ града. Той не обичаше много да
приказва. Но, каквото каже, бѣ и вѣрно и точно казано. Красива
и отнасяща върху нѣкакви непригворни леки криле бѣ приказката
на. Изпуиваше този добъръ старецъ последна една легенда. Нея
исках да чуя и азъ за този стариненъ градъ, пъленъ съ тол-
кова чудни приказки и съ толкова легенди градъ. Отхвърленъ
тукъ нѣкѫде къмъ онова скжпо краище на съкровената и свята
македонска българска земя.

Ето въ най-сжществено тази легенда.

Въ Охридъ има канара надезерна една, която изъ малкото си
място изведнажъ подвластя за очитѣ на Божиитѣ твари всички
красоти, всички земни красоти. Тази канара е надъ „Канео", надъ
черквата на св. Ивана. Цѣла е канарата виснала надъ езернитѣ
води. На това високо мѣсто царь единъ български въ старото
време по Божия повеля е дарилъ Христовата вѣра на този за-
паднобългарски народъ. Съ помощьта на свети Климента основалъ
първата хилядолѣтна въ града. Този български царь, нареченъ Бо-
рисъ, поискалъ да посадятъ малъкъ стрѫкъ, предаденъ на свети
Климента и на придружаващитѣ го боляри отъ Преславъ, на най-
хубавото мѣсто на западнобългарската столица Охридъ.

Изпълнили царската воля, дадена отъ далече. Три дни и три
нощи копали да стигнатъ леговище добро за крѣхкитѣ корени на
дръвчето. Но земя сочна не намѣрили. Малкиятъ и нѣженъ стрѫкъ
отъ далечнитѣ севернобългарски лесове край Преславъ, оставенъ
на дневно слънце и на нощенъ вѣтъръ, взелъ да вѣхне и да
повехва.

Тогава презъ нощьта станало чудо. Дръвчето само пустнало
коренитѣ си далече отъ канарата и само се премѣстило
малко долу вънъ отъ стенитѣ на града, дето намѣрило година почва
да напрѣе и да крепне. Установило се, зарасло весело и щастливо
тукъ, на това си ново мѣсто, на което ние всички седимъ.

За хилядо години расло и порасло и станало силно като
хилядолѣтната народна снага.

Това чудо направила молитвата на свети Климента. Св. Кли-
ментъ не искалъ да се противи на волята на своя покровитель-
ница. Той се молилъ цѣла нощь Богъ да помогне да спасятъ жи-
вота на дръвчето и живота на Охридъ. Така, по-късно, на мѣстото

на изкопитѣ за младия преди хилядо години стрѫкъ върху св. Ива-
новата канара, царь Самуилъ пѫкъ построилъ здравитѣ основи на
своитѣ палати — на днешната Самуилова крепость въ Охридъ. . .
А тамъ долу, вънъ отъ старитѣ врати на светия български градъ
самъ свети Климентъ още приживе, до най-дълбока старость, се
радвалъ на този здравъ и крепнещъ чинаръ, който днесъ, хилядо
години по-късно, ни така патриаршески подслонява подъ своитѣ
криле и който народътъ тука почита като всебългарски и като све-
ти Климентовски чинаръ.

Отъ хилядо извори черпятъ коренитѣ му вода. За тѣхъ се
грижи и св. Наумъ, най-близкиятъ събратъ на св. Климента отъ югъ.
Грижи се за тѣхъ и другъ единъ побратимъ — Дримъ—съ китната
Миладиновска Струга. Грижи се цѣлата крайстружка Дебърца.
Грижатъ се всички стотици околовръстни български села. . . Гри-
жатъ се, защото иматъ крепката воля и пълното съзнание, че тамъ,
при тия хилядогодишни корени, при този вѣковенъ свети Климен-
товски чинаръ, е тѣхното сърдце, болкитѣ имъ, радоститѣ имъ.
Цѣлиятъ имъ животъ е тамъ. Животътъ на българския народъ е тамъ.

Старецътъ завърши.

Ние, слисани отъ дълбочината и светостьта на изказанитѣ
думи и отъ всичко чуто, възрадвани, единъ следъ други се про-
точихме по градското нанагорнище. Проточихме се още презъ сѫщата
тая нощь, за да видимъ и да се увѣримъ доколко и где наистина
съ сѫщитѣ копки отъ преди хилядо години, направени за старо-
преславския стрѫкъ върху каменището на св. Ивана, сѫ поставени
основитѣ на Самуиловата крепость и на палатитѣ му. Да видимъ
всичко това и веднага следъ туй да се поклонимъ на свети Кли-
мента, учителя и чудотвореца. Да запалимъ по вощеница пред
благославящата цѣлъ единъ народъ света негова дѣсница. . .

И морни и слисани отъ видения отново поехме пѫтя къмъ
покоя ни — пѫтя къмъ покоя край вѣковния свети Климентовски
чинаръ.

Оттогава, презъ години на тежко робство, този старъ чи-
наръ е промѣнялъ многократно вида си. И листитѣ си. И скрѫбьта
си. И радостьта си. . . Сега, най-сетне, скоро хилядогодишникъ
отново ще приеме своето истинско Борисовско и свети Климентовско
име и своето истинско българско щастие. Ще го приеме съ всич-
китѣ му корени. Съ всичкитѣ му далечни и близки български из-
вори — на ума и на сърдцето на българския човѣкъ на Третото
обединено българско царство.

КЪМЪ СВЕТИЯ ХЪЛМЪ

Изкачваме се по стръмна калдъръмена улица. Заграждатъ ни [illegible] бѣли сгради — една до друга напластени презъ преминалитѣ български вѣкове. Надъ насъ полуизкривени стари покриви [illegible] погледа ни къмъ синьото утринно небе.

Вървимъ, за втори пѫть вече, презъ този толкова стариненъ [illegible] общъ видъ охридски кварталъ — „Гремно“. Вървимъ и [illegible] остритѣ камъни подъ краката си.

Градътъ почива още. Преди изгрѣвъ слънце тука е нѣкакъ [illegible]. Нощьта едва що преваля, а всичко наоколо е отдавна [illegible] — сѫщо като презъ пълния день.

Обръщаме се и поглеждаме изминатия пѫть. Презъ прозиръ [illegible] отдалече се виждатъ блеснали езернитѣ води. Ухото едвамъ [illegible] плисъка на затихващитѣ вълни. Презъ нощьта има силна [illegible] буря. Сега всичко е затихнало.

Постепенно затихва и самото езеро. Отново се връща то къмъ [illegible] всѣкидневенъ чаръ. И тука, по стръмнитѣ каменни улици на [illegible], се чувствува какъ бързо единъ следъ другъ поникватъ най-свѣтлитѣ чертози на тая дивна, божествена природа — на този [illegible] западнобългарски край. Съ всѣки новъ мигъ утринната ведрина изпълня съ свѣтлина всѣки новъ виденъ жгълъ на [illegible] безкрайно милъ Климентовски и Самуиловски градъ. Всѣка [illegible] върната линия, всѣка нова сѣнка ни се представя двойно [illegible].

Ето и основниятъ бѣлъ цвѣтъ на всичко, което ни загражда, [illegible] добива слабосиня, други пѫть слабопурпурна окраска. [illegible], дружината и азъ, навестили тѣзи свети български мѣста за [illegible] пѫть, стѫпка по стѫпка продължаваме да пълзимъ по висо[illegible].

Чуденъ часъ е този раненъ часъ надъ Охридъ! Дали криволичещитѣ калдъръмени улици не сѫ измамили нашето чувство? [illegible] не сме тръгнали по друга насока? Продължаваме ли да вър[illegible] къмъ хълма на св. Климента? Нашето скрито чувство не ни [illegible]. Така и стана. Вмѣсто предъ храма на св. Климента, за[illegible] и морни, ние се видѣхме на другия градски хребетъ. Из[illegible] се предъ канаритѣ на „Св. Ивана“, предъ така наречения [illegible]“ — тоя малъкъ, скѫтанъ езеренъ станъ, подъ който лодка[illegible] на Охридъ намиратъ спасение при буря.

Блести оттука божественият ширъ на Охридъ. Блести и от[illegible] потайнитѣ си прегръдки — смиренъ и великъ, какъвто си е — и ни показна и най-тънкитѣ гънки, и най-финитѣ дипли на омай[illegible] простори. Никоя любовь тука на земята не е по-велика [illegible] любовьта къмъ родната българска стрѣха!

Ето, господарьтъ на деня постепенно открива предъ нашия [illegible] тоя дивенъ сборъ отъ багри. Ето влѣво и снагата на [illegible]престолния градъ. Та всички ли християнски твърдини сѫ

построени така, върху високи хълмове? Кжде другаде по свѣта
та и тука, се повтаря новиятъ Йерусалимъ?

До насъ е Самуиловата крепость. Сякашъ долавяме нейнъ
лъхъ — лъхътъ на българскитѣ вѣкове. Сякашъ чувствуваме
опрѣна до самитѣ насъ, грамадната четвъртита кула — току в
подножието на която стоимъ. Нѣма по-човѣшка мѣрка, мѣсто по
царствено отъ мѣстото, на което Самуилъ е построилъ своит
палати надъ Охридъ!

Оттука до съседния хълмъ на св. Климента — само един
хвърлей мѣсто. Не зная, но ако нашето срѣдновѣковно строител
изкуство и въ подробноститѣ си е приличало на западноевропей
ското изкуство отъ преди Ренесанса, сигурно и между тѣзи дв
хълма — Самуиловия и Климентовския — самуиловитѣ майстор
ще да сж съединили съ висещъ мостъ палатитѣ му съ църквата
на св. Климента. Толкова много е близко въздушното простра
ство помежду имъ.

Отъ никое друго мѣсто повече, отколкото отъ мѣстото, н
което стоимъ, не може по-добре и по-величествено да се види с
Климентовския хълмъ. Въ никой другъ часъ, отъ тая утринен
часъ, въ който се намираме тука, не може да се долови по-доб
божественията блѣсъкъ на всичко, което като сжщински ореол
огражда куполитѣ отъ светинята на всебългарската свѣсть —
църквата на св. Климента въ Охридъ. Когато първитѣ слънче
лжчи отъ изтокъ, задъ самата катедрала, плътно очертаятъ ко
туритѣ ѝ, виденията отъ преминалитѣ български вѣкове и дне
ната наша новобългарска действителность се напълно сливат
Гениално първиятъ български християнски владѣтель Борисъ
избралъ чрезъ Климента Охридъ за най-виденъ български духове
центъръ. Хилядо години отъ тогава! Какво вѣковно, дълбоко пр
зрение! Каква тѣлесна и духовна красота — духовна и тѣлес
срѣдъ тази наистина неземна обстановка на всичко, което ни з
гражда!

Ето ни отново презъ града. Срѣдъ нови тѣсни улици тръ
дружината къмъ хълма на св. Климента. Тръгваме преди да хва
лимъ последенъ погледъ върху очертанията на храма — изправи
се току надъ самия връхъ отъ градскитѣ височини, които заед
съ него образуватъ едно и сжщо архитектурно творение на Бога
на крепката ржка на стария българинъ.

Но каква е тази невъзможна „модерна", четвъртита училищ
сграда на самия хълмъ, до църквата? Каква нетърпима дисхар
ния! Повече милость, господа, повече милость къмъ българск
старина! И къмъ българската строителна красота отъ вѣковет
Недейте така немилостиво поставя нови сгради до стари наро
светини. Едното бие другото. Не се търпятъ помежду си за ни
по-плътно око.

Сега е вече пъленъ день — на върха на св. Климентовс
хълмъ. День на българска радость. День на българска просл
Откато тукашното силно южно слънце е отново поело своя п

[illegible] васинитѣ небесни, други сж захласитѣ, други сж прелеститѣ [illegible] толкова славенъ западнобългарски, македонски свѣтъ.

Боже, какъ сж могли чужди и божемъ едновѣрски агаряни да владѣятъ насила този свещенъ български градъ? Да скриватъ свети Климентовски хълмъ досега отъ погледа и отъ сърдцето на българина?

ЗАПАДНОБЪЛГАРСКИ ГРАДЪ-МУЗЕЙ

Охридъ въ редъ отношения прилича на севернобългарския градъ Велико-Търново, а въ нѣкои отношения и на южнобългарския градъ Пловдивъ.

Още първото впечатление, което се добива отъ западнобългарската столица, отъ нейнитѣ височини, отъ амфитеатралното ѝ разположение, е силно и трайно. Велико-Търновска е тука и старината, и действителностьта. Тя обзема изцѣло душата на българина, който искрено е поискалъ да опознае духовната ѝ мощь; който гледа на старинитѣ съ откритото око на непокварения човѣкъ.

Най-напредъ предъ пѫтника се изправя грамадниятъ конусовиденъ гръбъ на градскитѣ височини. Веднага следъ това долитатъ контурите на всебългарската, отъ хилядо години насамъ, светиня — църквата на първоучителя св. Климентъ. Непосрѣдствено задъ тая всебългарска светиня сж крепоститѣ, въ които самоотвержениятъ и храбъръ западнобългарски царь Самуилъ е построилъ своитѣ царски палати.

Когато се покачите на свети Климентовския хълмъ и когато пулсиритѣ ви очи се обилно изпълнятъ отъ наслада поради богатствата на старобългарското строително изкуство и на старобългарската архитектурна линия, само едно е предъ васъ най-съкровеното желание: да обгърнете, ако се може, така изведнажъ смисъла и дълбочината на преминалитѣ български вѣкове — толкова плътни по съдържание, толкова бодри и толкова вѣчно приповтарящи се презъ всички сгоди и несгоди народни въ будното българско съзнание.

Така, предъ фино наслоенитѣ художествени контури на тази свята българска църква, нѣмѣете нѣкакъ, че Божията дѣсница е всемилостиво благословила по-дълбокия духовенъ смисълъ на нашия български животъ; че великиятъ Създатель на свѣта е далъ толкова смислено съдържание на българския напредъкъ презъ изминалитѣ преминали вѣкове; че нержкотворната духовна мощь на св. Климента е пресъздала за всички времена искренитѣ стремежи на българина да стигне върховетѣ на самия свети Климентъ — безъ преструвки, безъ кълчения, така направо изъ най-съкровенитѣ недра на българското битие!

Преди да влѣзете въ самия храмъ, входътъ му е старо-царственъ. Сѫщо както нашитѣ художници го представятъ по фантазия за входъ въ царь Борисовата съвещателна зала — залата, въ която той е приемалъ велможитѣ на българския духъ, стареитѣ на българската народна църква.

Притворътъ на свети Климентовската църква, тайнственитѣ тъмни цвѣтове на външния стененъ бигоръ, тухленитѣ пояси, пластени единъ надъ другъ подъ плесенясалия покривъ, всичко това дава цѣла цѣленичка не само българската мистика на срѣднитѣ вѣкове, но и творчеството на западнобългарския духъ. Нашиятъ духовенъ взоръ, сѫщо като на екрана на живитѣ български вѣкове, сѫщо като тежко злато се изпълня отъ съкровенитѣ повриви на едно точно и правдиво хилядолѣтно родно изкуство. Но за Бога, казали сме и на друго мѣсто, премахнете още утре, ако се може, тази невъзможна до глупость проста и изкривена камбанария до старата църква! Премѣстете на друго мѣсто въ града иначе свещената модерна сграда на първоначалното училище отъ двора на св. Климентовската обитель! Премахнете и всички качулки отъ рода на полудъсчени, полутухлени пристройки къмъ тази българска светиня — църквата на св. Климента Охридски. Дайте и единъ постояненъ върховенъ духовенъ пастиръ на Охридъ. Охридъ отъ хилядо години досега нито на единъ день, нито за единъ часъ не е оставалъ безъ своя архипастиръ — безъ вѣренъ сѣ Климентовски служитель. Този архипастиръ ще запази отъ всички посегателства свещенитѣ старини на българския Йерусалимъ. Ще въздигне въ новъ култъ града — всебългарския градъ-музей.

По височината влѣво отъ църквата сѫ крепоститѣ на Самуила. Тука сѫщо така въ общия му видъ е почти всичко запазено. Запазени сѫ и вѣковнитѣ желѣзни врати на крепостьта наречени „Горна-порта“. Запазена е голѣмата четвъртита кула. Запазени сѫ околовръстнитѣ стени и стенитѣ, които се спущатъ на северозападъ къмъ езерото. Къмъ прочутия крайезеренъ скатъ задъ друга една стара българска светиня — споменатата църква „Св. Иванъ“, до Канео.

На която страна да обърнете погледъ, по което направление да отправите вашитѣ желания и да тръгнете, навсѣкѫде сѫ натъкнете на добре запазени наши народни старини и светини. Въ това отношение Охридъ е, може би, най-щастливиятъ български градъ-музей.

Ето и великолепната базилика „Св. София“, съ бѣломрамор-нитѣ ѝ обелиски и колони. За съжаление е само, че старата църква е зарита на една трета въ земята отъ предхождащото хилядолѣтие — поради смъкващитѣ се надолу земни пластове, отъ височинитѣ на града. Когато единъ день теренътъ наоколо ѝ бѫде прочистенъ отново, както е билъ нѣкога, тогава ще блесне цѣлого велелепие и на този старъ нашъ храмъ.

А църквата-старопиталище — „Геракомията“ на св. Никола А „Св. Никола Младий“, който и днесъ още служи като сиропи-

за бедни останали безъ родители деца? А всички други, следъ други по-ценни, вѣковни български архитектурни бо-ства и църковни старини въ този наистина дивенъ български Охридъ?

— Но какъ сте запазили всичкото това несмѣтно българско богатство, — запитвамъ едного отъ най-старитѣ, най-почитанитѣ, оставалъ още живъ стълбъ на тази българска духовна крепостъ. — Чуда ме твоятъ въпросъ, синко, гласи отговорътъ.—Та кога нѣкога е спасила силата на свети Климентовския духъ отъ нашитѣ сърдца и нашитѣ умове—запитва на свой редъ този потомъкъ на издръжливъ и крепъкъ западнобългарски родъ.

Охридъ е щастливъ западнобългарски и общобългарски градъ-музей. Охридъ е запазилъ най-ценното, най-възвишеното, най-доброто, което българскиятъ родъ еималъ презъ дългитѣ вѣкове на образуване и на сѫществуване на българския народъ и българската държава — въ духа на идеалитѣ на старобългарската, на новобългарската култура. Отъ запазенитѣ културни паметници и български храмове до живота такъвъ, какъвто си е примитивенъ и идеално чистъ за тамошния българинъ, до езика му, до стремежитѣ му и до копнежитѣ му, всичко е за Охридъ облѣно въ радость и въ гордость и за новобългарското време.

Нека всѣки добъръ българинъ направи потрѣбното, нека изпълни дълга си, за да запазимъ цѣлъ и невредимъ, въ сегашния му стариненъ видъ, този всебългарски градъ-музей. Нека се върнемъ, ние всички да се върнемъ, къмъ назе си, като българи, за да разберемъ по-добре величието на духа на нашитѣ прадѣди и величието на тѣхното трайно дѣло, здраво като гранита на роднитѣ Балкани.

СТАРОПРЕСТОЛНА АРХИТЕКТОНИКА

Първитѣ строители на старопрестолния градъ на българския западъ сѫ избрали това мѣсто, надарено съ толкова много красота, сигурно преди всичко друго и поради естествения му строежъ — поради природната му архитектоника.

Поставенитѣ отъ ржката на Бога една до друга планини, потънали въ нѣкаква неземна синева, хилядитѣ багри и тонове, съ които се отразяватъ въ човѣшкото око тѣзи планински масиви на далечината, пространственията блѣсъкъ на езерния ширъ, мекиятъ възходъ на скалитѣ, върху които българскитѣ срѣдни вѣкове сѫ напластили старинитѣ кѫщи, една до друга — непрекѫснато сѫ превъзнасяли въ душата на българина този старопрестоленъ градъ; превъзнасятъ го и днесъ, съ всичката му сила, предъ насъ.

Така е Охридъ станалъ първокласенъ духовенъ центъръ за всички български земи, за цѣли български поколѣния, за толкова български копнежи и лелѣяни мечти.

И чудно нѣщо! Колкото човѣкъ по-дълго време остава въ този западнобългарски градъ, толкова по-ясно и по-истински вижда — и съ невидимото око на душата си — че всичко е тука скроено и създадено въ духа на вѣковната старопрестолна архитектоника.

Храмътъ на свети Климента е на първия хребетенъ куполъ. Крепостьта на Самуила и четвъртитата кула до нея сж на втория хребетенъ куполъ, надъ стария градъ. А где се таятъ десеткитѣ други старинни църкви „Св. Никола", „Геракомия", старопиталищната църква на Охридъ, въ която сж се черкували всички знатни родове и която е имала грижата да изхранва старцитѣ на града — нѣкога и сега? А споменатиятъ вече „Свети Никола Младий", сиропиталищниятъ „Св. Никола", който е полагалъ, полага и днесъ, всички грижи за сиротитѣ деца на Охридъ и цѣлата Охридска околность? Ето ви и нови задачи за нашата народна българска църква.

А сжщо така споменатата вече света Охридска „София" съ нейнитѣ още живи обелиски отъ бѣлъ и отъ синь мраморъ — въ нѣкогашенъ блѣсъкъ? Тя пъкъ защо ли се е сгушила така надълбоко въ земята и въ острокаменнитѣ улици на квартала „Гремко"?

За „Света София" преданието живѣе отъ вѣкове: тя е строена въ продължение на тридесеть и една година отъ едно селянче изъ стружкитѣ села, което, когато порасло, станало царь. Станало царь и построило най-хубавата църква на свѣта въ Охридъ — сжщо като едноименната църква въ столицата на сегашна България. Оттогава цѣлото Стружко поле станало, за сити и за гладни години, житница на старопрестолния свети Климентовски градъ. Селянитѣ отъ Стружкото поле станали вѣчни братя на старопрестолцитѣ. Свети Климентъ и свети Наумъ ги благословили. Благословили и тѣхнитѣ обширни български полета. Никой не е могълъ да раздѣли вече стружани отъ охридчани. И така дошълъ миръ вѣковенъ за цѣлото страдащо човѣчество...

Тукъ, въ Охридъ, легендата е винаги била часть нераздѣлна отъ архитектониката на града.

Каточели всичко е тука строено по легенда. И самъ животътъ на охридчани, и на всички български области край него, е протекълъ и протича, ето вѣкове оттогава, въ легенда.

Легенда и приказка сж: и „Канео" съ „Свети Иванъ" (той благославя езерото, и презъ езернитѣ води благословениятъ български селянинъ обработва и оплодява земята — и на северъ и на югъ!), и „Студенчища", и „Горица", и „Свети Размо", съ всичкитѣ имъ хубости, съ цѣлата имъ прелесть, сж легенда и приказка!

Тази легенда и тази приказка на старопрестолния Охридъ е и днесъ предъ нашия новобългарски духъ изправена такава, каквато е била изправена и предъ нѣкогашния български духъ. Чудната архитектоника на града на Климента и на Самуила — сжщо.

Кой ли българинъ не вижда — съ очитѣ си и съ духа си — тази легенда на българскитѣ вѣкове и тази архитектоника, градена камъкъ по камъкъ отъ Бога и отъ благословената ржка на българина!

II

ПРЕЗЪ БАЛКАНА

БЪЛГАРСКИЯТЪ ШИРЪ И БЪЛГАРСКИЯТЪ СВѢТЪ

БАЛКАНЪТЪ ПѢЕ ХАЙДУШКА ПѢСЕНЬ

Балканътъ пѣе своята вѣчна българска пѣсень!

Какъ по-добре, съ колко по-избрани думи, какъ повече подчертано и повече изразително можеше народниятъ поетъ да ни предаде вълненията на душата на българина предъ великото неземно вѣковно дѣло на този нанизъ отъ гранитни върхове до възбога, на тѣзи девствени долини и падини, които надлъжъ пронизватъ цѣлата страна и които сме свикнали да боготворимъ подъ общото име Балканъ.

Балканътъ живѣе. Балканътъ страда и копнѣе. Чаровниятъ Балканъ става и лѣга заедно съ всички свежи сили на майкатазема, които сж будили нѣкога, будятъ и сега почуда и мистика въ вѣковѣчното съзнание на българина, които сили сж свивали нѣкога, свиватъ и сега сърдцата на цѣли наши поколѣния. Правили сж ги крепко да жадуватъ и да копнѣятъ за брань и за миръ, за правда и за свѣтли български простори.

Кой не е виждалъ родния Балканъ да се пробужда отъ надвисналия надъ него нощенъ мракъ? Кой не е трепвалъ при първия блѣсъкъ на тъмнитѣ зори? Кой не е преживявалъ и не е превъплъщавалъ съ незнайни очаквания въ пазвитѣ на Балкана магнитната сила на господаря на деня — този всемиренъ снопъ отъ всемирни възторзи, които наричаме слънчеви възторзи и които обливатъ родната българска природа, които, въ сжщото време, въздигатъ душата на българския човѣкъ къмъ Бога? Закрепватъ ржката за здравия трудъ надъ орната българска площь? Възвисяватъ стремежитѣ къмъ утрешния български день?

А облацитѣ — тъмнитѣ, тучни облаци? А процепитѣ между тѣхъ — къмъ синьото българско небе? А залюлѣнитѣ отъ непрестанния тихъ вѣтрецъ ранни посѣви — тамъ долу, по пространния български ширъ? По тия съкровени гънки, съ селищата имъ, остали въ полусѣнка, едвамъ доловяни съ просто око? И сжщо така свидни и близки до българската душа. Както е свиденъ и близъкъ самиятъ Балканъ — поради тихия български домъ, свилъ гнѣздо край него. Поради пѣснопойната майка, която е огласяла и оглася усоитѣ му съ своитѣ пѣсни. Поради трепета на очакваното първо либе, тамъ нѣкжде край шуртещитѣ кристални порои!

Колко чаръ е разлѣлъ Великиятъ творецъ на свѣта надъ тази благословена българска земя! Ехъ, да искаше и българскиятъ човѣкъ да прочисти душата си, да я окжпи въ великата неземна сила, която ни загражда, за да получи тази българска душа утре още — прероденa, възроденa, свѣтла и изпълнена съ най-

съкровенитѣ надежди на българскитѣ вѣкове — това, което Бог
е отредилъ за нея! Това, което Богъ е отредилъ за преминалит
и за идващитѣ български вѣкове!

Какъ гордиятъ нашъ Балканъ пѣе своята вѣчна българс
пѣсень — пѣсеньта на българското битие!

Буреносенъ е Балканътъ на българската снага, сѫщо как
буреносна е била историята на българската държава и на бълга
ския народъ. Твърдъ въ волята си и гордъ въ постиженията си
Балканътъ на Художника, на най-великия отъ всички велики
дожници на всемира — сѫщо както твърда и вѣковна е сила
на българина.

Виждате ли тамъ ония проблѣски отъ небето на Балкана сле
буря? Долавяте ли какъ е готово да свѣтне и да пламне небе
надъ девствената снага на този лабиринтъ отъ централнобългарс
планини? Отъ тъмно-сини далечни върхове? Отъ тъмно-кафяви
свѣтло-кафяви гърбове? Отъ оная тамъ симфония на най-разновид
— по-свѣтли и по-тъмни нови и все по-нови — тонове?

Това е българското бѫдеще. Това сѫ първитѣ свети зна
на утрешния български день.

Пѫтьтъ е откритъ. Сивитѣ облаци скоро ще бѫдатъ разпр
нати. Синьото, ведрото българско небо, облѣната отъ радость
отъ свѣтли надежди българска земя отново ще блесне.

Това е живиятъ животъ, това е и символиката на старопла
ския Балканъ!

Срѣдъ този животъ на българскитѣ вѣкове и срѣдъ т
символика на днешното българско време, пресъздаденъ и пресъзда
отъ българското око и отъ българската душа, има и мили за
шевни и велики пориви, и преизобилно освѣтени слънчеви
подъ брѣзитѣ и подъ елитѣ на тоя широкъ български св
на тоя дълбокъ по своя замисълъ Балканъ!

ОТЪ ПРЕСЛАВЪ ДО ОХРИДЪ

Отдавна бѣ това. Тогава, при цъвнала младость и п
юношески години, цѣла група приятели бѣхме си казали да п
тимъ и посетихме престолния градъ на св. Климента — съ смир
преклонени глави, съ преизпълнени отъ радость сърдца.

Преваляме Пелагонийската равнина. Изкачваме се по ле
дарния отъ вѣковетѣ проходъ на *Гявато*. Пѫтьтъ лѫкат
вдѣсно. Въ нѣкои свои части напомня златишкия „Гълѫбецъ".

Ето, тамъ далече въ хоризонта, задъ малкото и кичесто
на градеца Ресенъ се разстилатъ, блеснали като въ безкрайно
дало водитѣ на Преспа и царственитѣ палати на царь Самуила
прелестнитѣ брѣгове.

Оттамъ влѣво предъ насъ се разстила рѣдката по своята грубость снага въ багри и въ хиляди тонове Петрино-планина.

Петрино-планина! Отдавна сме вече въ обятията ѝ. Камъкъ по камъкъ, стѫпка по стѫпка ни подема тя нагоре. Забравяме всѣакви превозни срѣдства. Не искаме да профанираме. Грѣхотно е планинорнището да не бѫде взето апостолски — тъй както Господь е отредилъ за човѣка.

Не познавамъ земенъ кѫтъ съ чара на Петрино-планина!

Но що е чаротъ на роднитѣ балкани предъ мита на забуленото съ толкова приказъ далечно минало на нашия народъ?

Старъ спѫтникъ разказва:

Когато князъ Борисъ, покръстителтъ на българитѣ, изпратилъ свети Климента въ Охридъ, просвѣтителтъ народенъ Климентъ за пръвъ пѫть зърналъ престолния си градъ отъ върховетѣ на Петрино. Зърналъ престолния си градъ и останалъ смаянъ отъ божествената красота на предложения земенъ рай.

Старецътъ седналъ до голѣмъ вѣковенъ дѫбъ. Вперилъ погледъ надалече въ хоризонта и по росната трева наоколо повиснали безброй цвѣтя омайничета. Оттогава Богъ дарилъ всички родни планини на българското племе съ прелестното цвѣте омайниче.

А когато добриятъ народенъ пастиръ на този съкровенъ български край поискалъ капка вода да утоли засъхналитѣ си уста, встрани подъ мъхова една скална височина бликнала струя кристална вода. Водата утолила тѣлесната жажда на стареца, както разтланитѣ предъ него природни красоти утолили духовната му жажда.

— А кой си ти, спѫтниче? запитваме всички едногласно този, който така просто и така увлѣкателно разказва.

Интересенъ манастирски старецъ! Бѣлобрадъ. Съ рошави вѣжди. Прохладниятъ стърмецъ — така мѣстното население нарича тихия планински и езеренъ вѣтрецъ — развѣва снѣжно-бѣлитѣ кѫдри отъ патриаршеската му глава. Той не носи покривало — сѫщо като самобитнитѣ патриарси на старото Христово време.

Отъ где идваше той? Кѫде отиваше? Видение ли бѣ той, или старъ вѣковенъ дънеръ отъ рода на тѣзи сурови по своята външна природа, но безкрайно нѣжни по сърдце планинци отъ тия краища?

Всички престанахме да задаваме въпроси. Бѣловласиятъ старецъ скоро стана самъ легенда за цѣли вѣкове. Годинитѣ му бѣха повече отъ сто, а той крачеше заедно съ насъ бодро, безъ спиръ и безъ умора по нанадолнището къмъ отсрещната езерна котловина.

Стѫпка по стѫпка нашиятъ пѫть се точѣше край ливади, преизпълнени съ калифено-оранжевия цвѣтъ на омайника. Стѫпка по стѫпка ние далечнитѣ странници кѫпѣхме душата си и пълнѣхме очитѣ си съ цѣли грѫсти наслада. Шуртещитѣ надолу планински бисери, малкитѣ прозрачни води, потънали и тѣ въ наслада

нѣкаква, пѣеха своята малка безпретенциозна пѣсень и поемаха заедно съ насъ пѫтя къмъ равнината.

Най-сетне сме въ първото селище отвѫдъ Петрино. Черешовитѣ му градини сѫ потънали въ нѣкаква невинна бѣла радость — дърво до дърво, цвѣтъ до цвѣтъ. Всичко е облѣчено отъ настѫпилата пълна пролѣть — догдето очитѣ гледатъ — въ ослѣпителна небесна бѣлина.

Всрѣдъ цъвналитѣ черешови дървета, встрани, влѣво на една гола височинка, се вижда малка света обитель.

Тука е краятъ на Петрино-планина. — Сега започватъ земитѣ Климентовски, каза добриятъ манастирски старецъ. Тука завършва и моятъ разказъ. Сега бързайте надолу. Стигнете докато е още день Коселъ. Тамъ земята е неспокойна. Могатъ да ви пресрещнатъ и злитѣ духове. Недейте замрачава по тия мѣста. Крачете мѫжки да стигнете градскитѣ стени.

Ние всички знаехме, че той, светиятъ манастирски старецъ, не се шегува. Че словата му извираха като сѫщинска сила направо отъ сърдцето.

И все пакъ дръзнахме и не го послушахме.

Когато старецътъ се скри задъ старата дебела врата на малкия и единственъ за цѣлата область манастиръ, всички останахме при вечеренъ здрачъ да се любуваме на този толкова богато даренъ отъ Божията дѣсница свѣтъ, да нѣмѣемъ предъ великата излѣта милость на Бога къмъ човѣка.

Слънцето бѣ вече на заникъ. Като голѣмо червено кълбо, кацнало върху потъмнѣлия силуетъ на удължените отсрещни планини, то бавно замираше. Посивѣлата отъ вечерния здрачъ езерна водна маса още веднажъ, като въ миражъ, отразяваше и повтаряше картината. Слабото пурпурно освѣтление на планинскитѣ върхове образуваше нѣщо като вѣнецъ — ореолъ за всичко земно наоколо. Нашитѣ бедни човѣшки души можаха за малко да се радватъ съ радостьта на нѣкакво невинно детско съзнание. А отсамъ, по-близу до насъ, ясно долавяхме съ погледа и въ езернитѣ води да се издига градската крепость, съ високата ѝ четвъртита Самуилова кула, съ безбройното много бѣли кѫщи край нея, накацали като ято бѣли птици отъ дветѣ ѝ страни.

Тъмната високопланинска нощь, и тя бързо и тежко падна върху всичко живо.

Решихме да останемъ на бивакъ край Коселъ.

Жива душа наоколо се не мѣркаше. Народното повѣрие не дава миръ нито на насъ, нито, както отсетне научихме, на околнитѣ села. Почвата на Коселъ е ровка и вулканическа. Далече наоколо мирише на сѣра. Малкитѣ гейзери, образувани отъ фосфоресциращата пара изъ глѫбинитѣ на земята, сѫ единъ видъ миниатюрни „вулкани". Оттамъ народътъ е създалъ легендата за дяволската лѣчебна сила на този клокочещъ пѣсъкъ.

Народното суевѣрие е създало и друга още по-интересна легенда, отъ най-стари времена:

Когато свети Климентъ, капналъ отъ умора, следъ дълго пѫтуване отъ палатитѣ на князъ Бориса при Преславъ до стенитъ на старопрестолния Охридъ, легналъ да спи край Коселъ, тежъкъ сънъ му се присънилъ. Сънувалъ свети Климентъ, че тъмни души неприятели нападатъ отсрещната охридска крепость и самия дворецъ, приготвенъ за царя.

Стресналъ се отъ уплаха светецътъ и ударилъ съ жезъла си земята. Цѣлата земна кора се попукала. Вражескитѣ пълчища били погълнати. Огнени струи бликнали отъ вси страни. Но злиятъ духъ на огарянитѣ останалъ и днесъ да напомня на всѣки странникъ за станалото чудо. Народътъ вѣрва, че Богъ е осѫдилъ дръзкия неприятель на българския народъ вѣчно да живѣе съ въздишки подъ земята и вѣчно да не може да намѣри миръ и спокойствие, нито пъкъ да види бѣлия свѣтъ. Оттамъ — днешниятъ Коселъ съ въздушнитѣ си извори и малки кратери...

И ние, далечнитѣ пѫтници, преди да заспимъ на твърдата земя, почувствувахме силата на разказаната легенда и призори влѣзохме въ свещения градъ подъ цѣлата ѝ тежесть.

* * *

Широкиятъ пѫть води презъ низкитѣ квартали направо къмъ сърдцето на града.

Наоколо е надвисналъ нѣкакъвъ стариненъ духъ. По-друго е въ характерната за всички наши градове пазарна улица.

Още отъ първия моментъ общото желание бѣ едно единствено — по възможность по най-правия пѫть да се отправимъ къмъ цитаделата и къмъ храма на свети Климента.

Краятъ на нашия пѫть завършва тамъ при каменнитѣ стени на високитѣ отсрещни кѫщи. Скоро настѫпва и изкачването по тѣснитѣ и стръмни калдъръмени улици. Преминаваме вдѣсно. Минувачи твърде малко, предимно жени. Презъ многото голѣми дворни порти скѫтани и чисти се виждатъ дворове, обрасли съ трева и стари вити лози надъ тѣхъ.

Струва ми се, че това е сѫщинскиятъ свети Климентовски Охридъ. Говоръ̀тъ на всѣки срещнатъ човѣкъ звучи старинно. Отглася характернитѣ старобългарски умекчения при всѣка дума, въ всѣки слогъ.

Най-характерното на този старъ Охридъ е, обаче, така наречената „Горна-порта“. Отъ тука се влиза въ полуразрушената отъ вѣковетѣ цитадела. Отъ тука, презъ широкия отворъ на грамадитѣ градски стени, се очертава силуетътъ на Самуиловата кула. Отъ тука се вижда какъ цѣлиятъ градъ на свети Климента е висналъ надъ нѣкакво безкрайно ширине отъ езерни води. Отъ тука, найсетне, презъ нѣколко други височини на града и презъ нови тѣсни улици, се стига до храма на всебългарския светецъ и пръвъ нашъ учитель.

Скоро заставаме изправени предъ бѣлосанитѣ дувари, които отдѣлятъ Климентовската светиня отъ погледа ни. Една стѫпка, и

ние прекрачваме голѣмото преддверие, постлано съ четвъртити гра
нитни камъни. Дебели заоблени джбови колони подпиратъ страни
нитѣ входове на старинната църква, градена отъ твърдъ камъкъ
отъ хоросанъ и варь.

Въ самата църква се влиза отстрани. Цѣлиятъ ѝ корпусъ е
низъкъ и разстланъ. Външниятъ видъ на народната светиня е
многожглестъ и витъ. Покривътъ ѝ е плесенясалъ отъ вѣковетѣ.
Цѣлото старокаменно туловище, заедно съ снишенитѣ кубета и
кръстове по него, прилича на крепко забито въ околнитѣ гранитни
скали архитектурно туловище. То има характерния старобългарски
стилъ отъ Борисовата епоха, отъ златния вѣкъ на Симеона и въз
хода на всебългарската духовна култура.

Тука предъ Божия храмъ заварваме много народъ. Всички с
трупатъ, смирени, съ милость да чуятъ пѣснопѣнията за светия по
кровитель на града. Да му изкажатъ чрезъ пламеннитѣ слова и
свещеника всенародната българска почить.

Пристжпямъ и азъ не безъ чувство на трепетъ къмъ олтара.
Доближавамъ се до светия мраморенъ тронъ, на който е нѣкога
служилъ и самиятъ Методиевъ ученикъ и Борисовъ приятель. С
новъ трепетъ слагамъ своитѣ слаби немощни ржце върху студени
мраморъ, за да се приобща къмъ душата на единъ народъ, който
отъ свети Климента, презъ вѣковетѣ, до днесъ не е нито за миг
престаналъ да вѣрва въ Божията милость и въ човѣшката правда.
Единъ народъ, доблестенъ народъ, който продължава да вѣрва
въ вѣрата си, който все продължава да очаква възкресението си.

Колко грижи, колко страдания народни сж намѣрили успо
коение въ животворната сила на този светъ Климентовски олтар
— отъ хилядо години насамъ. Колко молитви сж отправяни къмъ
Всевишния! Колко огнени слова сж били изказвани отъ тукъ за
облекчението и напредъка на единъ достоенъ Климентовски и Бо
рисовски народъ — българскиятъ народъ.

Стотици и хиляди богомолци сж до единъ паднали на колѣна.
Какво единство за обща сила българска, каква л е г е н д а за
едномислие за всички българи!

Каточели този день за прослава на свети Климента стопли ду
шата на цѣлъ единъ народъ. Каточели пѣснопѣнията, които се
сѣха по въздуха, бѣха пѣснопѣния, изправени предъ лика на
самия покровитель Климентъ Охридски. Каточели светецътъ вли
гаше дългитѣ дипли на старинната си дреха, изправяше костел
витѣ си ржце и самъ благославяше насъбралия се въ църквата
народъ.

Когато народътъ се изправи и наизлиза въ обширния двор
неволно вперихъ погледъ къмъ езерния ширъ и пробуждащата
се далечина. На западъ до отсрещнитѣ планини блести нѣкакво
неземно сияние. Слънцето пада направо надъ главитѣ на цѣлия
околенъ свѣтъ и го прави свѣтълъ като самото видение.

А тамъ далече влѣво се очертаватъ днитѣ на преминалия пѫть, презъ дебритѣ на тая божествена планина Петрино, на този връхъ великъ мълчаливецъ отъ преддверието на светата Климентовска крепость отъ вѣковетѣ, на този последенъ станъ за почивка —отъ дългата б р а з д а за всички пѫтници отъ Преславъ до Охридъ.

ПѪТЬТЪ ВОДИ ЗА СТРУГА

Тъмни зори ни бѣха заварили на пѫть отъ Охридъ за родния градъ на Братя Миладинови. Втори пѣтли отдавна бѣха пропѣли. Единъ следъ други се точехме, дружината и азъ, по прашния пѫть.

Така се пѫтуваше нѣкога при добра воля и при свежи юношески сили — по апостолски. Нѣмаше сегашната бърза кола. За насъ нѣмаше и обикновената талига.

Съ каква дълбока радость, съ колко много чисти чувства бодро преваляхме този стружки пѫть — преди да свѣтне день... Ето пристигаме вече. Какъвъ е този гѫстакъ отъ зеленина предъ градеца? Какви сѫ тия росни ливади? Колко свежо се диша тука — срѣдъ този ранобуденъ свѣтъ! А езерниятъ ширъ влѣво? А пламналитѣ презъ деня води? Кѫде се крие още родниятъ домъ на двамата Миладина?

Какъ туптятъ сърдцата на всички! Колко много просторъ! Какъвъ дивенъ ширъ! Какъ ли сѫ пленявали презъ вѣковетѣ, какъ ще пленяватъ презъ идващи дни българското съзнание тѣзи кристални води на Дрима-чаровникъ — съ прозрачнитѣ имъ глѫбини, съ отразенитѣ по тѣхъ първи бѣли облачета на деня, съ трептещитѣ водни лилии и промъкнали се сѣнки на отсрещнитѣ тъмносиви планински вериги; съ оная тиха пѣсень, извираща изъ незнайнитѣ гърди на нѣкоя ранобудна стружка девойка, съ онзи стариненъ вопълъ на цѣлия нашъ български, свети Климентовски и свети Наумовски свѣтъ.

А ето, въ пъленъ день, изправени предъ погледа ни свежитѣ лица, умниятъ общъ изразъ, добре сложениятъ ръстъ на тази крепка западнобългарска раса, на тия благи и сърдечни наши хора.

Речьта имъ сладкодумна. Движенията имъ отмѣрени и бавни. Носията имъ болярска, старовременна. Поривитѣ имъ човѣчни. Всѣки ви гледа направо въ очитѣ. Всѣки ви прегръща и облива въ сълзи...

Та ние, далечнитѣ братя, толкова ли имъ сме станали близки и мили? Малкитѣ, невиннитѣ деца — и тѣ сѫ въ пълно умиление. Една следъ друга обрулва усмивкитѣ имъ утринниятъ вѣтрецъ отъ зеленитѣ бузи.

Тѣ, стружанитѣ, сѫ всички предъ насъ. Изправени ги виждаме съ българскитѣ вѣкове. Всички, и мало и голѣмо, съпровождатъ

дружината ни. Да видимъ, искатъ тѣ, изгорѣлия Миладиновски домъ — подпаленъ недавна отъ „братя“ агаряни... Колко мѫка, колко търпение. Каква българска издръжливость. И вчера. И днесъ.

И все пакъ колко мѫжествено спокойствие, колко сърдечна добрина!

Милъ, премилъ роденъ български свѣтъ!

Пазаритъ гъмжи отъ селяни изъ богатитѣ околни села, отъ памтивѣка български. И тука българско мѫжество. И тука здрава стойка. Тѫги и неволи не сѫ сварили още да набръчкатъ всички чела. Та за пръвъ ли пѫть неволитѣ шествуватъ по тѣзи свети български мѣста? За пръвъ ли пѫть този роденъ стражъ — духътъ на цѣлъ единъ западнобългарски край — е въ залисъ и въ мѫка?

Може би е въ мѫка, че скоро радость ще пробие...

*

Деньтъ преваля. Преваля този день и другъ ще дойде.
А сега, по мрачината, напредъ, дружина моя!

КЪМЪ ИЗВОРИТѢ НА БЪЛГАРСКИЯ ДРИМЪ

Току-що се завърнахме отъ изворитѣ на рѣката Дримъ — тамъ, гдето водитѣ на кристалното езеро се срѣщатъ съ най-тихата, най-плавната и най-дружелюбната отъ всички български рѣки.

Познавате ли това мѣсто на братска среща? Слушали ли сте какво казватъ народнитѣ пѣсни? Проникнали ли сте въ душата на тоя тукашенъ български свѣтъ — свѣта отъ изворитѣ на Дримъ? Проследявали ли сте царствения потокъ на този сѫщи Дримъ?

Ето на, сме предъ малкия вододѣлъ — на свети Размо. Колко много дружба, какви приветствени възгласи отъ българския войникъ! Той е вече тука. Пробужда заспалитѣ въ тежъкъ сънъ Борисовски и Самуиловски бранници. А ние вървимъ, все вървимъ напредъ, край низкитѣ склонове на планината. Точимъ се край езерния брѣгъ. Умътъ, волята, сърдцето сѫ пленени отъ легендата на тая земя. Едно само виждатъ ясно очитѣ — низкия гребенъ на близката планина вдѣсно, която като грамаденъ морски корабъ се спуща къмъ бѣлия прашенъ друмъ и къмъ езерния плажъ. Собствено, и тукъ легендата е цѣла — брѣговетѣ, просторътъ, водниятъ ширъ, далечинитѣ, въ които се сливатъ облацитѣ, планинскитѣ снѣжни върхове и синевинитѣ на тоя дивенъ свѣтъ, всичко, всичко е легенда. Навсѣкѫде, гдето окото вижда, легендата пробужда духовния ви миръ.

Та какъ, пѫтьтъ далечъ ли е още? Много ли е далече Струга на Дринъ отъ Охридъ?

Ето мостътъ. Ето и синята водна лента. Стрелката показва на северъ — къмъ единъ новъ не по-малко дивенъ български край.

Тамъ е чаршията. Наоколо дъсчени дюкянчета. Отдавна увѣхнали български стрѣхи — съ толкова пламененъ духъ отъ вѣковетѣ, съ толкова много вѫтрешна бодрость и свежесть!

Подиматъ ни. Подиматъ ни много рѫце. Притискатъ ни много гърди! Колко, колко сте порасли, деца! Колко сте възмѫжали вие, юноши! Какъ така сте минали въ старость вие, снажни и храбри български мѫже — мѫже на Илиндень, мѫже на единъ съкровенъ български заветъ. Колко много години отъ т о г а в а! Единъ само Богъ ни е свидетель!

Никой не издържа повече... Сълзитѣ рукватъ. Никой се не опитва и да възспре потока.

Та що е наистина човѣшката душа. Що е човѣшкиятъ умъ. Що е човѣшкото сърдце. Душата, умътъ и сърдцето на българина. Вълни, една следъ друга. Душа обилна. Умъ крепъкъ и силенъ. Сърдце вълшебно — сърдцето на този западнобългарски стружки човѣкъ.

Но сега, сега всичко отказва. Сега всичко тупти подъ ударитѣ на великото сърдце на българина.

* * *

Миражътъ мина. Бурята утихна. Ние всички — дружината и ний — се отново намѣрихме свити въ жгъла на нашия широкъ сайвантъ... въ Охридъ. И гледаме дълбочината на небето, и гледаме безбрѣжната ширина на езернитѣ води. И слушаме приказкитѣ за старото време. Този, видимиятъ, свѣтъ ни твърдо сякашъ попада... Разгъваме, бързо разгъваме народнитѣ пѣсни — Миладиновски. Единъ чете гласно. Други следятъ и слушатъ. Слушатъ за патила вѣковни. Слушатъ за изблици душевни, за любовь безкрайна и дълбока, за геройски подвизи, за напасти и замисли вражески. Слушатъ и нѣмѣятъ.

Нѣмѣятъ предъ подвига вѣковенъ на единъ каленъ и здравъ народъ. На българския народъ... Отдалече само вълнитѣ езерни подематъ една и сѫща пѣсень. Пѣсеньта на българския Дримъ...

КРАЙБРѢЖНИЯТЪ СВѢТЪ НА БЪЛГАРСКИЯ ИЗТОКЪ

Пѫтували ли сте презъ ранна пролѣть по черноморския ни брѣгъ?

Дивно хубавъ свѣтъ. Замъглено априлско слънце. Безкрайни водни простори навѫтре. Пищни багри отъ отсрещнитѣ поля и планини на родната българска земя.

Леко подематъ ни и леко ни понасятъ по гладкия ширъ.

Толкова много свѣтли краски въ линията на родния брѣгъ. Толкова грация въ отдалечаващитѣ се силуети на далечния Балканъ. Толкова прелесть въ звуковетѣ на небето и на вѣтреца и морскитѣ вълни.

Предъ Варна брѣгътъ е извитъ и гладъкъ. Тъмнитѣ плещести скали издаватъ преминалитѣ зимни бури, разиграванн по тѣхъ. При Емине и сега, напролѣть, брѣгътъ е все тъй отсѣченъ и мраченъ. Гранитнитѣ гиганти все тъй напомнятъ рифоветѣ на Бретания и будятъ спомени отъ далечно българско време за разбититѣ армади на похитители.

Ето, пакъ отново и дружелюбно се усмихватъ тучнитѣ полета на южнобългарската орна степь между Месемврия, Анхиало и Бургасъ. Пълниятъ день на българската пролѣть разстила чудна благодать по благословената отъ Бога земя.

Тука блесналата лента на брѣга издава толкова много животъ и хубость. Толкова обилна божия милость и щедрость. Толкова много благодать и добрини — за всѣка схлупена колиба на рибаря и на орача, за всѣки тамъ български домъ.

Ето и Св. Анастасия, островътъ на заточеницитѣ. Ето Свети Иванъ, островътъ на фароветѣ. Ето и едвамъ подаващитѣ се изподъ вълнитѣ тъмнокафяви и въззелени мъхови глави на подводнитѣ скали, тѣзи страхотни подводни скали на черноморския български брѣгъ, толкова свръхлитани отъ непрестаннитѣ бури зимасъ, толкова галени отъ плискащитѣ се по тѣхъ вълни лѣтосъ. Ето и „Свинксоветѣ“ предъ Созополъ, тѣзи „Будни очи“ на обсипанитѣ съ толкова природна милость наши български скали край брѣга.

Отъ тукъ корабътъ се отбива все по-навѫтре и по-навѫтре въ сивото и развълнувано море. Крайбрѣжниятъ блѣсъкъ се промѣня и става тъменъ. Морското ширине става потайно и мълчаливо. Засилващитѣ се голѣми и страшни талази единъ следъ други подематъ ритъма на тая вѣчна морска пѣсенъ и замиратъ тамъ нейде край далечния брѣгъ. Бавно и сигурно се слива морето съ земната ивица. Сетне бавно и сигурно се изравнява съ куршуменото небе. По-тъмна пада надъ главитѣ ни тѫжната околната сплавь. По-тежко става на душата на човѣка. Вторачено търси окото нови багри. Тежко долавя сърдцето великата, невидима сила на морскитѣ простори. Губятъ се свѣтлитѣ бѣли лазури на желаната родна земя. Губимъ се и ние по цѣли часове

... за да осъмнемъ отново на хвърлей мѣсто отъ обетования ...

И ето, пакъ изправено предъ взора ни, желаното ба... огнище. Цѣла е, следъ изгрѣвъ слънце, предъ насъ свѣтлата ...сивала лента на спасителния брѣгъ.

Сега отново всѣки до насита може да се любува на тихия ...ъ долавянъ ритъмъ на морскитѣ талази, на непрестанната ...ъ пѣсень, на безмълвния бѣгъ, на бѣлитѣ и тучни облаци, на ...ъска и лекото плъзгане на чайкитѣ — тѣзи всегдашни спът... на бурното и на тихото море. Всѣки е бодъръ да догонва съ ...гледа си и съ духа си дългитѣ пѣнливи ленти, надпреварващи ...оя отъ коя по-скоро да стигне брѣга, да се изгуби отъ погледа ... да се слѣе съ родната земя.

А потъналитѣ въ тихо блаженство отсрещни току-що цъв... градини! А обработенитѣ отъ благословената ржка на бъл... тучни полета! А тѣзи две бедни „каменни сърдца", полу... потънали въ сивозеленитѣ води съ заглъхващия по тѣхъ морски ...отъ!

Редуватъ се една следъ друга великитѣ картини на най-ве... художникъ — Твореца на тая родна наша света бълга... земя. Редуватъ се и, сега, презъ пролѣтьта, правятъ отъ край... българския свѣтъ на истокъ нашъ земенъ рай.

КЪМЪ ЗЛАТНИТѢ ПОЛЕТА НА ДОБРУДЖА

Съмъ близу отъ месецъ на станъ въ Черноморската ни кра...ица. Живѣя срѣдъ добри хора. Повечето отъ тѣхъ сж дошли ...ъ всички краища на българската земя за почивка. Любуватъ се ...а Черното море. На безкрайнитѣ морски простори. Измежду имъ ...ка и хора, които никога не сж виждали морето.

Весели, безгрижни дни. Душата на българина навсѣкжде по ...ѣта е свежа, когато е близу до майката природа. Сжщински деца ...ъ тѣзи млади, снажни и духомъ здрави мжже и жени срѣдъ тая ...айка-природа. Повече отъ всѣкжде другаде тука сж тѣ отразили ...обритѣ душевни качества на българина. Смѣятъ се отъ сърдце ...съ гласъ. Челата имъ не сж навжсени. На всичко въ свѣта гле...тъ отъ добрата му българска страна.

Радватъ се, че живѣятъ и работятъ на волность, и не питатъ, ...али животътъ е свързанъ съ трудъ и съ мжка. Сдържанъ и разу...енъ просторъ даватъ на чувствата си. Опростотворили сж всичко ...край себе си. Свели сж всичко до свежия опростотворенъ животъ ...на народната българска обстановка. Не преиначаватъ силитѣ на ...лото и на доброто. Не правятъ отъ тѣхъ лишенъ товаръ на ду...ата. И тука, край лозята на голѣмия крайморски градъ, природ-

нитѣ хубости на майката земя обладаватъ изцѣло човѣка. Нѣма преструвкитѣ, нито хитроститѣ на изтънчения умъ. Повръхностното отнасяне къмъ тежкитѣ задачи на българския животъ и българския напредъкъ имъ е основно противно. За тѣзи здрави хора силата на българския духъ извира изъ силата на българското съзнание, изъ силата на българската любовь къмъ родната земя, изъ силата на българския редъ на вѣковетѣ и най-вече — изъ силата на българското школо. Когато направимъ насъ и българското училище само български, когато направимъ собствения ни животъ само български, бѫдещето на българския народъ, бѫдещето на българската държава е наше.

Нѣмѣемъ предъ искреностьта, топлотата и чистотата на сърдцата имъ. Предъ прямотата на опростотворения имъ животъ и опростотворенитѣ имъ мисли. Слушаме здравата българска речь.

Онзи день единъ ми каза:

— Морето прилича на нашитѣ златни български ниви отъ Софийското поле. На роснитѣ високотревисти ливади отъ дефилето на Искъра. Когато вѣтърътъ повѣе, и тука по морския ширъ и тамъ по българскитѣ полета и по баиреститѣ хълмове надъ селото на всичко се еднакво вълшебно полюлява. И тамъ и тука талазитѣ сѫ едни и сѫщи. Морето виждамъ за пръвъ пѫть. Но като чел отъ вѣкове, заедно съ моя народъ, живѣя и съ морето...

Дружината и азъ слушаме здравата, непресторена изповѣдь. Простата речь звучи правдиво и силно предъ измѫчения ликъ на близката исконна земя. Денемъ и нощемъ пламти българската воля къмъ отсрещнитѣ Калиакренски синеви — на хоризонта, далеч на северъ.

Добруджа, гледана отъ тука и гледана съ очитѣ на тая здрава българска воля, господарува надъ всичко и надъ всички. Тука нѣма напрегнати гадания и неспокойни очаквания. Тука вѣ рата, че Добруджа ще бѫде наша, че Добруджа е наша, е гр нитна. Сѫщо както каменнитѣ блокове на гордия Балканъ и на Пи рина. Българскитѣ копнежи сѫ излѣзли на преденъ планъ. Всич бърза да се приобщи духовно къмъ златната земя. Къмъ иско ната българска твърдина отъ вѣковетѣ. Къмъ родната майка и вѣковната българска държава и на единъ храбъръ и доблестен народъ — българския народъ.

Какъ туптятъ сърдцата на дружината, която отъ Северна пристанъ възсѣда малкия бѣлъ морски бързоходъ, когат той живо поема водния пѫть и весело пори черноморскитѣ въл къмъ Златнитѣ пѣсъци. А Златнитѣ пѣсъци отстоят само на хвърлей мѣсто отъ „границата".

Какъ всѣки възгласъ отъ предната палуба запаля искрата н толкова наболѣли копнежи. Какъ и всички ние се носимъ къ обетованата земя... Ето въ далечината и бѣлитѣ мъгливи точ по Балчишкитѣ височини край морето.

Тамъ всѣки домъ спотайва сѫщитѣ копнежи. И тамъ здр виятъ българинъ съ нетърпение очаква, безгранично вѣрва въ д бритѣ идващи дни.

Добруджа е въ срѣдата на всѣка мисъль, на всѣко дѣло тукъ. За насъ Добруджа е знакъ за новъ възходъ. Това е малко казано. Точно е да се каже: Добруджа е знамение на спотайвания до сега свещенъ български огънь на общобългарскитѣ въжделения. Новата свобода на Добруджа скоро ще спре, слава Богу, изкуствено подхранваното безвѣрие въ душата на българина. Добруджа ще стане вѣченъ синонимъ на общобългарската вѣра въ бждещето на българската култура, въ постоянната здравина на българската държава, въ превъзмогването на българския народъ.

Нали свѣтътъ ламти за новъ редъ, за народна правда и за свобода? Никоя здрава българска глава, никой трезвъ български умъ не иска и не може да остави да дѣлятъ единъ изстрадалъ, но достоенъ народъ на по-малоценни и на по-ценни части. Небългарски е една шепа народъ да се раздвоява и разстройва. Днесъ свѣтътъ е другъ. Днесъ е вѣкътъ на здравия, непоклатимъ народъ. На здравата непоклатима воля народна. Тази воля дойде нѣкога отъ Добруджа. Тая в о л я, следъ дълги нови мжки, идва днесъ пакъ отъ Добруджа. Велики народи и отъ много десетки милиони души ставатъ като единъ, когато трѣбва да защитатъ даже само малко отъ своитѣ синове, а българскиятъ народъ има да защити и прибощи цѣли живи части отъ своето тѣло.

* * *

Гледана отъ тукъ, гледана и отъ всички български земи, Добруджа е свидно знаме за една голѣма правда. Неправдата никога не е била трайна. Трайна е само правдата. И тази правда трѣбва да стане наша, българска правда.

Не срѣщаме тука по този прекрасенъ източнобългарски свѣтъ нито единъ единственъ човѣкъ, който да не трепне съ трепета на българскитѣ копнежи. Духътъ е силенъ, защото е силна волята. Защото дълбоко е убеждението, че никой не може вече да сломи българската ржка. Българскиятъ духъ тука е чиличенъ и високъ — както по време на българското възраждане. Всѣки втори човѣкъ знае за Войникова, за Волова, за Раковски, за Миладинови. Всѣки вижда съ духовнитѣ си очи величавата осанка на дѣда Силиста. На цѣла българска епоха отъ по-близкото минало на българското битие.

Ние днесъ сме малки хора. И все пакъ усилията ни нѣма да бждатъ напраздно. Примѣрътъ на великанитѣ на българския духъ ще подкрепи цѣлъ единъ народъ. И Черноморската красавица, този пустинна гостоприеменъ български кжтъ, отново ще заживѣе добри и щастливи дни. Отново ще почувствува майчинскитѣ милувки на добруджанската житна степь. Отново ще чуе отблизу мелодиитѣ и твърди напѣви на добруджанската селянка. Отново ще почувствува силата на благословената отъ Бога мжжка добруджанска ржка.

Колко свежо откликва позлатеното утринно небе въ душата тука, близу до Калиакренскитѣ пѣсъци. Съ каква дълбока разми-

сълъ се изправя всѣки отъ насъ предъ тѣзи тихи утринни води предъ този безкраенъ морски ширъ, предъ тази дълбока и потайна ведрина на черноморския хоризонтъ.

Какъ цѣли дни и нощи тѣзи мирни, добри източнобългарски хора, всички до единъ, отправятъ погледитѣ си къмъ отсрещния свѣтълъ хоризонтъ — презъ морето. Колко силно се вълнува душата на всѣки единъ отъ насъ въ дружината предъ вида на това море отъ български копнежи!

Отъ тука можете по-добре да доловите и почувствувате пулса на Добруджа преди да сте още влѣзли въ нея. Отъ тука по-добре можете да схванете какъ бие барабана на утрешния български день. Какъ мало и голѣмо следва очертанията на огнения пѫть на българскитѣ вѣкове.

Всички сме й безкрайно благодарни. Тя, Добруджа, ни учи где води българскиятъ пѫть, пѫтьтъ на толкова наши поколѣния — къмъ златнитѣ полета на първобългарското отечество.

КЪМЪ БѢЛОТО МОРЕ

Вѣковниятъ стремежъ на българския народъ да се установи здраво и окончателно на бѣломорския брѣгъ е билъ винаги неудържимъ. Хиляда години наредъ, по долното течение на българските рѣки Вардаръ и Струма, Марица и Места, този стремежъ е ималъ за първа своя цель да открие свободни простори на българската държава къмъ широкия и далеченъ задморски свѣтъ. Тукъ по теченията на тѣзи български рѣки презъ края на осмия и началото на деветия вѣкъ и вѣкове наредъ по-късно сѫ ставали най-голѣмите народни стълкновения и битки. Тука, толкова племена, известни подъ общото име българи, непрестанно сѫ копнѣели да се присъединятъ къмъ еднородната българска държава. Да се освободятъ отъ чуждата власть на елинизиращата се Империя на истокъ. Тука въ кра на първото българско царство Самуилъ записа върху страниците на живата българска книга своята епопея. Най-сетне, тука през възхода на Второто българско царство на Асеневци българската народна снага се здраво и за вѣчни времена залости въ Дедеагачко, въ Сѣрско, въ Драмско, въ Солунско — на брѣга на жадуваното Бѣло море.

Така, долното течение на посестримитѣ български рѣки стана центъръ и стожеръ на българщината въ западна Тракия, въ южна и източна Македония за всички следващи български времена.

Цѣлото почти срѣдновѣковие, до новото българско възраждане, изпълни тази часть отъ българскитѣ земи съ героизъмъ и съ неудържима народна любовь.

Този народенъ героизъмъ и тази безпредѣлна любовь родиха двамата Солунски братя — вдъхновени и лѫчезарни, каквито си сѫ

Родиха Паисий по горното течение на струмската посестрима Места.

Отъ тѣзи рѣки започна за пръвъ пѫть своята възрожденска дейность този проникновенъ строитель на новото българско време. Отъ тѣхъ той тръгна да буди българската свѣсть — наширъ, нашлъкъ, и въ дълбочина по цѣлата българска земя: до Атонъ, до Охридъ и до Дунавъ.

Това добре знаеха вѣковнитѣ противници на българския надъ. И понеже знаеха това добре, сториха всички адски замисли да попрѣчатъ на възхода на единъ надаренъ отъ Бога народъ. Тѣзи радетели на злото начало въ свѣта, на хитрината, на човѣшката завистъ и на клеветата нагласиха машината предъ нѣкогашни граденци властници: българитѣ отъ брѣговетѣ на свидното Бѣло море отъ Драмско, отъ Сѣрско, отъ Солунско отъ цѣлото течение на Струма, на Места и на Вардаръ претърпѣха още веднажъ непосилни гонения и непосилни притѣснения. Претърпѣха, но не изнемогнаха. Напротивъ, както е характерно за българския народъ отъ вѣкове насамъ, вдигнаха още по-високо глави. Откриха училища. Възстановиха църкви. Отново копнѣеха да видятъ своята собствена родна българска държава и тука на югъ. Да се приютятъ въ топлитѣ ѝ родни пазви. Да се приобщатъ къмъ стремежитѣ ѝ, къмъ идеалитѣ ѝ.

Така тъмнитѣ сили на свѣта, загнѣздени въ душата на противника, и този пѫть не смогнаха да сразятъ гордия български духъ отъ вѣкове. Не ще го никога отъ сега нататъкъ сразятъ.

Така долна Струма, долниятъ Вардаръ, Места и Марица дойдоха до тринадесетата година на настоящия вѣкъ, за да изпиятъ горчивата чаша до дъно следъ това.

Що стори чуждата, вражеска власть надъ всичко българско презъ тѣзи нови близу тридесеть години, оттогава и досега? Сиромъ изсели много българи отъ долното течение на Вардаръ, на Струма и на посестримитѣ имъ. Съ крути мѣрки прогони мало и голѣмо — свидни чеда на българската речь. Поиска да обезбългари една благословена отъ Бога българска земя. Поиска да направи да млъкне родното българско слово. Поиска да затвори българскитѣ училища. Да тури кръстъ на българскитѣ църкви преди това.

Не отъ вчера и не отъ днесъ е тази борба на злото начало съ доброто начало по долното течение на посестримитѣ рѣки къмъ Бѣлото море. Не отъ вчера и не отъ днесъ надуваниятъ празденъ мѣхъ отъ вражески замисли надъ желани отъ вѣкове български земи не даде за това зло начало никакви резултати. Българскиятъ народъ страда, но той никога не преклони глава предъ глупостьта и предъ озлобеното тѫпоумие на чужди и на свои! За българина и за българския народъ свободата, родниятъ езикъ, родната култура, общобългарскиятъ напредъкъ не сѫ праздни слова.

Българската правда може да е закъснѣвала досега. Общобългарското отечество може да е било прицелъ на какви ли не клетити и на какви ли не слабости хорски. Това общобългарско

отечество никога не е било малодушно. Никога не е било духомъ слабо.

Да оставимъ далечината на българскитѣ вѣкове.

Да вземемъ най-новото българско врeме. Какво не направиха възрожденцитѣ отъ новобългарската школа за да закрепятъ здраво и Солунско и Сѣрско и Драмско къмъ българската народна снага. Солунъ и Сѣръ имаха десетки години наредъ най-добритѣ български общообразователни педагогически училища. По всички Солунски, Сѣрски, Драмски и други български бѣломорски селища се разнасяше българската пѣсень, съкровеното българско слово. Носталгията къмъ родната българска култура бѣ безъ предѣли. Четете само книгитѣ на крепкия родолюбецъ и още по-крепкия българинъ Ст. Шишковъ за Сѣрско, за Драмско, за Солунско, за да почувствате още съ първия мигъ, какъ ви лъха изъ страницитѣ на неговитѣ книги преданостьта на македонскитѣ българи къмъ всичко родно българско. Какъ ви обзема героичниятъ подвигъ на солунчани, на сѣрчани, на драмчани и всички наши бѣломорци изведнажъ.

Идете до преди близу сто години при Вѣрковича, ако искате, прегледайте неговитѣ писма, съветитѣ му къмъ българитѣ, опититѣ му за събиране на народнитѣ обичаи отъ Сѣръ и отъ Драма, за да схванете веднага голѣмото богатство на хубавия и мекъ български езикъ отъ източна Македония. За да доловите величието на българския духъ отъ този съкровенъ български край.

И тамъ, дето презъ последнитѣ тридесеть години бѣ потиснато всичко българско, а сетне потъпкано отъ чужденци, отново днесъ става основа и срѣдецъ на всѣко българско благополучие на всѣки български напредъкъ.

Течението на долния Вардаръ, на долна Струма, Марица и Места днесъ отново се превръща въ течение на българската воля, на българскитѣ нужди, на новобългарската държавность, къмъ просторитѣ на топлитѣ морета. Солунъ, Сѣръ, Драма, Кавала, долнитѣ течения на посестримитѣ рѣки къмъ Бѣлото море, не сѫ само настояще. Нито само минало. Тѣ сѫ и бѫдещето за българския народъ, за българската държава. Тѣ сѫ и заветътъ за всички български времена.

Колко копнѣя, колко жадувамъ отново да стисна крепката ржка на бѣломорския българинъ! Отново да пропѫтувамъ тѣзи исконни български земи!

БЪЛГАРСКА СНАГА И БЪЛГАРСКИ ДУХЪ НА ЮГЪ

Всѣки народъ прилича на отдѣлния човѣкъ. Лишете човѣка отъ сѫществената функция на тѣлеснитѣ му или душевни сили, нѣма да имате цѣлостното му сѫществуване. Лишете народа отъ съкровенитѣ му земи, разстройте и разгонете съставнитѣ му части, ще имате половинъ народъ, не здравъ народъ.

Но народътъ, като всѣко друго живо тѣло, отвръща, реагира — когато бѫде нападнатъ. Сѫщо както отвръща отдѣлниятъ човѣкъ, когато бѫде нападнатъ.

Българскиятъ народъ има свое тѣло и свой духъ отъ хилядо и триста години насамъ. Тѣлото на българския народъ е той самиятъ, това, което виждаме, земята му, която населява отъ вѣкове. Духътъ на българския народъ и тѣлото на българския народъ се срѣщатъ въ лицето на българската държава. Щомъ тѣлото му е здраво скрепено съ народа, здрава е държавата му. Щомъ духътъ му е бодъръ и крепъкъ, устойчива и вѣковна е държавата му.

Погледнато отъ гледна точка на историческото сформиране, на образуването и на времетраенето на българската държава, твърде е интересно да се отбележи, че българскиятъ народъ и българскиятъ духъ сѫ винаги за сѫщитѣ вѣкове имали, иматъ и днесъ рѣдка вѫтрешна здравина.

Малко по-иначе стои въпросътъ съ другото основноположително начало на българската държава — съ земята или съ територията.

Така, напримѣръ, отъ България на седмия вѣкъ до България на единадесетия вѣкъ и България отъ дванадесетия вѣкъ до България отъ края на четиринадесетия вѣкъ, нашиятъ народъ развива рѣдка духовна енергия, въпрѣки толкова честитѣ промѣни на земята, на територията.

Тази духовна сила на тогавашнитѣ български поколѣния не винаги съответствува, обаче, на правдивото, легитимното, земно обхващане. Духовнитѣ ржководители на тогавашна България сѫ имали отличната крепка воля да направятъ и това. Подготвили сѫ народа. Организирали сѫ службитѣ. Издигнали сѫ духа на родната войска. И сѫ тръгвали на югъ къмъ желаното българско море.

Тѣзи сѫ и етапитѣ на постепенно засилване и заздравяване на държавата.

На какво се дължи този повишенъ духъ на старовремска България се знае отъ културната ни история. Тѣзи силни български страни на далечното минало се дължатъ на споената воля на цѣлокупния български народъ отъ северъ, отъ западъ и отъ югъ. Отъ Мизия, отъ Македония и отъ бѣломорска Тракия. Имало е живителенъ токъ между всички части на цѣлокупния български народъ. Народната душа е била лека и свободна. Полетътъ на тази душа е билъ издигнатъ и високъ. Силитѣ духовни сѫ били на висотата, на която ги намираме при Бориса, при Симеона, при Самуила, при Асеновцитѣ. Моментитѣ на проблѣсъци за великитѣ

качества на българската душа сѫ откривали пѫтя на общобългарския напредъкъ.

При проблѣсъцитѣ на великитѣ духовни качества на българския народъ — българската държава е стигала естественитѣ синури на българската земя, на българското народно тѣло, на цѣлостната българска снага. Стигала ги е и ги е покривала съ българския духъ, съ българското тѣло.

Така, още бащата на Бориса, Пресиамъ, знае, че Бѣлото морѣ е естественият прозорецъ на българската държава. Че копнежътъ на българитѣ отъ край стенитѣ на Солунъ и отъ цѣлото бѣломорско крайбрѣжие да се подслонятъ подъ стрѣхата на родната Българска държава е стремежъ естественъ и оправданъ отъ вѣковетѣ.

Затова отъ тогава насетне всички старания за заздравяването на българската държава на Бориса, на Симеона, на Самуила, на Калояна, на Асеновцитѣ се отправятъ именно къмъ този естественъ и важенъ бѣломорски и български центъръ — Солунъ.

Най-силнитѣ български царе съ Бѣлото море на широка основа сѫ заздравявали държавата. Тѣ сѫ се стремѣли къмъ най-силния, къмъ най-здравия, къмъ най-вѣчния и най-естествено българския бѣломорски центъръ Солунъ. Солунъ въ български ржце — това означава нови сигурни български вѣкове. Историята говори, който отъ северъ е могълъ да владѣе голѣмата бѣломорска крепость, при невъзможностьта да владѣе другата крепость, Цариградъ, ще има сигурностьта на държавата си за нови вѣкове. Солунъ само политически е принадлежалъ на Византия. Духовно и народностно тази Кирилометодиевска крепость е винаги принадлежала и днесъ принадлежи на България.

Въ разцвѣта на българската срѣдновѣковна култура българскиятъ народъ носталгично се е носилъ еднакво отъ Плиска и Велико-Търново къмъ катедрата на свети Климента Охридски, както къмъ катедрата на светитѣ Солунски братя Кирилъ и Методий. Българската народна душа лудо се е носила къмъ трижгълника Кукушъ—Негушъ—Орфано. Заедно съ това се е лудо носила къмъ вѣнеца на българското Бѣломорие — Солунъ, заграденъ отъ северъ съ обширна българска земя.

Тогава, преди вѣкове, Негушъ е билъ най-отявленията български болярски центъръ. Тогава, преди вѣкове, Кукушъ, заедно съ стотицитѣ български селища до морето, е билъ военната и народната крепость на българщината на този отъ Бога благословенъ югъ. Отъ Солунъ до Орфано, по двата брѣга на Лагадинското езеро, и отъ Солунъ презъ обширното Солунско поле до Енидже до Гюмендже и до Воденъ никога не се е приказвалъ езикъ по-звученъ отъ мекия и стариненъ Кирилометодиевски български езикъ — езикътъ на тази девственобългарска бѣломорска земя на равното Солунско поле.

Никой край не е билъ толкова български презъ цѣлото течение и на турското владичество, колкото този южнобългарски кра-

отъ непосрѣдствена околность на голѣмия бѣломорски градъ. Пжтешественици отъ късните срѣдни вѣкове, пжтешественици отъ по-нови времена, като Каницъ, Ами Буе, Емилъ Де Лавеле, рускитѣ учени на деветнадесетия вѣкъ и така наречените съглашенци отъ европейската война — до единъ всички потвърждаватъ, че тази южно-българска земя вѣкове наредъ до день днешенъ е била поробена и сега се пори чрезъ българския трудъ и българскитѣ мжки. Че по широкото Солунско поле вѣкове наредъ само българската пѣсень е приглашала.

Вземете подробната етнографска карта на колегата ми отъ Университета Йорданъ Ивановъ, за да видите, що е било отъ вчера и днеси день Ениджевардарско съ своитѣ прекрасни български села, що е било Кукушко, що Солунско, що Лагадинско, съ тѣхнитѣ старобългарски села; съ Сухо, съ Висока, съ Градоборъ, съ Кайватово, съ Киречкьой и прочее.

Тѣзи стотици български села сж здравата опора на българската земя, която презъ хилядо и деветстотинъ и тринадесета година една фалшива и за щастие вече паднала чужда сила разори, унищожи и пропжди българскитѣ й населения. Пропжди ги и ги унищожи противъ всѣко право, противъ всѣки моралъ.

Тѣзи унищожения нѣма ли да бждатъ възстановени отново отъ трудолюбивия и силния български народъ? Отъ напредничавата и здрава родна българска държава?

Тѣзи унищожения не трогватъ ли душата на цѣлъ единъ достоенъ народъ на очакваното ново време?

Ако на мѣстото на разорения български народъ отъ трижгълника Негушъ—Кукушъ—Орфано има насилствено настанени чужди преселеници, где е отъ вѣкове отечеството имъ? Где сж роднитѣ имъ малоазиатскитѣ огнища?

Солунъ, окото на цѣла западна България, на всички западнобългарски земи, винаги духовно е билъ български градъ. Този градъ е билъ такъвъ не само защото българитѣ въ миналото сж виждали ясно, че безъ него не ще бждатъ правилни: животътъ и развитието имъ. Нито тѣхното собствено сжществуване. Нито пъкъ ще бждатъ правилни животътъ и развитието на цѣлата българска земя, която ни обхваща отъ северъ.

Земята, която храни голѣмото бѣломорско пристанище, е българска земя. Такава е тя отъ хилядо години насамъ.

Българската земя, българскиятъ човѣкъ и българскиятъ духъ сж се презъ тия хилядо години най-щастливо срещнали въ Солунъ и по широкото Солунско поле.

Влѣзълъ този южнобългарски народъ непосрѣдствено въ допиръ презъ вѣковетѣ съ античната култура, запазилъ своя български народенъ обликъ съ пъленъ култъ къмъ своитѣ покровители двамата солунски братя Кирилъ и Методий, той — този български народъ отъ непосрѣдствена близость до единъ отъ най-голѣмитѣ общобългарски просвѣтни центрове, какъвто е градъ Солунъ и за най-ново време — отъ вѣкове таи въ гърдитѣ си най-голѣма привърза-

ность къмъ родната си българска държава. Идеалитѣ на тази бъ
гарска държава сѫ винаги били идеали и на южнобългарския кр
пъкъ народъ.

Затова българската земя, която образува трижгълника Н
гушъ—Кукушъ—Орфано надъ Солунъ е била една отъ най-здравит
народностни и държавнотворителни сили за западнобългарскит
земи — отъ София, Скопие и Охридъ до Костуръ, Воденъ, Сѣр
Драма и Дедеагачъ.

ВЪ ПРЕДПЛАНИЕТО НА БЛИЗКИЯ БАЛКАНЪ

Бѣ въ края на лѣтото. Свежо софийско утро. Въ този то
кова раненъ часъ — по пѫтя малко минувачи.

Каточели въ дълбочината на своята природа човѣкъ не оби
многолюдието. Предимно прилепя очитѣ си по зеленитѣ морави, п
далечнитѣ хребети на планинитѣ, по ваклитѣ стада, по разпръсн
титѣ изъ полето малки групи отъ ранобудни и трудолюбиви на
селяни.

Когато нѣма тази наслада за окото, човѣкъ свито гледа м
нотонния градски калдаръмъ и си представя, че гледа гранитни
скали на Пирина... Такава е човѣшката природа. Всѣки се стре
да си представи свѣта по-хубавъ, отколкото е въ сѫщность.

Нашиятъ копнежъ за просторитѣ на родната земя не ни да
даже да предвкусимъ хубоститѣ на онова, което ни загражда. Н
можемъ съ по-плътно око да зърнемъ нито отсрещния малъ
кичестъ градски паркъ, нито обруленитѣ отъ утринния студъ п
жълтѣли листа, нито какъ като пъстъръ килимъ едно следъ дру
тѣ настилатъ алеята.

Първитѣ слънчеви лѫчи ни заварятъ навънъ отъ голѣмия град
Въ полето пѫтьтъ се ниже безъ край. Нищо особено не пр
влича погледа по този монотоненъ черноземъ. По тѣзи настла
една до друга ниви. Познаваме чара му само отъ високо — от
Църната скала. Отъ Рѣзньоветѣ и Лозенската планина.

Стрелката на посоката, която дружината поема, показва н
северъ. Взираме се съ откритъ погледъ и съ крепко сърдце. Е
предъ насъ необятния лабиринтъ на Балкана. Ето и Мургаш
Колко сѫ много диплитѣ на този Мургашъ! Колко тѣ приличат
на нѣкаква грамадна старинна тога, която току изеднажъ пресе
погледа ни. А ние летимъ направо къмъ политѣ на Старопланинет
— къмъ българската легенда отъ вѣковетѣ. Подемаме влѣво и е
ни — предъ Столникъ.

Подмамва ни старата хубава църква на селището. Привл
ни училищната сграда и най-вече дветѣ огромни платанови дър
вета срѣдъ селото. Запазени сѫ отъ дивни преминали времена н

[illegible] място. Чудно! Какъ жестокитѣ удари на сѣкирата не сж ги [illegible] досега!

Купъ весели деца наизскачватъ отъ всички страни. Скромно про[illegible]. Съ чисти лица. Съ свѣтли, пламнали очички. Коренно различни [illegible] очитѣ на градскитѣ деца. И приказкитѣ сж тука по-малко. [illegible] е любопитството. Тука кино и сѣнки нѣма. Човѣкътъ има [illegible] по-истинска цена. Отъ тамъ и вѣрата въ доброто е по[illegible], по-самобитна, по-естествена.

Учителката на селото е будна — както децата. Съ висше об[illegible]. Задомила се е съ учителя на селището. И двамата [illegible] щастливо. Работятъ безъ шумъ и грижливо. Предпочели [illegible] да останатъ на село — волни. По-рано платили и тѣ своята [illegible] на голѣмия градъ. Хвърлили сж котва тука, срѣдъ полето и [illegible] българска угарь, въ това село. Намѣрили сж смисъла на [illegible] сжществуване и на своя напредъкъ навънъ отъ голѣмия [illegible]. Здраво държатъ въ ржцетѣ си децата на селото — тѣзи [illegible] умни и добри български селянчета. Почитани сж отъ ро[illegible]телитѣ имъ. Иматъ и своя работна земя. Иматъ и книжнина. [illegible] щастливо сж свързали материалния съ духовния си напредъкъ.

Колко скромно се държатъ тѣзи учители народни. Колко [illegible] мисли. Пълна човѣчна искреность. Такава здрава българска [illegible] къмъ родната земя и къмъ родния човѣкъ! Такава почте[illegible]ность лъха отъ проститѣ имъ думи. Колко е досаденъ споменътъ за [illegible] голѣмия градъ тука. Колко сж осмислени обноскитѣ — тука. [illegible] Колко е твърда българската воля срѣдъ тѣзи добре напжтвани и [illegible] добре сложени селяни отъ софийската низина. Спомнихме си за пре[illegible]миналото лѣто. За богатата жетва. За хармана. За вършачкитѣ. И [illegible] за пѣснитѣ. И за пълнитѣ съ Божия благодать хамбари. И тукъ [illegible] тамъ все сжщитѣ задачи. Все сжщитѣ желания за трудъ и за [illegible] работна земя. За непритворна радость. За това, че Богъ е създалъ [illegible] човѣка да живѣе и да крепне срѣдъ хубоститѣ на родната бъл[illegible]гарска природа. Подъ сѣнката на гордия Балканъ.

Дружината бѣ този день решила неуморно и безспирно да [illegible] върви напредъ.

Скоро пакъ всички поемаме по безкрайния друмъ. Планин[illegible]ската почва се вече чувствува подъ краката ни. Шосето лжкатуши [illegible] нагоре ту надолу. Ето край насъ отстрани новата макоцевска [illegible] желѣзопжтна линия.

Първитѣ предверия на Балкана бързо овладяватъ душата ни. [illegible] Планинскитѣ пазви, богато посипани съ ранноесенни цвѣтя, ни ким[illegible]ватъ. Въвеждатъ ни въ тоя чуденъ край. Девственъ отъ вѣковетѣ. [illegible] Приказенъ и свежъ.

Саранци остава отдѣсно. Арабаконашкитѣ височини встрани [illegible] остава. Дружината настоява да се отдѣлимъ навжтре — срѣдъ [illegible] планинитѣ села. Да видимъ стариннитѣ български църкви. Да по[illegible]чувствуваме отблизу мистиката на прадѣдитѣ ни. Да потърсимъ и [illegible] срѣщнемъ здравия български човѣкъ на новото време. Да се радваме [illegible] на изпеченитѣ отъ преминалото лѣто лица на селскитѣ деца.

Чуденъ междуселски пѫть. Точи се по талвега на пресъхнал рѣка. Презъ пѣсъкъ и презъ върбулякъ. Качваме се все по-нав соко. Стигаме до Стъргелъ.

Стъргелчани сѫ цѣли планинци. Женитѣ имъ въ праздничн премѣна. И пакъ праздни не стоятъ. Бѣлосватъ ризитѣ на своит левенти по камънитѣ на пресъхналата рѣка. Младежьта на то планинско село пълни стръмнитѣ му улички и пѫтеки.

Стъргелъ е бедно село. Така съ суровия си хлѣбъ живѣе т отъ памтивѣка. Но хората му сѫ милостиви. Като всички балка ски наши селяни. Знаятъ много нѣщо за града. И за обитаващит го братя българи. Единствено не познаватъ жаждата на градска душа за повече просторъ, за повече животъ и за повече слънц Още не познаватъ съмненията, които градскиятъ човѣкъ излиш подхранва въ себе си — бидейки заставенъ да търси съ отворе очи опростотворенитѣ истини на живота. Въ този толкова твърд но възвишенъ български животъ.

Това малко и бедно наше балканско село ни навежда, в едно и сѫщо време, и на добри и на по-малко добри мисли.

Стариятъ Римъ стана силна свѣтовна империя, защото съум да стегне тритѣ основни начала за своя обществен напредъкъ майката природа съ нейната жива сила за всички земедѣлски н роди — човѣкътъ и дѣлото на този човѣкъ. Днесъ, кой по-напре налъ и по-свѣтълъ умъ не знае, че силата на единъ народъ леж пакъ въ сѫщитѣ тия три начала. Че тя лежи въ добре сложен и въ добре съчетания миръ на човѣка съ любовьта му къмъ р ната земя. Къмъ бащинския край. Къмъ просторитѣ на тая герои българска земя.

Земята ражда хората. Земята храни хората. Земята съ к сотата си ги прави бодри, съсрѣдоточени, природно умни. Кра титѣ на Балкана не сѫ ли изцѣло отразени въ дълбочината едно велико народно дѣло, което наричаме срѣдногорско въста Предосвободителната епоха ни даде всичко все чрезъ родния Б канъ. Преди всичко ни даде прямата, крепката, почтената, т близка до народната душа водителска душа на Ботйовъ: тог единствената творческа сила, най-мощниятъ лостъ за български ховенъ напредъкъ бѣ на лице.

Просвѣтенитѣ напреднали народи дължатъ своя възходъ това така осъзнато начало на съчетанието между любовьта на вѣка къмъ родната земя и самия човѣкъ. Чистотата и светост на най-съкровения възрожденски български духъ, кърмачката всѣко добро българско дѣло, не се ли пакъ роди срѣдъ гор Балканъ — срѣдъ този на видъ кротъкъ но дълбокъ въ сво български пориви „нашъ чичо“ ?

Затова цѣлостниятъ българинъ, а не само цѣлостниятъ гра нинъ или само селянинъ е нашата българска мѣрка за напредъкъ този цѣлостенъ българинъ силата на човѣка отъ Балкана е бл до сърдцето и до ума. Единствено и просто: защото прямо

народната душа, на душата на Балкана, лесно отваря пѫтищата към това българско сърдце и за този български умъ.

Простота на живота — въ най-добрия смисълъ на тая дума. Плененната българска простота — тукъ срѣдъ този приказенъ свѣтъ. Чувствителивъ на най-възвишени чувства на българската душа. Лесенъ за съчетанията, които четката на добрия художникъ подготвя на палитрата за велики въплъщения върху платното.

Тука въ малкото село Стъргелъ срѣщаме се лице срещу лице съ добротата, съ мѫжеството и простата на безхитростната българска душа. Съ препълнени отъ радость очи. Отъ своя страна тази здрава българска душа посрѣща всѣки новъ български день — и твори своето велико българско дѣло.

Напредъ, дружино, все напредъ, въ пазвитѣ на майката българска земя! Напредъ въ недрата на предния нашъ Балканъ!

Колко неизказани и съкровени радости изпитваме, дружината ни въ! Ето ни изправени предъ следващото село. Предъ Долно-Кадарци.

Проста, здрава селска трапеза бѣ сложена въ сѣнчестъ дворъ. Чуха възторжени слова. Все за старо време. Все за подвизи чудни. Какви снажни български мѫже! Каква непресторена радость! Колко и безкрайно гостолюбиви хора!

Околната природа омайва всичко. Колко свежо внедряватъ въ душата на човѣка истинска радость околнитѣ ръждясали отъ ранната есень хълмове!

И тука трудолюбивата ржка на българина е прибрала вече всичко.

Дълго броди дружината. Ненаситни бѣхме станали всички. Истински искахме ние, градскитѣ хора — не излѣзли месеци цѣли наминъ отъ стенитѣ на многолюдната крепость — истински искахме да пируваме съ нашитѣ души срѣдъ този вълшебенъ балкански свѣтъ! Срѣдъ омаитѣ и хубоститѣ на българския миръ!

Дълго броди дружината и отново се спусна къмъ по-дивнитѣ гори и низинитѣ задъ Гължбецъ. Едно следъ друго като на длань се мѣркатъ златишкитѣ села. А ето и малкитѣ паланки — тамъ въ далечината — Пирдопъ и Златица, застанали една следъ друга по бѣлата прашна ивица, на шосето за отсрещното Срѣдногорие. Разликата въ живота между тукашнитѣ села и този на тия хубави градчета е голѣма. Други сѫ схващанията имъ. Други сѫ кѫщитѣ имъ. Други сѫ двороветѣ, градинитѣ. По-други сѫ даже хората.

Само трудолюбието е навсѣкѫде едно и сѫщо — българско трудолюбие. Ако Златица не се наричаше малъкъ български провинциаленъ градъ, щѣше да бѫде отличенъ образецъ за голѣмо село. Всѣки добъръ българинъ би крепко искалъ да види и най-малкото село на просторнитѣ български земи така образцово, така подредено — за всѣки домъ, за всѣки дворъ.

Околовръстъ и на Златица и на Пирдопъ — Божия благодатъ. Всичко е приветливо. Всичко китно. Всичко мирише на плодна есень.

Девствената природа е разстлала своя чаръ по всички страни. Надъ всѣка нива. Надъ всѣки стръкъ и плодъ.

Толкова много си приличатъ по своя тихъ, първобитенъ български животъ Златица и Пирдопъ. Тука, изглежда, народътъ има насѫщния си. Просвѣтениятъ човѣкъ има тихия кѫтъ и книгата. Учувамъ се на дѣдо Влайковъ, който е, чини ми се, пирдопчанинъ. Защо не ощастливява своята побѣлѣла и умна глава тука на това благословено мѣсто — въ този тихъ и съкровенъ български край? Въ книгитѣ си той ни дава толкова много нѣщо за добритѣ сили на душата на здравия провинциаленъ българинъ. Съ толкова ярки краски очертава българския домъ. Копнежитѣ, болкитѣ, радостите на нашето село и на малкия български градъ.

Никой другъ повече отъ Влайкова не доближава отмѣстения подъ другъ жгълъ духъ на столичанина съ добродетелитѣ на опростотворената и здрава българска душа. На неизкълчените наши нрави. Да бихме искали да се вгледаме поне въ пѫтищата, които набелязва отминалиятъ Иванъ Вазовъ — преди Влайкова!

Въ Пирдопъ ни посрещнаха снажни, едри и добри хора. Колко много и тука се чувствува българското небе. Колко ясно се долавятъ тука хубоститѣ на българския домъ. Твърдата, спокойна стѫпка на обитателитѣ му. Какъ добре представятъ срѣдните просвѣтенитѣ хора тука здравината на българската раса и по градоветѣ ни.

Добриятъ общъ редъ въ този градецъ не се дължи само на издръжливостьта на българина, но и на трудолюбието му. Отъ тъмни сутрини до тъмни вечери работи и твори гражданинътъ въ своитѣ земедѣлски и скотовъдни залисии. Отъ тъмни сутрини до тъмни вечери е грабнатъ той отъ българската стихия на вѣковетѣ. Грабнатъ отъ това, което се казва български животъ. Напластявания отъ близу хилядо и петстотинъ години български сили. Съ оригиналностьта си. Съ отраженията, които тѣзи български сили са възприели заедно съ величието на всички хубости на българската природа. Съ всички съкровени пориви на българското сърдце. На българската любовь къмъ родната земя и родната стрѣха.

Деньтъ преваля. Всичко живо се прибира отъ потъмнѣлите отъ вечерния здрачъ полета. Ваклитѣ стада добитъкъ на пирдопчани и на златичани бавно и нѣкакъ самодоволно се прибиратъ по дворове и по стобори.

Бързаме и ние да стигнемъ по тъмно голѣмия градъ — презъ едва блѣщукащитѣ свѣтлинки въ далечината на обходените селища на Балкана — на централнобългарската цѣлина. И днесъ още не можемъ да откѫснемъ духовния си погледъ отъ снагата на толкова близкото до насъ предпланиние, на бодрия духъ на българското село и на малкия български градецъ.

„ГРАФЪ МОНТЕГАЦО“ ОТЪ НАШЕТО СЕЛО

Бай Гацо живѣе и работи тамъ на оня връхлестъ баиръ — [illegible] своитѣ колиби. Той е най-добриятъ млѣкарь на квартала. Въ [illegible] слиза всѣка зарань. Познаватъ го всички по нашия край. По[illegible]ме го и ние, нѣкогашнитѣ деца.

Бай Гацо е едъръ човѣкъ. Съ дълги мустаци. Съ черни вити [illegible]. Снагата му понарастнала като старъ планински джбъ. Какви [illegible] бури е видѣлъ и преживѣлъ и бай Гацо! Зиме и лѣте все [illegible]ставъ ходи. Гърдитѣ му — изпечени, обрасли. И снѣгъ, и [illegible], и слънце, и всичко сж видѣли тѣ — сжщинска канара.

Нѣкога бай Гацо носѣше на ржце гюмоветѣ пълни съ млѣко [illegible] презъ височината, до самъ стенитѣ на града. Помагаше му бай [illegible]евица. Повече му помагаха дъщеритѣ. Сега бай Гацевица за[illegible]горѣ. Силитѣ й сѣкнаха. Пъкъ и момитѣ се поженихa.

Бай Гацо единъ не ще да застарѣе! Ржцетѣ му здрави. Тѣ[illegible]то му все така изправено. Загорѣлото му лице свежо. Изгледътъ [illegible] бодъръ. Движенията му свободни. Но очитѣ му кротки и за[illegible]мислени. Сякашъ не мжжъ, а жена те гледа. Добрата му душа [illegible] изписана навънъ. Всѣки може да чете по нея.

На слизане по баирестия каменякъ всѣки, който го срещне и [illegible]то го познава, подхване товара. А той, бай Гацо, се противи. [illegible]ъ мжжъ е бай Гацо. Не иска да мжчи добичето. Едно едничко [illegible]станало. И то си има работа. Безъ него бай Гацевица нито на [illegible]ана, нито тамъ горе по гората може да мръдне.

Онзи день настигамъ бае Гаца точно срѣдъ улицата. Стори [illegible] се за пръвъ пжть изморенъ. Тжга нѣкаква легнала върху твър[illegible]то му сърдце. Стори ми се, ходътъ му не е предишниятъ. Върви, [illegible], пъкъ току остави голѣмия гюмъ съ млѣко предъ нашитѣ [illegible]рта. Поизбрише потьта отъ челото си, па тръгне съ малкото [illegible]ме по съседитѣ.

Оттогава бай Гацо все сжщото повтаряше предъ кжщата [illegible]. Вземе на пжть изъ махалата малкия гюмъ и, като раздаде млѣ[illegible]то, планинецътъ тича на плочника при голѣмия гюмъ. Налѣе [illegible]ялото. Напълни гюмлето и отново се изгуби все по съседнитѣ [illegible]дворове. И пакъ като гмурнала и изскочила изподъ водата патица [illegible] изскочи отъ нѣкоя порта, доизпраздни голѣмия сждъ и, току [illegible], привършилъ работата си въ града, пъкъ поема нагоре по [illegible]ното нанагорнище

Щастливи дни сж били днитѣ ти на младини, бай Гацо! То[illegible]ва ти и не си помислялъ да слизашъ всѣки день по тъмни [illegible] до изпочернѣлитѣ стени на града и да раздавашъ по паница [illegible] наредъ на всѣка порта. Тогава не е имало домъ и тука долу [illegible] насъ, срѣдъ градския пекъ и задухъ, безъ стоборъ и безъ [illegible]. Който пъкъ поиска сирене да има и отъ бае Гаца млѣко да [illegible], опъне баира нагоре и ето ти цѣли кръбли — и млѣко, и

тучно небито сирене, и всичко. Младъ и веселъ бѣ бай Гаџо тогава. Младо и свежо бѣ всичко край него.

Сега е друго. Сега се често вглеждамъ въ очитѣ на бая Гаца. Вглеждамъ се винаги, когато го срещна. Не е голѣмо изкуство да отгатнешъ, че той, добриятъ млѣкарь, видѣлъ и прежвѣлъ и страшнитѣ боеве на Люле-Бургасъ и Дойранъ, и славното свиване на роднитѣ знамена, не се тъй добре чувствува срѣдъ тѣзи подплашени хора. Всѣки день все повече си мисли той за хубавата гора, за кукурузитѣ, за ваклото стадо по отсрещнитѣ бърда. Пъкъ понѣкога и за бае Гацовица. Помисли. И за шетанета й по кжщи, и за сополивитѣ дечурлига — за ония буйни овчарчета, които го бѣха отдавна замѣстили въ безгрижния и волен животъ, срѣдъ чукаритѣ на родния Балканъ.

Дотѣгаше му вече, така истински му дотѣгаше животътъ срѣдъ тия толкова бездушни купувачи на млѣко отъ града.

Но бай Гацо не се озлоби никога. Стана само замислен. Стана заедно съ това и по-мекъ. Каточели той заедно съ страдалния имъ повече обикна живитѣ хора. Не чакаше тѣ първи да му сторятъ добръ знакъ. Нито пъкъ първи да го почестятъ. Познаваше и добритѣ и лошитѣ измежду имъ.

Най-много обичаше бай Гацо децата — невиннитѣ малки жива хора. Галѣше ги по главичкитѣ наредъ. И умнитѣ и налудничавитѣ. Даже и тия галеше, които го вземаха на подбивъ. Пъ именно не повикваше никого, ако и да знаеше имената на цѣлъ свѣтъ, на бедни и на богати. Най-много, обаче — това се вижда по всичко — бай Гацо ценѣше добритѣ и честни хора. „Тѣ имат повече душа“, казваше той. „Радость лъха отъ очитѣ имъ“. Когато една болна вдовица нѣмаше да плати отдълго купуваното млѣко, бай Гацо не й прекрати дажбата. Не й поиска и пари. Изчака да се настани момчето й на работа. Тогава получи каквото бѣ възможно.

Раздаваше млѣкото бай Гацо тжженъ и съ паметь нѣкакъ че върши добро. И все пакъ, докато бѣ въ движение по улиците на града, очитѣ му често, много често мѣтаха изморенъ поглед къмъ отсрещнитѣ планински простори.

Години наредъ носѣше млѣкото бай Гацо въ града. Години наредъ голѣмиятъ гюмъ всѣка зарань стоеше предъ нашия дом на плочника.

Години наредъ високата осанка и загорѣлитѣ гърди на бая неца-млѣкарь се мѣркаха предъ очитѣ на малкия градъ. Години наредъ никой не барна котела съ млѣко на бае Гаца. Толкова кражби, толкова каранници и толкова глуми хорски минаха през това време въ нашия градъ и край него. Бай Гацовиятъ гюмъ никога не пострада.

Веднажъ, при голѣмъ и силенъ вѣтъръ, мнозина изедни пжть се бѣха спуснали да задържатъ гюма да се не повали. Сж жиха кърпа и камъкъ даже да се не опраши млѣкото. „И насъ взе да става като нѣкжде другаде“ мислѣха си мнози

Трѣбваше бай Гацо да слѣзе отъ Балкана, да ни поучи какъ трѣбва да заживѣемъ — насъ, ненаситнитѣ на хубавото му млѣко!

Единъ само завидѣ на бае Гаца. Този единъ бѣ пакъ млѣчаръ. Дошълъ неизвестно отъ где. Човѣкъ съ малко тъмно минало въ рода си. Низъкъ, черенъ, набитъ. Съ малки игриви и навѫсени очи. Съ доста голѣма доза отрова въ душата. Правѣше му нѣкакъ удоволствие, на този чичо съ малкитѣ и навѫсени очи, така поне казваха хората, ей на тъй да убие „морално“ бае Гаца. Да обърне и изсипе котела му съ млѣко. Да поналѣе и вода малко въ него, ако може. Поне толкова да налѣе, колкото наливаше въ своитѣ собствени котли всѣки день. Пъкъ сетне да го обади на властьта, че продава лошо, водно млѣко. Да унищожи „съперника“ си бае Гаца. Да го пропѫди завинаги, ако може, отъ града.

Бедниятъ, добриятъ балкански селянинъ бай Гацо, ние го всички тогава затова още повече обикнахме. Той никому не отвърна съ зло. Обикнаха го особено много децата. Тѣ, децата, най-правилно оценяватъ човѣцитѣ. Оценяватъ ги съ невиннитѣ си душички.

Обикнаха децата бае Гаца и настояха неведнажъ да го попитатъ всички тамъ горе надъ гората по дефилето. Да видятъ и да разгледатъ бае Гацовитѣ колиби — тъй сами наричаха нашитѣ планински имотитѣ си, кѫщитѣ си, нивитѣ си и горитѣ си.

Гоститѣ бѣха посрещнати отъ старата Гацевица. Пѫтьтъ не бѣ лесенъ. Всички се изморихa. А тя, бае Гацевица, подава тринайсетичетата за всѣки по едно да седнемъ.

Всичко наоколо е прибрано. Дворътъ пометенъ. Приятна хладина навѣва откъмъ кукурузенитѣ ниви. Тамъ влѣво — гѫста букова гора.

Гоститѣ се свѣнятъ. Срамъ ги е нѣкакъ да стоятъ съ скръстени рѫце. Безъ работа срѣдъ единъ толкова спретнатъ свѣтъ! Тъй близъкъ до майката българска природа! За гоститѣ, срѣдъ тази проста, здрава обстановка, и бай Гацо и всички други приличаха.

Бай Гацо бѣ порѫчалъ тоя день отъ всички околни колиби, изпратени по върховетѣ, да дойдатъ дъщеритѣ му и зетьоветѣ му. Да помагатъ и на хармана. Че зимата бързо идва, а мѫчно си отива.

Дружината реши да остане тука за по-дълго време.

Градътъ и плесенясалитѣ му керемидени покриви не се виждаха отъ имението на бае Гаца. Виждаше се само камбанарията на старата църква. Сѫщъ варосанъ бѣлъ стълбъ. Обелиска нѣкакъвъ отъ български стилъ. Виждаше се и градскиятъ часовникъ. Циферблатъ, четвъртитъ. На края заостренъ и връхлестъ — като стара кула. Това сѫ знацитѣ за всички бае Гацовски колибари — че ето коя страна лежи градскиятъ свѣтъ. А презъ зимата и при мъгла по-ясния чукари сѫ имъ отправнитѣ стрелки къмъ града.

Работата на тѣзи, които не бѣха видѣли нищо вънъ отъ градскитѣ стени и не бѣха дишали свежия и укрепителенъ въздухъ на Балкана, вървѣше бавно и тежко. Рѫцетѣ имъ се огъваха

— и на гумното, и при хармана, и при преливането на млѣкото въ котлитѣ.

Но нали и градътъ си има свои пѫтища? Градската дружина, и тя бѣ изобретателна. Най-изобретателни бѣха децата. Тѣ сглобиха голѣма беседка край самъ гората. Сложиха табелка съ надписъ отпреде ѝ. Нарекоха новото горско жилище „Вила Монтегацо“ — за почуда на стария млѣкарь. Той не разбираше много отъ градскитѣ имена и градскитѣ нѣща. Но се радваше, че, между другото, тамъ, макаръ и извъртѣно, стои името му.

Отъ този новъ за него день бай Гацо стана „графъ Монтегацо“. Той и старата „графиня“ бае Гацевица получаваха даже писмата си отъ градската поща направо на това имъ ново име. Сега по нашия край нѣма човѣкъ, който да именува инакъ графъ Монтегацо и семейството му.

Това не измѣни съ нищо живота на стария млѣкарь. Въ колибитѣ си и въ града графъ Монтегацо най-точно и най-добросъвѣстно изпълняваше своя всѣкидневенъ дългъ. Все така бѣ унесенъ къмъ своя балкански край и къмъ колибитѣ си, когато слизаше въ града срѣдъ насъ отъ ония чукари тамъ задъ каменното нанагорнище. Учудваше се графътъ, че при толкова мжки гражданитѣ не искатъ както нѣкога да засукатъ ржкави, да отглеждатъ добитъкъ и да иматъ и млѣко и сирене и всичко — колкото имъ душата пожелае. Самия той ето на на най-стари години не ще даже и ослето да възседне. Всичко минава презъ ръцетѣ му — и тука предъ очитѣ ни и тамъ горе въ планината. Отъ тъмни зори до тъмни вечери. Не знае що е почивка. Не може да извърта хорскитѣ нѣща. Изтърпява всички несгоди на живота. Не подлива вода подъ рогозка никому. Не ненавижда даже онѣзи — черния, низкия, завистливия, тумпалестия млѣкарь. Има си графъ Монтегацо сънъ спокоенъ. Ходи по земята така, както всички добри хора ходятъ по твърдата, здравата, плодородната и дарената отъ Бога българска земя. Вѣрва въ доброто. Бои се отъ Бога и бѣга отъ злото.

Но веднажъ стана нѣщо необичайно съ графа Монтегацо. Голѣмиятъ гюмъ отъ предъ плочника на кжщата ни бѣ задигнатъ отъ черния, тумпалестия лошъ човѣкъ. Успѣлъ бѣ поражникътъ да налѣе, както наливаше въ своитѣ гюмове, вода въ Монтегацовото млѣко и повика представители на властьта.

Глобиха стария млѣкарь съ непосилна за него глоба. Остана му глобата, а несправедливиятъ срамъ, а потъпканата човѣщина и потъпканата правда! Така черниятъ тумпалестъ човѣчецъ издаваше, когато никой не се мѣрка насамъ, и продаваше водесто си млѣко винаги навреме. Имаше поставени хора, които следѣха да не дойдатъ глобаритѣ. Тѣзи приятели на черния бѣха предварително подучвани да пущатъ какви ли не мухи. Помагаха на черната му душа — отъ нея очакваха и тѣхъ млѣкари да направи. Разпространяваха, че добитъкътъ на Монтегацо билъ день и нощь затворенъ въ нездравословни обори. При това билъ и гръдоб

... А то, всѫщность, Монтегацовиятъ добитъкъ вѣчно пасѣше ... планински падини. Никой не повѣрва на клеветитѣ. ... истински познаваха Монтегаца. Тогава черниятъ измисли ... Най-здравата крава на Монтегацо имала язва въ стомаха. ... бѣ здрава като Балкана, който ѝ даваше роснитѣ треви. Бѣ ... това и най-породистата швейцарка. Даваше му най-много млѣко. ... ливади на отсрещнитѣ падини ѝ служеха за паша — ... всички лѣковити билки по тѣхъ.

И това не помогна на малкото дребно черно човѣче. И тая ... не хвана мѣсто. Тогава това вѣчно свито човѣшко сърдце ... обърна отровата, която пръскаше по кравитѣ, къмъ самия ... Монтегацо. Бедниятъ графъ, казваше човѣчето, той билъ много, ... много замисленъ. Хрумна на ума на черния даже да каже, ... графъ Монтегацо не билъ съ ума си. Че билъ така нѣкакъ ...ранъ, бедниятъ. Че очитѣ му гледали все нагоре къмъ Бал... Че не билъ отъ този миръ. Само за балканскитѣ урви ...елъ. Самовили и самодиви гледалъ въ сънищата си. Все де...ството се било мѣркало въ въображението му. Все виждалъ ... си като нѣкогашно козарче... Пъкъ той, крепкиятъ снаженъ ..., сѫщъ вѣковенъ дѫбъ — здравъ и читавъ. Но попадналъ ... такива!

Най-сетне графъ Монтегацо се замисли. Погнѫси се и реши ... запустне веднажъ завинаги тѣснитѣ градски улици и мегдани. ...ненавидѣ службата си да раздава по паница млѣко предъ всѣка ... врата и да гледа да се шири четвъртитоглавото клюкар... окачвано всѣки новъ день на новъ ръждясалъ гвоздей отъ ... човѣче. Така Монтегацо си се прибра крепко да работи за ... си тамъ горе въ колибитѣ. Заживѣ отново срѣдъ роснитѣ ... и срѣдъ китнитѣ Балкани родни.

Естествено роденията човѣкъ и българинъ Монтегацо не слѣзе ... въ града. Той живѣ дълги, дълги още години. Остави вѣчно ...итѣ уста на черното човѣче сами да вливатъ съскащата ... въ сърдцето му. Самѝ да прикрива празднотата и суетността ... живота си.

Графъ Монтегацо отново заработи тамъ горе, близко до своитѣ ...ви. До разума и до сърдцето на своя роденъ български домъ. ... ония тамъ долу. Не му сѫ потрѣбали нито вялитѣ имъ ..., нито тѣснитѣ имъ сърдца, нито праздниятъ имъ животъ — на ... тамъ долу — безъ радость, безъ свѣтлина и безъ любовь ...арска въ гърдитѣ.

Отвреме навреме само рѣдко графъ Монтегацо речѐ отъ ...анскитѣ синори да метне погледъ къмъ градската камбанария, ...равена въ далечината като нѣкой голѣмъ бѣлосанъ стълбъ, или ... сивата старинна кула на градския часовникъ. И пакъ си по...сли, какъ се свободно диша и живѣе срѣдъ майката българска ... Срѣдъ тѣзи необхватни простори отъ хубость природна. ... тишина и миръ за човѣшката душа. За душата на българина.

Графъ Монтегацо реши да направи това, а нашиятъ кварталъ
следъ като не го зърна повече, остана да пие млѣкото наполовина
съ вода.

ЕДНА БЪЛГАРСКА СВЕТИНЯ

Неотдавна мой приятель отъ юношество ми предаде ценна
българска реликва. Ходилъ въ родния градъ на всебългарскитѣ
просвѣтители Кирилъ и Методий, този приятель донесе презъ тежки
години тази реликва съ сърдце, изпълнено отъ радость. Тогава времената бѣха такива, че на просвѣтения българинъ, нѣкакъ
по всички завзети отъ чужденци краища, пъкъ каточели и по наши
свободни краища, бѣ запретено да говори и да работи свободно.
Да мисли и да твори по български. Когато за пръвъ пѫть използувахъ тази скѫпа за насъ реликва (вж. редактираната отъ мене
книга „Епоха, земя и хора“ отъ покойната Царевна, Д. Миладинова дъщеря, София, 1939, стр. 205), моятъ приятель, професоръ
отъ Художествената академия въ София, по понятни съображения, ме бѣ помолилъ да не споменавамъ, че щастливиятъ откривателъ е той.

Сега обстоятелствата, за щастие на цѣлия български народъ,
сѫ коренно промѣнени.

Ние всички можемъ вече свободно да си отдъхнемъ отъ
чужди и отъ свои и да изкажемъ болкитѣ и радоститѣ си. Слава
Богу, безсилни сѫ довчерашнитѣ натрапници. Една велика новотворителна духовна сила за благото на българския народъ ги издънъ срина и разпилѣ. Мой дългъ е и тука, като използувам
откриването на светинята, да благодаря за будната българска грижа
на приятеля.

Солунъ е билъ отъ вѣкове за западнобългарския македонски
народъ единъ голѣмъ културенъ центъръ. Една голѣма притегателна сила. Тамъ българската речь никога не е загасвала. Българското чувство е било винаги високо. Намѣрената реликва-надпис
на основния камъкъ на Солунската разрушена презъ 1913 година
българска църква „Св. Кирилъ и Методий“ говори, че въ този
бѣломорски градъ никога не сѫ сѣквали българската свѣстъ и
българското съзнание. Тази наша реликва ми дава сега възможность да кажа две думи и за други български светини на всебългарския Йерусалимъ Солунъ.

Следъ възхода на българщината отъ първитѣ нѣколко де-
сетки години на миналия деветнадесети вѣкъ и следъ установяването на българска печатница въ Солунъ отъ къмъ 1830 г., добрани, сами прочути зидари и ваятели, започватъ постройката на
български църкви. Съ това тѣзи горди западнобългарски македонски планинци още веднажъ подчертаватъ основната идея, че бъл-

народна църква първа носи палмата за духовния въз- на новобългарското време. За тѣзи горди планинци отъ бъл- западъ градътъ на българскитѣ просвѣтители, както нѣ- преди хилядо години, така и днесъ следъ хилядо години, си постоянна духовна величина и духовенъ центъръ за исто- развитие на българския народъ презъ вѣковетѣ. Тѣзи български българи още веднажъ подчертаватъ, че новитѣ бъл- времена не сѫ по-малко героични отъ героизма на преми- български вѣкове. Изобщо въ духовния героизъмъ на бъл- градътъ Солунъ заема първостепенно мѣсто.

Солунъ е за българския народъ това, което сѫ голѣмитѣ центрици на Европейския западъ. Както просвѣтениятъ европейски умъ, както просвѣтеното европейско сърдце никога не могатъ да схванатъ откѫсването си отъ тѣзи първокласни още най-ранни срѣдни вѣкове духовни центрове на Западъ, така и просвѣтениятъ български умъ и просвѣтеното българско сърдце — както на старото, така и на новото време — нито сѫ могли, ще могатъ нѣкога да не смѣтатъ Солунъ като най-свето за духовно и всѣко друго развитие и напредъкъ на българ- народъ и на българската държава.

Нова, основно преобразувана за усмиряването на цѣлия свѣтъ отива, презъ огънь и презъ мечъ, къмъ дълготраенъ миръ.

Въ този дълготраенъ миръ, за който човѣчеството жадува и който се стреми, ние, българитѣ, имаме нашето мѣсто — на непрекѫснато развиващъ се свободолюбивъ народъ, на който цени миналото си, и на народъ, който знае да на- своя пѫть споредъ великитѣ завети на Солунскитѣ всебъл- просвѣтители отъ преди повече отъ хилядо години.

Конкретно пъкъ ето какво е направила българската народна и какво е направилъ самиятъ български народъ за Со- презъ казания деветнадесети вѣкъ, отъ когато произхожда скѫпа мраморна реликва, изровена изподъ пепелищата на опо- ната църква „Св. Кирилъ и Методий“ и изподъ опожаренитѣ български училища и гимназии.

Четири църкви сѫ били построени въ четиритѣ различни бъл- квартали на града Солунъ. Едната въ „Пиргитѣ“ — „Св. Пирга“. Другата въ центра на града — „Св. Кирилъ и Методий“. Третата въ западнитѣ квартали — „Св. Димитрий“ (нѣма нищо общо старата „Св. Димитрий Солунски“). Четвъртата — „Св. Павелъ Петъръ“.

Построени сѫ още и сѫ издържани, съ хиляди български уче- и стотици български учители: една класическа гимназия; една гимназия; една търговска гимназия; всичкитѣ мѫжки. По- строени и издържани сѫ сѫщо: една пълна девическа гимназия; образцово първоначално училище и други още четири първо- български училища; нѣколко постоянни салони за забави театри; обществени градини; предвидени сѫ били мѣста за по-

строяването на нови училища, на нови църкви. — Това сж били българитѣ въ Солунъ преди тридесеть години!

Българитѣ отъ Солунъ, по турски официални преброявания отъ къмъ 1910 г., даватъ близу 20,000 постоянни граждани. Всички крепки, здрави и дейни.

Какво стана съ този крепъкъ, здравъ и напредващъ български народъ въ Солунъ?

Каквото бѣ станало съ всѣки самоотверженъ и храбъръ народъ всѣкжде другаде, гдето следъ Ньойи зацариха тъмнитѣ сили, една часть бѣ потисната, друга, по-голѣмата, бѣ немилостиво пропждена.

Какво стана съ толкова български църкви и училища въ Солунъ?

На мене, като човѣкъ на този народъ, не ме е страхъ да кажа и да пиша: всички бидоха опожарени и сринати наравно съ земята.

Опожарени и сринати нѣкога. А сега? Сега трѣбва да бждатъ бързо възстановени. И сега въ околноститѣ за скжпия за всѣко българско сърдце градъ Солунъ оставатъ десетки и много десетки китѣ български имена на чисто българскитѣ села и паланки. Въ самия Солунъ днесъ единъ следъ други се показватъ хиляди и хиляди доскоро забравени българи.

Остана и този единственъ каменъ надписъ, тази скжпа реликва отъ съборената и опожарена българска църква „Св. Кирилъ и Методий“ съ дата на построяването ѝ отъ преди близу сто години и съ имената на ктиторитѣ ѝ българи, за да напомня какъ трѣбва да правимъ ние, българитѣ.

Колко сме благодарни, че още единъ пжть ни се даде възможность да си спомнимъ ние, българитѣ, за тази света българска реликва отъ този свещенъ български градъ Солунъ!

НА ПЖТЬ КЪМЪ БѢЛОМОРСКИЯ ГРАДЪ

Това бѣ отдавна, много отдавна. Презъ една ноемврийска вечерь влакътъ поде отъ София и следъ дълъгъ пжть ни отведе далече на югъ. Войната бѣ въ пъленъ разгаръ. Но нашиятъ пжть бѣ вече чистъ. Желѣзопжтнитѣ мостове бѣха отдавна въ ред. Шосетата прочистени отъ задръствания и заздравени. Животътъ по села и по градове бѣ станалъ по-редовенъ. Тукъ-таме предъ запотенитѣ стъкла на вагона се показваха слаби свѣтлинки отъ крайнитѣ квартали на паланкитѣ, презъ които минавахме. Откъмъ полуотворенитѣ врата на купето при пъленъ покой на влака се дочуваха гласоветѣ на движещитѣ се сѣнки. Това бѣха малцина пжтници, които слизаха или се качваха.

Насрещa ни, съ широко отворени очи, въ жгъла подпираше [illegible] старіятъ спѫтникъ. Така, въ полутъмното на движещия се [illegible] всѣки можеше да проследи тѫжния изразъ и замисленото [illegible] на умния и проницателенъ погледъ на този спѫтникъ, който [illegible] проходилъ цѣлата снага на родна България въ Тракия и който [illegible] пѫтуваше съ мене къмъ брѣговетѣ на Бѣлото море — все [illegible] бодъръ и неуморимъ да събира материали за новата си книга, [illegible] съвета, да ободрява, да се радва съ радоститѣ на тоя маке- [illegible] български народъ. Да издържа тежеститѣ на живота заедно [illegible] него.

Тамъ, въ голѣмия градъ край морето, срещнахме и други [illegible] първенци като него. Млади, жизнеспособни. Видно бѣ, тѣ [illegible] трептѣха сгрѣвани отъ нѣкаква рѣдка радость за вѣрна [illegible] на българския народъ. Нѣкои отъ тѣзи първенци въ жи- [illegible] дотогава не бѣха виждали толкова близкото до българ- [illegible] мечти, толкова близкото до българскитѣ копнежи Бѣло [illegible] Едни се унасяха по захласитѣ на морето и на Олимпъ. [illegible] съзерцателно проникваха въ меката душа на южняка-бъл- [illegible] Трети пълнѣха съ братска радость и съ човѣчна благость [illegible] на добродушното мѣстно население. Най-сетне други [illegible] младежьта по българскитѣ училища, будѣха надеждитѣ [illegible] утрешния день, сѣеха семето въ народната нива. Такова бѣ [illegible] дѣлото на българския човѣкъ край Зевсовия Олимпъ и [illegible] разстланитѣ, благодатни полета на Долния Вардаръ, на Ко- [illegible] и на Паякъ планина.

При такава обстановка ние, недораслитѣ още юноши, видѣхме [illegible] първъ пѫть дѣлото на здравия българинъ — тамъ край брѣ- [illegible] на Бѣлото море. Мждъръ, съсрѣдоточенъ. Повече замис- [illegible] отколкото приказливъ. Винаги външно изисканъ. Винаги тър- [illegible] най-точнитѣ, най-справедливитѣ думи за хората и за нѣ- [illegible] на близкия до сърдцето му български свѣтъ.

По всичко личеше, старіятъ учитель бѣ както всички обзетъ [illegible] нѣкаква треска — отъ треската да преживѣе всичко съ тѣзи [illegible] български хора отъ брѣговетѣ на Бѣлото море. Добриятъ старъ [illegible] учитель, колко радости изпита той тамъ срѣдъ тази буйна при- [illegible] на южното море! Той провѣри пулса и безкрайната преданость [illegible] мѣстното българско население къмъ родната българска дър- [illegible]. Събра материали отъ говора на нѣкои околни на града села, [illegible] защитѣ тѣзи селяни, които и днесъ още говорятъ на хубавъ [illegible] пробългарски езикъ. Запозна се отблизу съ всички. Насърдчи [illegible] душнитѣ. Поскара се на слабитѣ. И така, безъ шумъ, безъ [illegible] думи, безъ речи, безъ посрѣщане и безъ изпращане, той, [illegible] старіятъ народенъ учитель, замина така тихо, както бѣ дошълъ.

На насъ се така случи и обратния пѫть на северъ да преми- [illegible] заедно съ стария учитель. Спомняме си, колко много се рад- [illegible] той. Радваше се отъ сърдце и душа, че бѣ посетилъ града [illegible] българскитѣ Равноапостоли.

Но той, старіятъ учитель, тогава имаше и странни предчув-

ствия. Той виждаше признаци на наближаващата се завист и вра
чужда, на нѣкаква готвеща се буря. И като човѣкъ, надаренъ с
здравъ умъ, напѫтваше, съветваше, повтаряше и преповтаряш
ние българитѣ сме храбъръ народъ, но трѣбва да бѫдемъ и т
пеливи, да бѫдемъ и предпазливи. Да вземемъ мѣрки навре
Да пристегнемъ редоветѣ си. Да не се довѣряваме на чужд
ласки. Да погледнемъ направо въ очитѣ нѣщата, които загр
датъ снагата на Третото българско царство. Надъ всичко, да д
жимъ добре и здраво знамето на българския духъ. Тамъ е,
ваше стариятъ учитель, нашата стихия — единствената наша с

Тѣзи думи не бѣха само думи. Тѣ важеха тогава. Важатъ
днесъ.

Настѫпилитѣ тежки за народа дни не отнесоха запазен
и щастливо напластени душевни сили на стария учитель. Кру
нието не изсъхна изворитѣ на духовна и тѣлесна мощь у бъ
рина. Явно бѣ за всички, че стариятъ учитель отражаваше скри
воля на българина и не се подаваше на разтлѣнието.

Той, стариятъ учитель, бѣ правъ. Българскиятъ народъ
държа всичко и днесъ е пакъ изправенъ съ лице къмъ свѣт
си бѫдеще.

ЖЕЛАНАТА ЗЕМЯ НА ЮГЪ

Бѣломорската земя е наша българска земя. Тя е земята на б
гарското битие отъ стотици години насамъ.

Приблизително така започва отъ преди близу половина в
своята книга Василъ Кънчевъ.

Единъ отличенъ човѣкъ. Единъ здравъ българинъ. Е
самобитно добъръ и уменъ мѫжъ. Въ него нѣма нищо престор
Познавамъ го само по книгитѣ му. Когато билъ учитель въ н
градъ, билъ съмъ малко дете. Но си го представямъ все въ д
черти. Свѣтло лице. Високи духовни стремежи. Добри постиж
Роденъ билъ на северъ. Учи въ чужбина съ бедни пари. Но с
да направи добро за своя народъ. Учителскитѣ му години з
ватъ и завършватъ въ Македония. Следъ това билъ министъ
просвѣщението, като мнозина други нѣкогашни учители отъ
лунската гимназия. Като Величковъ, като Сарафовъ, като А
Тошевъ, като Паяковъ.

Въ качеството си на министъръ и уредникъ на народ
просвѣщение Василъ Кънчевъ направи не по-малко, откол
като учителъ. Най-вече той направи нѣщо като изоснови и
срѣдствено проучи македонската земя и македонския българ
Нѣма друга българска книга отъ къмъ деветдесеттѣ годин
миналия вѣкъ, която толкова сърдечно, толкова точно, то

и толкова проникновено да излага живота, нравитѣ, селищнитѣ отношения на западнобългарскитѣ македонски земи, колкото книгата на Василъ Кънчевъ. Нѣма наша друга книга, която така съкровено да спира погледъ на българската земя — и да я проучава основно.

Преди всичко поради искреността на автора ѝ. Сетне поради прямотата на фактитѣ изъ цѣлата видена и проучена култура на македонския българинъ. Безъ предубеждения. Безъ изкълчвания. Защото въ тази сравнително малка, но набита книга не е построено върху сбирщина отъ стари и известни на всѣки просвѣтенъ човѣкъ факти отъ нашето минало — като народъ и като държава. Всичко кипи въ живи краски. Всичко извира направо отъ това, което се наслоява като български животъ, като българска култура отъ брѣговетѣ на Бѣлото море и отъ планинитѣ и роснитѣ поля на Македония.

Кои днесъ по-малки и по-голѣми български люде, които по право трѣбва да знаятъ повече, познаватъ книгата на Кънчева отъ преди половинъ вѣкъ?

За тази толкова изстрадала отъ тогава до день-днешенъ българска земя? За това жадувано лазурно българско море на югъ?

Специално за Българска Македония Василъ Кънчевъ изпреварва съ описанията си, съ обхвата си и съ духа си четвърть вѣкъ по-рано онова, което знаемъ да е било непосрѣдно преди Балканската война: нѣма по-крепки българи, нѣма по-добре наредени български училища въ западнобългарската земя отъ българитѣ и отъ училищата въ десеткитѣ крайбѣломорски македонски и тракийски градове и въ стотицитѣ и много стотици наши села. Включени четиритѣ български рѣки, които напояватъ македонската и тракийска земя, Марица, Места, Струма и Вардаръ, сж отъ Бога създадени рѣки точно затова — да открояватъ презъ вѣковетѣ пѫтя на българина къмъ най-добритѣ, къмъ най-свѣтлитѣ, къмъ най-обетованитѣ пѫтища на нашитѣ стремежи, на нашето народно и държавно битие.

Напримѣръ Сѣръ. Този старъ български градъ, споменаванъ въ хрисовулитѣ на българскитѣ царе презъ срѣднитѣ вѣкове — съ неговитѣ прекрасни български села въ политѣ на Бѣласица и Кара-Ботушъ до делтата на Струма. Разгърнете аналитѣ на българското минало. Прегледайте картитѣ на тази часть отъ Бѣломорската область. Пропѫтувайте съкровената българска земя на изтокъ Македония — до Драмско, до долното течение на Места — и да почувствувате какво българско богатство, не отъ днесъ и не отъ вчера, се крие въ този участъкъ на бѣломорския ни брѣгъ.

А тази тежка, златна Драма, съ нейнитѣ богати житни и тютюневи полета, китнитѣ ѝ български села въ миналото? А Зъхненско — тамъ по-надолу, въ полето? А Просѣченъ, малко още по-встрани? А прекрасното източно македонско пристанище Кавала, съ своя нѣкога чистъ български хинтерландъ?

Всичко това кипи въ българско културно и просвѣтно зва-

ние — презъ цѣлия деветнадесети вѣкъ и вѣкове по-рано. Дълго много дълго преди учредяването на Екзархията въ Цариградъ българи отъ тѣзи градове отварятъ, по свой починъ, български народни училища преди сто години.

Общуването на цѣлата тази македонска бѣломорска область съ българскитѣ градове отъ долното и отъ най-долното течение на рѣката Вардаръ е вѣковно и здраво. Чужденцитѣ не сж успѣли презъ години на робство да сломятъ българския духъ. Цѣлата тази източномакедонска область не е могла и не може да живѣе откжснато отъ Солунъ и отъ долината на рѣката Вардаръ. Самитѣ названия на селищата показватъ вѣковния български характеръ и живота на цѣлата область до наши дни. Островитянското население и днесъ нарича Тасосъ български островъ, а най-главното му селище — „Вулгаракисъ“, което ще рече българско селище.

Следъ освобождаването на Българското княжество и следъ постигането на българската църковно-училищна свобода, още отъ турско време, тази източномакедонска крайморска область, включително съ Солунъ и околноститѣ му, процъвтява въ пъленъ народностенъ изблицъкъ. Цѣлата долина на рѣката Струма и всички малки и по-голѣми селища наоколо ѝ, както и цѣлата долина на Вардаръ съ всичкитѣ ѝ малки и голѣми селища, които северно отъ Гевгели вече щастливо влизатъ въ състава на родната българска държава, тогава въ турско време бѣ, е и сега, чрезъ Вардарската долина и чрезъ ширнитѣ южни полета, въ непосрѣдственъ допиръ съ другитѣ южномакедонски области, като образува съ тѣхъ едно нераздѣлно и крепко цѣло, което хората раздѣлятъ, което животътъ, българскиятъ вѣковенъ животъ пакъ ще събере въ едно!

Ние отиваме и още по-нататъкъ. Здравината на българската снага презъ преминалитѣ вѣкове се дължи именно на обстоятелството, че тая народна наша снага се е винаги опирала отъ една страна на Балкана, отъ друга страна точно на македонския лабиринтъ отъ планини, съ изходни линии споменатитѣ български рѣки. Здравината на македонската крайбѣломорска область отъ Олимпъ до Места зависи и отъ здравината на земитѣ, лежещи на северъ и намиращи се здраво въ български ржце.

Както вѣковетѣ нѣкога, така и сегашниятъ вѣкъ и следващитѣ вѣкове неминуемо сж откривали, откриватъ и ще откриватъ пътя на българската държава къмъ свободното море.

Жадуваната лазурна българска бѣломорска земя сама е привлекла тегляла тази българска сила къмъ себе си. Никой другъ освенъ тази наша българска духовна и тѣлесна сила не би превърнала брѣговетѣ на Бѣло море въ рай земя. Сждбата е предопредѣлила българинътъ да я разорава и да я оплодява.

Споителната сила между българския подродопски свѣтъ и македонското крайбрѣжие западно отъ Места, около Струма и около Вардаръ, е стара народна сила, създадена отъ най-далечни времена, поради предопредѣлението и нуждата на българина да

здраво стжпилъ на бѣломорския брѣгъ, въпрѣки всички пре-
пятствия на сждбата въ миналото.

Новото време завари този български стремежъ толкова силенъ, колкото и преди хилядо години. Людски измислени планове за обезбългаряване на исконни български земи само сж могли да забавятъ, но не и да спратъ закрепването на българската държава на Бѣлото море. Бѣломорското крайбрѣжие днесъ трѣбваше най-сетне, по силата на единъ неудържимъ вѣковенъ процесъ, да се върне въ майката-отечество.

Самиятъ животъ на българската снага презъ вѣковетѣ е посочилъ най-точниятъ и най-добриятъ показалецъ къмъ кждe ще се отправятъ стрелкитѣ на новото българско време, на третата българска държава.

Днесъ, и особено днесъ, българскиятъ народъ самъ сочи пжтя на своето държавно развитие къмъ югъ. Широкиятъ му погледъ самъ тамъ отправя всички негови стремежи, всичкитѣ му старания. Задълбоченото отнасяне къмъ вѣковната българска култура, почитьта къмъ българската духовна сила, извираща изъ недрата на българската земя, сами налагатъ този ясно очертанъ пжть — пжтя къмъ желаната и жадуваната бѣломорска земя. Желаната и жадувана българска земя въ нейната цѣлость — отъ Олимпъ до устието на Марица.

СИЛАТА НА БЪЛГАРСКИЯ ДУХЪ

Никжде другаде въ старината силата на българския духъ не е така ясно отразена и така подчертано доловима както въ Кирилометодиевата школа и нейнитѣ ученици. Никжде другаде, въ срѣдата на никой другъ родственъ народъ, просвѣтителната дейность на двамата солунски братя Кирилъ и Методий не е хванала такива дълбоки корени, както срѣдъ българския народъ. Никжде другаде една школа не е давала такъвъ голѣмъ скокъ отъ тъмнината къмъ свѣтлината, както школата на двамата братя отъ Солунъ.

Где трѣбва да търсимъ причинитѣ на това признато начало въ българската писменость и въ българската хилядогодишна култура?

Една свѣтовна държава, каквато е била Източната империя презъ раннитѣ срѣдни вѣкове, има широкъ кржгъ на действие. Империята получи отражения отъ класическия миръ, но тя въ сжщото време прокара презъ своитѣ схващания римоелинската учености. Подготви и даде другъ начинъ да се живѣе и да се действува въ областьта на човѣшкия духъ. Споителната сила тукъ

бѣ отъ разновидно естество, мозаична — както презъ никоя друга епоха отъ развитието и усъвършенствуването на тогавашния свѣтъ.

Тука, въ тази империя, се срещнаха и две други ржководни начала — началото на народноститѣ, които, собствено казано, образуваха съдържанието на империята, и началото за общочовѣшката мисия на Христовата вѣра, отъ неизчерпаемитѣ извори на която трѣбваше да бликне непознатъ дотогава мистиченъ свѣтъ тука на Изтокъ.

Редъ учени школи издигна презъ ония далечни епохи далечната епоха на съседната на България и на българския народъ империя, за да поясни съотношението между живота и човѣка, между човѣка и обществото, между красотата и проникновението на сърцето на човѣка, между месиянството на християнството тука на земята и божественитѣ му извори.

Въ една отъ нѣколкото византийски школи, а именно въ цариградската, учиха най-видни представители на българската държава. Между тѣхъ бѣха първитѣ български християнски владѣтели.

Въ духа на цариградската ученость закрепнаха и двамата солунски братя Кирилъ и Методий.

И за свѣтскитѣ владѣтели на българската държава, и за духовнитѣ водители на българския народъ отъ онова далечно време изворитѣ на християнско одухотворяващитѣ начала на обществения животъ за тогавашната българска култура бѣха едни и сѫщи. И князъ Борисъ, и царь Симеонъ, и Кирилъ и Методий признаха и въведоха като ржководно начало християнската ученость.

Тѣ въведоха това християнско начало. Но въведоха и свое българско начало. Не пожертвуваха, а издигнаха високо духа на българската нация.

Само въ едното отъ тѣзи две направления не могатъ да се търсятъ живителнитѣ струи на установяващата се и закрепваща християнска култура въ България.

Българската школа имаше задъ себе си опитностьта на една самобитно пристегната държава, държава съ неизчерпаеми вѫтрешни съпротивителни сили. Българската школа имаше задъ себе си добра основа — оформената българска народна снага.

А какво имаха по-особено задъ себе си двамата наши първоучители, ученитѣ мѫже отъ Солунъ?

Тѣ имаха сѫщо така дълбоко споено въ душата си чувство, че произхождатъ отъ народъ родственъ и съвсемъ близъкъ по езикъ, по нрави, по обичаи, съ народа въ тогавашната българска държава. Имаха и то не по-малко дълбоко вкоренено чувство, че отъ своя страна трѣбва да направятъ нѣщо, за да издигнатъ духа на народа и да просвѣтлятъ живота му. Да прокарятъ презъ схващанията му единъ новъ лжчъ — лжча на Христовата истина, който е миналъ презъ схващанията на българската народна църква, на българското слово и на българската писменость.

Затова школата на двамата солунски братя е българска народна школа. Затова голѣмата мисия, която двамата солунски

българи взиматъ върху си, е мисия народна, мисия, която здраво стои въ ржцетѣ имъ.

Тѣ знаятъ, че и друго нѣщо лежи здраво въ ржцетѣ имъ. Това е характерната езикова и културна особеность на ония българи отъ непосрѣдна околность на родния имъ градъ Солунъ, която особеность се коренно различава и по значение, и по душа, и по стремежи, и по животъ отъ значението, стремежитѣ и живота на мозаичната свѣтовна империя. Езиково и културно родният градъ на двамата братя и околноститѣ му още отъ тогава, отъ деветия вѣкъ, се числятъ къмъ българския народъ, заседналъ здраво на опустошения отъ варваритѣ полуостровъ. Това, което тогава Кирилъ и Методий ясно долавятъ, долавя го по-късно цѣлиятъ български народъ. Нито мигъ отъ изтеклитѣ хилядо години тая бѣломорска българска область, родното мѣсто на двамата братя—строители на старата българска култура и писменость,—не е преставала да има сжщия този основно български обликъ до наши дни.

Българската школа, на която Кирилъ и Методий поставиха основитѣ, е вжтрешниятъ изразъ, вжтрешниятъ знакъ на една много по-дълбока и много по-изразителна проява на българската духовна мощь презъ вѣковетѣ. Тази школа чрезъ ученицитѣ на двамата братя и най-вече чрезъ следващитѣ Преславска и Охридска школи, която сж рожби на Солунката школа, отвори широко пжтищата за културенъ напредъкъ на българската държава. Преобрази за добро душата на народа. Застегна устоитѣ на българското общество.

Двамата солунски братя отидоха съ преведени отъ роденъ български езикъ свещени книги да проповѣдватъ словото Божие въ далечни земи на днешна Русия и на Панония. Отидоха и въ другия тогава известенъ духовенъ центъръ на Западъ, за да издействуватъ свѣтовно признаване на родната старобългарска речь. Тука може да се каже: християнскиятъ мистицизъмъ на епохата ги тласна къмъ по-широки простори на тогавашния културенъ християнски свѣтъ. Но фактътъ, че двамата солунски братя действуватъ и творятъ кждето и да се намиратъ за своя български народъ, основавайки обширната си дейность върху една и сжща старобългарска езикова основа, вече самъ по себе си говори за дейность отъ голѣмъ обхватъ, подета въ името на старата българска култура.

Иначе какъ биха се завърнали, за просвѣтна и за църковна работа всички Кирилометодиеви ученици само въ България и само въ българскитѣ земи? Иначе какъ можеше за такъвъ кратъкъ срокъ отъ време да бликне и процъвти старобългарската школа на Кирила и Методия така неугасима презъ вѣковетѣ, така свежа за едно хилядолѣтно сжществуване на българския народъ? На българския духовенъ напредъкъ?

Кирилиметодиевитѣ основи на българската писменость и кирилометодиевитѣ основи на този български духовенъ напредъкъ сж — ясно личи по всичко, което ни дава културната история на бъл-

гарския народъ — отъ първостепенна величина и отъ първостепенна дълбочина.

Тѣ сѫ кристално чисти. Затова всичко дадено въ Кирило-тодиевата школа и всичко дадено въ следващитѣ Преславска и Охридска школи е за българския народъ и за България. Всичко отъ тѣхъ извира изъ съкровенитѣ недра на българския вѣковенъ духъ, на българския езикъ, на българскитѣ нужди и на българското общество.

Мозаичностьта на византинизма, свѣтовниятъ обликъ на неговия мистицизъмъ, всеобхватностьта на тогавашния свѣтъ тукъ на изтокъ сѫ противни на школата на двамата солунски братя и на следващата следъ нея българска школа на Преславъ и школата на Охридъ.

Иначе нѣмаше защо тръгналитѣ на истински далеченъ походъ братя единъ день отново да копнѣятъ да се завърнатъ въ родна българска земя.

Християнскиятъ мистицизъмъ е близъкъ по разбиранията на тогавашния свѣтъ. На всебългарскитѣ просвѣтители е по-близка душата на родния човѣкъ и на родната земя. Така двамата солунски братя отправятъ Христовото учение въ прави насоки. Отправятъ го косвено, чрезъ ученицитѣ си, къмъ роднитѣ огнища и съ това полагатъ основитѣ на Българската школа — единъ отъ най-мощнитѣ двигатели за правилното развитие на българската култура, на българската държава, на българското общество; една истинска българска твърдина; единъ здравъ български духъ отъ стоина.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ЮГЪ И БЪЛГАСКИЯТЪ ЗАПАДЪ

Противницитѣ на народа ни и на държавата ни, въ желанието си да изопачаватъ историческата истина, подхвърлятъ измислицата, че българската народностна мисъль и българското народностно единство били плодъ само на новото възрожденско време. Като чели тѣзи, които подхвърлятъ тѣзи голи думи, сѫ чувствували голотата имъ. Иначе нѣмаше що да викатъ на помощь „мнението“ на покойни вече наши учени, които ужъ сѫ били поддържали тази идея. Никой български и чуждестраненъ ученъ, впрочемъ, никога не е казвалъ такива неправдиви нѣща.

Ето истината.

Българскиятъ народъ и българската държава живѣятъ самостоенъ животъ отъ близу четиринадесеть вѣка насамъ. България е имала нѣколко възраждания. Най-великото отъ тѣхъ е свързано съ дѣлото на Бориса I при покръстването. А новобългарското духовно и политическо възраждане е дѣло на осемнадесетия и първата половина на миналия деветнадесети вѣкъ.

Собствено казано, българското възраждане е най-крепкиятъ
[illegible] на духовното пробуждане на българския народъ следъ пре-
[illegible]ната реакция отъ дългото чуждо, азиатско и фанариотско вла-
[illegible]ство. Една напластена отъ вѣкове морална и духовна сила се
[illegible]ява наново — и се проявява спонтанно. Скрита дълбоко въ
[illegible]-съкровенитѣ прояви на българския народностенъ духъ, тая сила
[illegible] и крепне въ българското семейство. Въ българското учи-
[illegible]ще. Въ безкрайната преданость на българския просвѣтенъ умъ.
[illegible] великото дѣло на българския учитель и общественикъ.

Вътрешната сила, скрититѣ устои на българското възрожден-
[illegible]ие сж нищо друго освенъ отново роденитѣ вѣчни добродете-
[illegible]ли на българина, приложени и когато българскиятъ народъ основава
[illegible]ржавата си презъ втората половина на седмия вѣкъ, и когато
[illegible]орисъ I предава факела на българската просвѣта въ ржцетѣ на
[illegible]ента отъ славния български градъ Охридъ, и когато вториятъ
[illegible] Асеновцитѣ преминава Родопитѣ и достига Бѣлото море —
[illegible], и когато Евтимий отъ Търново не прекланя своята българ-
[illegible] воля предъ грубата сила на азиатскитѣ пълчища, и когато
[illegible]ятъ предсказва на Турската империя — тогава, въ началото на
[illegible]пада ѝ — че рано или късно краятъ ѝ е неминуемъ. Най-сетне
[illegible] като Евтимий, този пжть Хилендарецътъ съ огненитѣ си
[illegible] предсказва събарянето на чуждата власть — събаря я най-на-
[illegible]дъ въ сърдцата на българитѣ, като издига нови български ку-
[illegible]. Другото събаряне, действителното събаряне на чуждата власть,
[illegible] вече по-лесно дѣло.

До единъ всички тѣзи така важни моменти отъ българската
[illegible]шевна мощь на вѣковетѣ на какво се дължатъ?

Ние за себе си отговаряме така:

Дължатъ се на единния токъ на българско въодушевение,
[illegible] който е обхванатъ цѣлиятъ народъ. Дължатъ се на непрекжс-
[illegible]то развиващата се морална сила, която българскиятъ народъ из-
[illegible]ява презъ цѣлото дълго сжществуване на своя народностно-ин-
[illegible]видуаленъ животъ. Дължатъ се най-много на едно обстоятел-
[illegible]ство, което ние, хората на най-новитѣ генерации, за жалость, твърде
[illegible]сто забравяме — на притока на непрестаннитѣ нови и все по-нови
[illegible] по-свежи духовни сили, които всѣка една отъ споменатитѣ епохи
[illegible]оси съ себе си.

Отгде идватъ тѣзи духовни сили за българския народъ и за
[illegible]ългарската държава? Какъвъ складъ отъ душевна енергия за-
[illegible]държява тѣлото и подкрепи стремежа и непрестанния напредъкъ
[illegible] този толкова изтерзаванъ отъ чужда вражеска ржка и все пакъ
[illegible]ий бодъръ нашъ народъ?

Българската общественость и българската държава като дѣло
[illegible] вѣковетѣ иматъ три такива главни духовни извори: северния,
[illegible]ния и западния.

Северниятъ е винаги обуславялъ пръвъ сжществуването на
[illegible]ългарската държава — това е изворътъ на предхристиянскитѣ бъл-
[illegible]рски владѣтели, държавата на Бориса, държавата на Асеновцитѣ.

Западниятъ изворъ или западниятъ центъръ се проявява предимно като духовенъ центъръ. Отъ тамъ идва свѣтлината на първоапостолитѣ. Отъ тамъ изниква въ пъленъ български избликъ и Самуиловото царство. Отъ тамъ се ражда духътъ на Климента и на Паисия. Отъ тамъ днесъ, следъ толкова подвизи на българската войска, следъ подвига на Илиндень и следъ последния подвигъ на единъ великъ народъ, ни идва върховниятъ зовъ за обща българска държава — сѫщо както нѣкога презъ вѣковетѣ.

Предъ това морално единение на севера, т. е. на свободната българска земя, съ запада, който днесъ сме свикнали да наричаме Македония, колко смѣшни изглеждаха и изглеждатъ напънитѣ на чужди и на ... наши хора да доказватъ „небългарския“ характеръ или даже само „югославския“ или „гръцкия“ характеръ на една свещена исконна българска земя!

А югътъ, а българскиятъ югъ? — Къмъ тамъ се спускаха стремежитѣ на единъ крепъкъ народенъ духъ заедно съ всички български вѣкове — спускаха се непрекѫснато, вѣчно. Отъ тамъ, отъ българския югъ, идваше и идва най-меката българска речь, най-тѫжната българска пѣсень, най-жадната за животъ българска душа. Идваха и идватъ, отъ този български Бѣломорски край, най-съкровенитѣ надежди за свободенъ пѫть на българския народъ къмъ необятнитѣ простори на широкия далеченъ свѣтъ. Кой ли ще възспре тѣзи български вѣкове да не заседнатъ веднажъ завинаги вече на тази крайморска равнина, която сме свикнали да наричаме тракийска земя.

Колко бѣха и колко сѫ смѣшни напънитѣ и на тѣзи, които все още не сѫ забравили и не забравятъ да търсятъ предимство веднажъ само въ българския западъ, други пѫть само въ българския югъ. Та може ли така лесно да се дѣли дѣсната отъ лѣвата ржка на цѣлостния човѣкъ?

Моралното, а не само духовното и политическото единство на българския народъ, отъ единия до другия край на българските земи, е основната предпоставка за сила и за напредъкъ, сега и презъ вѣковетѣ — и въ дни на скрѣбь и мжки, и въ дни на радость и възходъ, като днешнитѣ.

Съ това морално единство упадъкъ на духа не ще дойде никога. Това морално единство остава най-ценното народно богатство, което ще трѣбва да се научимъ най-сетне искрено и истински да ценимъ, за да бѫдемъ народъ сѫщински обединенъ, здравъ и непобедимъ. За да бѫдемъ държава крепка. За да заслужимъ старанията на толкова български генерации досега. За да погледнемъ ясно съ духовнитѣ си очи къмъ утрешния день — къмъ деня на единъ достоенъ и храбъръ народъ. За да станемъ трезви и положителни. За да оправдаемъ благоволението на сѫдбата, че е дала на насъ, българитѣ, всички добри условия да напреднемъ като народъ и държава въ срѣдата на единъ въодушевенъ отъ справедливостьта и правото идващъ свѣтъ.

българскиятъ Западъ и българския Югъ като проблеми на българска държава сж преди всичко друго въпроси отъ моединство за цѣлокупния български народъ.

Щомъ това морално единство е постигнато, лесно ще бжде и пжтьтъ за всички други единства, установени вече отъ българската политическа и културна история.

НА СЕВЕРЪ КЪМЪ ПО-СПОКОЙНИ БЪЛГАРСКИ ГНѢЗДА

Човѣкъ трѣбва да тръгне веднажъ съ искреното желание да опознае всичко голѣмоградско, всичкитѣ му добри и лоши страни, за да почувствува колко свежо пада върху душата прелестната планинска българска земя. Впрочемъ, изразътъ земя е доста тѣсенъ. Не е напълно правъ. Широката българска земя, пространнитѣ полета, засипани сега презъ зимата съ толкова много снѣгъ, сгушенитѣ села въ диплитѣ на роднитѣ балкани, тихитѣ нрави, трудолюбивата ржка на българина по паланки и по градовце не виждатъ подхожда на онова съдържание, което обикновено искаме да влагаме въ този изразъ — българска земя. Българската земя е българска земя обширна, широка, всеобятна за българската душа. Тамъ, дѣто българската душа и българското сърдце не се проявяватъ широкъ и надлъжъ, навънъ отъ всѣкидневния ни погледъ, оранъ отъ високитѣ ни градски стени, окованъ срѣдъ толковато ни предразсждъци! Не искамъ да кажа, че нищо интересно и възвишено нѣма голѣмиятъ градъ. Но какво би означавалъ този нашъ голѣмъ градъ безъ мощния импулсъ на широкото българско отечество, безъ всѣкидневния, ежечасния приливъ на нова свежа кръвь и сила, които не спиратъ да движатъ общобългарското тѣло, безъ тая свежа кръвь, безъ тая всебългарска сила? Кой би могълъ нѣкога да си представи, че е възможенъ какъвто да е напредъкъ напредъкъ безъ всичко това?

Не е право да кажемъ „тръгвамъ за провинцията". Нито е право да влагаме каквато и да е голѣмоградска предвзетость въ това казване. Нито пъкъ да си представяме, че ходимъ отъ по-низко къмъ по низко, отъ по-богато къмъ по-бедно, отъ по-културно къмъ по-малко културно. Французинътъ се стреми презъ цѣлъ вѣкъ отъ провинцията къмъ Парижъ. Стреми се и увлѣче цивилизования свѣтъ на миналото столѣтие по тоя пжть отъ моето изкуството — изкуството да се живѣе и изкуството да се твори. Това не свърши твърде добре. Други издигнати народи тръгнаха по другъ по-смисленъ пжть. Разхвърлиха, така да се каже, душата си, напредъка си, културата си върху цѣлия народъ. Тамъ днесъ германецътъ се чувствува еднакво добре край морето

и въ планината, въ голѣмия удобенъ и чистъ градъ и въ най-ма-
кото прекрасно уредено село. И е много щастливъ отъ това.
Навсѣкѫде има широкъ, богатъ и обиленъ погледъ. Еднаква мѣр-
Еднакъвъ устремъ — безъ закъснения.

Стремимъ ли се ние днесъ да тръгнемъ по този вторъ спас-
теленъ пѫть?

Ние сме нѣкакъ раздвоени. Где съзнателно, где подсъзнателн
намаляваме значението на чувството да преценимъ правилно ра-
мѣра на развитие на центра и размѣра на развитие на „пр-
винцията“ на широката българска земя. И точно въ дни като н-
стоящитѣ това раздвоение се най-добре очертава.

Когато при знойно лѣто на спокойни години отиваме да лѣ-
ваме изтъненото си здраве и изтъненитѣ си сили по планини
самотни кѫтове на родната земя, влаковетѣ къмъ столицата с-
празднични. Пълни сѫ влаковетѣ по пѫтя за почивка. Когато це-
тръ привлѣче провинцията, изпълва се градътъ съ мѫки и с-
гуляи. Едни търсятъ грижи и прехрана. Други — развлѣчение. Тъ-
сятъ мимолѣтното. Всѣки забравя прекрасната, богатата, благод-
ната майка българска земя.

Други чувства има и други настроения получава човѣкъ, к-
гато съ добра воля си постави искрено намѣрението да забрави се-
си и скования градъ. Да погледне съ облекчено сърдце на ши-
ката родна земя и широката родна душа. Да долови какъ по-доб-
и по-правилно бие пулсътъ на здравия българинъ. Да проумѣе и
почувствува по-близу до себе си девствената още българска стих-

Ето Плѣвенъ.

Плѣвенъ е градъ, който порастна презъ последнитѣ пет-
сеть години. Порастна като голѣмъ и благословенъ отъ Бога
тарски и лозарски центъръ. Най-вече порастна като едно отъ
трудолюбивитѣ български гнѣзда. Зимно време богато и изоби-
се радва на лѣтния си трудъ. Сѫщъ пчеленъ кошеръ, сѫщъ мр-
някъ съ безброй трудолюбиви пипала. Отъ приятелската ка-
до елитния „Бай Йоцо“ мѫката на живота съвсемъ не засѣ-
погледа на българския човѣкъ. Недвусмислено и съ чисто бъл-
ско сърдце се поставятъ общобългарскитѣ въпроси. Безъ кол-
ние изпъква на преденъ планъ правилното отношение на българ-
човѣкъ къмъ българската земя, къмъ българската народна дис-
лина. Жива е, неразривна е вѫтрешната зависимость — и на с-
ния и на обикновения мѫжъ — къмъ великитѣ идеи на Въз-
дането. Скритиятъ импулсъ на българина тукъ лесно се долав-
многото славни дати, свързани съ името на тоя градъ — отъ
Освободителя до нѣкогашната Руско-турска война.

Трудътъ на българина тука, постоянството му, издръ-
востьта му сѫ дали въ живота това, което ние нѣмаме въ
тлѣния голѣмъ градъ, забравилъ до голѣма степень близкото
гарско минало, отдалечилъ се самъ отъ себе си. Затова Плѣ-
презъ зимата е толкова задушевенъ, толкова единенъ. Много

...колкото презъ лѣтото, когато плѣвенци сѫ по лозята, по ..., — като сѫщи българи.

А Шуменъ?

Чуденъ е този градъ на Войникова, на Волова, на Друмева и ...ликова още първи наши мѫже на възрожденското минало. ...бождавамъ народа по дългата шумна улица, която пресича града ... край до край. Снажни, добре сложени източнобългарски мѫже. ...ки сърдца. Селяни кръстосватъ по всички посоки пазарището. ...унгарскитѣ селяни иматъ такива хубави впрегатни коне. Само ... по степитѣ на унгарската П у с т а иматъ такива здрави талиги.

Никой не се суети срѣдъ този здравъ нашъ свѣтъ. Липсватъ ...посърнали лица. Всичко иматъ изобилно тука. Пиятъ малко. ...татарпазарджишкитѣ и плѣвенски лозя. Взетъ въ широката ...мѣрка, животътъ на всички е много по-улегналъ, отколкото въ ... други наши центрища. Това се отнася най-вече до старитѣ ...ски семейства. Кѫщитѣ имъ сѫ строени съ вкусъ и здраво. ...трешната имъ наредба е едва ли не патрициева. И нравитѣ ...скитѣ показватъ нѣщо старинно.

Просвѣтениятъ шуменецъ има много здрави душевни каче... Безъ друго и въ Шуменъ българското училище стои на на...ната висота. Впечатление прави старото училище — учили..., което си отива, което се руши. Свети български спомени ...ва една каменна плоча съ надписъ, че нѣкога, преди освобож...то, въ едно отъ тѣзи стари училища сѫ учителствували на ...ъ български езикъ нашитѣ майки, нашитѣ бащи и дѣди. ...ува ми се, силата на Шуменъ е тамъ — той действува бодро ...ежително върху всѣки добъръ българинъ.

ВЪ ПОЛИТѢ НА ПИРИНЪ-ПЛАНИНА

Въ политѣ на Пирина се крие хубавото малко градче Банско. ...е първата удобна станция за всѣки, който реши да прекоси ...ината. Надарено съ рѣдко дивна околна природа, Банско има ... друга цена за насъ. Банчани сѫ трудолюбиви, кротки, добри ...лгари. Трудолюбието имъ личи на всѣка стѫпка. Голѣми про...ства за обработване нѣма, но създаденитѣ кооперативни и ...ги централи будятъ интересъ предъ всѣко наблюдателно око ... говорятъ за дарбитѣ на банчани.

По време на църковнитѣ борби Банско е било едно отъ най...ѣтнитѣ просвѣтни срѣдища за цѣлата область. Дало е знатни и ...дани хора на възраждането. Издържало е усилени народни ...рби. И високо надъ всичко е издигало българското име — ...езъ Паисия!

Днесъ Банско съ нищо не е изгубило нѣкогашното си зна...ение. Като първостепененъ просвѣтенъ центъръ, въ него и сега

се съсрѣдоточаватъ редъ общополезни дѣла. Обществено чу-
ство е будно. Последнитѣ стихийни пожари не сѫ могли да пони-
жатъ съпротивителната сила и издръжливостьта на духа на бедни
на богати. Като фениксъ изъ пепелищата на разрушението скоро
вдигна глава този толкова хубавъ малъкъ градецъ на Пирина.

Ония, които при такива тѫжни обстоятелства, следъ годи-
сѫ имали случай отново да видятъ Банско, никога не губятъ изъ
очи най-отявлената му страна — околната дивна природа на П-
рина, на Рила и на Родопитѣ въ този рѣдъкъ край на южнобъ-
гарскитѣ македонски земи.

Омайна е картината, която се открива по направление
гордия Пиринъ. Догдето очитѣ гледатъ — безкрайни планинск
хребети. Сякашъ грамадни нѣкакви туловища, покрити съ пепе-
лявия крепъ на утриннитѣ мъгли, се откройватъ предъ жадно
за роденъ чаръ око. Тука сѫ си дали среща най-китнитѣ балка
на българската земя.

Отъ тъмни зори е заслизала нашата излетна дружина
крепката снага на Пирина. Далечната дрезгавина блести и бав
пробужда заспалата природа. Една следъ друга прелитатъ първа
и втората зора. Трепватъ и бързо загасватъ надъ насъ въ тъмно
синьо небе последнитѣ звезди. Величествено се издигатъ въ хо-
зонта бледопурпурнитѣ одежди на изтока — предвестницитѣ
идващия Слънчо, господаря на деня. Поздравляватъ ни вече
първитѣ му лѫчи.

Бавно надолу извива нашиятъ пѫть. Скрива се и отново се
казва изъ шубраци и нивя дългата му крива лента. Скоро Банс
и банчани сѫ предъ насъ.

Приветливи, гостоприемни хора. Праздникъ е. Навалицата е
лѣма. Цѣли групи се трупатъ наоколо ни. Хубавъ, звученъ родопс
пиринси говоръ. Слаби на видъ, но изпечени, свежи лица. Бистъ
погледъ. Кротки движения — движенията на трудолюбивия на
селянинъ. Всичко наоколо е просто, непресторено, незасегнато о
навицитѣ на голѣмия градъ.

Банско носи името на градъ, но личи по всичко, че тука
вотътъ тече плавно и бавно, като на село. Майката-природа здр
е грабнала въ ржцетѣ си и хората, и работата имъ, и цѣ
имъ животъ.

Улицитѣ и кѫщитѣ на Банско сѫ съ особенъ строе
Често по-хубавитѣ, масивни постройки сѫ заградени отъ бед
кѫщурки съ голѣми дворове, съ много растителность и съ
прекѫсната работа въ тѣхъ. Уличкитѣ сѫ прашни и задръстени.
срѣщатъ се и улици постлани съ камъни. На мѣста ви се стру
че се намирате въ нѣкакъвъ новъ Помпей: тѣснитѣ улици, заг
дени отъ дветѣ страни съ бѣли, високи стени, съ странични за
съ хубави каменни колони, сѫ съ похлупени покриви. Тукъ-та
— стари, обли порти. А презъ тѣхъ — китни градинки, сѣнче
дървета.

Пиринска романтика!

Въ центра на градеца, къмъ високата кула и къмъ учили- — по-другъ стилъ, по-другъ животъ. Влиянието на голѣмия е все пакъ видимо тука. Дюкяни, по-низки и по-високи сж строени въ безпоредъкъ. Нѣколко кафенета, маси, сто- ваканалата недѣлна публика по тѣхъ увеличаватъ оживе- разнообразието на пиринския градецъ.

Съ привеждане на новитѣ планове, безспорно, Банско ще другъ видъ. Ще остане сжщата само дивната му околна при- Ще остане сжщъ вѣчно свежиятъ му и прохладенъ въздухъ. да се измѣнятъ и царственитѣ му, наредени единъ до други снѣжни върхове на Пирина, откройващи пълни швейцарски из- — отъ всѣки мегданъ, отъ всѣка кжща, отъ всѣки прозорецъ.

Какво величие! Колко нѣжна красота! Каква необятно богата е разстлала Божията дѣсница въ тази благословена южно- българска, македонска земя — за банчани и за тѣхнитѣ гости!

Българинътъ билъ суровъ по душа! Не съмъ съгласенъ. Идете почувствувате колко мека, колко човѣчна е българската душа, обилно облѣто съ доброта е простото българско сърдце, при нещастия като това, което сполетѣ Банско и банчани голѣмия пожаръ.

Съ тжга на сърдцето напустна нашата излетна дружина този прелестенъ край.

Довиждане, Банско! Довиждане, Пирине, при по-добри дни!

КРАЙ ОБШИРНА ЗЛАТНА ДОБРУДЖА

По българската земя нѣма другъ градъ, името на който да споменава толкова често, съ толкова много въздишки, колкото името на Варна.

Добре познавахъ Варна отъ преди години. Тогава случаятъ бѣ далъ възможность да остана за по-дълго време въ нея.

Градъ на трудолюбиви и издръжливи българи. Градъ на из- тата, просвѣтена срѣда отъ тѣломъ и духомъ здраво сложени и жени — хора съ широкъ погледъ на нѣщата. Градъ на прежжснатото българско дѣло. Граждани — не тѣсногръди и сектанти. Нито за себе си, нито за околната срѣда. Такава бѣ такава остана Варна презъ най-тежкото време на развитие на българското общество следъ войнитѣ.

Нѣщо повече. Нѣма кжтъ у насъ, въ който добритѣ традиции отъ миналото да сж така богато и така обилно споени съ душата срѣдно просвѣтения човѣкъ — както въ Варна.

„Вратата“ на златна Добруджа сякашъ по-щастливо съчетава въ себе си добритѣ духовни нагони на българина съ онзи на- ционаленъ позитивизъмъ на крепкия градски човѣкъ, който наистина

прави честни усилия да се издигне — по своя собствена българска мѣрка.

Тука, при тази „врата“ на желаната българска пространна ора на безкрайнитѣ и тучни добруджански полета, всички сж петим да се върнатъ назадъ къмъ добритѣ страни на по-плавната, дълбоката, по-сърдечната и по-българската действителность. Да върнатъ къмъ българското дѣло и къмъ българския човѣкъ.

Не кокетиратъ съ чуждото. По-малко блуждаятъ срѣдъ пещото море на културни разновидности — отъ киното до теат Можеби способностьта на тукашния срѣденъ човѣкъ е по-огра чена, но пжтьтъ за утрешния день е по-ясно сложенъ въ с нанието: българскиятъ човѣкъ трѣбва да стане духовно силенъ духовно единенъ.

Такава, каквато я виждаме и наблюдаваме днесъ, Варна една отъ най-здравитѣ пазителки на българското народностно с нание. Тя не е изкусно надскочила българския животъ. И защо. Още по време на дългото чуждо владичество Варна добре издържа товара на единъ непоносимъ духовенъ и поли чески гнетъ. Презъ първата половина на миналия деветнадесе вѣкъ въ нея и по близкитѣ добруджански полета се развихр първитѣ буйни и първитѣ крепки български сърдца. Отъ Ва до Добруджа, отъ Варна до Шуменъ и до Русе се постоя възрожденски снове.

Отъ Варна до тѣзи стари крепости на българския духъ обича просторътъ на българската земя — до най-отдалеченитѣ скрити кжтчета. Съ сърдцето се обича, а се подкрепя съ дѣл и съ ума.

Отъ Варна най-добре, най-плътно и най-очебийно се отраз влиянието на българската мощь и българската воля върху б гарското съзнание. Отъ тука повече отколкото отъ други бу телни центрове на българския изтокъ се очертаватъ естествен народни граници на идващата нова българска държава. Отъ т по-добре се долавятъ копнежитѣ на следващитѣ следосвобожде поколѣния. Иска се по-свежъ и по-народностенъ български живо Огрѣва се по-ярко народната душа съ свѣтлитѣ лжчи на на дата. Подхранватъ се вѣковнитѣ мечти на храброто българ сърдце, на издръжливата българска воля — при тжга и при дость, при падение и при възходъ.

Въ най-новата ни културна история Варна е реалниятъ разъ на напластени български способности — отъ Силистра Търново и отъ Черното море до Охридъ и до Солунъ. Вар не за пренебрегване голѣмъ свѣтилникъ на българската св Една достойна наследница на мждрата старинна твърдь, на п българската воля. Животътъ и дѣлата на редъ героични генер така щастливо очертани въ осанката на доскоро живия патри на българския духъ, дѣдо Симеонъ Варнопреславски, намиратъ нея своя най-свежъ и най-точенъ изразъ. Въ каква духовна щета живѣемъ често ние тамъ, въ центра!

Не ще бѫдемъ справедливи, ако, говорейки за Варна, не ка... че този градъ отъ предъ вратитѣ на една пространна и ... българска земя е съумѣлъ съ свои собствени срѣдства ... развие високи духовни интереси благодарение на стремежа ... напредъкъ на източния българинъ.

И когато изнемогваше, Варна живѣеше и живѣе съ дѣлата на ... най-видни граждани отъ времето на общобългарското въз... Българскиятъ възрожденски духъ продължава да окриля ... напредъкъ на този източнобългарски градъ. Въ Варна ... повече отколкото другаде у насъ се мисли не само за ... спойка на волитѣ, но мисли се и за българската правда. ... знамето народно. За знамето на Караджата, на Войникова, на ... Каравелова, на Волова.

Варна, толкова чувствителна въ своята любовь къмъ българ... минало, е и много страдала. Страдала е всѣкакъ. Страдала ... тъй да се каже, стопански.

Тази дума „стопански", обаче, въпрѣки благовидното ѝ съдър..., едва ли не е станала нѣкакъвъ мѫчитель въ нашия жи... Като чели и безъ нея и съ нея народътъ все пакъ не живѣе ... пастирски и земедѣлски животъ. А ние все ковемъ, безъ ... полза, нови производни думи отъ тази дума. Кой отдѣленъ ... и кой народъ не издържа днесъ! Който не може да из..., когато всички страдатъ, какъ ще оправдае живота си на ... българинъ! Епохитѣ на прехода, епохитѣ, съ които бълга... преваля къмъ утрешния день за народно добруване, сѫ ... и сѫ по предопредѣление на сѫдбата винаги мѫчителни, но ... сѫщото време били сѫ и славни.

Деенъ народъ като българския и дейни, крепки и издръж... хора като варненци не бива да се фиксиратъ само отъ ...тѣ: Варна гледа по-далече отъ четиритѣ стени на многото ..., които ѝ даватъ всѣки день. Защото Варна преди всичко ...надлежи на златна Добруджа, на коравитѣ здрави рѫце на до...джанския българинъ, на искрената му, дълбоката и благословена ...лгарска любовь — която Варна всѣки мигъ очаква отъ До...джа и отъ цѣлата българска земя.

* * *

Живѣемъ съ близки и съ добри и искрени приятели далече ... града — нѣкѫде срѣдъ лозята. Сѫщо като на село. Хубавата, ...райната и надвиснала надъ ронливитѣ морски скали алея се ... по цѣлия брѣгъ. Околната природа напомня другъ — още ...топълъ, още по-пищенъ — български югъ — много приличенъ ... варненския.

Кога ли пакъ наскоро ще стигнемъ този топълъ български ...рски югъ!... Тука край Варна — чистота на погледа по всички ... Нѣма запаренитѣ градски стени. Нѣма грѣхопаденията на ... Нито празднитѣ му амбиции. Нито дребнавитѣ му смѣтки. ... завиститѣ му. Нито задкулиснитѣ му игри. Всичко наоколо е

свѣтло като слънчевъ лѫчъ — както сѫ свѣтли българскиятъ де
и българското небе. Всичко предразполага къмъ душевно споко
ствие, къмъ човѣшка вѣрность, къмъ народни завети. Децата до
които носятъ вестници отъ града — тѣзи бедни деца на варне
скитѣ лодкари или на отсрещнитѣ лозари, облѣчени въ дрипи,
и тѣ любвеобилно гледатъ живота направо въ очитѣ. Стѫпятъ ле
и бодро като сърнитѣ по роднитѣ балкани. Припкатъ весели
гласно се смѣятъ.

Колко е добре гражданитѣ по-често да забравятъ града!

Все пакъ Варна, която не прилича на всѣки другъ на
градъ, ме тъй приветно, тъй често подканя. Това тя прави от
сърдце. Прави го съ грация. Ще ли единъ день да подкани
българина на далечнитѣ западнобългарски земи? Преди да ми
каже всичко друго, показва ми нѣкои свои недоразвити култур
институти. И недоумявамъ. Кому кѫде въ свѣта е било нужд
за всѣка културна инициатива да се иска позволението отъ це
тра, който отстои на повече отъ петстотинъ километра разст
ние? Последицитѣ отъ този досаденъ и неразуменъ централ
зъмъ сѫ на лице, и то не само за Варна. Едва следъ ка
войскитѣ чужди влѣзоха въ Парижъ французитѣ разбраха,
Парижъ не е Франция. А въ Германия всѣки може лесно да
търси и лесно да намѣри, гдето поиска по ширината на герм
ската земя, всички духовни и материални богатства. Никой
твърди днесъ, че управителниятъ централизъмъ трѣбва да увре
съ нѣщо на културния децентрализъмъ.

Тази е най-голѣмата болка на Варна. Сега, когато вече пр
страннитѣ полета на Добруджа и трудолюбивата ржка на доб
джанския българинъ бидоха върнати на Варна, ние ще трѣбва
ѝ възвърнемъ и свободната инициатива въ областьта на култ
нитѣ дѣла. И да я подпомогнемъ. Не да ѝ прѣчимъ. Кой ще
прави да заживѣе своя нормаленъ животъ прекрасниятъ театъръ
Варна — Добри Войниковиятъ театъръ? Отлично замисленията
единъ университетски колега аквариумъ? Ценниятъ старин
музей на незабравимитѣ братя Шкорпилови? И още толкова б
городни инициативи на варненци?

А духовно издигнати варненци сѫ дали редъ доказател
за това, че осъзнаватъ и виждатъ ясно общобългарското значе
на града, значението му като главенъ изходенъ пунктъ за ц
една богата българска область — като желѣзопѫтенъ и изход
пунктъ, свързващъ наширъ и надлъжъ българската земя.

Сега, дълги години следъ първото ми престояване, намѣр
Варна — и въ лицето на срѣдния човѣкъ и въ лицето на по
дигнатия човѣкъ — пакъ спокойна, разсѫдна, търпелива. Въ
и сега се гради еднакво здраво, както тамъ у насъ въ це
претендиратъ да градятъ.

Двороветѣ тука сѫ превърнати въ хубави цвѣтни гради
Нѣма дъсченитѣ тараби. Има декоративни стени, съ здрави
лѣзни перила. Съобщителнитѣ срѣдства на града сѫ много

Омнибуситѣ — чисти, приветливи, удобни. Не приличатъ на нашитѣ трамваи. Отвеждатъ ви по най-правата линия къмъ нѣкъдѣ. Не кривуличатъ по незнамъ колко завои и пѫтища, както въ София. Центрътъ ни може да научи много въ това отношение отъ достойната за Добруджа и за цѣла България Варна. Въ благоустройствено отношение остава само още, безъ голѣмо мѫдруване, да се запази и да се укрепи съ каменни стени дългиятъ нашъ брѣгъ, безъ да бѫде лишенъ отъ растителностьта си.

Гледана отъ лозята, Варна, „вратата“ на златна Добруджа, прилича на нѣкакъвъ голѣмъ почиващъ станъ. Този станъ отъ десетки хиляди отлични българи очакваше утрешния день. И видѣ да тържествува правдата. Видѣ просторитѣ на златна Добруджа. Отсреща, къмъ „Галата“, загасналитѣ фабрични комини почиватъ. Почива и пристанището съ легналитѣ въ него черни туловища — нашитѣ родни параходи, които до преди не много гордо бѣха водитѣ на близки и на далечни морета.

Кога ли отново ще се пробудятъ отъ летаргическия сънъ? Кои ли отъ нашитѣ видни моряци и капитани ще напълнятъ казанитѣ имъ съ животворната пара и ще ги направятъ готови за нови странствувания и нови пѫтища? Кой ще дръпне вѫжето на котвитѣ имъ, за да тръгнатъ, този пѫть не само къмъ Александрия и Антверпенъ, а къмъ нашитѣ топли морета и къмъ отсрещния Калиакренски край, къмъ брѣговетѣ на родната българска земя?

Тогава Варна сигурно сама ще вземе участие въ подготовката за утрешния день — на утрешния български день. Тогава Варна, като „врата“ на златна Добруджа, ще има по-голѣмо право да иска и повече самостойность въ инициативитѣ си, и повече внимание отъ всички, които сѫ длъжни да ѝ дадатъ заслуженото място срѣдъ другитѣ първокласни морски и вѫтрешни центрове на българската творителна воля и на българския народенъ културенъ и държавенъ напредъкъ. Тогава Варна ще бѫде най-вѣрниятъ стражъ край вратитѣ на златна Добруджа.

ОТЪ ОХРИДЪ ДО ДОБРИЧЪ

Който е ималъ случай да пропѫтува българската земя отъ старопрестолния свети Климентовски градъ до безкрайнитѣ житни полета на най-долния Дунавъ, до брѣговетѣ на Черното море, при Варна, до Балчикъ и до Добричъ, той сигурно е изпълнилъ душата си съ необикновена и трайна българска радость.

Следъ хубавия мекъ западнобългарски македонски говоръ, следъ рѣдкото старинно гостоприемство, следъ виденията отъ кулитѣ на храбрия български царь Самуила и свещенитѣ отъ вѣкове съхранени църкви и толковато още много други знаци на високата

хилядогодишна западнобългарска македонска култура, изведнаж се вижда изправенъ предъ сѫщо така трудолюбивъ български добруджански народъ, предъ здравъ и калѣнъ като стомана български духъ. Това е духътъ на вѣковната българска издръжливость, загнѣздена тука, по златнитѣ полета на люлката на българската държава — въ цѣлостното битие на българския човѣк отъ Добруджа и всички други български земи.

Въ какво, по вѫтрешната си сѫщина, се доближаватъ тѣз два съкровени благословени отъ Бога краища на българската зем отъ хилядо години насамъ?

При първитѣ набѣзи на българскитѣ князе отъ втората полови вина на седмия вѣкъ насетне единъ новъ съдържателенъ вс обхващащъ топълъ лѫчъ, като лѫчитѣ на сгрѣващата пролѣть на знойното лѣто, преминава презъ снагата на българската зем и презъ душата на българския човѣкъ. Войникътъ съ своя меч съ своя щитъ и орачътъ съ своето рало по безкрайната и тучн орань на българската снага се срѣщатъ. Срѣщатъ се и се разб ратъ, за да прочистятъ една земя толкова много пълна дотога съ чужди небългарски плѣвели. И още толкова много страда отъ чужда, небългарска власть!

Тогава, при тѣзи толкова далечни отъ нашето време набѣз тука — въ сърдцето на долнодунавската българска степь — храб мѫже, здрави воли, чисти и честни български сърдца установи основитѣ на българската държава. Установиха ги и ги положи на плещитѣ на достоенъ и здравъ народъ — на българския народ Отначало: отъ Дунава и Черно море до Плиска, сетне отъ Плис до гордия Балканъ и най-сетне отъ Плиска и отъ Балкана до Бе лото и до Синьото море.

Това не бѣ игра на случаи и на принудени исторически събития. Преди всичко то бѣ вѫтрешна стихия на българск душа. Бѣ разумно направена смѣтка. Бѣ викъ въ сѫщото врем който извираше изъ най-съкровенитѣ дълбочини на душата на бъ гарския човѣкъ отъ старината — да пробуди народа си за вѣч борби, за трайни постижения и за траенъ животъ.

Така се създадоха силнитѣ князе на първобългарското врем Така се роди Борисъ. Сѫщо тъй при него дойдоха ония, които и свой собственъ починъ бѣха установили духовнитѣ центрища и западнобългарскитѣ, днесъ наричани македонски земи.

Солунскитѣ братя Кирилъ и Методий сѫ сила равнозначе на силата отъ Плиска и на Преславъ. Климентъ Охридски пъкъ плодъ на будния духъ на западнобългарския македонски край от преди хилядо години. Въ сѫщото време Климентъ Охридски е дух буденъ и здравъ, точно защото Борисъ влѣ въ него чрезъ бъ гарската държава силата на общобългарската, на всебългарск снага. Влѣ въ него и въ другитѣ ученици на Кирилометодиевск школа вѣрата, че нѣма оттогава натъй да има вѣкове бълг ски, които да се развиватъ безъ потика едновременно на Пр славъ и на Охридъ; че нѣма оттогава натъй да има българ

българска книга, българска свѣсть и българска култура, дѣ- на парчета.

Така бѣ презъ раннитѣ срѣдни вѣкове, така остана презъ нашитѣ срѣдни вѣкове — за всички българи и за всички българ- ски земи. Сѫщото видѣха и почувствуваха нашитѣ бащи и нашитѣ отъ епохата на Възраждането тогава презъ възрожденското време. Отъ Охридъ до долното течение на Дунава порастна въ душитѣ на българскитѣ мѫже сѫщиятъ жаръ отъ сѫщата пър- вична искра; порастна старата духовна мощь на българския народъ и на българската държава, за да избухне новото българ- ско врѣме, както избухва природата отъ пролѣтното слънце.

Колко се човѣкъ чувствува щастливъ тука, срѣдъ тази света новобългарска земя, днесъ наричана добруджанска! Колко се тука възвисява българскиятъ духъ! Какъ се ободрява българското сърдце! Какъ една следъ друга се нижатъ тука картинитѣ на българското минало! Съ колко нова вѣра като съ нова свежа кръвь се облива българското съзнание тука, предъ лицето на тази свята българска земя!

И защо да не го кажа: колко смѣшни изглеждаха до вчера тия, които, подклаждани отъ вражеска ржка, се приструваха, че живѣятъ въ „вѣчния миръ“ съ вѣчни врагове на българския народъ.

Българскиятъ народъ има хилядогодишна самобитна култура и самобитно съзнание. Затова той се е и борилъ, бори се и ще се бори — твърдо, здраво, безъ страхъ и безъ спиръ, за да закрепи вѣковѣкъ завинаги това, що сждбата му е опредѣлила да има като свое, това, което самъ той знае, че е негово отъ хилядо години на- задъ. Защото го е зидалъ камъкъ по камъкъ. Защото го е тво- рилъ, както Богъ го е вдъхновявалъ да твори.

Не зная какво по-добро бихъ пожелалъ на всѣки просвѣтенъ и бодъръ български духъ, на всѣко по-издълбоко чувствуващо българско сърдце отъ това: да преживѣе най-напредъ дълго въ Охридъ и веднага следъ това да дойде тукъ въ Добруджа, като премине презъ старитѣ столици Търново и Преславъ. Тоя българ- ски духъ и това българско сърдце сигурно ще се съгласятъ съ мене, че за всѣка по-висока култура — каквато е старобългарската и каквато претендира да стане новобългарската (това ще зависи изключително отъ насъ!), осмисленията животъ на нацията, въ най- широкия смисълъ на думата, трѣбва каточели да се търси по по- лята, по краищата на земята ни.

ВЪ СРѢДНОГОРИЕТО И ВЪ ПАНАГЮРИЩЕ

Какви свежи дни на роднитѣ простори въ Срѣдногориет
Колко слънце! Каква прелесть на пробуждащия се отсрещенъ Б
канъ! Навсѣкѫде лъха животъ. Незнайни радостни струи съгр
ватъ човѣшката душа. Всичко занѣмява предъ вида на майк
българска природа. Нѣмѣятъ и градскитѣ суети. Стапятъ се човѣ
китѣ себелюбия като априлския снѣгъ. Деньтъ протича леко. С
пуща се свитото сърдце. По-трезво поглеждатъ очитѣ, замъгл
отъ градския „димъ".

Малкиятъ влакъ отдавна е напустналъ пловдивскитѣ поле
Той бавно полазва нагоре къмъ Срѣдногорието. Небето е ясно. В
духътъ рѣдко свежъ. Тамъ, далече на хоризонта, меко се очер
ватъ проточенитѣ планински хребети, облѣни съ нѣкаква мъгла
съ синева. А тука по-близу до насъ единъ следъ други, предъ п
зореца на движещия се влакъ, отминаватъ тъмнопепеливитѣ бър
— сияещи като изпеченитѣ отъ силното пролѣтно слънце лица
срѣдногорскитѣ селяни, които се мѣркатъ по къра.

Ето предъ насъ и преддверията на самото Панагюрище.

Хубавъ блѣнъ — блѣнътъ на българската свобода. На не
пѣтата епопея на забравенитѣ. На героитѣ на незавършената б
гарска пѣсень. Тѣ всичкитѣ сѫ тамъ по височинитѣ. Гледатъ
лия български народъ и зорко следятъ дѣлата на новия човѣ
А до тѣхъ ето и „черешовитѣ дула", тѣзи повече мислени зна
синоними на крепката българска воля!

Когато човѣкъ напустне опушената Софийска гара и сле
Пловдивъ пристигне на малката приветлива Панагюрска стан
първото впечатление, което го обзема, е, че нашата провинция
крива други страници за българския животъ отъ страницитѣ, ко
сме свикнали да четемъ тука, въ столицата на третото ни царст
Каточели тиха, проста радость, радостьта на чистата
винциална българска душа, идва насреща ни още въ първия м
Хората ни гледатъ направо въ очитѣ. Въ дѣлата имъ четемъ
лата на простия, но здравъ българинъ. Такъвъ, какъвто сѫ го с
дали вѣковетѣ, хубавата пролѣть, жаркото лѣто и суровата з
мечтателенъ и трудолюбивъ до упоритость, едновременно
това — якъ, издръжливъ.

Казватъ, буйната кръвь на панагюрци до голѣма степень
дължи на това, че часть отъ тѣхъ сѫ дошли нѣкѫде изъ дебр
на западнобългарскитѣ, македонски земи — откъмъ Костур
Това още нищо не подсказва, разбира се. Българската кръвь на
кѫде е еднаква. Панагюрци иматъ само буйно име. Историята
е свързала съ великитѣ дѣла на тѣхнитѣ бащи и дѣди отъ срѣд
горскитѣ въстания.

А това стига.

Оставили задъ насъ гарата, потънала въ зеленина, срѣдъ м
китно поле, ние скоро влизаме въ града.

Типична южнобългарска тракийска паланка. Една проточена широка улица раздѣля Панагюрище почти на равни части. Отъ двѣ страни — низки, схлупени кѫщурки, съ просторни чардаци и широки, съ високи стени и съ още по-високи порти. Тукъ-тамъ нѣкои двуетажни кѫщи, съ надписи и съ дюкяни отдолу. Отъ кошъ, въ която се возимъ, най-вече бие на очи царството на българската майка, пълно съ малки, палави деца... Бащитѣ, както и почти други български бащи, сѫ на усилена работа.

И за малкия градъ пролѣтьта носи своитѣ грижи. Тука нѣма рѣзка граница между учителя, търговеца, занаятчията и земедѣлеца. Всички иматъ правото и задължението да обичатъ, да ораторъ и да засѣватъ майката българска земя.

Занаятитѣ и търговията сѫ въ упадъкъ. Това личи навсѣкѫде. Най-вече отъ обстоятелството и предимно, че панагюрци сѫ гурбетчии. Прехранватъ децата си и семействата си отдалече. Борятъ се здраво съ несгодитѣ на живота.

Една малка подробность ни дава да видимъ издръжливостьта имъ, вкуса имъ къмъ хубавото, трудолюбието имъ. Въ Панагюрище има нѣколко килимарски и хавлиени фабрики. Едни отъ тия фабрики работятъ добре. Други сѫ въ ликвидация. Но имали ли сте случай да посетите тѣзи отъ тѣхъ, въ които становетѣ продължаватъ да тракатъ и сновалкитѣ да преминаватъ отъ рѫка въ рѫка на толкова много панагюрски моми? Чудно ваяни килими ще видите тамъ. Какво богатство на цвѣтоветѣ! Какви розови пѫпки нарисувани! Какви свежи алени трендафили отъ една страна, какви „персийски“ килими отъ друга! Отъ рисунъка до изпълнението — всичко това е дѣло на български девойки, предназначено за далечни страни.

И тука панагюрецътъ е съчеталъ българското трудолюбие съ красотитѣ и краскитѣ на българската земя и българската природа и се е показалъ преди всичко художникъ по душа, сетне майсторъ по професия.

Панагюрци сѫ будни хора. Младежьта имъ пълни училищата. Това е знакъ на вѣра въ бѫдещето. На почитъ къмъ заветитѣ на миналото. Панагюрци има съ какво още да се гордѣятъ и да блестятъ. Бенковски, Райна Княгиня, Василъ Чолаковъ и още толкова други дейци на предиосвободителната и освободителната епоха, като Маринъ Дриновъ, сѫ излѣзли отъ срѣдата имъ. Паметнитѣ плочи на панагюрскитѣ и общобългарски будители говорятъ достатъчно сами по себе си за народностнитѣ и духовнитѣ грижи, полагани отъ мѣстнитѣ будни умове, отъ учителитѣ въ училището.

Сега остава едно — да се увѣковѣчи за цѣла България, а не само за Панагюрище забравената епопея на „Черешовото топче“, и да се издигне тя наравно съ епопеята на Шипка и епопеята на Илинденъ.

Скоро Панагюрище бѣ празднувалъ шестдесеть години от
днитѣ на Панагюрското въстание. Погледитѣ на всички българ
бѣха обърнати къмъ великия споменъ и къмъ великитѣ дѣла от
епохата-кърмачка на това скжпо за всѣко българско сърдце па
гюрско Срѣдногорие, което и днесъ може да бжде единъ отъ на
първитѣ обекти на любителитѣ на природни красоти на родн
българска земя.

III

ИЗМИНАТЪ ПЖТЬ

ВСЕ БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ И БЪЛГАРСКИ ЧОВѢКЪ

ПРЕСЛАВЪ, СОФИЯ И ОХРИДЪ

Хора, които сж имали случай да видятъ Охридъ съ пълни
и които го добре познаватъ, не безъ основание поддържатъ,
общото си мѣстоположение този стариненъ западнобългарски
твърде много прилича на общото мѣстоположение на София,
на новобългарското време.

Нѣкакъ еднакъвъ имъ е цѣлиятъ теренъ, върху който сж
построени. Еднакви сж по видъ и околовръстнитѣ планински хре-
Еднакъвъ е топографскиятъ имъ стележъ. Едно и сжщо сж
всички земи предъ тѣхъ.

И тукъ и тамъ — все сжщиятъ безкраенъ низъ отъ хубости
родени. Все тая полупрозрачна синевина и мъглевина по необят-
имъ пазви. Все тоя свиденъ Божи български свѣтъ — оби-
отъ нашитѣ прадѣди и отъ насъ ето повече отъ хилядо
години.

И единиятъ и другиятъ български градъ се издигатъ презъ
хилядо години на възвишения, предъ които Богъ е на-
— тамъ безкраенъ езеренъ ширъ, тукъ черноземна, тучна
Тука само, край столицата на новобългарското време, Ис-
и Струма бързотечни сж източили нѣкогашнитѣ езерни води.
тукъ, край старинната западнобългарска столица, меланхо-
тихъ и плавенъ Дринъ продължава, съ своя бистръ
изтокъ, да щади града на свети Климента и на Самуила.
обезводнява!

И тамъ и тукъ надморското равнище е едвакво високо. Вед-
на въздуха недостигната. Когато Слънчо дълбоко озари
кѫтъ на ширната българска земя, той спира и най-напредъ
измежду всички български градове Охридъ и София. А ко-
островърхитѣ снѣжковци край тѣхъ добиятъ за българина
бѣсъкъ и своя пурпуренъ чаръ, простосмъртнитѣ все нѣщо
да отгатнатъ отъ чародейството имъ, отъ чародейството
българскитѣ вѣкове въ великитѣ тайни на народната душа —
въ Охридъ, и тука въ София.

Не зная какъ сж точно живѣли далечнитѣ наши прадѣди —
Охридъ и въ София. Сжщо не зная, любували ли сж се и тѣ на
българска природа съ сегашнитѣ наши очи. Едно ми е ясно.
Климентъ Охридски, комуто ежегодно единственият бъл-
университетъ — Софийскиятъ — празднува патронния праздн-
е сигурно билъ на пѫть отъ Преславъ за Охридъ поне вед-
въ живота си. Поне веднажъ е спогледалъ и споходилъ се-
новобългарска столица. Спогледалъ я и споходилъ избра-

ницата съ дълбоко и божествено и човѣшко проникновение. И тогава, хилядо години преди едновремешното ѝ основаване, е посочилъ мѣстото на днешната наша Alma Mater... Така свети Климентъ Охридски спокойно продължилъ своя пѫть. Пѫтя си отъ Преслав за Охридъ. Презъ Рила и Осогово. Презъ Шаръ и Бабуна. Продължилъ, но Срѣдеца на идващото новобългарско време никога не забравилъ...

Вѣкове наредъ оттогава. Крепна и закрепна свети Климент Охридски. Крепна и закрепна снагата на българския народъ. Закрепна и силата на българската държава. Порастна българският духъ за всички времена. Свети Климентъ Охридски, наедно с Евтимий Търновски, пробуди българскитѣ сърдца и български умове. Сърдцата и умоветѣ на учители, на ученици и на народ.

Така свети Климентъ Охридски дойде до наши дни. Дойде следъ като предсказа сѫдбата ни. Нѣкога тука, въ Срѣдецъ, пре сказалъ я бѣ предъ знатни мѫже: тѣхъ Борисъ му бѣ далъ да го съпровождатъ по дългия и труденъ пѫть.

Така свети Климентъ Охридски установи своя всебългарс духовенъ станъ за нови вѣкове. Така оттогава свети Климент Охридски напѫти малко и голѣмо въ пѫтя на българскитѣ идеа Въ пѫтя на новобългарското време. Отправи къмъ добри дѣ къмъ разумъ, къмъ човѣщина всички и самъ заживѣ срѣдъ тѣ

Тогава словото на свети Климентъ Охридски стана слово българския народъ. Дѣлото му стана дѣло на всѣки буденъ бъ гарски човѣкъ. Чрезъ боговдъхновенитѣ си и най-възвишени д ховни български стремежи свети Климентъ Охридски стана пър родитель на българската книга и на българския напредъкъ. И с беззаветната си любовь къмъ родната българска речь. И съ съ венитѣ си помисли и чувства къмъ здравото дѣло на българск държава. И съ своя бичъ за кривитѣ души. И съ най-нѣжната преданость къмъ българското школо. И съ най-възвишенитѣ копнежи за общобългарската снага, която той искаше да види с мощна, вѣковѣчна. Сѫща, каквато ни я той навсѣкѫде оч тава. Съ живото си слово. Съ напѫтствията си къмъ българс народъ — отъ Преславъ до Шаръ и до Егея. Отъ Шаръ и Е до Охридъ.

Отъ преди хилядо години още свети Климентъ Охридск най-типичниятъ представитель, най-твърдиятъ изразитель на въ тения въ недрата на българската душа съкровенъ повикъ за об диненъ български народъ. За силна българска държава. За об български напредъкъ. За общобългарска култура.

Такъвъ ни се изправя свети Климентъ Охридски днесъ въ ме мето отъ къмъ срѣдата на двадесетия вѣкъ предъ нашия взо Изправя се предъ погледа ни и отново съ своя силенъ духъ ставa срѣдъ този достоенъ и храбъръ народъ. Изправя се пре взора ни и крачи срѣдъ насъ, малкитѣ днешни хора, прегърб отъ толкова много залиси, отъ толкова много свади! Гледа напр въ очитѣ и ученици, и учители, и народъ. Гледа ги и ги

— и въ живото българско слово, и въ живото българско
Показва пѫтя на спасителното народно дѣло. Сочи и опас-
пѫть на пагубни склонности. Най-вече казва: Останете чисти
щитѣ български души. Потъпчете завистьта въ сърдцата си.
снижава човѣка. Майка е на много пороци за всички вре-
Възлпете доброто начало въ мислитѣ си. Приемете любовьта
Богочовѣка. Знайте, че този, който се възгордява — понижава
се. Злобниятъ се изравнява съ земята. Обикнете родния чо-
Народа си. Отдайте божието Богу, царевото на царя.

Не напраздно една вѣковна история, творителка на българ-
сѫдбини, е поискала, по Божия промисълъ, срѣдецъ на бъл-
държава днесъ да бѫде София. А отъ дветѣ ѝ страни,
далече на изтокъ и далече на западъ, да стоятъ Преславъ, Тър-
и Охридъ. Да сгрѣватъ сърдцата и душитѣ на всички бъл-
по всички простори на българската земя, по всички ширини
българското време — съ мѫдростьта си, съ любовьта си.

Символичното пѫтуване на свети Климента отъ преди хилядо
— отъ Преславъ, презъ Срѣдецъ, до Охридъ — днесъ
и Софийския университетъ. Най-вече защото Богъ и българ-
воля сѫ така предопредѣлили сѫдбата ни. Още защото кра-
на българската душа и красотитѣ на българската земя,
сѫ чисти, вдъхватъ само свежи Климентовски надежди!

ВОЙСКА И НАРОДЪ

Човѣкъ трѣбва да е тука, срѣдъ тѣзи будни и крепки бъл-
за да почувствува силата на душевното споение между на-
и войска.

Живѣя отъ седмици вече въ срѣдата на този дивенъ българ-
край и си задавамъ въпроса: ние тамъ, въ старитѣ предѣли,
добре ли чувствуваме естествено даденото споение между вой-
и народъ? Или пъкъ душата на тукашния българинъ, по-
така немилостиво отъ чужди хора, се намира въ състояние
възторгъ, та така обилно, така непринудено и така безспирно
дълбинитѣ ѝ извиратъ чувства на преданость и на любовь
родната земя, къмъ родния човѣкъ и къмъ родната войска?

Насреща, край тихитѣ езерни води, въ раненъ утриненъ часъ
марширува малъкъ взводъ подъ равномѣрни барабанни удари. Сѫ
тѣзи наши юнаци войницитѣ на Самуила? Сѫ ли войницитѣ на
нашето българско царство?

Тука, въ Охридъ, легендата е вѣковѣчна. Това сѫ и войни-
на Самуила, и войницитѣ на нашето ново българско време.

Цѣлиятъ градъ се пробужда и се вдига на кракъ. Площа-
предъ пристанището почернява отъ народъ. Всѣки иска да

види родната войска. Ето цѣли месеци откакто тази българска в
ска е край старопрестолната крепость на бивакъ, и радостьта
родна не стихва. Увеличава се.

— Не се ли наситихте да викате ура. Толкова ли много ц
растатъ у васъ, та безспирно настилате пѫтя на българския в
никъ съ тѣхъ? — запитвамъ. Запитвамъ и срѣщамъ учуден
погледи на всички, които сѫ ме чули. „Та какъ, този човѣкъ
знае ли колко дълго сме страдали безъ родната българска вой
Колко кървави въстания сѫ потушавали враговетѣ безъ нея".

Силни български души. Спонтанно проявени български чувс

Народнитѣ имъ идеали сѫ будни. Били сѫ вчера, презъ В
раждането. Били сѫ винаги презъ вѣковетѣ. Сега, когато бъл
ската войска е срѣдъ тѣхъ, душата имъ пирува. Всѣка войни
стѫпка ги радостно сепва. Всѣки новъ барабаненъ ударъ ги въ
шевява. Неспирното българско ура ги прави да забравятъ вс
друго, само България не!

Старая се да остана незабелязанъ. Така се по-добре и
смислено живѣе тука, срѣдъ тази будна българска свѣсть. Ср
този по душа рòденъ свѣтъ на българския войникъ. Противни
на тукашния човѣкъ предизвикани отъ посетители цѣлувки, хле
и преструвки. Тука, за този народъ отъ родени по само себе
войници, всѣки български трепетъ е светъ. Едновременно свет
и кристално чистъ.

Когато този народъ не знае кой сте, дълбинитѣ на ду
му разкриватъ чудна, каточели за насъ старопредѣлци непоз
хармония на доброто старо време съ трезвия погледъ къмъ д
ния и утрешния български день.

Пѫтувамъ вече отново по западнобългарската земя. По т
земенъ нашъ български рай. Срѣдъ тѣзи благи, кротки, умни
сѫщото време храбри българи, които по Божия повеля така
дѣйно за тѣхъ видѣха бѣлия день — деня на българската свобо

Навсѣкѫде повикътъ е единъ и сѫщъ: вземете ни по-с
въ редоветѣ на родната войска; направете ни войници на въ
дящото Трето българско царство — носители на българския м
носители на всебългарския напредъкъ.

Отъ единия край до другия край на тази свещена българ
земя все сѫщиятъ зовъ:

Изравнете българския народъ съ българската войска — б
гарската войска съ българския народъ. Българската държава
близу хилядо и четиристотинъ години насамъ е преживѣла м
бури. Най-бурното, обаче, и най-държавнотворителното време
остане днешното наше време.

Затова тукъ, въ западнобългарската столица и въ най-бе
жития духовенъ центъръ на всички български земи, нареченъ
ридъ, усѣтътъ къмъ понятията народъ, войска и държава е
дълбокъ, така ясенъ и правилно очертанъ. Затова тука всички
радость посрѣщатъ войска и войскари.

Войската приижда. Всички млади хора съ пълни сърдца маршируватъ заедно съ малкия водъ.

Цѣлъ единъ народъ се е превърналъ на войници. Войницитѣ се преливатъ въ това море отъ пробудени отъ вѣкове войнишки сърдца.

ОХРИДЪ — БЪЛГАРСКО ДѢЛО

Охридъ не е само българска идея и български духовенъ стремежъ. Охридъ е и постоянно, несломимо, вѣковно българско дѣло. Охридъ е дълбочина, самоопознаване, проникновение въ глъбинитѣ на българската душа. Охридъ е другата страна на Преславъ.

Охридъ е другата страна на Преславъ!

Ние, българитѣ, често, твърде често се захласваме отъ нѣкои страни на живота. Обичаме да обличаме нѣщата по външния имъ видъ и да гледаме на тѣзи нѣща единствено тъй, както ни е найудобно да ги гледаме. Фиксираме се по едно направление само. Захласваме се едностранно. Отдаваме право на установеното. И все пакъ знаемъ ние почти всички българи, че главниятъ нервъ на българската хилядолѣтна култура почива върху здравината на българското тѣло и върху ведрината на българската душа отъ деветия вѣкъ — отъ вѣка на Бориса и на Симеона: отъ вѣка на двамата солунски братя Кирилъ и Методий и на Климента Охридски.

Това добре. Преславъ тогава съумѣ да събере всички нишки въ ржцетѣ си. Съумѣ да сплете здравата основа. И да изпрати въ другата, западната половина на България — къмъ Охридъ — най-неразрушимото отъ вѣковетѣ за насъ. Да изпрати добре споения и издигнатия български духъ. Да го изпрати чрезъ най-достойнитѣ. Вѣкове дълги отъ страдания и копнежи не бѣха въ състояние да превиятъ съ нищо врата на този български духъ.

Защо?

Защото тамъ, на западъ, въ Охридъ, дадоха на този български духъ богато и плътно съдържание. Словата на Климента Охридски бѣха единъ до единъ бисери цѣли. Бисери живи. Климентъ Охридски живѣ така, както говорѝ. Дълбоко въ душата на всѣка попада и днесъ още всѣка негова дума. За него думата бѣ дѣло, дѣлото бѣ дума. Защо ли ще сравняваме нашия толковa бѣденъ и постенъ своеличенъ животъ съ животворнитѣ начала, които остави Климентъ Охридски? Защо ли ще мѣримъ силитѣ си ние, малкитѣ хора на всѣкидневието и на надутитѣ фрази, често безъ всѣка трезва мисъль за дълбочина въ българското време, безъ всѣка мѣрка за обхватъ въ българскитѣ простори — вчера, днесъ и утре съ силитѣ на хората отъ Преславъ и отъ Охридъ?

И все пакъ и Охридъ, и Преславъ родиха новобългарския

възходъ. И все пакъ и Охридъ, и Преславъ създадоха и новобъ
гарското възраждане и новобългарската държава — а не само П
сий Хилендарски. Щастливата звезда на Преславъ и щастлива
звезда на Охридъ озариха новобългарското време. Времето
Шипка. И новобългарската епопея, епопеята на Илиндень. Ши
и Илиндень сѫ двата родни братя — левентитѣ на новото бъ
гарско време. Сѫщо както сѫ двама братя левенти Преславъ
Охридъ отъ вѣковетѣ.

Чувствувамъ изпитателнитѣ погледи на нѣкои при тѣзи
думи. Изпитателни погледи на ония, които каточели безполезно
оставили червея на съмнението да похабява днитѣ имъ, непотрѣб
да доубива вложенитѣ отъ Бога дарби въ българската имъ ду
Чувствувамъ и затова бързамъ да кажа, че никой не желае
хвърчи по облацитѣ. За всички деньтъ е слънчевъ и свѣтъл
както нощьта е безслънчева и тъмна. Но ето че едно върхов
българско чувство непрестанно шепне на всички ни, че бълг
скиятъ народъ вкупомъ е по-силенъ отъ насъ всички поотдѣл
Той, а не само вие и азъ, има вѣрата, твърдата, здравата, вѣчн
вѣра въ предопредѣлението на българското бѫдеще — на бъ
щето на българската държава. Преславъ и Охридъ, въпрѣки с
бокитѣ на отдѣлнитѣ хора, едновременно сѫ негови — на бъ
ския народъ — пѫтеводнитѣ звезди.

Били сѫ презъ вѣковетѣ. Оставатъ и днесъ. Ще пребѫд
за всички времена. Кое крепко българско сърдце, кой здравъ бъ
гарски разумъ при тази вѣковѣчность би повдигналъ една с
дума за взаимни огорчения, за взаимни неразбирания, за взаи
недоразбирания между едноутробни родни кръвни братя — отта
и оттукъ? Преславъ и Охридъ биха го издънъ опровергали. Хиля
годишната душевна сила на българския народъ би ги изведнажъ
странила. Нима е достойно и за малкото заблудени хора измеж
ни да не могатъ да включатъ своитѣ нагони — когато тѣзи хора
просвѣтени — къмъ достойната за всѣка жадна човѣшка ду
духовна култура на единъ народъ като българския?

Знамъ, ние, които се смѣтаме за просвѣтени хора, имаме м
слабости. Особено тия, които държатъ палмата на първенств
Но що сѫ всички като тѣхъ и всички като насъ въ сравнение
този надаренъ отъ Бога съ толкова дарби и съ толкова мжже
вена сила български народъ?

Ще оставятъ ли претендиращитѣ като насъ, щото народъ
българскиятъ народъ, да ги изпревари, за да видимъ, че той
вече познава цената, дълбоката, неизмѣримо дълбоката цена на О
ридъ и на Преславъ? И да оставятъ да стане така — това
бѫде съвсемъ право. Издигнатиятъ български народъ даже с
по пѫтя на полсъзнателното чувство често може да каже на пр
тендиращитѣ просвѣтени хора много повече, отколкото тѣ мога
да му кажатъ.

Охридъ и Преславъ, поради чистотата на свѣтлината, ко
издаватъ, самобитно презъ вѣкове сѫ обхванали душата на цѣл

...рски народъ. Дали сѫ му сила и мощь. Окриляли сѫ го. Ед... грижливо сѫ го окриляли отъ всѣка беда.

Искате ли примѣри за това вѣковѣчно, твърдо чувство, което ... направо отъ душата на българския народъ?

Българинътъ е създаденъ отъ здрава сплавь. Кой не вижда ...? И, следъ като види, кой не знае, че българинътъ отъ „новитѣ ... всѫщность ни се показва толкова българинъ, колкото бъл... отъ „старитѣ земи"?

И еднитѣ и другитѣ българи сѫ еднакви. Обилниятъ душе... изблицъ на чувства при еднитѣ, при западнитѣ, е по-силенъ, ...би, единствено поради по-дългата имъ душевна мѫка отъ ...ството. Поради по-дългото очакване тѣхно да видятъ чудото ... чудото за обединението на българската народна снага. Чудото ...ното и окончателно сближение и уеднаквяване на стремежитѣ ... Охридъ и на Преславъ. Чудото за естествения и правиленъ вър... на събитията отъ българската история, на българското битие, ...българския животъ. Животъ, близъкъ еднакво до живота на ... българинъ — въ всѣкидневието му и въ идеалитѣ му.

Това е, споредъ менъ, сѫщинското значение на захласа, който ... отъ Охридъ — и чрезъ четката на художника, и чрезъ коло... на периодичния печатъ, и чрезъ спомена на прокудените за ...ъ край и за българска земя, и чрезъ здравото чувство на ...арина. Когато цѣлъ свѣтъ пъшка отъ свиванията, причинени отъ ...шнитѣ неправди, той, българинътъ отъ Македония, смѣта, ... дошло великото време да покаже преди всичко друго предъ ... себе си, а сетне предъ своитѣ родни братя и още предъ ...зования свѣтъ (който свѣтъ единъ день ще се успокои!), че ...рскиятъ народъ е народъ културноспособенъ. Способенъ от... този пѫть окончателно, да издигне знамето на Преславъ и на ...ридъ — за всички български земи, за всички български вѣкове.

Българскитѣ народни идеали сѫ били винаги изоснова под... отъ най-великия лостъ на човѣшкия напредъкъ — прав... — вѣчната, неизмѣнна правда. Отъ правдивото отношение къмъ ...та въ самия животъ.

Преславъ и Охридъ порастнаха въ съзнанието на българина ...но по тоя единственъ пѫть. Преславъ и Охридъ по самото си ...долѣтно естество се противятъ на всѣко повръхностно отно... къмъ устоитѣ на заздравената отъ тѣхъ всебългарска свѣсть. Къмъ фалша, къмъ кухата фраза и кухото дѣло тѣ заематъ ...противително отношение. Локалниятъ патриотизъмъ е билъ ...пакостенъ. Пакостно било, е и сега, пренебрежителното от... къмъ дълбокитѣ и къмъ съкровенитѣ чувства — било ... Преславъ, било само на Охридъ. Ние всички чувствуваме, ... могатъ току така първи да се бутатъ къмъ Охридъ — Ох... най-чистото за вѣчни времена българско знаме! — ония, които ... вчера бѣха непрекѫснато за мѫчителитѣ и срещу българската ...да! Българскиятъ народъ днесъ, както и вчера, както и презъ ...ветѣ, има и ще има фанатична привързаность къмъ Охридъ и

къмъ Преславъ. Но Охридъ и Преславъ трѣбва да бѫдатъ и за нашето сегашно поколѣние единъ цѣлостно светъ и чистъ идеал.

Добре правятъ добри българи да отиватъ и проникватъ на поклонъ дълбоко на западъ къмъ западнобългарски земи. Но ние срѣдъ тѣхъ не виждаме ония, които години наредъ таеха най-вече всички мечти и стремежи народни въ гърдитѣ си. Нито пъкъ виждаме въ срѣдата имъ — което е сѫщо важно — ония живи патриарси на българското духовно звание, които преди повече отъ половин вѣкъ поставиха основитѣ на св. Климентовското прозрение въ ново-българско време.

СВ. КЛИМЕНТОВСКИ ТРАДИЦИИ

Въ що се изразява силата на Климентовската традиция на българския храмъ за висша наука „Свети Климентъ Охридски"?

Въ течение на хилядогодишната си културна история българскиятъ народъ смогна да разгърне високи духовни качества. Но основната сила за проява на тѣзи качества остава българската държава. Защото будното чувство на българина подсказва, че българската държава не е плодъ само на новото време, че заедно с него и съ разцвѣта на всички буйни извори на българския духовен животъ се проявява школата на св. Климента Охридски — отъ хилядо години насамъ.

Днесъ никой просвѣтенъ български умъ и никое здраво българско сърдце не може да си представи за възможно сѫществуването на българската държава за такъвъ дълъгъ периодъ отъ време — въ действителностьта и въ съзнанието на българина — безъ съдействието на носителитѣ на българската писменость и безъ съдействието на носителитѣ на българската култура, един отъ най-виднитѣ мѣста измежду които заема покровительтъ на единствения засега български университетъ — Софийския.

Срещата между творителната духовна мощь на българския народъ, изразена въ лицето на казанитѣ най-видни представители на далечното минало, съ новата българска държавность и съ новата българската култура затова е скѫпа за всѣки българинъ, защото здравината на старата и на новата българска държава се дължи толкова на добре въоръжения и единно пристегнатъ народъ отъ устието на Дунава до Охридъ, колкото на висшитѣ ценности, които изобщо българската държава излѫчва отъ себе си — въ св. Климентовски смисълъ.

Чудно ли е тогава, че носителитѣ на новото българско време и на новобългарския духовенъ напредъкъ сѫ избрали св. Климента Охридски за покровитель на Софийския университетъ?

Като се започне отъ светитѣ Солунски братя Кирила и Ме-

безкраенъ е низътъ на творителитѣ на българската култура, които съдействуватъ да закрепне българската държава и българщината общественость презъ вѣковетѣ.

Едно отъ най-виднитѣ мѣста срѣдъ този низъ на велики наши хора за свѣтли простори, за възвишени идеи за народность и за българска държава, за християнство и за човѣшки и обществен напредъкъ се пада именно на св. Климента Охридски и на първовците на Охридската школа — Преславъ.

Безъ Климента Охридски старата и срѣдновѣковна българска книжность за насъ, българитѣ отъ всички краища на обединеното обединяващо се отечество, не би придобило онази плътъ и онова съдържание, които, по общо признание, й се падатъ.

По своята сжщина Климентовската епоха е най-крупниятъ и най-първостепенниятъ фактъ при извеждането на българския народъ и българската държава отъ състоянието на културенъ застой и непрегледность за бждещето къмъ състояние на одухотворяващо народно движение и на свѣтли народни простори и духовно творчество.

Просвѣтенитѣ сътрудници на първия български християнски просвѣтитель Борисъ, безъ да сж се занимали нито за единъ день съ непосрѣдствени житейски грижи срѣдъ тогавашното българско общество, точно затова сж били въ състояние да възпламенятъ сърцата на българската народна любовь и на българското народно самочувствие, защото живѣятъ въ пълна близость съ всички радости и всички скърби на българина. Защото силата на възторга и вдъхновението имъ е непосрѣдно последствие отъ душевната сила на гордъ, самостоенъ, културноспособенъ и свободолюбивъ народъ.

Тѣхната воля за работа е волята за освѣтления съ живовърски дѣчи и надаренъ съ високи качества, търпеливъ, трудолюбивъ и напредничавъ народъ.

Затова отъ тогава и до днесъ Климентовската традиция и приемината, и за уредбата, и за добрия вървежъ на българската държава трѣбва да стане за насъ основоположителна традиция. Затова Климентовската традиция установява положителни и укрепващи начала — и за закрепването на родния български езикъ, и за издигането на българската култура, и за добритѣ български народностни чувства, и за стегнатия и уеднаквенъ въ народна душа български духъ, и за неизчерпаемитѣ душевни сили на българина. Затова, когато българинътъ иска да бжде и да пребжде, когато той може да бжде по-щастливъ утре отъ днесъ и отъ вчера, той трѣбва да бжде надаренъ съ здравъ разсждъкъ, съ наблюдателность, съ беззаветна любовь и саможертва къмъ родината, съ християнски и човѣчни добродетели.

Какъвъ е животътъ на този български първоучитель, просвѣтитель и Борисовъ вдъхновитель, комуто днесъ всички просвѣтени българи признаватъ качествата на духовенъ водитель и покро-

витель на Всебългарския университетъ — на центра за висша българска наука въ столицата на Третото българско царство?

Свети Климентъ Охридски направи да блесне безкрайната му любовь и преданость къмъ българския народъ, като се изправи съ него и като забрави себе си. Свети Климентъ Охридски създаде отъ своя престоленъ градъ първокласенъ духовенъ центъръ за всички български земи и области, най-вече за западнобългарската македонска область. Той превъзпита многобройнитѣ си ученици. Вдъхнови народополезнитѣ имъ дѣла съ примѣра си и съ живото си слово. Изпрати ги следъ това изъ всички, и най-затънтенитѣ краища на българската земя.

Дѣлата и словата на свети Климента Охридски?

Ето дѣлата и словата му.

Той живѣ като всички българи скромно и просто. Той напѫти и обучи ученицитѣ си да не се гнѫсятъ отъ народната беднота. Да я почитатъ. Чрезъ почитьта си да я въздигнатъ къмъ богатство — за добро народно и за правда. Да направятъ душата на българина година за велика любовь и за велики дѣла.

Неизмѣримъ е просторътъ, съ който покровителтъ на единствения новобългарски храмъ за наука засѣга всички задачи на тогавашната първохристиянска и българска наша обществость. Необятни сѫ свѣтлитѣ качества на ума му. Здравитѣ морални устои на сърдцето му.

Който иска честно да служи на българския народъ и на българската държава, казва свети Климентъ Охридски, той трѣбва преди всичко, да освѣтли сърдцето си съ факела на преданостьта си къмъ тѣхъ. Да превъзпита отдѣлния човѣкъ и обществото. Който иска съ крепка воля да пресъздаде и да превъзвиши ума на своя народъ, той трѣбва, преди всичко друго, да го научи да прави разлика между истината и лъжата, между свѣтлината и тъмнината, между порока и добродетелта.

Моята цель, казва свети Климентъ Охридски на друго мѣсто въ беседитѣ си, е да не всѣвамъ никакви съмнения и никакви раздвоения въ душата на слушателитѣ си и на народа си. Да говоря винаги истина и да сѫдя винаги право. Да пропѫждамъ враждебнитѣ чувства и ненавиститѣ отъ човѣшката душа. Да пресѣчамъ пѫтя на злото въ взаимнитѣ отношения между родни братя българи. Да убеждавамъ и да спечелвамъ разума на човѣците — не само чрезъ моето, но още и чрезъ собственото имъ убеждение, че говоря и че живѣя по християнски и по български. Че трѣбва да говорятъ и да живѣятъ всички мои близки родни братя съ страхъ предъ Бога и въ съзнание предъ неговата правда.

Всѣка дума, всѣки изразъ отъ това, що знаемъ за проповѣдитѣ на свети Климента Охридски, е скѫпъ духовенъ даръ, е програма за възвишена народна работа. За съвършенство на българина — тогава и сега.

Затова свети Климентъ Охридски, покровителтъ на Со

университетъ, буди и у насъ, съвременицитѣ на една нова ... толкова чистъ възторгъ и толкова истинско умиление.

Никѫде другаде въ това, що нашата старина е завещала, бълг... душа не се вълнува толкова много отъ прочетеното, ... когато се изправи предъ всеобемащата и всеобхващащата ... свети Климентовското слово. Свежата му простота, ясно... точностьта му и въ най-тънкитѣ гънки на неговото слово ... безкрайно всѣка благородна, възвишена и искрена бълг... душа. Вълнението, съ което свети Климентовското слово ... поривитѣ на българската душа и я възвеличава, е и ... да бѫде върховно начало въ нашия народенъ и единиченъ ...

* * *

... Божия храмъ, който тамъ на Западъ първоосновате... покровительтъ на българската наука е нѣкога издигналъ, и ... ще намѣрите голѣмъ гранитенъ камъкъ съ набелязани све... Климентовски стѫпки — така народътъ вѣрва и знае, по пре... силата и величието на една славна българска епоха: епохата ... Климента.

Това е катедрата на светия старецъ. Отъ нея е той пропо... и училъ ученицитѣ си и насъбралитѣ се слушатели преди ... отъ хилядо години — това е вѣкътъ на античната българ... писменость.

Българскиятъ народъ му остава благодаренъ завсегда. Ние ... които се числимъ въ редоветѣ на най-далечнитѣ ученици на ... Климента Охридски, дълбоко и смирено се прекланяме предъ ... му, и тука — въ Софийския университетъ. Защото съ по... ни и съ установената ни традиция предъ свети Климентов... празденства ние издигнахме въ амвонъ за наука и въ на...ненъ култъ за напредъкъ на българската държава тази ... катедра.

Въ центра на нашето новобългарско време и на новобълг... държава достойни носители на общобългарския духовенъ ...редъкъ установиха висшъ храмъ за българска наука, за бълг... просвѣтление на ума и на сърдцето. Издигнаха въ култъ ...рското звание отъ вѣкове. Закрепиха нова свети Климен... традиция за следващитѣ български вѣкове.

Това е за насъ българитѣ дълбокото значение на праздника ... Софийския университетъ за свети Климента Охридски.

ПОГЛЕДЪ КЪМЪ СТРУГА

При ясно време отъ Охридъ родниятъ градъ на братя Димитъръ и Константинъ Миладинови, едно отъ най-виднитѣ новобългарски възрожденски и културни центрища, се вижда съ просто око. Сѫщо както Княжево се вижда отъ София. Сѫщо както Свети Константинъ се вижда отъ Варна.

На осемдесетгодишнината отъ смъртьта на двамата братя стружани предпочелъ бѣхъ да бѫда въ Охридъ, гдето тържеството стана всенародно — както по цѣлата българска земя.

Днесъ, когато пиша тѣзи редове, навършватъ точно осемдесеть години отъ мѫченическата смъртъ на братя Миладинови, драговолно дали своя животъ за България и за българския народъ — да изгори на кладата на българския вѣковенъ напредъкъ.

Осемдесеть години новобългарска културна история! Осемдесеть години — и безброй имена на кладата на това българско светилище, на българския олтаръ, на българското отечество! Отъ Раковски и Любенъ Каравеловъ до братя Миладинови, до Ботйовъ, до Левски и до Дамянъ Груевъ!

Двамата стружани-възрожденци направиха нашъ духовенъ будителенъ центъръ отъ родния си градъ Струга.

Та това е толкова естествено. Една хилядогодишна българска духовна сила стопля сърдцата имъ. Ржководи умоветѣ имъ. Единъ факелъ — всебългарскиятъ факелъ на свети Климента Охридски — освѣтлява тѣхния пѫть. Една всебългарска народна светиня — светинята на Наумовата обитель — скрива въ майчинскитѣ си пазви хранителницата на толкова български съкровища. На толкова скърби и радости наши. На толкова български въжделения — презъ вѣковетѣ.

Братя Миладинови направиха отъ родния си градъ Струга, отъ цѣлата тази света българска земя и отъ Охридъ първокласенъ будителенъ новобългарски центъръ. Направиха го, защото имаха задъ себе си живата стена на една единна народна воля. Защото Провидението покровителствуваше — въ правда, въ миръ и въ война — светото имъ дѣло. Крепѣше дѣсницата имъ. Калѣше волята имъ. Правѣше любовьта имъ къмъ българската земя и къмъ българския човѣкъ безпредѣлна. Сливаше земния имъ животъ съ най-възвишенитѣ пориви на една толкова изстрадала и немилостиво гнетена българска душа.

Двамата братя отъ Струга умрѣха въ затворитѣ. Това не бѣ още нищо. „Що е човѣшкиятъ животъ“, казваше Димитъръ Миладиновъ на многобройнитѣ си ученици. „Една шепа кръвь. Всичкото е друго нѣщо. Всичкото е народната любовь. Мене и мнозина като мене могатъ лесно да погубятъ. Българския народъ и българския човѣкъ не могатъ никога да погубятъ“.

Тѣзи стоманени думи, изказани отъ стружанина Димитъръ Миладиновъ край водитѣ на Охридското езеро по време на аресту-

му отъ народнитѣ мжчители и при изпращането му за
нитѣ и цариградскитѣ затвори, не сж обикновени думи,
откровение, което открива една нова българска епоха. Кой
българинъ, колко стотици и хиляди български гърди и
отъ сегашнитѣ наши поколѣния не сложиха съ радость и
блекчение на душата си своитѣ глави на сжщата тази клада
новобългарския напредъкъ, на която загинаха двамата братя
Струга!

А какъ можеше иначе да бжде! Българскитѣ народни пѣсни
само събирани отъ Димитъръ Миладиновъ и напечатани отъ
Константинъ Миладиновъ — обикновени народни пѣсни. Съ тѣхния
ченъ и съ тѣхния юначенъ духъ българскитѣ народни пѣсни
най-напредъ най-тънкитѣ гънки отъ сърдцата на два-
братя-възрожденци отъ Струга, та сетне събудиха умоветѣ
сърдцата на тогавашния близъкъ и далеченъ свѣтъ, който бѣ
ченъ, че по долния Дунавъ, по брѣговетѣ на Бѣлото море, по
нитѣ балкани на този голѣмъ полуостровъ и по роснитѣ поля
ени на посестримитѣ Марица, Струма, Места, Вардаръ и
Дримъ живѣе достоенъ за повече почить и уважение на-
— българскиятъ народъ.

Така се родиха двамата братя отъ Струга. Така тѣ и умрѣха.
пѣснопойната имъ майка получи благословението отъ Бога,
отъ единъ народъ, на юнашкото млѣко, съ което ги бѣ за-
ила. Така тѣ сами, далече отъ роденъ край, безъ трепетъ, бла-
затвориха очи — съ сжщата тая народна българска пѣсень
вѣковнитѣ копнежи на единъ достоенъ за по-добри дни и
народъ.

Димитъръ и Константинъ Миладинови отъ Струга живѣха и
за България и за българския народъ.

Днесъ, когато по-голѣмата часть отъ българското отечество
тено въ пазвитѣ на българската държава и когато надеж-
сж голѣми, че скоро ще приобщимъ всички българи подъ
държавенъ покривъ, дългъ е и на българския народъ, и на
просвѣтени люде у насъ, на всички отъ новобългарското
смирено да преклонимъ глава предъ дѣлото на двамата
отъ Струга. Да преклонимъ глава и да си спомнимъ, че сме
да не огорчаваме паметьта имъ съ никакви неразумни
български дѣла.

Че Димитъръ и Константинъ Миладинови отъ Струга живѣха
рѣха за България и за българския народъ, това днесъ за насъ
свещено знаме, единъ съкровенъ зовъ къмъ народното един-
една дължима дань къмъ крепителитѣ на това единство, къмъ
обединена българска държава.

Осемдесеть години оттогава! Осемдесеть години новейша бъл-
политическа и културна история. Но и колко разочарования!
надежди! Колко горда българска издръжливость. Колко жи-
воля. Колко здрави помисли и постижения на толкова много
отъ двамата братя отъ Струга български свѣтъ!

СЪЩЕСТВУВА САМО ЕДНА ПРАВДА

Културната история на българския народъ и политическата история на българската държава изобилствуватъ съ примѣри за това, че има само една правда — правдата, която дава животъ и стимулира напредъка на българския народъ срѣдъ другитѣ народи въ пѫтища, предопредѣлени му отъ Провидението.

Българскиятъ народъ, обаче, и българската държава дължатъ правилното си отношение къмъ правдата на душевната си издръжливость и на далновидностьта преди всичко на българскитѣ духовни будители.

Двамата братя стружани, Димитъръ и Константинъ Миладинови, сѫ типиченъ примѣръ за това.

Димитъръ Миладиновъ, като изразитель на гѫсто събрани въ себе си духовни сили отъ общобългарската възрожденска епоха на миналия вѣкъ — не може да има две мнения за това — е единъ отъ най-типичнитѣ представители въ прозрителното, задълбочено отнасяне къмъ идеята за народенъ напредъкъ и за народно добруване.

Затова смисленото отнасяне на Димитъръ Миладиновъ къмъ културнитѣ и обществени задачи на тогавашното българско време се изразява, споредъ насъ, въ две главни насоки:

Той влага въ душата и въ дѣлото на своя по-младъ братъ Константинъ Миладиновъ сѫщата чистота на прозрението къмъ високитѣ задачи на момента, които самъ има.

Димитъръ Миладиновъ не отива по шаблона на действие на тогавашнитѣ „самодоволци“. Нему е противно самодоволството имъ. Смѣта ги „натежнѣли хора“. Миладиновъ чисто и просто иска самъ по свой пѫть, да изтръгне народната душа изъ дълбочинитѣ, изъ дълбокитѣ недра на българското битие, и да я постави въ ржцетѣ си, да почувствува силата ѝ непосрѣдствено отъ живота.

Така Димитъръ Миладиновъ получава двоенъ резултатъ: вижда брата си да се издига до висинитѣ на българското звание, вижда и отразитѣ на своето самобитно дѣло срѣдъ народа, отъ мѫкитѣ на който народъ Миладиновъ бѣ поискалъ да има всичко за наслада на неусмиримия си духовенъ миръ и неутолимата си любовь.

Димитъръ Миладиновъ, както малцина свои съвременници, въ духовно отношение ни се представя като едно съкровено и щастливо скроено изравнение, като единъ синтезъ между волята на народа край родния градъ Струга и напредничавата будна воля на просвѣтения български умъ отъ епохата.

При тѣзи обстоятелства Димитъръ Миладиновъ ли направи своя роденъ градъ Струга, сѫщо и Охридъ, центъръ на новобългарска възрожденска воля, или пъкъ тази отявлено чиста българска обстановка събуди, доразви и правилно насочи неговия пѫть?

Повече съмъ склоненъ да приема второто.

Защо?

Защото непосрѣдствената близость на свети Климентовския [illegible] центъръ всѫщность е сама по себе си будителенъ [illegible] на вѣковетѣ — не отъ вчера и не отъ днесъ. Още за- [illegible] дѣлата область около родния градъ на Миладинови е и об- [illegible] на старопрестолния Охридъ. Защото нито за мигъ тази [illegible] не е преставала да бѫде, дълбоко на северъ, незасъхващъ [illegible] за българска сила, за българско добруване. Изразъ на не- [illegible] върволица отъ събития за българска духовна мощь отъ [illegible] наука и писменость. Жива радость за българския духъ на [illegible] наши тамошни генерации. Несломима сила на способностьта [illegible] българина да твори и духовни блага — въ старата Кутмиче- [illegible] въ стария Пологъ, презъ турското робство, презъ тъмнитѣ [illegible] на миналото време, презъ новобългарския бунтъ на духа [illegible] чуждия натискъ — отъ Миладиновата доба до Илиндень и [illegible] Илиндень до днешното окончателно установяване на ново- [illegible] българската държава.

Димитъръ Миладиновъ отрази именно тази несъкрушима вѣра [illegible] българина, на тамошния, на мѣстния Миладиновски българинъ.

Затова умътъ и сърдцето на Димитъръ Миладиновъ сѫ це- [illegible] на това, що българинътъ отъ родния му градъ и отъ [illegible] околность е билъ въ състояние да даде презъ минало [illegible] ново време.

Духътъ на българитѣ тамъ, отъ най-западнитѣ краища на [illegible] българската земя, се отражава най-добре точно въ лицето на два- [illegible] братя стружани.

Димитъръ Миладиновъ ходи много по българския свѣтъ. И [illegible] навсѣкаде ходи, и денонощно работи за своя народъ — отъ Шаръ [illegible] Дунъ, по всички западнобългарски земи. Ходи и въ чужди [illegible]. Като съвременникъ на гарибалдинизма, чрезъ него и чрезъ [illegible] българската книжнина Димитъръ Миладиновъ позна цената на своя- [illegible] родна българска свѣсть. Предсказа силата на идващата Трета [illegible] българска държава и издигна тази идваща българска държава на [illegible] въ сърдцето на българина.

Затова ние всички българи днесъ се прекланяме дълбоко [illegible] дѣлата на тази западнобългарска македонска земя, която е [illegible] толкова възрожденски свѣтила на новото българско време.

А дѣлото на по-младия братъ Константинъ Миладиновъ?

Константинъ Миладиновъ отъ своя страна пъкъ предвидѣ [illegible] общобългарски духовни бѫднини. Константинъ Миладиновъ [illegible] монументално дѣло, „Сборника на българскитѣ народни [illegible]", като напечата събиранитѣ отъ брата му Димитъръ Мила- [illegible] материали. Това монументално дѣло говори днесъ на насъ [illegible] и на цѣлия културенъ свѣтъ, що представя за Бълга- [illegible] родниятъ край на двамата братя Миладинови и що представя [illegible], който е създалъ тѣзи пѣсни така самобитни, така силни [illegible].

Тѣзи народни пѣсни, събрани отъ братя Миладинови из всички български земи, и днесъ, близу сто години по-късно, гов рятъ само за една правда — за българската правда.

БЪЛГАРСКА ВѢРА ВЪ ДОБРОТО

Българското възраждане е нашъ неизчерпаемъ духовенъ и воръ за народна сила на новитѣ времена. Българското възражда е основната и изходната точка на новобългарската култура. Т първо поставя на правилни и крепки начала както духовното ра витие на Третата българска държава, така и нейнитѣ видими гр ници и нейнитѣ външни прояви — управление, закони. Всички общ ствени стимули. Живота и напредъка на нацията.

Българското възраждане на първо мѣсто, обаче, създаде ед нержкотворна душевна двигателна сила — вѣрата въ доброто дѣ на българина.

Вгледайте се въ всѣко културно дѣло на възрожденския бъ гаринъ отъ сто години насамъ. Потърсете съ мисъльта си, изтр нете изъ познанията си най-проявенитѣ факти отъ живота на н шия народъ преди освобождението, за да почувствувате колко вѣ сж имали въ добрия изходъ на подетитѣ дѣла и духовници, и уч тели, и революционеритѣ на Букурещката школа, и дейцитѣ от Цариградъ и пространнитѣ български земи на истокъ и на запад и, най-сетне, българскиятъ писатель, публицистъ и ученъ отъ ово време. Тамъ, презъ този периодъ на развитие на новобългарска мисъль, каточели неотстранима е основната нишка винаги да вѣрва въ оформения народностенъ духъ за единъ единенъ бъ гарски духовенъ центъръ — Българската държава.

Тогава, при пъленъ ходъ на общобългарското възражда всички начинания на просвѣтения български умъ и на просвѣте български човѣкъ сж близки до народа.

Народътъ живѣе своя животъ. Народътъ има своитѣ радос и болки. Народътъ има своята собствена широка душа. Тази н родна душа е нѣкакъ родена — споредъ нашитѣ възрожденци — заедно съ вѣрата за доброто дѣло на българина. Просвѣтени българинъ отъ онова време дълбоко вѣрва въ своя народъ и м служи беззаветно, непресторено.

Тази вѣра за възрожденеца е преди всичко друго подхр вана отъ взаимната почить на просвѣтения съ просвѣтения и п просвѣтения съ народния човѣкъ. Тази вѣра е вѣрата въ спос ността на българина да живѣе организирано въ напредващо кул турно общество, да бѫде членъ на общность, въ срѣдата п която хората се отнасятъ едни къмъ други съ довѣрие и нѣ повече даже — съ взаимна любовь.

Преди хилядо години въ бѣломорския градъ Солунъ за пръвъ [illegible] се издигна гласътъ на основателитѣ на старобългарската [illegible]ность. Преди сѫщо толкова години и оттогава непрекѫсно до наши дни въ Преславъ и въ Охридъ най-видниятъ и най-просвѣтениятъ отъ кирилометодиевитѣ ученици закрепи българската [illegible]ечь и българската мисъль за следващи вѣкове, въ речьта и крепката българска мисъль на единъ деенъ и храбъръ народъ. Когато [illegible]ристиянството стана плътъ и кръвь на този народъ, Борисъ прелия волята му въ пѫтя на сѫщитѣ основни духовни качества, които намираме самобитно проявени въ душата на просвѣтения възрожденецъ. Когато Евтимий Търновски, въ дни на всенародна [illegible]пасность, издигна гласъ и каза, че българскиятъ народъ никога нѣма да загине, и се скри душата на този народъ дълбоко въ гърдитѣ му, тя пакъ отново процъвтѣ въ време на нашето възраждане. Затова никога не се стопи мѫжеството и дълбоката вѣра на българина. Той винаги и при най-трудни времена на своето [illegible]ъществуване твърдо вѣрваше, че единъ день отново и гордо ще издигне глава.

Затова вѣрата на българския народъ и вѣрата на българския [illegible]ецъ отъ Възраждането не бѣ и не е дѣло на фантазия, а дѣло на суровия български животъ и на правдивитѣ български въждения.

Така вѣрата въ доброто дѣло на българина стана действителна историческа даденость и действителна историческа сила. Тази вѣра въ доброто дѣло на българина стана действителна, обаче, чрезъ друга една сила — смисленото отнасяне къмъ самия животъ на българския народъ. Чрезъ отсичане пѫтя на злото, на лъжата, на хитрината, на личната мъсть и на користьта, на користьта, на клеветата — на всички зли сили въ свѣта. При усилнитѣ времена, презъ които българскиятъ животъ не веднажъ е преживавалъ въ миналото, тази вѣра въ доброто дѣло на българина ни е винаги спасявала. Давала ни е нови сили. Бранила ни е отъ злото. Прочиствала е душата на българина и най-вече на възрожденския българинъ отъ всички мрачни помисли. Въздигала е погледитѣ му къмъ съвършенство. Показвала му е богоизбрания правиленъ пѫть.

Вѣрата въ доброто дѣло на българския народъ е правила да възтържествува доброто начало въ живота на възрожденеца и на идващата българска държава. На просвѣтената и на дейната българска народностна идея.

УТРЕШНИЯТЪ ДЕНЬ

Колкото пѫти човѣкъ помисли за превратноститѣ на българ-
ската сѫдба презъ последнитѣ тридесеть години отъ новейшат-
ни история, толкова повече и толкова по-дълбоко залѣга чувство-
каточели изпратенитѣ ни отъ сѫдбата изпитания сѫ били нѣ-
неотклонимо, за да може българскиятъ духъ отново да възраст-
и да се закрепи следъ мѫкитѣ. Защото, взетъ като дълготрай-
историческо образувание, българскиятъ народъ и българската ку-
тура, преди всичко друго, представятъ отъ себе си еднородна д-
ховна сила.

Когато нѣкои говорятъ за тази общобългарска духовна си-
прибързватъ да я поставятъ въ зависимость само отъ предимства-
на една или отъ предимствата на друга българска область, на е-
или на друга българска племенность.

Отговаря ли това на истинското положение на нѣщата? О-
говаря ли на истинското положение на нѣщата изкуственото д-
ление на българитѣ на мизийци, на македонци, на тракийци? А-
това би било вѣрно, какъ можеше само за шестдесеть години с-
боденъ животъ българскиятъ националенъ духъ да бѫде въ състоя-
да сплоти въ едно духовно цѣло живи български части. Ако н-
бѣ на лице общобългарско духовно възраждане отъ миналия д-
ветнадесети вѣкъ и другото отъ преди хилядо години отъ е-
хата на Климента Охридски мѫчно бихме могли да имаме то-
което държимъ.

Стремежитѣ, нравитѣ, темпераментътъ, основниятъ характе-
на българина сѫ нѣкакъ предопредѣлени да вървятъ заедно пора-
общата сѫдба на всички български области. Това, което вижда-
въ Софийското поле, ще срещнемъ и въ Битолското поле. В-
решниятъ, интимниятъ животъ на прибалканскитѣ градове не
ли изцѣло отразява въ съзнанието ни, както вѫтрешниятъ интиме-
животъ на всѣки български градъ отъ Македония? Привичкитѣ
тукъ и тамъ сѫ едни и сѫщи. Сѫщъ е начинътъ и на външни-
му прояви — на пазара, по стъгдитѣ, навсѣкѫде.

Така е съ всѣко българско село и съ всѣки български гра-
— отъ Силистра до Охридъ, отъ Видинъ до Бѣломорието.

Защо?

Защото българското тѣсто е било еднакво мѣсено навсѣка-
по българската земя — отъ стотини и отъ много стотини годи-
насамъ. Еднаква кръвь свързва българина съ българина. Една д-
ховна формация сѫ дали българското трудолюбие, български-
радости, българскитѣ скърби. Единъ езикъ е включилъ българска-
воля въ една обща хилядолѣтна българска култура.

Не се ли повтарятъ старитѣ учители и просвѣтители о-
Преславъ и Охридъ съ представителитѣ на нашата новобългарс-
писменость? Солунъ, съ светитѣ братя, не откликва ли, ето сѫ-
отъ хилядо години насамъ, въ всѣко българско сърдце, въ всѣ-

...ска мисъль, радость българска и българска воля? Не преми... ли като силенъ неудържимъ токъ духовниятъ разцвѣтъ на ста...ската Борисовска и Симеоновска школа презъ духовния ...ѣтъ на хората отъ българската снага и днесъ? Не ли бъл...ото царство я брани? Брани я и днесъ предъ наши очи.

Не сж ли българскитѣ въстания, въстанията за духовна и ...тическа свобода, една обща наша гордость всѣки пжть, ко... сж спомнимъ за характера, за издръжливостьта, за устрема на ...итѣ бащи и нашитѣ дѣди — отъ Срѣдногорието до Шипка и ...Шипка до македонската епопея, наречена Илиндень?

А възрожденскиятъ, общобългарскиятъ будителенъ токъ не ни ...дига въ тръпки по българския езикъ и по българска писме... — днесъ, насъ децата на друга една епоха? Не ни ли прави ...възрожденски будителенъ токъ да се чувствуваме горди, че ...верна крайдунавска България, и Македония, и Бѣломорска Тра..., и Поморавието сж отхранили и отхранватъ съ нѣжна май... любовь толкова свидни чеда на българския народъ — отъ ...новича на Скопие и Тетово и отъ братя Миладинови на ...га до дейцитѣ на Цариградската школа и до дейцитѣ на ...рещката школа?

Отъ тази гледна точка гледани, силата и значението на об...българския духъ не сж ли знакъ за върховни усилия на бъл... и презъ освободителнитѣ войни — първата отъ 1912, вто... по-късно, третата отъ 1915—1918 г.? Малко ли бѣ кръвниятъ ...ъ на стотини хиляди паднали на полето на честьта българи? ...представя ли това самото грамадно народно напрежение ...ва духовна стена за общобългарско Отечество и за обща ...арска държава? Единъ истински духовенъ блокъ отъ явни и ...скрити добродетели на душата на българина?

Само това да бѣше, не стигаше ли то да даде всички здрави ...и за крепка и трайна духовна спокойка на българското вѣ... народно и държавно тѣло — отъ Добруджа до Македония, ...дунавска България до брѣговетѣ на Бѣлото море, — за ...решнитѣ споителни елементи, за нашето единство?

Всѣка отъ тѣзи скжпи и исконни части на светата общобъл... земя има все пакъ своитѣ характерни особености, които ...дължни дълбоко да ценимъ, да почитаме и даже да разви... — както това е въ всички високопросвѣтени общества.

За мене най-скжпото отъ духовнитѣ качества на моя народъ ...овната му вжтрешна езикова и духовна многостранность. ...тѣтъ на българския народъ е многостранно красивъ. Сжщо ...сж многостранно красиви цвѣтоветѣ на най-нѣжнитѣ пла... цвѣтя отъ българскитѣ планини. Багритѣ на природата, ...еститѣ на родната земя, пролѣтната и есенната промѣни на ..., на Шаръ, на всички български чукари и поля, не ни ли ...кснато нашепватъ и за многостраннитѣ красоти на бъл... душа, на българската пѣсень, на българскитѣ наречия, на ...рския езикъ — въ Македония и всѣкжде другаде?

Затова, когато българинътъ е естественъ, когато той е ос
венъ да бѫде такъвъ, какъвто си е всѫщность, изблицитѣ
душата му сѫ еднакво безкрайно дълбоки и безкрайно ценни
всѣкѫде по села и по градове. Когато нашата войска стѫпи здр
въ родна Македония, радость българска, сѫщо както въ Добру
не се ли разлѣ въ рѣки отъ възторзи. Защо? Нека всѣки самъ
отговори на въпроса. Има ли нужда да се викатъ и тука на
мощь св. Климентъ Охридски, Самуилъ, българското възражда
Илиндень? Нуждно е, обаче, да се каже, че душата на българск
народъ, въ която и область да живѣе той, е чисто злато. Че
тото злато се мѣри само съ чисто злато.

Духовниятъ животъ на българската нация и на българск
държава лежи на богатитѣ национални основи и на многостранн
красоти на цѣлостната българска душа. Тѣ сѫ пиедесталътъ на б
гарското сѫществуване отъ вѣкове насамъ. Затова духовни
обликъ на българската нация и на българската държава леж
великата българска любовь, обща за всички български земи.

Великитѣ български епохи и великитѣ български дѣла ис
велика българска любовь. Само хладниятъ разсѫдъкъ нестига. С
разителностьта и тя е временно срѣдство. Единствено когато
лата преминатъ презъ трепетитѣ на българското сърдце и на б
гарския духъ можемъ да очакваме пълно осъзнаване на бъл
ската действителность. Можемъ да очакваме и пълна чистота
народното дѣло. Можемъ да запазимъ най-добре общата сила
българския народъ, колкото и да е още разновиденъ този
народъ въ подробноститѣ.

Българитѣ отъ Македония не отъ вчера и не отъ днесъ, а
вѣкове носятъ, заедно съ всички други части на общобългарск
снага, палмата на първенството въ безспирния стремежъ да с
качатъ по върховетѣ на будната българска свѣсть и да от
даятъ за себе си и за българската държава надеждата, к
имъ се възлага за утрешния день.

СВЕТАТА БЪЛГАРСКА МАЙКА

Лѣтосъ следъ двадесетгодишна раздѣла — раздѣла
детинство — намѣрихъ тамъ, въ родния край, близка родн
Роднина и ученичка нѣкогашна на моята майка. Каква ра
Колко спомени, подети единъ следъ други! И колко тѫга по
щината стрѣха! И за нея — роднината ми, и за мене.

Тя остана тамъ. Но вражеска ржка и вражеска зла во
дадоха мира презъ тѣзи дълги изминали години нито на с
ството ѝ, нито на нея самата. Тя бѣ напѫтена отъ майка да
българскитѣ деца на любовь къмъ българското име, на л

къмъ общобългарското отечество, съ пожелание и тя, роднината ѝ, да стане учителка. Да обикне крѣхкитѣ и свидни души на израстващитѣ млади хора. Да буди и напѫтва любовьта имъ къмъ родната българска земя.

Колко ли много е страдала отъ угнетителитѣ тамъ, въ роднія край, ученичката на моята майка отъ будното наше детско време? Ученичката отъ едно славно българско време?

Еднородни агаряни разориха семейството ѝ. Метнаха децата ѝ нѣкъде далече на северъ, къмъ Шумадия. Силомъ ги отдѣлиха отъ майчинитѣ ѝ прегръдки. Поставиха ги отъ малки въ срѣдата на единъ свѣтъ чуждъ и враждебенъ на българското име. Туриха въ ходъ всички тъмни сили, за да стопятъ българскитѣ имъ сърдца. За да погубятъ родния имъ езикъ. За да убиятъ вѣрата имъ въ българската правда, въ българската държава и българската култура. Всичко, всичко сѫ направили тѣзи „братя“ агаряни, за да сломятъ духа на българина. За да отровятъ любовьта на децата къмъ една просвѣтена българска майка. Къмъ добрия имъ кротъкъ български татко.

Таткото е отъ Дебъръ. А майката — тази будна българска майка — отъ Струга.

Тя е отъ Струга и носи името на Миладиновитѣ.

Двадесеть години наредъ отъ тогава!

Тази стружанка, тази българска майка не можала да се примири съ отминалия тѫпъ, безчовѣченъ и агарянски редъ. Двадесеть години наредъ тѫгувала тя за българското родно слово. За свѣщитѣ редове на българската книга. За потъпканото българско име. За осквернено отъ чужденци българско училище. Тѫгувала и не веднажъ въ моменти на избликъ душевенъ дръзвала е да говори предъ децата си — порасли вече — цѣла една трагедия отъ живота си. Въ живота на македонския българинъ.

Ние отсамъ, въ свободната земя, нищо не знаехме за всичко това. Или знаехме твърде малко за мѫкитѣ на нашитѣ родни братя тамъ. Но вѣрвахме, постоянно вѣрвахме въ беззаветната любовь на българската майка. Въ нестихващия героизъмъ на българката. Въ тѫгата ѝ, даже и въ скръбьта ѝ вѣрвахме. Вѣрвахме въ високитѣ качества на тази и на всѣка друга твърда българска майка отъ земята на сълзитѣ и риданията. Вѣрвахме въ способностьта ѝ да издигне — въпрѣки всички адски сили — рожбитѣ на тоя забравенъ, но достоенъ и храбъръ български народъ въ Македония.

Така надви любовьта народна — тази и на всѣка друга българска майка — въпрѣки всички адски мѫки, причинявани отъ завоевателитѣ.

Надви, за да дочака деня на правдата и на българската свобода.

Тогава и само тогава ние, мнозинството отсамъ границата, научихме и разбрахме едновременно и светата мѫка, и свѣтлата

надежда, и несъкрушимия героизъмъ на българската майка отъ тамъ — отъ македонската земя.

Разбрахме и всички се възрадвахме. Тамъ, дето е текло, пакъ ще тече... Та българскиятъ народъ и българската държава изтраяха буритѣ на вѣковетѣ! Какъ нѣма да изтраятъ и днешнитѣ бури?

Възрадвахме се всички и засновахме отъ старитѣ предѣли къмъ светата българска земя въ Македония; край брѣговетѣ на Бѣлото море.

Засноваха и тѣ отъ тамъ — къмъ братскитѣ обятия на отдавна свободнитѣ братя. Пълни съ нови сили. Духомъ и тѣломъ подкрепени. Жадни за добри братски думи. Петимни за добри братски дѣла.

* * *

Недавна въ моя домъ дойде и най-голѣмото дете на родната ми Миладиновка. Прибрано, умно, спретнато, предано. Българската му, Миладиновската му кръвь сама е проговорила въ него. Расте, ето отдавна, день по день, заедно съ моитѣ юнаци, това дете. Виждамъ го, какъ бърже процъвтява. Отначало нѣкакъ колебливо. Сетне все по-крепко и по-крепко, подема родната си българска речь. Напѫтва я къмъ литературния ни говоръ. Какъ видимо и какъ ясно цъвти, заедно съ всичко това, въ твърдата му македонска душа и привързаностьта му къмъ насъ. Къмъ българската свобода. Къмъ българското школо. Къмъ голѣмия български градъ. Къмъ родната българска държава.

Майката отъ тамъ — изъ македонската земя — съ сълзи на очи пише: Искамъ и детето ми да стане учитель на народа ни. Сѫщо като мене. Сѫщо като всички други отъ нашия Миладиновски родъ. Детето ликува. Учило е отъ малко въ вражеското школо. Завършило е гимназията пакъ въ ржцетѣ на палачи. Пълнили сѫ му главата съ омраза къмъ българския родъ. Нищо отъ това! Кръвьта проговори! Не. Кръвьта не проговори, а се разбунтува. Стихията българска се бунтува.

Стихията, запалена отъ светата българска майка!

— И азъ, на свой редъ, като майка и като всички други наши, искамъ учитель да стана на своя български народъ, — дума детето.

Така, отъ вчера и отъ онзи день, отъ тамъ, изъ македонската земя дошлото дете, по майчина воля стана български учитель тука, въ старитѣ предѣли.

Сега то, детето, съ жаръ държи въ ржцетѣ си всѣка родна книга. Тѣзи, които непосрѣдствено следятъ работата му въ училището, казватъ: „Началото бѣ трудно, но здраво и добро. Отъ този македонски младежъ скоро ще имаме добрия народенъ учитель. Кръвьта е заговорила. Кръвьта вода не става... Миладиновската, стружката кръвь, кръвьта на майката е пробудила българското сърдце и българския умъ!“

Това българско дете отъ Македония, лика прилика на своята майка, бѣ съ менъ и съ други близки хора на народно тържество. Каква вестихваща радость! Колко много българска гордость! Отсамъ можа да види сплотеностьта на цѣлъ единъ народъ тука, въ центра на обединеното отечество. И сега той — новиятъ и най-младъ учитель — знае, че изпълнява една света служба. Че учи българскитѣ деца на свой майчинъ и бащинъ езикъ. Че е достоенъ синъ на обединения български свѣтъ. Свѣтъ на роднитѣ простори. На просторитѣ на българската земя. Така това мое родно дете, така този подрастващъ най-младъ български учитель, тия отъ училищнитѣ класни стаи на едно малко и схлупено село отъ Софийското поле — подъ укрилата на светата българска майчинска любовь — възмечтава да порастне и да стане достоенъ синъ и достоенъ учитель на българския народъ. Да порастне и да се отплати на любовьта на своята майка съ предана любовь. Да се отплати и на ония безброй много тѣломъ здрави и духомъ крепки и предани на народа си учители отъ златна Добруджа, отъ равна Тракия, отъ Поморавскитѣ земи и отъ най-страдалната българска земя — Македония.

Колцина отъ насъ разбраха и разбиратъ величието на душата на българската майка отъ Македония и отъ всички други български земи? И заедно съ това колцина отъ насъ разбраха и разбиратъ величието на достойнитѣ рожби на тая надарена отъ Бога, изпълнена и твърда като гранита на Балкана българска майка отъ Македония?

НА КЛАДАТА

Даровити, духомъ свежи и бодри, братя Миладинови работятъ день и нощь за своя български народъ. Отъ люлка и до гробъ. Встрастеното ученолюбие на родителитѣ се бѣ цѣло предало на децата. Пѣснопойната имъ българска майка всади пъкъ радость въ душитѣ имъ.

Буйна младость. Много копнежи. Безкрайна любовь къмъ роденъ край и родна земя. Дълго учение — учение направо изъ благотворнитѣ извори на тогавашното килийно училище и на живота. Дълго самовглъбяване. Много странствувания. Много опитности. Но и много страдания. И много трепети и надежди.

Най-сетне славенъ край. Край въ името на народнитѣ идеали.

Ето животътъ на тѣзи двама първоучители и апостоли на македонобългарската, македонска земя.

Учителство и апостолство за Димитъръ Миладиновъ. Учителство и наука за Константинъ Миладиновъ.

Несдържанъ, вихренъ стремежъ и за двамата. Все къмъ въ-хъра на тая буйна като високопланинскитѣ потоци българска душа.

Така за тѣхъ. Тъй за цѣлия народъ.

Българскиятъ епосъ е станалъ, презъ вѣковетѣ, въплъщение на най-съкровенитѣ душевни тѣхни възторзи. Въплъщение на бунтъ противъ потисника-чужденецъ. На блаженото и на благословено отъ Бога българско домашно огнище. На изблика и на покоя.

Така нашиятъ народъ, незнайно, самъ посѣ семето на свои бѫдещъ духовенъ животъ — богатъ и възвишенъ, какъвто всички го желаемъ. Животъ, изпълненъ съ толкова много българска воля.

Така българската душа намѣри — пакъ презъ вѣковетѣ — най-плътния си изразъ въ народната пѣсень. Така достойнитѣ двама братя отъ Струга възпѣха, чрезъ своя народъ, славата на съкровената българска духовна сила.

А какъ умрѣха тѣзи двама братя?

Презъ тежки зими и презъ морни лѣтни дни, преизпълненъ съ толкова български грижи и съ толкова българска любовь, Димитъръ Миладиновъ стигна до кладата. Буйната младость бѣ отдавна минала. Учителеската дейность, и тя — дълга и скрепена съ толкова много жаръ — премина презъ Струга, презъ Охридъ за да завърши въ Цариградъ. Стотици бѣха още тогава последователитѣ. Последователь бѣ и най-малкиятъ роденъ братъ на Димитра Миладиновъ — Константинъ Миладиновъ. Любимецътъ му. Този, който въплъти въ книжовно дѣло и своитѣ старания, и старанията на своя братъ, и стараннята на цѣлъ единъ народъ. Въплъти дѣлото на българската народна пѣсень. Духовния образъ на българина.

Какъ завърши и Константинъ Миладиновъ своя земенъ пжть? — Въ мѫки, страдания и съ насилствена смърть! Това нѣжно западнобългарско дете! Този роденъ поетъ отъ лазурнитѣ брѣгове на Охрида и отъ тихитѣ води на Дримъ — на рѣката съ толкова много весталки!

Братя Миладинови драговолно сложиха живота си на кладата предъ олтара на българската просвѣта и на българския напредъкъ. Сложиха живота си всеотдайно, за да изгорятъ изеднажъ. Така запалиха тѣ, така запалиха и многобройнитѣ имъ ученици пламъка въ сърдцата на цѣлъ единъ народъ. Запалиха го и се наредиха редомъ съ толкова първенци наши будители.

Запалиха го и оставиха своята дълбока бразда въ разорания българска нива.

БРАТЯ МИЛАДИНОВИ НАШИ УЧИТЕЛИ

Никой другъ не усѣща така дълбоко заседнало въ душата и тѣлото на братя Димитъръ и Константинъ Миладинови, както българското учителство. Затова никой другъ не празднува съ по-голѣма и по-искрена вѫтрешна радость тѣхния день, както българското учителство. Еднакви идеали за възходъ по пѫтя на българската просвѣта, за здравина на българския народенъ духъ, за безсмѣртность на българската държава издънъ свързватъ епохата, въ която днесъ тѣломъ и духомъ въ полето на родната просвѣта действува българското учителство, съ възрожденската епоха, презъ която братя Миладинови отъ Струга дадоха своя животъ за българското училище, за българската речь, за българската свобода.

Димитъръ Миладиновъ, синъ на бедни, но ученолюбиви родители, още отъ най-млади години се издигна високо надъ другитѣ и стана въ душевна съпротива срещу народнитѣ притѣснители. Идеалитъ, както всички наши възрожденци, въ школата на елинизма, Димитъръ Миладиновъ, надаренъ по природа съ буденъ умъ и съ сърдце усѣтъ къмъ духовнитѣ нужди на българския народъ, скоро стана единъ отъ най-ревностнитѣ апостоли на новобългарската национална свѣсть.

Димитъръ Миладиновъ е учителствувалъ предимно въ западнобългарскитѣ македонски земи. Повдигалъ е съ несмѣтни свои труда народното съзнание. Основавалъ е пакъ тамъ родни български училища. Крепилъ е волята на своитѣ съграждани, на гражданитѣ си много български центрища за просвѣта — още откъмъ тридесеттѣ, четиридесеттѣ и петдесеттѣ години на миналия деветнадесетъ вѣкъ до трагичната си смъртъ въ 1860 година.

По-младиятъ братъ Константинъ Миладиновъ, следъ като упоменава самъ теглата на българското учителство отъ онова време, по съветитѣ на брата си Димитъръ Миладиновъ странствува и учи нова наука. Издига се за онова време до най-високитѣ стѫпала на интелектуалния животъ на българското общество. Напечатва съ съдействието на последния и съ помощьта му „Българскитѣ народни пѣсни", като открива по този начинъ предъ цѣлия тогавашенъ просветенъ и ученъ свѣтъ богатствата и безценнитѣ качества на българската душа, отразени въ народното творчество.

Константинъ Миладиновъ, сѫщо както своя братъ Димитъръ Миладиновъ, беззаветно е обичалъ българския човѣкъ и своята българска земя. Връщайки се къмъ родния си край, той отива да посети въ затвора въ Цариградъ своя братъ, но самъ бива хвърленъ въ тъмница. Тамъ и двамата намиратъ печаленъ край на своя земенъ животъ. Повѣрието казва, че следъ мѫченическа смъртъ двамата братя сѫ били намѣрени прегърнати — щастливи въ недостижето си!

Рѣдка смъртъ. Славна смъртъ. Смъртъ за българско име и за България.

Братя Миладинови съградиха първи новобългарската просвѣ
въ Македония. Тѣ работиха презъ цѣлия си животъ, тъй как
работи днесъ българското учителство. Предано, всеотдайно, без
користно, съ безкрайна любовь къмъ българския народъ, къ
българския напредъкъ. Смъртьта имъ последва на 7 и на 11 яну
рий 1862 година старъ стилъ.

На тази дата българското учителство си спомня не безъ дъл
бока почить къмъ духа на братя Миладинови, че преди осе
десеть години двамата стружани склопиха очи съ рѣдка вѣра в
светото дѣло на българския народъ, съ вѣра въ заветитѣ на свет
Климента Охридски, които ще прежджатъ вовѣки вѣковъ.

Днесъ при почти постигнати народни идеали българското уч
телство и цѣлиятъ български народъ се дълбоко прекланятъ пред
паметьта на тѣзи двама първоучители на българското ново врем
Прекланятъ се и имъ дължатъ съкровена душевна дань — да слѣ
ватъ избрания отъ тѣхъ пѫть, пѫтя за беззаветна и вѣрна служ
на България.

* * *

Въ зависимость съ живота и дейностьта на братя Миладинов
изпъква и другъ въпросъ отъ сѫществена важность. Това е въпр
съть изобщо за тогавашната образованость и по-особено за обр
зованостьта на нашитѣ възрожденци отъ Г. С. Раковски до бра
Миладинови.

Би било неточно и невѣрно да се каже, че елинизмътъ в
предосвободителното възрожденско наше време е отрицател
сила въ живота на българското общество отъ преди повече от
единъ вѣкъ.

Нѣма съмнение, че истинскитѣ, дълбокитѣ, съкровенитѣ п
риви на българската душа, че неудържимитѣ стремежи на бълга
ския човѣкъ сѫ въ основата си, собствено казано, наше собстве
дѣло — дѣло на вѣковното развитие на самия български народ
Но българскиятъ народъ е билъ често спѫтствуванъ отъ друг
външни духовни сили. Една отъ тѣхъ е и възрожденскиятъ
елинизъмъ.

Възрожденскиятъ елинизъмъ у насъ отъ края на осемнад
сетия и отъ началото на деветнадесетия вѣкъ е характеренъ, пре
всичко, съ разпространението на — преминалото презъ многовид
и многозначещи школи — антично отношение на просвѣтен
човѣшки умъ къмъ обществените въпроси. Къмъ въпроситѣ, з
сѣгащи подбудитѣ за духовенъ животъ на отдѣлния човѣкъ и в
многото хора, организирани въ едно напредващо общество. Пре
всичко друго къмъ духовния напредъкъ и къмъ духовното съвъ
шенство на нацията.

Така, носителитѣ на идеята за български народностенъ п
демъ тогава още, преди първото освобождение на България от
1878 година (второто освобождение на останалитѣ български зе
съвпадна съ наши дни), се намѣриха между две действуващи и

Едното начало е дълбоката, стихийната, българската сила. Извиращата изъ най-тънкитѣ и често изъ най-незнайнитѣ и съкровени тънки на българското битие. Битието, което е сборъ отъ толкова денни и толкова дълбоки прояви въ душата на българина. Другото начало е ученатa, школованата, предадената чрезъ книгата сила. Тая сила е силата, преминала презъ великитѣ умове на толкова генерации просвѣтени хора — отъ античностьта до европейското духовно пробуждане (Ренесанса) и отъ тогава до новобългарското възраждане. До епохата на българскитѣ елинисти-възрожденци.

Тука, за тази епоха на духовно развитие на българския народъ, ученостьта на всички предходници и на всички съвременици на братя Миладинови е казаната елинистична ученость. И за учителитѣ ни, и за църковницитѣ ни. И за бащата на националния ни поетъ Иванъ Вазовъ, и за П. Р. Славейковъ. И за всички източнобългарски и западнобългарски просвѣтени умове, възвишени сърдца и чудни характери на епохата.

Димитъръ Миладиновъ още като ученикъ въ Янина, а следъ него и по-малкиятъ му братъ Константинъ Миладиновъ, напримѣръ, са общували съ водителитѣ и на тамошната италианска колония и си размѣняли мисли съ видни просвѣтени хора за освобождението на цѣлия български народъ.

Непроумяване сжщината на духовното ни възраждане би било да се поддържа, че, напримѣръ, елинистътъ Раковски или елиниститѣ Неделята, Иларионъ Макариополски и толкова още много други наши възрожденци сж били „нѣкакви гъркомани“. Или, напримѣръ, да се каже, че елиниститѣ братя Миладинови и тѣхнитѣ най-видни ученици — пакъ елинисти — Пърличевъ и Жинзифовъ сж били сжщо „нѣкакви гъркомани“. До тамъ една проста глава може да дойде, *разбира се. Единъ ученъ човѣкъ, обаче, и единъ* умъ никога. Познавачътъ на духа на възрожденското ни време никога не може и да помисли, а още по-малко да каже, че възрожденскиятъ елинизъмъ у нашитѣ първи тогавашни хора има нѣщо отрицателно въ себе си съ огледъ на народнитѣ ни и духовни интереси. Точно обратното, най-голѣмитѣ тогавашни наши елинисти сж най-дейнитѣ и най-добритѣ църковно-училищни дейци.

Следайте, какъ фактитѣ сами се нареждатъ въ полза на българската истина, на българската здравина, на духа отъ възрожденското време и на нашитѣ първи учители и първи народностници. Братя Миладинови, родени въ съкровената българска Струга, сж едни отъ най-първитѣ учители на българския народъ. Тѣ работятъ денъ и нощь за България. Да би било възможно, съ единъ умъ тѣ биха спрѣли зловреднитѣ действия на враговетѣ на нашия народъ за всички български земи и най-вече за Македония. Толкова беззаветно сж обичали братя Миладинови своето българско име. Своя български езикъ. Затова братя Миладинови първи започватъ да събиратъ българскитѣ народни пѣсни — едно неизмѣримо наше духовно богатство отъ вѣковетѣ.

Братя Миладинови — съ това сѫ съгласни всички тѣхни биографи и най-вече настоява на това най-приближеният имъ ученикъ Шапкаревъ — умиратъ съ пѣсень на уста за България. Затова народният ни поетъ Иванъ Вазовъ имъ посвети най-възторжените си стихове — истински апотеозъ на българския духъ и истински апотеозъ на многостранната и богата дейность на двамата стружани.

Братя Миладинови сѫ едно чисто и свето българско знаме. Тѣ първи, безъ страхъ, че ще изгубятъ живота си — хилядо години следъ Климента Охридски — издигнаха това чисто и свето българско знаме за всички западнобългарски македонски земи и градове. Сѫщо така, както при редъ други случаи бѣха направили това хората на цариградската и букурещката школа. При това братя Миладинови страстно обичаха Охридъ и Струга, цѣла Македония и цѣлото наше българско отечество.

Затова братя Миладинови сѫ днесъ най-точният български изразъ за българскитѣ копнежи на македонеца преди повече от сто години — сѫщо както св. Климентъ преди хилядо години. Тѣ копнежитѣ на всички българи, гдето и да живѣятъ тѣ, братя Миладинови сѫ една българска любовь, една българска воля.

Който се противопоставя на тѣхъ, каквато голѣма или малка стойность да има, той се противопоставя на западнобългарското македонско възраждане. Противопоставя се на новата, твърдата, всенародната българска култура и на България. На всебългарската свѣсть. На българското единство. На българското бѫдеще.

* * *

Днесъ Димитъръ и Константинъ Миладинови сѫ знаме и свещенъ заветъ за цѣлия български народъ. Най-вече, обаче, за македонскитѣ българи.

Кои сѫ братя Миладинови? Въ какво се състои тѣхното дѣло?

Димитъръ Миладиновъ, по-възрастният отъ двамата братя, е роденъ презъ 1810 година въ Струга. Неговиятъ най-малъкъ братъ, Константинъ Миладиновъ, неговата гордость, е роденъ сѫщо въ Струга презъ 1832 година.

Димитъръ Миладиновъ се е училъ въ родния си градъ. Сетне въ манастира „Св. Наумъ“, край Охридското езеро, кѫдето и онова време имало будни български духовници. Следъ завършване на гимназия въ Янина Димитъръ Миладиновъ странствува по цѣлия български свѣтъ и навънъ отъ българскитѣ земи, за да се върне въ родния си градъ Струга съ пламенна любовь къмъ родния си градъ Струга, съ пламенна любовь къмъ родния си български езикъ и къмъ родното българско дѣло. Едвамъ двадесетгодишенъ, Димитъръ Миладиновъ се предава съ цѣлото си сѫществуване и съ цѣлата си душа на единъ великъ идеалъ — да види цѣлата пространна българска земя, отъ Струга и отъ Охридъ до всички български краища, свободна и щастлива. Най-вече залѣгалъ Димитъръ Миладиновъ да се открияТъ български училища навсѣкѫде, гдето

българската речь, тъй като е знаелъ, че нашиятъ български жадува и копнѣе да стане просвѣтенъ, да напредне по великото дѣло и на заветитѣ на светитѣ солунски братя и Методий и на първоучителя на българския народъ — Климентъ Охридски.

Въ едно време, презъ което на много мѣста по обширното българско отечество не е имало много български училища, още 1830 година, значи преди повече отъ 100 години, Димитъръ Миладиновъ открилъ роднитѣ български школи въ западнобългарскитѣ македонски области и самъ станалъ учитель, най-напредъ въ родния си градъ Струга, сетне въ Охридъ, и по редъ — въ Битоля, въ Прилепъ, въ Кукушъ и въ други още македонски градове. Неговиятъ приятель, сжщо така пръвъ български учитель — Райко Жинзифовъ отъ Велесъ, заработилъ отъ своя страна много за родна българска просвѣта и той съ баща си открилъ български училища най-напредъ въ родния си градъ Велесъ, а по-сетне въ Скопие и въ Скопско.

Въ продължение на малко години Димитъръ Миладиновъ успѣлъ да покрие цѣлата македонска земя съ училища, въ които българитѣ отъ Македония скоро сж намѣрили своята душа, своето минало, своята народна любовь и любовьта си къмъ България. Стотици и хиляди станали ученицитѣ на Димитъръ Миладиновъ. Най-прилежнитѣ и най-вѣрнитѣ отъ тѣхъ сж били охридчанитѣ Йоаннъ Пърличевъ и Кузма Шапкаревъ — сами видни възрожденци.

Още преди освобождението на голѣма часть отъ българското отечество, преди да сжществува свободна българска държава и преди да е сжществувала българска Екзархия въ Цариградъ, цѣла Македония, отъ единия до другия й край, имала свои български училища — сжщо както преди хилядо години, по време на просвѣтната българска дейность на св. Климента Охридски.

Така Димитъръ Миладиновъ става единъ отъ пързитѣ български учители презъ началото на миналия деветнадесети вѣкъ. Това, защото има великия примѣръ на свети Климента Охридски. Защото има примѣра на Паисия Хилендарски, който пъкъ близу сто години преди Миладинова — бидейки роденъ въ източна Македония — казва на своя български народъ да не се срамува отъ своя родъ спрямо хитритѣ гърци и спрямо другитѣ противници на българитѣ, като сърбитѣ, а съ гордость да се нарича български, защото е народъ старъ, защото има славна история и славно минало.

Великото българско дѣло на стружанина Димитъръ Миладиновъ не свършва дотукъ. Неговиятъ духъ не се задоволява само съ откриването на родни български училища въ Македония. Димитъръ Миладиновъ създава, въпрѣки най-голѣми срещнати мжки, страдания унижения и душевни страдания, и други възвишени и полезни дѣла. Изучилъ своя най-малъкъ братъ, любимия си братъ Константинъ Миладиновъ, заедно съ него събралъ отъ всички македонски земи *български народни пѣсни,* въ които е живѣла презъ онова време и днесъ продължава да се излива

душата на нашия народъ: за трудъ и за мжка, за турски и
какви чужди преследвания, за свѣтли радости и за надежди
българинътъ отъ Македония и отъ всички други обширни бъ
ски земи ще има своя свободна държава, ще има при това и з
и сияйно бждеще.

Константинъ Миладиновъ билъ изпратенъ отъ брата си
митъръ Миладиновъ да се учи по чужди и далечни земи. П
това, обаче, и Константинъ Миладиновъ е учителствувалъ,
брата си Димитъръ Миладиновъ, на повече мѣста въ Маке
най-вече въ Битоля. Като заминалъ за чужбина, Константинъ
ладиновъ се е обаждалъ на голѣмия си братъ Димитъръ
Москва, отъ Виена и отъ Загребъ, дето хървати, и най-вече
ниятъ духовенъ водитель и будитель Щросмайеръ, дали
съдействие за народното българско дѣло на братя Милади
Тамъ, въ Загребъ, Константинъ Миладиновъ получавалъ новос
рани отъ Димитра Миладиновъ български народни пѣсни отъ
кедония и, заедно съ стария материалъ, напечатилъ известния
лѣмъ сборникъ на тѣзи пѣсни презъ 1861 година.

Стружанитѣ Димитъръ и Константинъ Миладинови не
шиха съ това своето велико българско дѣло и народополезна
дейность. Тѣ беззаветно обичаха всички българи по всички
гарски земи. Кореспондирали сж съ Сава Раковски и съ Л
Каравеловъ — двамата най-голѣми общобългарски родол
учени и писатели по онова време. Кореспондирали сж съ
учени мжже отъ чужбина. Прогласили сж предъ цѣлия тогава
просвѣтенъ свѣтъ, че на западнобългарска македонска земя
храбъръ, доблестенъ и твърдъ български народъ — още
хилядо години, отъ времето на солунскитѣ свети братя апо
Кирилъ и Методий и отъ времето на свети Климента Охр
Живѣе народъ, който познава своето мѣсто срѣдъ братята с
гари отъ Придунавската земя, отъ Тракийската равнина и отъ
морскитѣ брѣгове.

Въпрѣки страданията, които претърпѣха презъ живо
братя Миладинови, тѣ предвидиха свѣтлото бждеще на бълг
народъ и на идващата българска държава — сегашна обе
България. Тѣ живѣха и умрѣха за своя народъ. Умрѣха м
чески — отровени въ цариградскитѣ зандани. Въ тѣзи занда
митъръ посрещна своя любимецъ Константинъ, дошълъ от
лечни мѣста да го види и братски да го прегърне замалко,
това той самъ да бжде хвърленъ въ тъмница... Велика бъ
сждба! Велика братска любовь! Безмѣрна любовь къмъ б
ския народъ — отъ всички краища на цѣлата ни земя! Без
преданость и правилно чувство къмъ красотитѣ на хубавата
българска речь!

На осемдесетгодишнината отъ мжченическата, но славна с
на двамата братя стружани цѣла просвѣтена България, всички
българи, всички учители, всички ученици отъ всички наши у
— съ *нѣкои* малки изключения — ще честувать възвишената т

тѣзи двама братя стружани Димитъръ и Константинъ Миладинови.

Това всебългарско честуване има, особено за македонскитѣ българи, двойно по-голѣмо значение поради свободата, която озари значителна часть отъ светата родна Македонска земя. Македонскитѣ българи и всички българи трѣбва съ гордость да си спомнятъ днесъ за свѣтлитѣ дѣла на братя Миладинови и на толкова други възрожденски български мѫже като тѣхъ. Ние трѣбва днесъ да си спомняме за общото българско минало и да бѫдемъ вдигнати и горди глави. Трѣбва заедно съ всички други наши братя българи, гдето и да сѫ тѣ, да знаемъ, че както славното ни минало, така и бѫдещето ни сѫ наши. Че народнитѣ и държавнитѣ български идеали сѫ общи. Че народъ съ достойни чеда като братя Миладинови, колкото и мѫки да срещне по пѫтя на развитието си и напредъка си, сигурно ще преуспѣе съ трудъ и постоянство да стигне общо благоденствие.

Ще преуспѣе, както преуспѣ дѣлото на самитѣ братя Миладинови.

* * *

Сѫщо едно съобщение, изпратено било писмо отъ градъ Солунъ на 23 януарий 1862 година отъ Константинъ Динковъ до Зографския манастиръ въ Света-гора, и въ това писмо „съ особено мѫчително вълнение“ се съобщава печалната новина, че братята Димитъръ и Константинъ Миладинови починали въ цариградската тъмница.

Писмото на Константинъ Динковъ, открито наскоро въ архивитѣ на казания Зографски манастиръ, въ частьта, която се отнася до трагичната смъртъ на Димитъръ и Константинъ Миладинови, гласи:

„Следъ радостнитѣ ония известия, гредамъ да Ви кажамъ и печалнитѣ, чи народътъ ни се е лишилъ отъ две многозначителни чада. Братя Миладиновци умрѣха въ преминалата седмица въ Цариградъ въ затворитѣ. Умрѣха за народа и сега се наредатъ въ реда на новомѫчениците народни. Види се не познаваха още неприятелитѣ ни, чи човѣцитѣ, ако умратъ, народътъ, обаче, никога не умира“.

Въ края на писмото си Константинъ Динковъ изказва отново желание Зографскиятъ манастиръ да предприеме напечатването на български книги; сѫщо споменава за изпращането на Г. С. Раковски и за издаванитѣ по онова възрожденско време „Български книжици“ въ Цариградъ отъ Илариона Макариополски Хилендарецъ, въ които „книжици“ е печатилъ свои стихотворения по-младиятъ отъ братята — Константинъ Миладиновъ.

* * *

Едно писмо на самия Димитъръ Миладиновъ, намѣрено въ книгите на братя Робеви въ Битоля и съхранявано въ Народната

библиотека въ София отъ миналото лѣто насамъ гласи (написа
на гръцки, както повечето отъ архивнитѣ материали на наш
първи възрожденци):

„Почитаеми братя Робеви и синове, въ Битоля. — Честь им
да Ви благодаря заради последното известие за моя братъ, че
давна е отпжтувалъ отъ Виена презъ Бѣлградъ за Кукушъ
Партения. Обаче мъглата на съмнѣнието още не се е разсѣяла
главата ми, защото нито отъ Бѣлградъ се обади братъ ми,
пъкъ знаятъ нѣщо за него пристигналитѣ днесъ лица отъ Куку

„Благоволете, моля, да пишете въ Бѣлградъ на Вашия чов
да провѣри въ полицията, дали е отбелязанъ неговиятъ паспортъ
регистритѣ, както е обичаятъ. Иначе трѣбва да се заключи, че
опасность за неговия животъ въ Бѣлградъ или следъ заминава
му отъ Бѣлградъ, или пъкъ писмото е пропаднало, понеже бр
ми не е намѣренъ на адреса, а взелъ друга посока.

„Признателенъ съмъ за благосклонното Ви разположение къ
мене.

Струга, 10 февруарий 1861 година.

Вашъ (п.) Д. Хр. Миладиновъ"

Каква братска любовь лъха отъ това писмо! Какви гриж
Димитра за Константина!

* * *

Ето и друго писмо на Димитъръ Миладиновъ, отправено
Дебъръ още на 6 юлий 1860 година до братя Робеви въ Бит

„Многоуважаеми братя Робеви и синове,

„Сждбата ме хвърли по височинитѣ на планинитѣ Кърчи
Корабъ.

„Като съмъ Ви признателенъ за благородното Ви къмъ м
разположение, получихъ изпратеното ми чрезъ Васъ писмо
брата ми отъ Виена. Умолявате се да отправите до брата ми и
ключеното ми писмо.

„Ако за въ бждеще получите други негови за мене пи
умолявате се да ги врѫчите на г. Козма А. Пасхалиевъ, осно
учитель въ Охридъ; ако било отъ брата ми, било отъ други
тели се получатъ писма чрезъ г-да братя Икономови, и тѣзи пи
да се отправятъ на сѫщия учитель Козма.

„Като съмъ Ви за всичко признателенъ, оставамъ до жи
Вашъ слуга.

(п.) Д. Хр. Миладиновъ

„На г. А. Икономовъ и на Н. М. изпращамъ своя по
Колкото писма се получатъ и чрезъ тѣхъ и братя А. Робе
бждатъ изпратени на учителя Козма".

„бързописъ"

За настоящето писмо вижъ клишето отъ оригинала въ
на книгата.

ОХРИДЪ И СТРУГА

Презъ време основаването на Екзархията, лѣтото на 1870 го-
народътъ отъ всички краища на българската земя побърза съ
послания да заяви, че иска учредяването на родна българска

Послание отправятъ презъ сѫщото лѣто и охридчани до архие-
и народнитѣ представители на заседаващия въ Цариградъ
български църковно-народенъ съборъ. Както се съобщава, това
послание е запазено подъ № 9048 въ Синодалния църко-
музей въ София. Славнитѣ наши Охридъ и Струга и толкова
съровени български градове като Дебъръ, Кичево, Гостиваръ
открито заявяватъ въ тукъ публикувания документъ, че
„части българи безъ никакъвъ смѣсъ“ и че же-
да си останатъ вѣрни чеда на народната Бъл-
ска църква.

Началниятъ текстъ на тоя ценен народенъ документъ има
съдържание:

„Преосвященнѣйшии Владици,
Съставляющи Священнийтъ Български Съборъ, и
Достопочитаеми Представители Българскаго Народа.

„Долуподписанитѣ жители на Охридскѫтѫ епархия, като чисти
безъ никакъвъ смѣсъ, съ тихомирнѫ радость отдаваме
си сърдечно благодарение на любезнийтъ ни Царь и
султанъ Абдулъ Азисъ Ханъ, и на Н. Височество Вели-
Везиръ Али Паша и всичкитѣ му просвѣтени министри, по-
праведного решение на църковнийтъ ни въпросъ, чрезъ което
освободи поржбената некогда народна наша и самостоятелна
се освяти званично въведението на гоненийтъ нашъ наро-
езикъ, въ църкви и въ училища, се въздигна българскийтъ
отъ смьртнѫ сѣнкѫ на животъ, добихме, като народъ, осо-
податай за насъ предъ Царя.

„И тъй, както и многѫшъ сме доказали, така и сега, чрезъ
настоящето ни обще прошение, идимъ да докажемъ, че сме чисти
не само по селата, но и въ градътъ, и се веселимъ за
решението на въпросътъ, и познаваме Васъ и гласътъ вашъ и,
били сме, и сме, така и за бѫдѫще ще бѫдемъ съединени
народнѫтѫ ни Българскѫ църквѫ.

„Всѣкога вѣрни на любезнийтъ ни Царь и Господарь, комуто
да подари дълги дни и благоденствие, да утвърди престолътъ
и да спростре неприятелитѣ му подъ стѫпкитѣ му!“...

Писмото е подписано отъ първенцитѣ на 14 охридски махали
60 села, охридски и стружки. Всички подписи сѫ скрепени
съответнитѣ печати. Имената на махалитѣ и на селата сѫ:
Челница, махала Болница, махала Геракомия, махала Фар-
махала Св. Врачъ, махала Св. Димитрия, махала Панданасъ,
Месокастро, махала Хаджи Касѫмъ, махала Скендеръ бей,

махала Кошища, махала Раки бей, махала Смлякъ. Подписалитѣ сѣ сѫ следнитѣ: Мешевища, Климещани, Вишне, Белчища, Ташъ-Мо нища, Мислешево, Моройща, Вранища, Трѣбенища, Елшани, Ве гощи, Любанища, Търпезица, Пещани, Коньско, Велестово, Рам Лѫжани, Годивйе, Ботунъ, Слатино, Мраморецъ, Хърбино, Изд главйе, Оздолени, Локофъ, Присовяни, Ярженово, Збѫжде, Цървен вода, Велмай, Върбяни, Лактинйе, Брежяни, Охтиси, Скребатн Турйе, Сливово, Злести, Лешяни, Ореовникъ, Потмолйе, Шипок Горица, Волино, Сируля, Вапила, Куратица, Опейнца, Завой, Св нища, Речица, Плаке, Горний Косель, Долний Косель, Бърчово, Г реница, Глъбочица, Драслайца, Лйовища.

На отдѣлно мѣсто въ тоя ценен актъ отъ времето на общ българското възраждане сѫ отдѣлени подписитѣ отъ града Струг както следва: „Най-смирени чеда о Господѣ, жители на палан Струга. Махала Янчеецъ, махала Далйяни, махала Климетица".

Дълго преди освобождението на България българскиятъ н родъ отъ Струга и отъ Охридъ, както и отъ цѣлата околия, пр дявява своитѣ национални права!

* * *

Несправедливитѣ постановления на мирнитѣ договори по о ношение на България и на българския народъ създадоха услов за редъ революционни актове на голѣми части отъ обезправен български народъ. Въ 1920 година, когато мастилото от горитѣ още не бѣ изсъхнало, въ Тирана сѫ започнали преговор между Македонската революционна организация отъ една стр и албанскитѣ националисти отъ друга за съвмѣстна освободител дейность въ поробенитѣ български земи въ Македония и алб ски земи оттатъкъ Дебъръ и Струга отъ сърбитѣ. Преговоритѣ с се повели при сътрудничеството на италианския пълномощ министъръ Кастолди и албанския министъръ-председатель Панде Вангели. Успѣшното провеждане на тия преговори трѣбвало да предшествува съ точното установяване на естественитѣ гран между Македония и Албания. Преговоритѣ не се приключили в нага поради превратa въ Албания, тъй като Ахмедъ Зогу е успѣлъ заеме властьта и да стане министъръ-председатель и по-късно кр на Албания. Следъ това преговоритѣ продължили и презъ мес ноември 1920 год. се приключили щастливо съ следния протоко (въ резюме):

„. . . 1. Македонската революционна организация и българ отъ поробена Македония и албанската революционна организа съ албанцитѣ отъ поробена Албания си поставятъ за задача се борятъ за свободата на Македония въ нейнитѣ етнографски географски граници и за свободата на албанцитѣ въ Косово Чумерия.

„2. Границата между Македония и Албания ще следва н Качаникъ, кота 560, по Шаръ планина и ще достига до сегаш (1920 год.) сръбско-албанска граница.

„3. Градоветѣ Охридъ, Струга и Ресенъ, като чисто български ...ватъ въ предѣлитѣ на българска Македония.

„4. Градътъ Дебъръ остава да бѫде включенъ къмъ една отъ ... страни следъ произвеждане на плебисцитъ".

Протоколътъ носи подписитѣ на надлежнитѣ оторизирани лица. За албанската революционна организация и албанскитѣ на...листи подписали сѫ най-виднитѣ представители на полити... и духовенъ елитъ на албанския народъ, между които: Ха... бей, Прищина, Ходжа Кадри, Ведри Пияни, Сейфи Фламаси.

Протоколътъ е билъ подписанъ въ Тирана презъ месецъ ...ември 1920 година въ кѫщата на Реджебъ бей Митровица, то... министъръ на просвѣщението въ кабинета на Ахмедъ-бей ... Зогу, после краль на Албания. Тоя протоколъ впоследствие ...циониранъ и отъ Ц. К. на македонската организация.

...ЛЕДЪ КЪМЪ СТАРИННИЯ БЪЛГАРСКИ КОСТУРЪ

На детски години имахъ другари отъ Костуръ и костурскитѣ ... Какви прекрасни хора! Какви доблестни, кротки, съсрѣдото... българи — съ стара българска кръвь, съ старъ български ...!

Ето сега единъ отъ тѣхъ, възмѫжалъ и уменъ въ живота, ми ...ва за този благословенъ отъ Бога български костурски край. Слушамъ и преразказвамъ.

Градътъ се намира разположенъ на полуостровъ край краси... Костурско езеро. Езерото обхваща града отъ три страни. ...та безмѣрна — сѫщо както въ Охридъ. Околията бѣ часть отъ ...шния Битолски вилаетъ. Населена е съ българи. Населе... на самия градъ е пъстро. Наброява около 10,000 жители. ...най-вече българи, обаче отъ тѣхъ часть сѫ гъркомани и бѣ... отъ Мала-Азия. Всичко възможно е направено отъ гърцитѣ ...личи българскиятъ характеръ на този древенъ български ... Мѣстното българско население нарича новитѣ гръцки бѣжан... „маджири" или „анадолци". Но вмѣсто населението да се „ели... " и да научи гръцки езикъ, напротивъ — *всички гърци сѫ се ... да приказватъ български.* Околнитѣ села сѫ села съ ... българско население, което се подава мѫчно на асимилатор... дейность на гърцитѣ. И преселницитѣ „маджири" знаятъ ...ски поради това, че тѣ се учатъ въ всѣко отношение отъ ...нитѣ българи, като се почне съ домакинскитѣ работи и се ... съ земедѣлието. Македонскитѣ българи се налагатъ кул... поради което налагатъ и езика ни.

Въ Костуръ и Костурско сѫ се разбивали като отъ гра... скала всички вражески помисли. Снагата, българската снага на

Костуръ е здрава до день днешенъ. Тамъ и досега сѫ запазе
древни български обичаи. Запазенъ е още и езикътъ, съ който
си служили св. Кирилъ и Методий и на който сѫ писани жити
на св. Климентъ Охридски. Запазени сѫ още и голѣмата и малка
насовки. Тамъ и сега ще чуете да се говори и произнася гъ
вмѣсто гѫба, *гренда* вмѣсто греда, *Коленда*, вмѣсто Коледа, *ро*
вмѣсто ржка. Тамъ сѫ запазени чисто български звучни имена
селища, рѣки, планини и мѣстности. Напримѣръ, съ български им
сѫ селата: Дъмбени, Габрешъ, Вънбелъ, Косинецъ, Жупанища и
сетки още други като тѣхъ; планини като Вичъ, Снѣжникъ, р
като Бистрица и толкова други български имена, безъ да е ос
вило следи дългото турско и сегашното гръцко робство. Който до
въ Битоля, чувствува, какъ Костуръ е откѫснатъ отъ български
снага.

Костурско е славно и съ своята история и съ националн
си борби. Отъ Костурско е бащата на Крали Марко — Вълкашин
Тамъ е била една отъ най-голѣмитѣ крепости на царь Самуи
Преданието говори, че, следъ като сѫ извадили очитѣ на пле
нитѣ войници на царь Самуила, една часть отъ тѣхъ сѫ остав
да живѣятъ въ селото Нестрамъ.

По-голѣмата часть отъ селата въ Костурско презъ турско
робство сѫ били изгаряни по нѣколко пѫти и пакъ сѫ били въ
становени. Първото новобългарско училище е било отворено
тѣзи краища въ село Загоричани презъ 1868/69 год. съ учите
Георги Динковъ, роденъ въ с. Държилово, Воденско. Сѫщия
презъ 1870 година открива българско училище въ самия Костур
а малко по-късно е единъ отъ първитѣ народни и училищни де
въ Солунъ. По сѫщото време сѫ били открити български учили
въ селата: Бобища, Косинецъ и Тарсне; а презъ учебната 1883
дина въ селата: Нестрамъ, Хрупища, Смърдешъ, Дъмбене, Българс
Блаца, Мокрени; презъ 1888 година въ селата: Кономлади, Апоске
Шестоево, Габрешъ, Черешница, Жупаница, Горенци и други.

По време на западнобългарската Илинденска епопея Костур
и Костурско бѣха най организиранитѣ центрове на революционна
борба и на дѣлото за свободата на македонския българинъ. Еди
отъ най популярнитѣ легендарни войводи бѣ Василъ Чакаларов
който е наричанъ „страшилище за турци и за гърци". Народътъ о
пѣе толкова пѣсни за неговото славно войводство и за смъртьта
Будни български възрожденци, отлични български учители
общественици сѫ дали Костуръ и Костурско: Кляшевъ, Ман
Розовъ, Митре Блаха. Като голѣми борци сѫ се проявили още Сте
Стерьовски, Никола Трифоновъ, Никола Андреевъ, Иванъ Попов
Пандо Сидовъ, Кузо Блатски и др.

Отъ Костурско, село Мокрени, е роденъ голѣмиятъ българск
публицистъ и професоръ Никола Милевъ. Сѫщо отъ тамъ, отъ
Загоричане, е роденъ Димитъръ Благоевъ. Отъ тамъ е и писатель
живѣещъ въ Америка, Стоянъ Христовъ, който описа живота на
кедонскитѣ революционери. Една значителна часть отъ костурск

българско население, поради тежкитѣ политически условия въ родните му мѣста презъ последнитѣ 20 — 30 години, е емигрирало вече отъ своя роденъ край въ Америка, въ Австралия, въ Канада и другаде. И тамъ съ своя предприемчивъ духъ, твърдостьта и лесното приспособяване къмъ новитѣ условия на напредничавия и културенъ животъ костурци скоро напредватъ, но винаги желаятъ да се завърнатъ пакъ въ роднитѣ си бащини огнища, да си направятъ хубави кѫщи и да разоратъ по-дълбоко земята на дѣди и прадѣди.

ОХРИДСКИ И ДЕБЪРСКИ РЕНЕСАНСЪ

Когато става дума за Костуръ, за Прѣспа, за Воденъ, които са преизпълнени съ български старини отъ Самуилово време, а които съкровени български земи, села и градове не сѫ още въ наши ръце, не ще бѫде излишно да спремъ малко вниманието си върху старинитѣ въ Охридъ.

Трѣбва наистина да бѫдатъ поздравени за почина да положатъ повече грижи за старинитѣ на свети Климентовския градъ всички, които познаватъ вѫтрешната му духовна всебългарска цена.

Само който еималъ щастливата възможность да проживѣе извѣстно време въ Охридъ и да приобщи духа си къмъ духа на преминалитѣ български вѣкове, само той би могълъ по-правилно да внедри погледа си въ тия вѣкове — чрезъ развалинитѣ на Самуиловата крепость, чрезъ хилядолѣтната църква на св. Климента, чрезъ „Св. Богородица болничка“, чрезъ „Св. Никола Гераковски“ и чрезъ толкова още материални и духовни творения и богатства на българското ранно и късно срѣдновѣковие.

Чудно ваятелство! Здравъ погледъ на линията. Просторъ и дълбочина въ цвѣтнитѣ изрази и на картината.

Не зная може ли да се каже, но ще го кажа: въ нѣкои икони — изложени за голѣмо съжаление на рушителнитѣ елементи влага и въздуха — нашата Охридска и Дебърска школа отъ четиринадесетия до седемнадесетия вѣкъ каточели въ известно направление надминава италианския ренесансъ: по краска, по спойка на общата образность, по съсрѣдоточеното видоизмѣнение и по движението на лицата и по общитѣ фигури; по движението на самия вѫтрешенъ животъ.

Смѣшни би ни се видѣли изкривенитѣ еднообразни лица на нѣкогашната наша школа на творчество въ това направление, ако ние поискали да я сравнимъ съ този раненъ „Охридско-дебърски български ренесансъ“, който така много блести сега тукъ въ Охридъ, по старитѣ църкви, за да не се говори за чиститѣ кръшни линии на тъй много разпространената българско-

християнска и срѣдновѣковна архитектоника: при всѣки жгълъ, на всѣка улица, на всѣки надвисналъ и изкривенъ прозорецъ въ този боговдъхновенъ български Охридъ!

Но тукъ, въ това отношение, има и редъ несгоди, които не утре, а днесъ трѣбва да бѫдатъ отстранени отъ грижливото и надлежно българско око.

Пукнатинитѣ на великолѣпния храмъ отъ шестия вѣкъ, който носи името „Св. София“ и по който има рисувани царствени образи — нѣкои отъ тѣхъ отъ по-късно българско време — са страшно пакостни. За тѣхъ надлежнитѣ мѣста трѣбва да имат планъ, и още отсега да бѣха даже започнали най-неотложните поправки и подкрепления!

Въ една отъ старитѣ църкви добри и предвидливи хора, на една отъ стенитѣ, направили стъкленъ шкафъ, въ който прибрали най-ценнитѣ икони на четиринадесетия и на по-раншни вѣкове. Защо да не може сѫщото веднага да се стори за всички други прекрасни творения въ всички останали църкви на този светъ и скѫпъ за всѣки българинъ Охридъ.

Слава Богу, че държавната ни власть обяви крепости, църкви, икони, старини за неприкосновена собственость на самия свети Климентовски градъ.

Както Охридъ е билъ достоенъ да ги пази презъ дългите вѣкове, дважъ по-достоенъ ще бѫде днесъ, подъ свѣтлината на всебългарската любовь на Третото българско царство, да съхрани цѣлото това старинно богатство на духа на българския вѣкъ отъ срѣднитѣ вѣкове!

За да бѫдемъ въ помощь на тази жива съкровищница на българското минало, трѣбва да сме достойни веднага да ѝ помогнемъ.

Незабавно да се назначи вещо и постоянно лице, което да впише въ инвентаръ всичко, като го скѫта и пази съ българска любовь и съ българска преданость и вѣрность.

Много се зарадвахъ, като видѣхъ въ Охридъ мои университетски колеги, археолози и историци наши, като научихъ за грижитѣ и за добритѣ имъ замисли по отношение на града на свети Климента и града на българския ренесансъ отъ единадесетия до четиринадесетия вѣкъ.

Най-вече ми стана драго, когато ми съобщиха, че достойни мѣстни синове сѫ били за известно време изпратени на работа отъ Св. Синодъ въ града на свети Климента. Нашата българска православна църква, както винаги въ миналото, тъй и днесъ, съ право има дълга сѫщо да мисли и действува за запазването на художественитѣ произведения на българскитѣ школи отъ Охридъ и отъ Дебъръ.

Всички трѣбва да имаме правиленъ погледъ по въпроситѣ за старинитѣ. И все пакъ едно постоянно, довѣрено и будно око трѣбва да има — не отъ утре, а отъ днесъ въ Охридъ.

Зимата, казватъ охридчани, е прекрасна въ тѣхния благослов[ен] отъ Бога кѫтъ — сѫщо както лѣтото, сѫщо както всички [дру]ги нашни времена. Но не охридската „зима", а ние ще бѫдемъ [ви]новни, ако тѣзи старини не се добре запазятъ. Всички старини [с]ъ художествени ценности трѣбва да останатъ по респек[тив]ните си мѣста, въ които сѫ съхранявани отъ вѣкове. Старитѣ [ик]они и старинитѣ въ Охридъ сѫ всѣка за себе си едно голѣмо [наро]дно богатство. Нужно е още нашата света Църква да по[мни], че никога досега и презъ най-труднитѣ за българския на[род] епохи Охридъ не е останалъ, нито за день, безъ своя духов[ен] началникъ, безъ своя митрополитска катедра. Затова най-[бди]лното око за Охридъ, за старинитѣ на цѣлата Охридска область [трѣ]бва окото на представителя на светата Климентовска катедра! [Вни]мателните се вие, велможи и сановници на Третото ни царство, да [забе]лѣжите това, докато не е станало късно. И не само по отноше[ние] на картинитѣ на ранния български ренесансъ на Дебъръ и на [Преспа], но и по отношение на българскитѣ души и сърдца на цѣ[лата] тая старинна и най-съкровена българска область.

Освѣнъ най-сетне, Охридъ и Дебъръ, Струга и всички тия отъ [нови] години български градове трѣбва да иматъ и своя центри[чен] домъ за родна българска просвѣта съ пансионъ за буднитѣ [младе]жи отъ тамъ. Този домъ, заедно съ силата на вѣковния българ[ски] духъ така щастливо съсрѣдоточенъ въ старинитѣ, ще крепне [много] за нови български вѣкове!

ОТНОВО ВЪ БИТОЛЯ

Колкото повече пѫти се отправи човѣкъ къмъ Битоля, тол[ко]ва по-ясно му става защо централниятъ градъ на най-западнобъл[гар]скитѣ земи е единъ отъ най-съкровенитѣ български градове.

Въ културната и въ политическата история на новото бъл[гар]ско време този градъ заема едно отъ най-виднитѣ мѣста не [само] затова, че на Илиндень 1903 година бѣ центъръ на всеобщъ [подем] на българския духъ, нито само защото дълго преди да [се] пробудятъ духовно много други българи въ отечеството ни [сѫщо] Битоля съсрѣдоточаваше въ себе си обширна всебългар[ска] възрожденска дейность. Тука просвѣтени и знатни родове по[ложи]ха основитѣ наистина на величествена българска сграда, отъ [която] ще има да се въодушевяватъ поколѣния цѣли и да черпятъ [сили] за всестраненъ напредъкъ и здравина на българския човѣкъ [и на] българското дѣло.

Познавахъ Битоля отъ детски и ученически години. Чини ми [се] познавамъ я основно и днесъ. Колко прилича тя на нѣкои [други] наши първи центрове на общобългарската земя!

Битоля създаде крепкото българско училище отъ първа
ловина на миналия вѣкъ. Битоля издигна най-видни имена въ
области на българския духовенъ и материаленъ напредъкъ.
вото ѝ, книгата ѝ се ширѣха презъ цѣлия деветнадесети вѣ
войнитѣ на настоящия вѣкъ по всички български краища.
вията ѝ премина още презъ турско време предѣлитѣ на бъл
свѣтъ, за да отиде до далечния европейски северъ и до
далечния европейски западъ. Солунъ, Цариградъ, Египетъ,
наши по-важни крайдунавски, черноморски и бѣломорски
помнятъ и сега още знаятъ това име, като име, свързано с
гарска честь, съ български трудъ.

А българскиятъ човѣкъ на Битоля? А тази гѫста маса
крайбитолска българска народна воля — отъ Прилепъ до
до Морихово, до Прѣспа, Костуръ и Воденъ! Българска
толска маса, която е заграждала и която загражда града на
день отъ всички страни! Която го загражда и която сѫщо
твори, день по день — презъ вѣковетѣ и днесъ — тоя
западнобългарски свѣтъ! Свѣтъ спокоенъ въ своята поход
безбройнитѣ пазарища, по селскитѣ мегдани. Свѣтъ съсрѣдо
и смисленъ въ дѣлата си. Човѣченъ въ обноскитѣ си.
своето лично и обществено българско достоинство.

Е добре, този западнобългарски македонски свѣтъ е
билъ — и при вчерашно робство и при днешна свобода —
за правилно насоченото си съзнание къмъ своитѣ — къмъ
гарскитѣ и къмъ общобългарскитѣ — интереси и тежнения
ималъ и нѣма нужда да бѫде изкуствено потикванъ къмъ
ходъ. Върховниятъ и материалниятъ български възходъ е
остава и сега втора негова природа. Затова Битоля и всѣки
и крепъкъ българинъ на цѣлата тая наша крайбитолска
предпочита не само добрата българска дума, но и доброто
гарско дѣло.

Затова съзнанието за новото българско време и за
изисквания сега е толкова будно тука въ Битоля. Затова
многото думи сѫ често само вяла преживѣлица или само
протоколъ. Битоля, дважъ съкров-ниятъ български градъ
тупти съ сърдцето на новото българско време и на нови
гарски духъ. Българската държава и българскитѣ идеали
този свещенъ нашъ градъ — горди за това, че и той самъ
издигне свои достойни чела за всички области на нашия
ственъ животъ. Сѫщо както сѫ били свещени идеалитѣ
гарската държава презъ времето на възраждането, презъ
на всички други епохи преди и следъ него. Потикъ, свой
шенъ потикъ, самобитна българска мая си има този нашъ
денъ градъ и този нашъ западенъ голѣмъ български цент
да нѣма нужда всѣки день или даже всѣки часъ да му
сяме други временни вкусове.

Съкровената българска Битоля живѣе съ една дей
ность, съ единъ идеалъ — съ действителностьта и съ

българскитѣ вѣкове и за днешния и утрешния нашъ день. Живѣе съ идеала и съ действителностьта, създадени отъ старото и новото българско време, отъ силни и съдържателни български люде.

Съкровената българска Битоля безкрайно обича и дълбоко чти великитѣ дѣла на толкова храбри и самоотвержени български войскари — отъ Чеганъ, отъ Черна, отъ Червената стена. Този просвѣтенъ и културенъ западнобългарски центъръ възвеличава всѣки день освободителното дѣло, българската свобода, на единъ отъ културнитѣ и храбри народи на днешна и утрешна Европа.

Този пръвъ нашъ безцененъ македонски и всебългарски градъ чува и достоинството на своя собственъ човѣкъ, на своя собственъ просвѣтенъ духъ, на своето собствено българско чувство и български достоинство.

Битоля, нашата красавица отъ политѣ на Пелистеръ, отъ обширнитѣ и плодородни полета на старата хилядолѣтна българска Пелагония, прилича днесъ, въ духовния й разрѣзъ, на всѣки другъ нашъ български градъ по обширната и обединяващата се българска земя. Битоля заслужава и Битоля трѣбва да бѫде въздигната въ представитѣ ни и въ съзнанието ни на подобаващото високо българско мѣсто. Битоля на Дамянъ Груевъ и на толкова още други български мѫже като Параскевъ Цвѣтковъ трѣбва да пребѫде въ българското съзнание!

УЧИТЕЛЬ И РЕВОЛЮЦИОНЕРЪ

Той, Параскевъ Цвѣтковъ, учитель отъ нѣкогашната още презъ турско време българска гимназия въ Битоля, дойде между ни презъ пѫрвъ слънчевъ есененъ день. Всички деца отъ нашия класъ бѣхме на двора. Нѣмахме търпение да дочакаме своя учитель. Този пѫть нашата класна стая ни се стори много тѣсна, неприветлива, схлупена дупка, неподходна да приеме този, когото обикнахме преди още да го видимъ и за когото бѣхме слушали чудни и дивни приказки. Неговата усмивка, неговитѣ голѣми гальовни очи, неговото високо и мѫдро чело, гордо издигащо се надъ обвитото съ нѣкакъвъ приказенъ ореолъ лице, неговата дълга отшелническа брада, всичко това ние познавахме отъ разказитѣ на другари, които го бѣха виждали преди той самъ да пристѫпи прага на нашитѣ класни. Беднитѣ деца, ние, тогавашни малчугановци, питомци на селската гимназия, дошли отъ хубавитѣ благоуханни и росни ливади на нашитѣ родни села, носещи въ крѣхкитѣ си още души свѣжата прохлада на нашитѣ девствени македонски свежи гори! Не живѣехме единъ видъ затворнически животъ срѣдъ високитѣ стени на пансионскитѣ дворища. Всѣки животворенъ слънчевъ лѫчъ, проникналъ до насъ, всѣка българска и искрена усмивка на нашъ

доброжелатель-учитель, всѣки разказъ за герой на идващия И... день мигновено ни отнасяше на крилетѣ на нашитѣ детски м... по македонскитѣ поля и планини, въ срѣдата на нашитѣ баща... по-възрастни братя-бунтовници, будни стражи за човѣшка пра... и за народна честь.

Даме Груевъ бѣ миналъ отдавна и не за пръвъ пѫть пре... нашитѣ „полумонашески“ пансионски дворища. Ние познавахме в... силата на неговото слово, не веднажъ сме били пленявани отъ ... говитѣ благи, умни и проницателни думи.

Но за Цвѣтковъ? За него бѣхме само слушали! Знаехме, ... пѫтува отдалечъ, че неговото родно мѣсто е на северъ отъ ... дия Балканъ. Че той — нашиятъ бѫдещъ учитель по новитѣ е... и по музика, идва при насъ, защото ни обича, защото обича ... велика мѫченица, която ние наричаме българско македонско ... чество.

И чудно! Нѣкаква потайна искра отъ безкрайна и свещ... народна любовь озаряваше крѣхкитѣ души у насъ, когато научи... че въ нашата страна идва необикновено силенъ и безкрайно ... бъръ учитель.

И той дойде презъ единъ хубавъ, слънчевъ есененъ де... Още въ първото време той остааа съ насъ цѣли часове. Ние ... захласъ слушахме топлитѣ слова, извиращи съ нѣкаква магьо... сила изъ дълбинитѣ на сърдцето, а не само на ума на този мъ... който, покрай своето мѫжество, притежаваше всички качества ... девствена кротка моминска душа.

Неговото слово бѣ магьосно. Той ни овладяваше съ вс... нова изказана дума...

Оттогава повече отъ тридесеть години! Но за менъ ... звучатъ въ ушитѣ думитѣ му: „любовьта къмъ отечеството е ... божествената музика на свѣта!“

И какъ обикнахме ние този свой учитель плѣвенецъ! ... той не бѣ само нашъ учитель. Той бѣ и нашъ другарь. Нера... лимъ другарь. Той стана за всички ни една настояща потрѣба ... всѣко свободно време, денемъ и нощемъ, той бѣ съ насъ. И ... така милъ. И все така уменъ и всеобиленъ.

Веднажъ приказваше за музика. Другъ пѫть за литература ... наука. Трети пѫть за характеритѣ на нѣмски, на френски е... Сѫщо за хубавото звездно небе на Македония. Но най-вече — ... страданията на нашето българско отечество, за храбростьта на ... говитѣ синове, за саможертвеностьта на македонския българ...

Цвѣтковъ бѣ за насъ всичко. Но ние не можехме да си пр... ставимъ, че той нѣмаше да бѫде съ насъ, децата, докато сме ... училището.

Така минаха седмици и месеци, и учительтъ Цвѣтковъ е... день изненадно изчезна, безъ да си вземе сбогомъ отъ насъ ... неговитѣ ученици.

Класнитѣ стаи на гимназията ни, пансионскитѣ занимал... дворицата съ тѣхнитѣ високи стени, прашниятъ и шуменъ г...

тѣла станали тѣсни за този великъ духъ. Цвѣтковъ замина, съ пушка въ ржка, при своитѣ хвърчещи орли — по Бабуна, по Пелистеръ, по Петрино-планина. И ние, неговитѣ ученици, останахме съ нашата детска скръбь, съ една безкрайна скръбь по изгубения добъръ учитель.

* * *

Луната, кървава, червена, бѣ на залѣзъ. Въ тъмнѣещата се вечерь едва се долавяха замиращитѣ звуци на заспиващия провинциаленъ градъ. Улицитѣ бѣха вече пусти. Отдалече само презъ отворения прозорецъ на голѣмата ни спалня въ пансиона се чуваше тропотътъ отъ нѣкакви тежки коли, движещи се изъ крайнитѣ квартали къмъ полето. Никакъвъ другъ знакъ за животъ. Каточе цѣлата природа бѣ затаила дъхъ и бѣ замрѣла презъ този къснъ часъ.

Току изведнажъ изподъ булото на нощния мракъ се дочуха пушечни гърмежи. Непрекжснати пушечни гърмежи.

Илиндень наближаваше, боеветѣ започваха. . .

А нощьта ставаше все по-тъмна. Все по-ясно и по-яростно се развиваше боятъ. Близкото село Могила, обградено отъ башибозукъ и аскеръ, отстояваше на бѣснитѣ атаки. Бедниятъ, добриятъ ни учитель, дали и той не е тамъ съ четата си! Изглежда, казваха по-напрастнитѣ и по-компетентнитѣ, четата, която се бѣ загнѣздила въ една старинна кула, отбранява нападнато село.

Боятъ продължи презъ цѣлата нощь. Сигурно не закъснѣха да вематъ участие въ боя и орждията, които бѣха изпратени въ помощь на войската. Бумтенията бѣха страшни. Небето се бѣ зацвѣло червено. Североизтокътъ бѣ пламналъ отъ горящото село. Орждията продължаваха да гърмятъ. Издигаха се цѣли снопове отъ искри. Другъ вопълъ не се чуваше. Селото отстоеше отъ града на десетина километра. Ние всички бѣхме спрѣли дихание. Неподвижни, нѣми, като статуи, съ потокъ сълзи на очи, групата ученици следѣхме неравния бой и знаехме какво очаква станалия вече легендаренъ за цѣла западна Македония войвода Параскевъ Цвѣтковъ!...

Той се би цѣла нощь. Би се съ своитѣ храбреци и загина въ тръсъка на адския неравенъ бой, за да живѣе въ душитѣ ни, въ душата на благодарния и свободенъ български народъ.

Вагнеровата музика, съ великото и безкрайното, което извира изъ недрата на звуцитѣ ѝ, никога не може да бжде по-велика и по-безкрайна отъ музиката на живота, въплътена въ любовьта къмъ отечеството... Така говорѣше Цвѣтковъ. Така, чрезъ смъртьта си, той превъплъти своя животъ съ живота на македонския българинъ, който така безкрайно обичаше.

БЪЛГАРСКИЯТЪ ДУХЪ

Колкото пѫти човѣкъ си помисли за силата на българския духъ, въплътенъ въ безчетъ наши национални дарби, и за превратноститѣ на българската сѫдба презъ последнитѣ тридесеть години отъ новейшата ни история, толкова повече и толкова по-дълбоко залѣга чувството, че изпратенитѣ отъ Бога изпитания сѫ били всѫщность нѣщо необходимо, за да може българскиятъ народъ отново да възрасне и да се закрепи духомъ и тѣломъ. Защото, взет като дълготрайно историческо образуване, българскиятъ народ преди всичко друго, представя отъ себе си еднородна сила, единенъ характеръ, създадени отъ вѣковетѣ.

Когато нѣкои говорятъ за общобългарската духовна и тѣлесна сила, прибързватъ да я поставятъ въ зависимость само отъ предимствата на една или на друга българска область, на една или на друга отъ старитѣ български племености — отъ преди хилядо и повече години.

Отговаря ли това на истинското отношение на нѣщата? Можеше ли иначе само шестдесеть години свободенъ животъ да бъдат въ състояние да сплоти въ едно органично цѣло отдѣлнитѣ живи български части, ако не бѣ на лице общобългарското духовно възраждане отъ миналитѣ осемнадесети и деветнадесети вѣкове, другото отъ преди хилядо години — отъ епохата на Преславъ и на Климента Охридски?

Стремежитѣ, нравитѣ, темпераментътъ, общиятъ характеръ на българина не сѫ ли нѣкакъ предопредѣлени поради общата сѫдба на всички български области въ казаното направление? Защото каточели това, което виждаме въ нрави, въ обичаи, въ говоръ по Софийското поле, срѣщаме го по Битолското поле. Вѫтрешниятъ, интимниятъ животъ на прибалканскитѣ ни градове и цѣло и по сѫщитѣ пѫтища се отразява у насъ, както вѫтрешниятъ интименъ животъ на всѣки български градъ отъ Македония. Първичкитѣ сѫ сѫщи, сѫщъ е начинътъ на външнитѣ и вѫтрешни прояви — въ кѫщи, на пазара, по стъгдитѣ, навсѣкѫде.

Това е съ всѣко българско село, съ всѣки български градъ — отъ Силистра до Охридъ, отъ Видинъ до Бѣлото море.

Защо?

Защото българското тѣсто е било еднакво мѣсено навсѣкъде изъ българската земя — отъ стотини и отъ много стотини години насамъ. Еднаква кръвь свързва българина съ българина. Еднакъвъ сплавъ въ живота сѫ дали българското трудолюбие, българските радости, българскитѣ страдания. Единъ езикъ, съ многостранни хубости, е включила българската воля въ една хилядолѣтна смѣтамъ, здраво споена култура.

Не се ли повтарятъ навсѣкѫде по българската земя старите учители и просвѣтители, отъ Преславъ до Охридъ, на нашата писменость? Солунъ, съ светитѣ братя, не откликва ли еднак

ето сѫщо отъ хилядо години насамъ, въ всѣко българско сърдце, въ всѣка българска мисъль? Не преминава ли като силенъ вдъхъ държимъ токъ разцвѣтътъ на старобългарската Борисовска и Симеоновска школа презъ българската снага и днесъ — отъ срѣднитѣ векове? Не я ли брани общото българско царство? Брани я днесъ предъ нашитѣ очи. Ще я брани и утре предъ очитѣ на всички идващи български поколѣния.

Не сѫ ли българскитѣ въстания, въстанията за духовна и политическа свобода, наша гордость всѣки пѫть, когато си спомнимъ за характера, за издръжливостьта, за устрема на нашитѣ люде — отъ Срѣдногорието, отъ Шипка, отъ македонския Илинденъ, отъ Охридъ, отъ Струга?

А възрожденскиятъ общобългарски будителенъ токъ не ни ли свързва въ тръпки душевни по българска народность, по българския езикъ и по българска писменость — днесъ, насъ децата на една друга, на една нова епоха? Не ни ли прави този възрожденски будителенъ токъ да се чувствуваме горди, че и сегашна крайдунавска България, и Македония, и Тракия, и Поморието сѫ отхранили и отхранватъ съ нѣжна майчинска любовь най-свиднитѣ чеда на българския народъ — отъ светитѣ отци на българската народна църква до носителитѣ на революцията, до носителитѣ на българската книга и българската мисъль?

Отъ тази сѫщата гледна точка за силата и за значението на общобългарския духъ и на българската любовь не сѫ ли знакъ за държовни усилия и освободителнитѣ войни — първата отъ 1912, втората година по-късно, третата отъ 1915 до 1918 г.? Малко ли бѣ кръвниятъ данъкъ отъ стотини хиляди наши бащи и братя, паднали на полето на честьта като българи? Не представя ли това само прегрежение, гранитна стена, стоманена канара за общобългарското отечество и за общата българска държава — единъ истински блокъ отъ явни и отъ скрити добродетели на българина?

Това само да бѣше даже, не стига ли то да даде всички изгледи на крепка и на трайна спойка за общобългарско национално тѣло — отъ Добруджа до Македония?

И все пакъ трѣбва да бѫдемъ справедливи и да кажемъ:

Всѣка една отъ скѫпитѣ и исконни части на светата българска земя има свои характерни особености, които сме длъжни дълбоко да ценимъ, да почитаме и даже да развиваме — както това е за всички високопросвѣтени народи.

За мене най-скѫпото отъ духовнитѣ качества и отъ любовьта на моя народъ къмъ земята му, къмъ държавата му е пакъ една извѣстна духовна многостранность и обичь отъ общи неразрушими български основи. Животътъ на българския народъ е многостранно красивъ. Сѫщо както сѫ многостранно красиви цвѣтоветѣ на най-нѣжното планинско българско цвѣте! Багритѣ на природата, прелеститѣ на роднитѣ български краища, пролѣтната и есенната прелѣсть на Балкана, на Шаръ, на всички български планини и полета не ни ли непрекѫснато нашепватъ и за многостраннитѣ кра-

соти на българската душа, на българската пѣсень, на българските говори, на българския езикъ, на българската любовь?

Затова, когато българинътъ е естественъ, когато той е остава венъ да бѫде такъвъ, какъвто си е въ действителность, избли цитѣ на душата му сѫ безкрайно дълбоки, безкрайно ценни и без крайно еднакви!

Когато нашата родна българска войска стѫпи здраво на свя щената македонска земя, тази радость, сѫщо както въ Добруджа не се ли разлѣ въ цѣли рѣки отъ възторзи по българското, и по българската народна честь, по общобългарската любовь?

Защо?

Нека всѣки самъ си отговори защо. Има ли нужда пакъ да си спомняме мѫкитѣ и радоститѣ общобългарски на св. Климент Охридски, на Самуила, на хората отъ българското възраждане? Пъкъ, ако искате, и на самитѣ насъ днесъ?

Нуждно е да се каже само, че душата на българския народ въ която и область да живѣе той въ тоя моментъ, въпрѣки не сгодитѣ, въпрѣки това, че още много българи живѣятъ навънъ отъ границитѣ на държавата ни, е чисто злато. Тукъ трѣбва да се каже само, че чистото злато се кове съ злато! Не е алегория, а действителность да си кажемъ днесъ, че духовниятъ животъ на българската нация и на българската държава лежи върху единството, но и върху основитѣ на многостраннитѣ красоти на цѣлостната българска душа. Върху пиедестала на силитѣ на българското сѫществуване отъ вѣковетѣ.

Духовниятъ животъ на българската нация и на българската държава — предпоставката на всѣки другъ животъ — лежи сѫщо въ общобългарската любовь!

Велики епохи и велики дѣла искатъ велика любовь! Самият хладниятъ разсѫдъкъ не стига. Съобразителностьта и тя е временно срѣдство. Единствено, когато мислитѣ ни и дѣлата ни преминатъ презъ трепетитѣ на българското сърдце, можемъ да кажемъ, че имаме пълно съзнание за качеството ни на българи. Можемъ да очакваме и по-пълна чистота наша душевна къмъ народното дѣло. Можемъ да запазимъ най-добре общата духовна сила и общата любовь на българския народъ, колкото и да е многостраненъ този нашъ народъ въ подробноститѣ.

Специално българскиятъ народъ отъ Македония не отъ вчера и не отъ днесъ, а отъ дълги вѣкове — никой не може да му оспори това! — носи, заедно съ всички други части на родната българска снага, палмата на първенството въ безспирния стремежъ да иска да се изкачи на върховетѣ на общобългарската народна свѣстъ и да оправдае следъ това за себе си и за българската държава надеждата, която му се възлага.

ДУХОВНАТА ЦЕНА НА ЕДИНСТВОТО

Идеята за духовната ценность на българското национално единство е органично свързана съ идеята за развитието на българската държава. Хилядо и триста годишното сѫществуване на българската култура, заедно съ това и на българската държава, е явление сложно, органично споено съ способностьта на българския народъ да твори блага отъ по-висше духовно естество.

Многостраннитѣ духовни сили, които обуславятъ вѣковното сѫществуване на българския народъ, конкретно и най-добре се проявятъ отъ самия фактъ на непрекѫснатия стремежъ къмъ свободна, самостойна и обединена българска държава.

Малко народи на свѣта иматъ нашата сѫдба — непрекѫснато да сѫ подлагани на непосиленъ външенъ натискъ и непрекѫснато да намиратъ въ себе си нови и нови сили за съпротива и за възкъ.

Българската културна и държавна история е преизпълнена съ примѣри на българската народна душа отъ този родъ — и въ течение на развитието на първото, и въ течение на развитието на второто царство.

Най-характерни сѫ, обаче, д у ш е в н и т ѣ съпротивителни качества въ две видни епохи отъ народостното ни и държавно развитие: Западното българско царство отъ края на десетия вѣкъ и началото на единадесетия вѣкъ, съвпадащо съ днешното означение на македонскитѣ български земи, взето съ огледъ на душевната му мощь, която изобилно блика въ всички тогавашни прояви, е наистина българско чудо: тука държава, народъ, войска, управление, народни стремежи и духовна будителна сила, завещани отъ предишната Климентовска епоха, сѫ едно неразбиваемо крепко, животоспособно цѣло отъ първостепенна голѣмина. Тука държавно-обединителнитѣ стремежи за единение съ втората, източната, половина на нашия народъ сѫ неудържими. Едната, източната половина, въ която запазени български и чужди паметници се нарича Горна Българска земя. Другата, западната македонската половина, носи името Долна българска земя. Помежду си тѣ сѫ свързани съ Българската централна ось, съ централния български стожеръ: Охридъ — Срѣдецъ — Струма. На югоизтокъ отъ този български стожеръ се разстилатъ полетата на Загорието, днешна южна България и Тракия.

Духовната мощь на този български блокъ отъ органично свързани помежду си географски и топографски означени мѣста показа оттогава насетне въ образуваното и проявено западно Самуилово българско царство съ нестихваща сила, достойно съперница на духовната сила и на държавната мѫдрость на първобългарскитѣ прояви отъ Плиска и Преславъ, на мѫдритѣ и народни християнски владѣтели отъ края на Първото царство. Въ сѫщото време, обаче, тази сила е достойна предходница на Второто царство.

Тя споява цѣлостьта на българския народъ отъ този органично свързанъ народностенъ блокъ, обединенъ и управляванъ и презъ Второто царство отъ умнитѣ и сѫщо тъй народни царе — Асеновцитѣ.

Какви не външни несгоди сѫ раздрусвали българската земя, българския народъ и българската държава презъ този периодъ на развитие!

Историята, безпристрастниятъ сѫдия на народитѣ, отдавна е казала своята дума: вѫтрешната споителна сила на българския народъ отъ устието на Дунавъ до Охридъ и до Бѣло море, проявената му духовна мощь, езикътъ, писменостьта му бѣха оржжията, съ които той надви. Никоя българска часть не биде пренебрегната. Мѫдростьта надви надъ временнитѣ настроения и съображения. Идеята за духовното единство и духовната ценность на българския народъ не бѣ убита и убивана отъ никого. Тя възтържествува. Тя поднови и подмлади стремежитѣ къмъ исконната държава — свободна, народна и справедлива за всички българи.

За трети пѫть въ новото наше време тази самобитна идея за духовната и политическата сцепеность на народа, като творецъ на идеали, блика презъ Възрожденската епоха.

Много други народи не биха могли да издържатъ двойния политически и духовенъ гнетъ нито за малка часть отъ времето, за което българскиятъ народъ е останалъ подъ чуждо владичество. Би се следвало да приемемъ, че въ края на петвѣковната чужда власть българскиятъ народъ ще излѣзе много по-сломенъ и духовно по-разнищенъ, отколкото следъ първия или втория вѣкъ на робството.

Всѫщность стана точно противното.

Избликътъ, съ който всѣки просвѣтенъ българинъ, всѣки учитель, всѣки духовникъ се бори съ неправдата, безчовѣшкитѣ обноски и незачитане на народнитѣ свободи, е една сгѫстено заложена проява на духовенъ стремежъ къмъ висинитѣ на българската култура, завещана отъ първото и второто царство.

Непретенциозно, но твърдо, безъ политизиране по чужди мѣрки помежду българи и за българи, безъ идолопоклонства, българинътъ отъ епохата на духовното ни възраждане тръгна съ твърди стѫпки къмъ идеали, създадени по свой собственъ български пѫть.

Въ центра на тѣзи идеали, които бѣха и сѫ общобългарски, стои пакъ цѣлостната българска държава и цѣлостниятъ, недѣлимиятъ на части общобългарски духъ.

Този цѣлостенъ български духъ не е изкуствена творба на Възраждането. Той е ядката на всѣко българско дѣло отъ създаването на българската държава преди близу едно хилядолѣтие и половина досега.

Българската държава и българскиятъ народъ сѫ преуспявали и окончателно закрепвали само чрезъ идеалитѣ за общобългарското звание.

Само въ дни на душевна реакция и покруса, на вѫтрешно [illegible]ение, каквито не сѫ липсвали и въ най-нови времена за насъ, [illegible] крепко българско духовно и политическо единство, тази [illegible] идея за духовната ценность на българската нация е била [illegible] упадъкъ.

Бѫдещето на обединеното отечество ще зависи отъ насъ са[illegible] и отъ приложението въ живота на народнитѣ ни идеали.

Ако тръгнемъ по пѫтя на съсрѣдоточеното издигане на бъл[illegible] духъ надъ всички всѣкидневни залиси, ако бѫдемъ прав[illegible] въодушевени отъ народната правда, дарена съ толкова много [illegible]битна българска красота, ние лесно ще превъзмогнемъ всички [illegible]дения.

Българскиятъ пѫть е единъ. Той води презъ опитноститѣ на [illegible] преминали български генерации. Ние не можемъ да се отка[illegible] отъ насъ самитѣ. Ние знаемъ, всѣки добъръ българинъ — [illegible] и да е роденъ той, дали въ Горна земя, дали въ Долна земя, [illegible] въ Загория — знае, че идеята за духовната ценность и духов[illegible] единство на българския народъ трѣбва да стои и всѫщ[illegible] слава на Бога, стои надъ всичко друго.

Само така българската държава отъ днесъ ще бѫде непо[illegible]ствено и прямо наследие отъ вчера и отъ вѣковетѣ.

Само така българскиятъ човѣкъ може истински и дълбоко [illegible] вълнува отъ великитѣ задачи, които провидението е вло[illegible] въ духа на българския народъ като носитель на културни [illegible]ности, като човѣченъ народъ и народъ преизпълненъ отъ неу[illegible]ми стремежи за напредъкъ въ областьта на духовната култура.

Въ това отношение ние, българитѣ, безъ нито на крачка да [illegible]страняваме отъ самобитнитѣ пѫтища, които е начертала кул[illegible]та ни история, спокойно можемъ да тръгнемъ къмъ утреш[illegible] по-щастливъ общобългарски день.

Тогава и само тогава ще бѫдемъ достойни за името на вели[illegible] творители на българската култура отъ далечното минало, за [illegible]телитѣ на духовнитѣ ценности на българския народъ.

Държавата е силна, за да бѫде нацията свободна. А нацията [illegible]ободна, когато държавата издигне до култъ духовнитѣ цен[illegible] — дѣло на отдѣлни вдъхновени лица — когато народътъ [illegible]ува въ правда и въ редъ. Тѣзи пѫтища не сѫ безъ значение. [illegible] тѣхъ българскиятъ народъ влага най-голѣма стойность за своя [illegible]дъкъ.

Кой може да отрече днесъ, че тази борба не е окриляла духов[illegible] ценности на българската нация, като я е правила винаги млада, [illegible] способна за създаване на висши духовни ценности?

ПРЕЗЪ ВѢКОВЕТѢ

Неугасимо презъ всички бури на вѣковетѣ свѣти народностното чувство на българина. Въпрѣки толкова напъни, стари и богати империи не успѣха да унищожатъ българската държава и още по-малко българския народъ. Здравиятъ инстинктъ на този нашъ народъ, твърдата работлива ржка на българския селянинъ, прозорливостьта на българскитѣ духовни будители, тѣхната безкрайна любовь и постоянството имъ издигнаха жива, непревзимаема стена, издигната високо противъ всѣка вражда, противъ всѣко разтлѣние, противъ всѣко вражеско нападение.

Този здравъ инстинктъ, това здраво българско сърдце, тая крепка българска воля, онаследени отъ генерация на генерация, отъ епоха на епоха, тѣзи здрави мишци на българския селянинъ превърнаха благословената отъ Бога родна земя въ долина на труда и на непосилния трудъ на българина, въ долина на българска радость. Дунавската равнина и равнинитѣ на всички български рѣки отъ югъ бидоха, следъ дълъгъ изминатъ пжть, превърнати въ наше общо българско отечество — съ тежки хлѣбоносни класове.

Отъ година на година, отъ вѣкъ на вѣкъ, презъ радости и скърби, презъ лѣтенъ пекъ и зименъ студъ, българинътъ задълбаваше все по-дълбоко своето първобитно рало въ предѣлитѣ на родната земя, все по-дълбоко долавяше той своята собствена любовь въ гърдитѣ си, отправена къмъ родната стрѣха и родния кр

А презъ най-далечното минало?

Ако на Източната империя отъ раннитѣ срѣдни вѣкове би удало окончателно да сломи българската държава и българския народъ, да унищожи твърдата ржка на българския селянинъ, сигурно тази империя, въ европейската ѝ часть поне, щѣше да г дува. Земитѣ отъ Дунава до морето и отъ другото море до албанскитѣ планини щѣха да тънатъ въ храсталаци и мочурища — както нѣкога по-рано. Тази цена на българския човѣкъ и на обр разуващия се български народъ не е явление само оттога Тя не е явление и само отъ по-късни времена. Тя е спонта проявена сила на българския духъ и на българското дѣло — и днесъ. Оттамъ и гладътъ на българина за обработваема зе за широки и сигурни родни простори — едно основно качество в българския характеръ и въ българскитѣ стремежи.

Ние днесъ схващаме ли достатъчно ясно подчертано т стихия на народа ни? Имаме ли ние днесъ нѣкаква представа скритото крепко самочувство на българина, унаследено и обос вано съ тая вѣчна българска стихия къмъ напредъкъ, която с малко културни народи на нашия материкъ познаватъ?

Българската държава и българскиятъ народъ не веднажъ миналото сж попадали въ ржцетѣ на чужда власть. Храброст на цѣли български генерации, обаче, навреме е откривала пжт щата за новъ дълготраенъ животъ. Сега, когато тѣзи пжтища

...ятъ завинаги предъ очитѣ на всѣки българинъ, не е ли ...ено време и публично на всеуслушание да се кажатъ нѣколко ..., еднакво за българската голгота и за българското възкре...ение? Да се кажатъ две думи повече за мѫкитѣ, които сѫ нала... други, за пѫтя на свѣтлината, който пѫть си е самъ българ...ятъ народъ избралъ, като се е навреме изтръгналъ изъ граб... рѫце на чужда и натрапничава сила, като е отхвърлялъ ...китѣ влияния, като е заздравявалъ културата си по свои пѫ..., като е давалъ богато съдържание на собствения си животъ, ... е закрепвалъ устоитѣ на държавата ни?

Така въ края на четиринадесетия вѣкъ съседната свѣтовна ...ова империя се сгромоляса подъ ударитѣ на азиатската сила — ...лгарскиятъ народъ бѣше вече подготвилъ това падане, безъ самъ ... види плодоветѣ на усилията си. Така на мѣстото на империята ...руваха султанитѣ, чиято втора империя сѫщо така трѣбваше ...ъ днитѣ на нашитѣ бащи и дѣди да падне подъ ударитѣ на ...ова много свои нови прегрѣшения.

България възкръсна, защото тя всѫщность никога не бѣ ...гасвала въ сърдцата и въ душитѣ на българския народъ. Въпрѣки ...ядната летаргия. Единъ вѣченъ вѫтрешенъ огънь запали от... вѣрата за възкресението и спасението ни. Надлъжъ и на...ъ по цѣло българско остана пакъ да цари здравиятъ народенъ ин...ктъ, безпредѣлната българска привързаность къмъ родната земя.

България възкръсна. Но българскиятъ народъ преживѣ тежки дни.

Защо ли въ дни на това възкресение да не се говори за ...голота?

Народъ, който не познава своитѣ мѫки, не знае и историята ... Той не е народъ достоенъ за радоститѣ си. Такъвъ народъ се ...озабравя или се отпуща, или се възгордява. Той не е народъ ...стоенъ за бѫдещето си. Той не е способенъ да гледа напредъ ... да върви напредъ.

Знае се общо, че най-тежки дни българскиятъ народъ е пре...ивалъ презъ време на принудителни преследвания и изселвания. ... бѣгство изъ роднитѣ си огнища. При болката си за бащинъ ...ай. Затова българската голгота е предимно голгота на българ...итѣ изселничества и преселничества.

Подъ натиска на небългарски враждебно настроени племена и ...роди нашиятъ народъ още отъ първитѣ десетилѣтия следъ ос...ването на българската държава се движи веднажъ отъ се...ъ отъ Влахийската и Северобългарската равнина до брѣговетѣ ... Бѣлото море, другъ пѫть отъ стенитѣ на Цариградъ до долното ...ение на Дунава. България отъ онова далечно време е била люш... отъ всички вѣтрове — за мѫка и за нерадость на населенията ѝ.

Натискътъ, обаче, упражняванъ върху българския народъ ...езъ време на византийското общо или частично владичество, е ...ическа мѫка за него. Веднажъ източнобългарскитѣ на днешна ...тара" България, другъ пѫть западнобългарскитѣ — македонскитѣ

земи живѣятъ подъ постояненъ гнетъ. Паметенъ за всички дос гашни и за всички бѫдещи български поколѣния е билъ и си ос тава избликътъ на въстаническата воля на западнобългарския, ма донския царственъ воевода и главатарь Петъръ Дѣлянъ още през първата половина на единадесетия вѣкъ. Следъ борбитѣ на С муила съ Византия и следъ падането на Самуиловото царство П търъ Дѣлянъ издигна града Скопие въ центъръ на извоюванат отъ народа България. Той временно разшири своитѣ владения д надъ Нишъ на северъ, до Тесалия на югъ и до Адриатика на з падъ. И ако не сѫ били съперничествата между него и дру мѣстни воеводи, Петъръ Дѣлянъ сигурно щѣше отново да извою свободата на цѣлия български народъ. Понеже това не стана, Виза тия се провъзгласи пълна владѣтелка на българскитѣ земи и лю подгони всичко българско. Тогава, следъ въстанието на Дѣля цѣли области, населени съ българи, сѫ били опустошени и нас ление изселено — отчасти въ източна България, отчасти Мала-Азия. Останалото българско население малко следъ това е отново съвзело и започнало мирно да обработва земята.

Това българско принудително изселване напомня друго ед подето още въ осмия вѣкъ пакъ по отношение на македонски българи. Византийскиятъ императоръ Лъвъ Третий, следъ р племенни въстания, още въ първата половина на осмия вѣкъ п гонва много български славяни, живѣещи край стенитѣ на Солу къмъ Тракия и къмъ Мала-Азия. И тука, малко по-късно, българ пакъ се увеличаватъ, като завзематъ цѣлата Долновардарска р нина и разширяватъ владенията си на западъ и изтокъ.

Отъ сѫщия този периодъ на време, и отъ по рано, всич почти договори на българскитѣ царе съ Византия често засѣгат въпроса за преселванията и изселванията на българскитѣ сел Сѫщо засѣгатъ въпроса за връщане на българскитѣ населения по р нитѣ огнища и връщане на български военнопленници въ родн мѣста. Още тогава става едно истинско примѣсване на различн слоеве на българското население, едно истинско вѫтрешно п селение.

Къмъ края на първото царство севернобългарскитѣ, маке скитѣ и тракийскитѣ области представятъ въ народностно от шение крепко споено цѣло. Отъ най-долния Дунавъ до Охри отъ Видинъ до Бѣлото море държавата се вижда въ здрав състояние. Презъ този периодъ на развитие нашиятъ на събира силитѣ си, разпръсквани дотогава по кои ли не посок застава на собственитѣ си крака.

Идеята за всестранно развитие на българския народъ българската култура вирѣе и процъвтява. Писменостьта ни е върха на своя апогей. България като свободна държава с народа си.

Следъ византийското владичество второто царство от скрепява това, което е разорено. Българскиятъ народъ за единъ нително дълъгъ периодъ отъ време отново заживява въ с

ския. Всѣки отдава силитѣ си да възобнови разрушенията, да
кресн за новъ животъ пострадалия народъ. Сждбата на този
ъ народъ въ далечното минало е била такава! Каточели онзи-
ната наша сждба като народъ подъ гнета на неприятеля бѣ
га!

Турското владичество, при войнитѣ отъ края на четиринаде-
ия и началото на петнадесетия вѣкъ, се ознаменува съ опусто-
ението на значителна часть отъ цвѣтущата българска земя.

Сега отново започватъ преследванията, пропжданията и из-
ванията на цѣли части отъ българския народъ. Всички тѣзи па-
ти ставатъ система. Народътъ изнемогва. Той беднѣе. Разтаканъ
край до край по българскитѣ земи, едвамъ понася тежкия
аръ. И все пакъ, въ края на краищата, издържа!

Ето въ най-сжествени думи, какъ се изразяватъ българскитѣ
следвания презъ този дълъгъ периодъ отъ време.

Нека подъ закрилата на здраво организираната наша сила
раме, че следъ новото общобългарско възкресение тази мжка
българския народъ вече никога не ще се повтори.

Каква е мжката за българския народъ преди неговото въз-
есение, следъ народнитѣ въстания на новото време, следъ Шипка
следъ великия примѣръ за саможертва на хората отъ Ботйовата
ска, на хората отъ школата на българския Илиндень въ Маке-
ия?

Първи за този отрѣзъкъ отъ време сж въстанията на тър-
ски боляри въ началото на петнадесетия вѣкъ. Тѣзи въстания
жестоко потушени и Търново е обезглавенъ отъ водителитѣ
като на тѣхно мѣсто турцитѣ сж заселили далечни поселници.
сщитѣ причини селяни отъ севернобългарската дунавска рав-
, източно отъ рѣката Витъ, бѣгатъ къмъ днешно Поморавско
тамъ по течението на рѣката Вардаръ — къмъ южномакедон-
ѣ области. Този пжть за движение къмъ югъ не е новъ. По
вѣкове по-рано сж се движили наши прадѣди — къмъ топлитѣ
ски брѣгове и къмъ пространнитѣ полета, образувани отъ дол-
течение на рѣкитѣ Струма и Вардаръ.

Твърде характерно е обстоятелството, че до вчера още бъл-
скитѣ селяни отъ непосрѣдствената околность на голѣмия градъ
ръ сж говорили и говорятъ днесъ съ умекченията на северно-
гарскитѣ диалекти, е-двойното произнасяха като я; знаемъ,
изнасяха и произнасятъ по старобългарски твърдата и меката
ятка, известни отъ най-стария български езикъ — езикътъ на
рила и Методия.

Малко по-късно, поради албански и други нападения, органи-
ани отъ султанската власть, значителни части българско на-
ение отъ Македония бѣгатъ къмъ източнобългарскитѣ земи —
ще къмъ Балкана въ южнитѣ му склонове, именно къмъ
ъкъ, Сопотъ, Карлово. Стари видни родове като родътъ на
ания ни поетъ Иванъ Вазовъ по предание, а нѣкои и сега
ятъ своя нѣкогашенъ западнобългарски произходъ. Но за това

може да се изтъкне, между другото, и твърдостьта въ езика на нѣкои уроженици отъ казанитѣ градове, много напомнящи западно-българскитѣ диалекти.

Краятъ на петнадесетия и началото на шестнадесетия вѣкъ ознаменуватъ започването на системно помохамеданчване на часть отъ българското население въ нѣкои по-важни стратегически точки на Отоманската империя, малки острови отъ помаци се образуватъ въ родопскитѣ области, сетне въ Мъгленско. Помохамеданченото българско население въ централна Македония, именно въ Мъгленския, въ планинския лабиринтъ между Воденъ, Прилепъ и Тиквешко, както и помохамеданченото българско население отъ Централнитѣ и Източнитѣ Родопи не е нищо друго, освенъ необезпокоявано население — население, което поради приемане на мохамеданската вѣра не е бивало подлагано на преследвания и гонения. Албанскитѣ и другитѣ нападения, организирани отъ башибозука и отъ тогавашната султанска власть, не сѫ го засегнали и не сѫ опустошили земитѣ му. Но въпрѣки всичко това вѣрата въ преследвания български народъ никога не загасна.

Цѣлата тази явна и нѣкѫде подмолна война, обявена отъ неприятелитѣ на българския народъ, е срещнала най-силна съпротива. Всички области, които граничатъ съ Мъгленско и Родопитѣ, сѫ били видимъ изразъ на тая съпротива. Затова околното българско население отъ сѫщитѣ планински земи е тогава, остава и досега будно и съ високъ националенъ и съпротивителенъ духъ. Така, въ Западна Македония, въ Воденско, въ Кайлярско, въ Прѣспанско, Костурско и Охридско — цѣлъ единъ крепъкъ български гѫсто народностенъ поясъ — оттогава, отъ вѣкове, е държалъ и държи за своята народность и за своята народна православна вѣра.

Непрекѫснати въстания още отъ началото на шестнадесетия вѣкъ на българското население отъ южна и западна Македония потвърждаватъ многократно това състояние на нѣщата. Съпротивителниятъ духъ на българското население въ Македония и въ Родопската область противъ безчинствата и мѫчителствата на турцитѣ продължаватъ нѣколко вѣка следъ това най-вече по направление на северъ до най-ново време, въпрѣки принудителнитѣ изселвания и преселвания.

Изобщо епохата презъ шестнадесетия вѣкъ е отъ най-мѫчителнитѣ епохи за свободното сѫществуване на българитѣ отъ изтокъ, отъ западъ и отъ югъ. Сега къмъ всички гонения се прибавятъ яничаритѣ, потурчени отъ деца и станали фанатизирани въоръжени тълпи.

И срещу тѣзи фанатизирани и използувани противъ мирното население тълпи най-вече се опълчватъ българитѣ планинци — отъ Балкана, отъ Родопитѣ и отъ планинския македонски лабиринтъ. По самото географско положение тѣзи мѣста представятъ отъ себе си естествена защитна стена. Отъ тамъ по-късно се показва и закрепва новиятъ български духъ, българското възраждане, идеята за българската политическа свобода и самата свобода.

При наличността на това общо положение обяснимо е защо представителитѣ на чуждата и враждебна на българския народъ сила презъ този и следващия вѣкъ правятъ голѣми поражения между населението. Тѣ само съ огънь и съ мечъ могатъ да се справятъ напримѣръ съ Прилепското въстание отъ хилядо и петстотинъ седемдесеть и четвъртата година — едно отъ най-продължителнитѣ и най-издържалитѣ български въстания на шестнадесетия вѣкъ.

Не зная дали, като се проучи произходътъ на нашитѣ народни епични пѣсни за геройскитѣ борби и за „синджиритѣ роби", нѣма да се натъкнемъ точно на данни, запазени по предание и напомняне съ своитѣ страшни последствия за това западнобългарско въстание: ужасеното население отъ Македонскитѣ низини бѣга къмъ Централния Балканъ — предимно къмъ далечнитѣ за него Котвенъ и Панагюрище. По-късно опустошенитѣ области на Прилепско се заселватъ отъ слизащото къмъ низинитѣ мѣстно планинско население.

Първото Чипровско въстание отъ хилядо шестстотинъ осемдесеть и осмата година и сетне второто Чипровско съпротивение отъ хилядо седемстотинъ и шеста година изхвърлятъ голѣма часть отъ населението на днешна западна България къмъ Банатъ — далече на северъ. Друга по-малка часть още презъ самото въстание е избѣгала на югъ и се е настанила въ областьта на днешнитѣ македонски градове Куманово и Скопие. Презъ края на сѫщия вѣкъ и гръцки българи, подгонени отъ спахии и тахсилдари, бѣгатъ за сѫщъ пѫть, дълги години преди рускитѣ настѫпления въ българскитѣ земи, на северъ къмъ Старозагорско, а нѣкои отъ тѣхъ и къмъ устието на Дунава.

Тѣзи размѣствания на българския народъ отъ единия край на българскитѣ земи до другия сѫ едно зло за редовенъ животъ и редовна и спокойна работа и за творителенъ напредъкъ. Но тѣ носятъ и една добра историческа страна — размѣсватъ българското население и, въпрѣки неволитѣ, още повече каляватъ волята му за животъ и самостойна държава. А по-късно размѣстванията спомагатъ въ нѣкои случаи и за по-бързото му материално развитие; научаватъ го да се отправя и къмъ по-незаселени и по-богати земи, каквато е напримѣръ днесъ нашата желана отъ всѣкиго Бѣломорска область.

Руско-турскитѣ войни отъ края на XVII и на цѣлия XVIII вѣкъ причиняватъ много насъбрана азиатска ненависть къмъ българското население. Но тѣ даватъ и много надежди. За малко по-дълъгъ периодъ отъ време се знае, че тѣзи войни раздвижватъ отново нѣкои български области и населението въ тѣхъ. Така, следъ войната отъ хилядо осемстотинъ двадесеть и девета година масса българи отъ Елхово, Ямболъ, Сливенъ, Нова-Загора бѣгатъ по диритѣ на отдрѫпващитѣ се руски войски и се настаняватъ по-край делтата на Дунава, а нѣкои отиватъ и въ Бесарабия. Голѣмата чумна болесть отъ 1834 до 1837 г. въ нѣкои части на Из-

точна България заставя много българи отъ Мизийската равнина да бѣгатъ въ Влашко и да основатъ градоветѣ Александрия и Крайово (Крайова) на Влашката равнина. Кримската война, отъ своя страна, заставя македонскитѣ българи отъ много градове и села да се изселятъ на изтокъ пакъ въ български земи, за да избѣгнатъ постояннитѣ нападения на подбутванитѣ отъ султанската власть албанци-мюсюлмани. Тогава пострадватъ западнобългарскитѣ градове Охридъ, Битоля, Велесъ и околноститѣ имъ. Сѫщо пострадватъ презъ тази война тука на изтокъ Ловечъ, Габрово, В.-Търново. Великотърновци, напримѣръ, бѣгатъ къмъ черноморския брѣгъ и основаватъ града Малко-Търново.

А кой въ най-нови времена не познава постояннитѣ прииждания на моравци, на македонци, на бесарабци въ свободна България слѣдъ освобождението ѝ? Отъ съвременнитѣ наши поколѣния сѫ познати мѫкитѣ на българския народъ при изселванията слѣдъ Илинденското въстание на подгонени македонски българи къмъ тогавашното наше свободно княжество. Знае се сѫщо, че повече отъ петстотинъ хиляди македонски българи слѣдъ Балканската и Общоевропейската войни бѣха прокудени отъ бащинитѣ имъ огнища и отъ земята имъ, въ която сѫ живѣли отъ хиляди години. Други осемдесетъ хиляди македонски българи на части сѫ се преселили въ далечния задокеански свѣтъ на Щатитѣ и сѫ образували тамъ гѫсти български колонии.

Безкрайни сѫ били и сѫ мѫкитѣ на тѣзи стотици хиляди македонски и тракийски българи, които, за да спасятъ българското си име, сѫ предпочели да поематъ кръста на преселничеството. Една голѣма задача днесъ предстои на нашата държава да се погрижи съ заселването на освободенитѣ по-рѣдко населени български области, особено на Бѣломорската область.

Издръжливостьта на българския народъ трѣбваше, най-сетне да надвие тежката и сурова сѫдба. Предъ очитѣ на единъ храбъръ, достоенъ, трудолюбивъ и свободолюбивъ народъ като нашия свѣтватъ най-сетне очертанията на справедливость и на правда. Откриватъ се пѫтищата за по щастливи бѫднини, за по-спокойна работа и за човѣшки напредъкъ, за справелливъ редъ въ свѣта и за здравъ редъ въ българската държава. Сега никой не може вече да каже, че българинътъ нѣма едно общо и силно българско отечество, способно да брани сѫдбинитѣ на обединения български народъ. Това свое право българскиятъ народъ ще запази на вѣки времена.

Нѣма вече никакво мѣсто за принудителни изселвания и преселвания.

Българскиятъ народъ е преживявалъ времена на пъленъ духовенъ и материаленъ напредъкъ. Той е посрѣщалъ тежката сѫдба въ миналото съ стоицизъмъ и себеотрицание, но никога не е падалъ духомъ. Той разбралъ силата на тази сѫдба. Затова българскиятъ народъ е направилъ самъ себе си силенъ.

Съ днешното възкресение на българския народъ, макаръ и

напълно, се затваря завинаги пътьтъ на вчерашната неправда. Тя зависи отъ насъ, отъ нашето единство и нашата преданость къмъ общобългарската държава.

Изтърпънитѣ мъки отъ миналото на единъ достоенъ народъ за къмъ своя край. Сега остава правдата да озари и останалитѣ български земи. България и българскиятъ народъ да видятъ въ установенитѣ и очертани отъ вѣкове народностни български граници обединени всички българи. Българското тѣсто доволно се е отъ вѣковетѣ. Сега трѣбва да бѫде оставено да ферментира и да бѫде изпечено — въ днешния и въ утрешния български духъ.

Колкото взето изобщо и да се смѣтатъ изселванията и преселванията въ историческия процесъ отъ развитие на всички културни народи като градивна основа за живата сила на тѣзи народи и на тѣхнитѣ държави, все пакъ, що се отнася до нашия български народъ, никога не трѣбва да забравяме, че бѫдещето не зависи отъ насъ самитѣ, най-вече отъ нашето единство и силата на нашата държава.

Тукъ трѣбва да се изтъкне още, че днесъ, както презъ вѣковетѣ, българската държава е национална държава. Държава съ единъ коренъ и единъ дънеръ. Съ единъ езикъ — свещениятъ български езикъ. Съ едни нрави, едни стремежи, едни идеали.

Утре, когато стане свършенъ фактъ и истинско дѣло — дѣлото на пълната и затвърдена свобода, българскиятъ народъ и българската държава ще преминатъ къмъ новъ, дълъгъ и щастливъ вѣкъ на нашата култура, която ние българитѣ ценимъ и чувствуваме въ най-тънкитѣ гънки на нашето духовно съществуване.

Тогава и всички сегашни българи, и всички следващи български генерации ще знаятъ цената на българската народностна сила, закалена и съ любовь дълбоко зазидана въ основитѣ на обединената, крепка и вѣчна българска държава.

ПОГЛЕДЪ КЪМЪ БЛИЗКА СТРАНА

Обикновено у насъ не всѣки има ясна представа за богатия духовенъ животъ на Загребъ и за задушевнитѣ склонности на хърватитѣ къмъ нашия народъ.

Всѫщность въ никой другъ градъ, въ никоя друга страна не посрѣщатъ българина съ толкова открито сърдце, съ такава свежа и здрава човѣчность. И, което не е по-малко важно, никой другъ голѣмъ градъ на близъкъ по култура и езикъ народъ не е таилъ въ гърдитѣ си толкова чиста и правдива вѣра за по-добри нашi бѫдещи дни отъ хърватския народъ.

Малцина българи знаятъ, че още съ първитѣ зари на политическата ни свобода Загребъ най-дружелюбно, най-сърдечно про-

тегна ржка на будителитѣ ни. Приюти ги добре. Разбра народнитѣ ни идеали и се трогна отъ тѣхъ. Братски стопли душитѣ на тѣзи будители. Ясно долови пѫтищата за поривитѣ имъ. Вложи най-благородна амбиция да подпомогне по сили духовното издигане на единъ достоенъ народъ. Преди повече отъ осемдесеть години въ Загребъ бѣха печатани български книги, като „Българскитѣ народни пѣсни“ на братя Миладинови отъ Струга. Отъ Загребъ презъ сѫщото това време, отекна българската пѣсень по всички славянски и други европейски страни. Чрезъ голѣмия хърватски родолюбецъ и духовенъ пастиръ Щросмайеръ пакъ Загребъ положи грижи да запознае свѣта съ мжкитѣ и теглилата на българския народъ, съ свѣтлата, чистата и твърдата обичь на българина къмъ роденъ край.

Българитѣ, които минаха школата на Загребъ, сж много. Тѣхниятъ низъ започва отъ братя Миладинови, минава презъ Сава Раковски и презъ други будители на родната българска свѣсть и стига до началнитѣ години на освобождението на Княжеството. Редицата видни наши общественици получиха висшето си образование въ загребскитѣ учебни заведения. Толкова български младежи редовно се подготвятъ за живота въ сѫщата тая загребска школа.

Тая наша генерация просвѣтени българи донесе съ себе си отъ Загребъ правдиво отнасяне къмъ народнитѣ ни стремежи и заедно съ това долови искреностьта на хърватскитѣ симпатии, дълбочината и вѣрностьта на хърватската душа.

Които иматъ случай да прегледатъ изданията на Загребската академия на наукитѣ съ писмата на Щросмайера, ще видятъ съ каква тънка наблюдателность, съ каква рѣдка прозорливость и съ каква преданость голѣмиятъ духовенъ водачъ на хърватския народъ и първиятъ пропагандаторъ за истинско сближение съ насъ българитѣ е търсилъ да сгрѣе душата на всички, да просвѣтли умоветѣ, да ги отправи по правия пѫть. За съжаление, издаденитѣ нѣколко тома съ тѣзи Щросмайерови писма до Рачки, до Виена, до Рим, до първенцитѣ на хърватската мисъль и до видни лица на други страни изглежда да не сж пълни. Каточели най-интереснитѣ за насъ българитѣ периодъ отъ годинитѣ 1860—1862 (напечатването на „Българскитѣ народни пѣсни“, личното и писмовно общение съ Миладинови, ходатайството за тѣхъ предъ Цариградъ и Виена) не е застжпенъ. А знае се, че най-вече презъ този периодъ отъ време Щросмайеръ е развивалъ широка дейность съ огледъ разбиранията си за изяснение основнитѣ положения за истинско сближение на хървати съ българи. Безъ друго не ще се остави тази празднина и скоро ще се подреди и ще бжде публикувана цѣлата богата Загребска и Мостарска архива, останала отъ Щросмайера.

Когато българинътъ стжпи на хърватска земя, той неотклонно се чувствува обзетъ отъ добри мисли и настроения за хубавия прибранъ Загребъ, за миналото му, за ролята, която е този градъ игралъ презъ време на духовното ни възраждане.

Тука, на хърватска земя, българинътъ изцѣло е обзетъ, из[illegible] е грабнатъ отъ рѣдкия напредъкъ, който блика на всѣка [illegible] по села и градове. Обзетъ е отъ безкрайната доброта на [illegible]тина, отъ пленителната мекость на нравитѣ, отъ рѣдко добритѣ [illegible]ски между човѣкъ и човѣкъ, отъ почтеностьта, която блика [illegible] всѣки жестъ, при всѣка дума.

Българинътъ тука получава нѣкакъ чувството, че отъ гърба [illegible] пада цѣлъ тежъкъ товаръ, който е носилъ безъ нужда. Толкова [illegible]бодно се диша по тѣзи безкрайни полета съ изкласилото жито, [illegible] тѣзи пищни градини, чевръсто обработени отъ ржката на хър[illegible]ския селянинъ. Толкова удобно се чувствува коравиятъ бал[illegible]нъ въ срѣдата на тѣзи добродушни хора.

Колчемъ пѫти съмъ ималъ случай да прекося Хърватско, все [illegible]щитѣ чувства сѫ ме обземали, все сѫщата свежа речь, все сѫ[illegible]щитѣ отмѣрени напѣви, все сѫщата доброта и мѫжественость на [illegible]шния човѣкъ. Хърватинътъ е превъзпитанъ въ доброто начало [illegible] свѣта. За хърватина елементарна потрѣба на душата е да бѫде [illegible]но трудолюбивъ, винаги да влага съдържание въ своитѣ по[illegible]ребности за живота, да бѫде съчувственъ, състрадателенъ, да [illegible] пуста, суетна и праздна душа. Ето, вгледайте се въ лицата [illegible] просвѣтенитѣ събеседници отъ всѣкѫде. Каква простота въ [illegible]брия смисълъ на думата за отдѣлния човѣкъ! Колко спокойствие [illegible] израза на благитѣ хърватски очи. Каква нескривана радость, че [illegible]ме да се живѣе на този дивенъ Божи свѣтъ! Нито едно начу[illegible]рено и набръчкано чело, нито една гримаса, нито едно престорено [illegible]це! Свѣтли знаци на още по-свѣтли души. Така е всрѣдъ граж[illegible]нитѣ, така е и всрѣдъ селянитѣ, които ни посрѣщатъ съ изправени [illegible], съ открити и здрави лица. Животътъ цѣлъ кипи въ гърдитѣ [illegible]. Когато ни стискатъ ржката, радостьта имъ минава като токъ [illegible] радость у насъ. Тѣ всички знаятъ да ни кажатъ по една топла [illegible] за България, за българитѣ, за българскитѣ стремежи.

Виждате, чувствувате, какъ хърватинътъ знае да почита бъл[illegible]рина, какъ съ добрата си и проста обноска несъзнателно ви за[illegible]ява да цените достоинствата му.

Голѣма е привързаностьта на хърватина къмъ родната му [illegible]. Тази привързаность е култивирана както у насъ българитѣ [illegible]къмъ нашата земя отъ най-старо време. Не по-малко е вниманието [illegible] къмъ българския духовенъ животъ. Всѣки просвѣтенъ хър[illegible]тинъ почита преди всичко друго своята национална кул[illegible]ура и е гордъ съ нея. Има безкрайна почить къмъ великото дѣло [illegible] Старчевича. Има ясна представа и за нашата, българската на[illegible]одностна и културна история. Оценилъ е правилно духовното и [illegible]итическо възраждане на всички български земи. Цени напредъка [illegible] народа ни. Просвѣтениятъ хърватинъ пленява съ народната [illegible]рда, която поставя надъ всичко. Интересува се отъ всѣко здраво [illegible]ало.

Когато човѣкъ спре предъ вратитѣ на този хубавъ, бѣлъ [illegible]агребъ, за лишенъ пѫть вижда какви ценни очертания дава на-

предъкътъ на хърватския народъ. Всичко, което ни загражда, говори за този напредъкъ, говори и за способноститѣ на единъ близъкъ и достоенъ за почить народъ.

* * *

Нѣма други два близки народа, които така одухотворено да сѫ свързали своята историческа сѫдба, както хърватскиятъ народъ и българскиятъ народъ.

Защо да отиваме въ богатото съ толкова героични дѣла, съ толкова народна доблесть далечно минало. Нека погледнемъ съ пълни български очи на по-близкото време — на деветнадесетия вѣкъ.

Хърватитѣ се пробудиха духовно и културно много по-рано отъ другитѣ народи на европейския югоизтокъ. И, което е важно, пробудиха се цѣлостно. Доловиха бързо пулса на новия национализъмъ съ рѣдка ширина на ума, съ рѣдка топлота на сърцето. Отъ своя народностенъ въпросъ и отъ своитѣ държавни стремежи направиха епоха строителна и жива. Останаха едновременно съ това вѣрни на народностнитѣ си идеали. Не изопачиха истината. Нито за себе си, нито за другитѣ. Не се възгордѣха и когато бѣха и когато днесъ продължаватъ да сѫ въ пѫтя на националенъ имъ предъкъ. Затова и никога нѣмаха нещастието — такова нѣматъ и сега — да попаднатъ въ дълбоката и страшна пропасть на грѣшни доманията.

Хърватинътъ е по убеждение твърдъ народностникъ. Едно временно съ това е и твърдъ християнинъ. Хърватинътъ не прекалява величава прѣкомѣрно качествата на народа си. Не използува своитѣ способноститѣ си, за да потиска други народи. Хърватинътъ е порасълъ, сѫщо както хърватскиятъ народъ порастна, въ трудъ и постояненъ напредъкъ. Хърватинътъ направи всичко това съ чиста съвѣсть и съ благо сърдце. Хърватинътъ не пакости на другите. Хърватскиятъ народъ не завижда на другитѣ народи, какъвто е случаятъ съ други наши съседи. Хърватинътъ и хърватскиятъ народъ се радватъ, когато другитѣ напредватъ. Обилната и крепка душа, здравиятъ разсѫдъкъ преобладаватъ навсѣкѫде. Просвѣтената мисъль и чиститѣ чувства пленяватъ на всѣка стѫпка въ тая близка намъ страна.

По-рано, който българинъ тръгне за западъ, най-напредъ преминаваше презъ една странна земя. Чувствуваше, какъ въ тая земя го обхващаха нѣкакви зли сили на човѣка безъ правно отношение къмъ другитѣ народи и другитѣ хора. Пѫтникътъ дишаше бързо и на всѣка стѫпка мириса на една наистина ориентска грубость и недодѣланость. И едвамъ когато прехвърлѣше голѣмия мостъ надъ Сава, олекваше на бедното му сърдце. Той намираше на благословена хърватска земя. Изправяше се предъ безкрайната орань на тоя трудолюбивъ, свободолюбивъ и добъръ хърватски народъ. Чувствуваше се щастливъ, че е напустналъ и какъвъ срещнатъ по пѫтя си грубъ свѣтъ, който е научен да не цени нищо друго, освенъ себе си.

Хърватскиятъ народъ държа една и сжща линия на поведение и презъ Наполеоновитѣ войни отъ края на осемнадесетия и началото на деветнадесетия вѣкъ, и презъ европейската реставрация отъ четиридесеттѣ години, и презъ последвалитѣ я войни до шестдесеть и седмата година. Честно, открито, достойно, безъ завои, безъ компромиси и винаги упорито хърватскиятъ народъ брани своитѣ права, завещани чрезъ една хилядогодишна културна и политическа история. Старото хърватско време даде достойни имена. Достойнитѣ за всѣки героиченъ народъ — Мутимиръ, Томиславъ, Крезимиръ, Звонимиръ. Колко много напомнятъ тѣзи имена хероиката и на българитѣ отъ първото царство!

Борбитѣ пъкъ отъ миналия вѣкъ за свободна държава калятъ и спояватъ волята на хърватския народъ. Носитель на тоя духъ е преди всички други Старчевичъ. Той събира въ себе си едновременно качествата на Раковски, на Миладинови, на Каравелова, на Ботйова и толкова още герои и будители на новобългарския националенъ духъ.

Ние българитѣ имаме особени основания да прибавимъ тукъ и името на споменатия вече Шросмайеръ — основатель на Хърватската академия на наукитѣ. Шросмайеръ, преди повече отъ осемдесеть години, духомъ и тѣломъ подкрепи дѣлото на Миладинови — двамата братя стружани. Така излѣзе на бѣлъ свѣтъ „Сборникътъ отъ български народни пѣсни“. Така свѣтътъ тогава още видѣ, че при брѣговетѣ на Охридското езеро и на рѣката Дримъ тупти надарено съ толкова Божи дарби крепко сърдце на македонския българинъ. Тамъ, дето преди хилядо години свети Климентъ Охридски положи основитѣ на българската култура и на най-стария български университетъ, Шросмайеръ съ помощьта, която оказа на двамата стружани, издигна самочувството на цѣлия български народъ въ ония пълни съ опасности за насъ времена.

Вѣчно българскиятъ народъ ще бжде дълбоко благодаренъ на хърватския народъ, на носителитѣ на новата хърватска култура и на университетския хърватски центъръ Загребъ — толкова много познатъ на всѣки просвѣтенъ българинъ, толкова посещаванъ отъ стотици български младежи.

Нигде другаде не се отнасятъ къмъ старобългарската и новобългарската литература съ толкова почитъ, съ такава любовь, съ такива предани чувства, както въ Загребъ. Никжде другаде въ чужбина българинътъ не се чувствува така добре, както въ срѣдата на хората отъ гостоприемната хърватска срѣда и отъ срѣдата на родствения намъ хърватски народъ.

Какви не мжки, сжщи като нашитѣ български мжки, изпита този народъ, докато стигне възхода и свободата, въ която живѣе днесъ. Това ние българитѣ не ще забравимъ никога.

Ние българитѣ не ще забравимъ никога и друго нѣщо. Нѣма да забравимъ, че видни хървати направо се хвърляха въ огъня по време на вилнениятa противъ македонския българинъ да го спасятъ отъ една тиранническа чужда власть. Не ще забравимъ никога, че

благородни хървати браниха, съ рискъ на живота си, този македонски българинъ отъ толкова несправедливи обноски къмъ него и отъ толкова посегателства.

Тоя духъ на кавалерство, на човѣколюбие и на мѫжество не ни учудва. Той е присѫщъ на народи, дарени съ велико, съ правдиво и съ искрено отношение къмъ българскитѣ сѫдбини, народи, тръгнали къмъ открититѣ простори за утрешния по-свѣтълъ день.

Затова хърватското удивително единство трогва всѣко българско сърдце.

Ние българитѣ се радваме днесъ, както страдахме вчера, съ радоститѣ и съ нѣкогашнитѣ страдания на хърватския народъ.

Ние българитѣ има какво да учимъ отъ великодушния хърватски народъ, чието бѫдеще виждаме ясно да се нарежда наравно съ бѫдещето на нашия български народъ и на нашето обединено отечество.

* * *

Имало е дни за всички просвѣтени и напредничави народи на свѣта, въ които тѣ сѫ напрѣгали своитѣ сили да стигнатъ достойно мѣсто, опредѣлено имъ отъ историята, отъ дарбитѣ имъ, отъ сѫдбата имъ. Въ този устремъ къмъ доброто начало, къмъ правдата, къмъ свобода, за щастие, просвѣтенитѣ, културноспособнитѣ и напредничави народи никога не сѫ били сами. Единъ желѣзенъ законъ, който сковава злото и който дава полетъ на доброто, е спѫтствувалъ великото дѣло на достойнитѣ за всѣко човѣшко уважение храбри, доблестни, трудолюбиви народи, като нашия български народъ. Съпѫтствувалъ ги е този желѣзенъ законъ и имъ е намиралъ естественитѣ спѫтници — сѫщо както въ съзвездията отъ небесния ширъ голѣмитѣ, свѣтли пѫтеводни звезди спѫтствуватъ своитѣ посестрими.

Колко мѫки изживѣ българскиятъ народъ въ миналото! Думата не е само за вѣковния процесъ на развитие и възходъ на нашия народъ. Нито пъкъ е дума само за паданията и за ставанията, които неминуемо всѣки осъзналъ себе си народъ като българския е преживѣлъ презъ историческото си развитие.

Говоримъ предимно за най-близкото българско минало. За вчера. За онзи день. Колко мѫки претърпѣ и изживѣ българскиятъ народъ вчера и онзи день!

Ние българитѣ бѣхме нѣкакъ въ тия наши мѫки пасивниятъ елементъ. Търпѣхме. Понасяхме. Чувствувахме дълбоко неправдитѣ къмъ насъ, къмъ нашия твърдъ и доблестенъ народъ. Търпѣхме и понасяхме, защото знаехме, че и злото въ живота на човѣка и на народитѣ има своя край. Защото знаехме, че немилостивитѣ обноски на сѫдбата най-сетне ще престанатъ. Българскиятъ народъ знаеше, че българското име, че българската национална и лична честь, че българското национално и лично достоинство сѫ една вѫтрешна духовна сила, която не можеше да бѫде провалена.

А днесъ? Днесъ е друго. Днесъ българската душа си е такава, каквато се е проявявала презъ вѣковетѣ: волна, горда и силна. И въ трудъ, и въ мѫки, и въ печаль, и въ радость тя е винаги търсила доброто. Махвала е съ ржка на злото. Връщала се е въ себе си. Борила се е вѫтрешно и е мълчала. Стараела се е съ всички сили отново да заработи за българския напредъкъ. Да възкръсне въ паметьта на всѣки българинъ вѣрата въ силитѣ му. На цѣлия български народъ — вѣрата въ златното му бѫдеще.

Ето затова българскиятъ народъ е обикналъ хърватския народъ. Ето Щросмайеръ, споменатиятъ хърватинъ отъ епохата на българското духовно възраждане, самъ по свой починъ подпомогна духовни будители на българския народъ — нашитѣ възрожденци братя Миладинови. Обикна ги и каза, че това е най-малкото, което той трѣбваше да стори за тѣхъ. Хърватинътъ Щросмайеръ обикна беззаветно българския народъ. Затова той бѣ вчера, е и днесъ една човѣшка съвѣсть, която отправи пѫтя на чуждия просвѣтенъ свѣтъ къмъ цѣлостьта на българскитѣ въпроси. Обърна вниманието на просвѣтени народи върху силата и душевната стойность на българина — като човѣкъ на новото европейско време. На правдата между народитѣ. На силата на културата имъ и напредъка имъ. Хърватинътъ Щросмайеръ еднакво съ хърватина Старчевичъ бѣ вчера, е и днесъ за насъ изразъ на постоянна, искрена, задушевна привързаность на хърватския народъ къмъ българския народъ. Хърватското добро сърдце, хърватскиятъ трезвъ погледъ на нѣщата, хърватскитѣ мѫки и хърватскитѣ радости — толкова прилични на мѫкитѣ и на радоститѣ на насъ българитѣ — като въ кристаленъ планински виръ се отразиха въ душата на тѣзи двама просвѣтени и велики хърватски патриоти Старчевичъ и Щросмайеръ. Щросмайеръ, напримѣръ, като истински братъ, дѣлѣше скромната си калугерска трапеза съ братя Миладинови. Дѣлѣше и възторзитѣ си за напредъкъ на хърватския и на българския народъ съ твърдитѣ и крепки носители на пламналото българско народно дѣло отъ преди близу сто години отъ западнобългарскитѣ македонски краища. И Щросмайеръ не бѣ единъ. Много Щросмайеровци има и има благороднията хърватски народъ за насъ българитѣ.

Затова колко мѫки и колко радости хърватски чувствуваше да трептятъ, заедно съ мѫкитѣ и съ радоститѣ на българската душа, всѣки отъ съвременницитѣ и отъ последовницитѣ на Щросмайера досега! Колко възторзи будѣше хърватската душа въ душитѣ на българскитѣ духовни будители и най-вече на братя Миладинови отъ Струга!

Разгърнете книгитѣ оттогава насамъ на хърватскитѣ писатели, мислители, духовници, учители. Всѣка дума, която се отнася до насъ българитѣ, е напоена съ правда, съ въздържана скромность и любовь, съ човѣщина и далновидность. Разгърнете хърватската лирика. Колко душевни пориви и копнежи и тамъ, както и въ нашата лирика! Разгърнете хърватския епосъ. Колко мѫжество и тамъ, както въ нашия български епосъ! Какво геройско от-

насяне къмъ проблемитѣ на народния и държавния животъ. Каква решителность и самоотверженость въ дѣлото на отдѣлния човѣкъ!

Така епохата на хърватитѣ Старчевичъ и Щросмайеръ, тѣзи искрени и задушевни приятели на българския народъ, оставили школа следъ себе си за културнитѣ и всички други отношения между хърватския и българския народъ, е епоха-творителка по пжтя на хърватския и на българския напредъкъ. На хърватското и на българското духовно въздигане и съвършенство.

Тамъ въ тая епоха и тѣ, хърватитѣ, и ние, българитѣ, можемъ и трѣбва единствено и най-много да черпимъ вдъхновение, когато става дума за вдълбочаване на хърватската и на българската култура и за здравина на хърватската и на българската държава.

СВЕТИ КЛИМЕНТОВСКИ ХИМНЪ

„Светителю, има ли мѣсто, което да не се освети съ молитвитѣ ти. Има ли църква, която да не бѣ огласена отъ твоитѣ духовни пищѣлки, отъ твоитѣ звънтещи кимвали, ти цевница-кавалъ сладкогласенъ. Затова ние те величаемъ и всѣка тварь почита паметьта ти, Климente, пресвети отче.

„Ти се уподоби на тржба доброгласна, която огласява вселената съ златозарнитѣ си слова. Климente блажени, светото ти учение екна като гръмъ и засия като слънце съ пресвѣтли зари, съ които, моля те, светителю, просвѣти и менъ, озари ме съ молитвитѣ си.

„Славни отче Климente, като рѣка, шо изтича тайнствено изъ рая и протича въ четири посоки, ти съ своитѣ слова се понесе по всички краища на земята, съ златното си учение всички на вѣра научи и съ дадения ти отъ Бога даръ, и насъ ти, богомждри, одари ни. Молй се за спасението на душитѣ ни!

„Ето дойде деньтъ на свѣтозарната ти паметь, която озарява всички вѣрни християни българи, които сж се стекли въ светата ти църква. Нека възпѣемъ, прочее, паметьта ти, светителю нашъ Климente.

„Елате всички да почетемъ църковния украситель, този, който напои всички съ писанитѣ си трудове и просвѣти съ духовни зари цѣлия ни български народъ.

„Ревнувайки по ангелитѣ, като ангелъ премина ти земния си пжть, и сега съ тѣхъ пребиваващъ предъ върховния Господарь. Комуто, о блажени Климente, молй се за своето народно и духовно стадо.

„Ето и Охридската църква, въ която ти дойде. Просвѣтена отъ молитвитѣ ти, тази наша Охридска църква днесъ изцѣло сия като кринъ и празднува светото ти успокоение. И като сме заобиколили съ трепетъ честния ти гробъ, съ умиленъ гласъ те зовемъ:

не отвръщай лицето си отъ насъ, простри пречестнитѣ си ржце, просвѣти ни, защити ни отъ злини и ни укрепи.

„Погледни на своитѣ птички-ученици, които нѣкога отхрани подъ своя покривъ и които духовно се наслаждаваха на медотечното ти и свето учение. Простри свише ржцетѣ си, Климente, и освети ученицитѣ си. Изпроси отъ небесата, о блажени Климente, изпроси победа надъ враговетѣ на нашия роденъ христолюбивъ царь, и неговитѣ воини избави отъ зло, както и цѣлия твой народъ, та да можемъ достойно да те величаемъ"...

Изъ ржкописното отдѣление на Софийската народна библиотека, ржкописътъ е съхраняванъ и посветенъ на св. Климента Охридски отъ негови непосрѣдни ученици. Това е молитвенъ химнъ, пѣтъ на гроба на светителя въ охридския манастиръ „Св. Пантелеймонъ" въ деня на св. Климентъ. Химнътъ е билъ съставенъ скоро следъ смъртьта на св. Климента, т. е. следъ 916 г., когато светецътъ е билъ канонизиранъ, и негови ученици, вече опитни книжовници, сж били свикани да прославятъ въ пѣсни великия си учитель презъ царуването на Симеона, между 916 и 927 година.

Съ този химнъ охридскитѣ българи и всички българи се подканватъ съ духовни пѣсни да чествуватъ свети Климента. Честването започва съ голѣма църковна служба въ църквата на свети Климента, която сияе като видение. Праздникътъ става свѣтозаренъ. Светецътъ озарява всички вѣрни българи, които сж се стекли въ неговата църква, около неговия гробъ. Тогава богомолцитѣ се обръщатъ къмъ св. Климента да ги закриля и да се застжпи предъ Бога за тѣхнитѣ грѣхове. Тѣ се молятъ еднакво и на свети Кирила и Методия; молятъ се за себе си, за цѣлото българско духовно стадо, за своя български царь и за неговата храбра българска войска.

Авторитѣ на химна сж Климентови ученици, които той възпиталъ подъ своя покривъ съ „медотечивото си слово". Тѣ се обръщатъ къмъ своя учитель да простре ржцетѣ си надъ тѣхъ и да ги освети.

Химнътъ е предаденъ въ ритмична речь. Той е нагоденъ за мелодия. Изложенъ е въ образенъ старобългарски езикъ и е изразъ на непритворно поетично чувство, на издигнато вѣрско и национално съзнание и на благодарность къмъ този, който, одаренъ отъ Бога, пръска свѣтлина срѣдъ българския народъ — съ проповѣдь и съ книга.

Ето въ новобългарски преводъ една друга още по-малка изкадка отъ тоя бисеръ на старобългарската книжнина:

„Климente, органе боговдъхновений, ластовица златоуста, славею сладкопойни, разуме благодатни, свѣтилниче свѣтозарни, очи златозрачни, уста богогласна, езикъ медотеченъ, Климente светителю, моли се за насъ, твоитѣ ученици, които славимъ светата ти паметь предъ народа ни български!"

ДНИ НА ДЕТСКА РАДОСТЬ И ДНИ НА БЪЛГАРСКИ ВЪЗХОДЪ

Бѣха горещи лѣтни дни. Ние, едвамъ подрастлитѣ ученици отъ първитѣ класове на битолската класическа гимназия, знаехме, че ни предстоятъ годишни изпити. Гимназиалниятъ пансионъ кипѣше отъ детска глъчь и радость. Обикновено вечернитѣ извънработни часове бѣха най-буйнитѣ: пѣсень следъ пѣсень, хора буйни — до безкрай.

Срѣдъ нашитѣ училищни грижи и срѣдъ немирствата чувствувахме се, поради всичко това, нѣкакъ раздвоени. Отъ една страна склонноститѣ на детската природа ни тикаха навънъ къмъ безкрайнитѣ дворища на „Клиевското“ здание, сега болница, въ което се помѣщаваше пансионътъ на гимназията, отъ друга страна знаехме, че трѣбва да бѫдемъ по-умни и да работимъ. Нали... възрастьта ни налагаше това!

Въ битолския гимназиаленъ пансионъ, въ който ме бѣха изпратили моитѣ добри родители, научихъ много нѣщо. Животътъ му бѣ суровъ, войнишки, но въ сѫщото време задушевенъ, български.

Надзирателитѣ, които живѣеха съ насъ, бѣха нѣкои отъ найдобритѣ ни учители — всички почти високо просвѣтени македонски българи: едни литератори, други богослови, трети езиковеди, четвърти мѣстни видни музикални сили и композитори. Все умни глави и кротки хора.

Тогава всички битолски ученици и учители знаехме едно: дългътъ зове насъ, учащата българска македонска младежь, къмъ отечествена любовь, къмъ трудъ и постоянство, къмъ трудни, но велики дни на подемъ за цѣлокупния български народъ. Илиндень бѣ предъ прага на всѣки домъ, на всѣки буденъ умъ, на всѣко българско сърдце. Кой ли знатенъ първенецъ на македонската революция и на всебългарската национална свѣсть отъ ония наши детски години не бѣ миналъ предъ очитѣ ни — предъ очитѣ на насъ недораслитѣ още юноши отъ битолската българска мѫжка класическа гимназия? Ние видѣхме и кроткия и уменъ Дамянъ Груевъ — душата на последвалитѣ Илинденски въстания, и вѣчно стѣснителния и скроменъ прилепчанинъ-революционеръ Пере Тошевъ, и литератора-стружанинъ Христо Матовъ — този меланхоличенъ на видъ, но просвѣтенъ и твърдъ българинъ, и Параскевъ Цвѣтковъ — незабравимиятъ плѣвенецъ, пѣвецъ и бунтовникъ. И още толкова, толкова много здрави български мѫже отъ всички краища на обширната македонска българска земя.

Колко горесть, колко вѣковни видения и истински буйни потоци на българска любовь изпълняха по онова време юношескитѣ ни гърди съ пламенна привързаность къмъ една толкова съкровена и толкова скѫпа българска македонска земя. Мисълта за доброто на цѣлокупния български народъ бѣ надъ всичко. Тя царуваше заповѣдно и за малки и за голѣми хора.

Така, съ училищни грижи и съ преизпълнени сърдца отъ радость по българската земя и българския човѣкъ, ние малчугановцитѣ, начинаещи класици на битолската гимназия, посрѣщахме и изпращахме мжкитѣ, страданията и възторзитѣ, които съпровождаха една отъ най-славнитѣ български епопеи на новото наше време — българската епопея на Илиндень!

И тази българска епопея на Илиндень порастна на плещитѣ на единъ достоенъ нашъ народъ въ Македония. Илиндень, който имà своето срѣдище въ Битоля и Битолско, днесъ продължава да крепи силата на всѣки добъръ българинъ отъ тая западнобългарска земя и преизпълня гърдитѣ му съ вѣра въ крепкото и славно бждеще на българската култура и на българската нация. Илиндень отвори царскитѣ двери на цѣла една достойна новобългарска епоха.

Но покрай величието на Илиндень ние, ученицитѣ отъ първитѣ класове на битолската българска класическа гимназия отъ нѣкога, топло продължаваме да таимъ въ сърдцата си до днесъ, толкова години по-късно, искрена и пълна привързаность къмъ родното българско училище и къмъ родния български учитель. Това, което Солунъ и Битоля направиха, направиха го чрезъ Илиндень и за Илиндень. Дни на радость и дни на възходъ бѣха днитѣ и годинитѣ, които Илиндень възбуждаше у насъ, тогавашнитѣ малки подрастващи люде.

* * *

Много признаци предвещаваха идващия Илиндень. Пролѣтьта на 1903 година бѣ ранна пролѣть. Това преждевременно раздвижваше цѣлия апаратъ на нашитѣ хвъркати чети. Не миналаше день безъ съобщения за схватки съ вѣковния потисникъ на българитѣ въ Македония и съ аскера. Даже и ние, училищнитѣ деца на славната битолска класическа гимназия, не бѣхме спокойни. Преди всичко не бѣхме спокойни, защото не бѣ повече възможно да ни държатъ вкупомъ въ известния голѣмъ гимназиаленъ пансионъ при „Вълчата суха рѣка“ („Куртдере“). Стотицитѣ пансионери се разпръснаха по частни квартири на града — кой при свои роднини, кой прибранъ отъ добри българи на този съкровенъ западнобългарски градъ. Едни — по-възрастнитѣ, по-буйнитѣ — отидоха да живѣятъ въ „Баиръ-мале“, други въ „Йени-мале“, и двата гжсто населени битолски квартала съ крепко, патриотично и революционно настроено българско население.

Битолчанитѣ-ученици идваха всѣка зарань въ гимназията съ новини за действията на прилепскитѣ, на крушовскитѣ и битолскитѣ чети. Пжтницитѣ отъ по-далечни краища на македонската земя носѣха сжщо така тревожни новини. Цѣлото общество бѣ нѣкакъ наелектризирано. Атентати въ Солунъ. Желѣзопжтни мостове бомбардирани и релси развалени. А сраженията на четницитѣ често се водѣха до непосрѣдственитѣ околности на Битоля. Тука, въ тѣзи сражения, най-легендарната личность бѣ нашиятъ токущо избѣгалъ

отъ преследванията на врага учитель по музика Параскевъ Цвѣтковъ, по произходъ отъ плѣвенското видно възрожденско семейство Теодораки Цвѣткови. Той скоро следъ това загина славно при Могила — едно отъ най-съкровенитѣ малки български села край града.

И въпрѣки всичко животътъ въ гимназията бѣ буенъ и буденъ български животъ. Ние, децата, дошли отъ по-далечни краища на македонската земя, день по день копнѣехме за всенародни български идеали и съ нетърпение очаквахме развръзката на започнатото голѣмо освободително българско дѣло — въстанието.

За насъ идващата обща всебългарска държава се представяше като последствие отъ славното минало на българския народъ, на българскитѣ царе, на храбрата българска войска, на достоинствата и патриотическия жаръ на българския човѣкъ. Учудвамъ се сега, на пълни мжжки години, съ какво достоинство, съ какво съсрѣдоточение, съ колко всебългарски героизъмъ нашитѣ добри учители продължаваха класнитѣ занимания. Не по-малко ми е чудно какъ ние, ученицитѣ, съ пълно съсрѣдоточение следѣхме преподаванията по българска география, по отечествена история и литература, по старогръцки, латински и пр. Междучасията, обаче, бѣха междучасия на избликъ, на любовь къмъ българския народъ, на почитъ къмъ свободната часть на българския народъ, който не бѣ далече отъ поробена Македония и който въ всѣки мигъ можеше да развѣе знамената и да изпрати своитѣ левенти-войскари, за да ни освободи отъ тежкото чуждо иго. Ние децата даже не стоехме съ скръстени ржце. Всѣка зарань изваждахме скрититѣ една-две пушки изподъ дъскитѣ на пода въ класната стая и се упражнявахме... на ножъ, на отбрана отгоре, отстрани, отлѣво, отдѣсно... и пакъ при изкомандуване на „десетника“, две минути преди да влѣзе учителтъ, пушкитѣ биваха скривани отново подъ дъскитѣ, „заковани“ съ фалшиви, отрѣзани гвоздеи. А ние малчугановцитѣ, каточели нищо не е било, отново съсрѣдоточавахме вниманието си върху умственитѣ ни занимания. Бѣхъ малъкъ още, едвамъ въ прехода отъ детскитѣ къмъ юношескитѣ години, но и мене бѣха вече отдавна „кръстили“ въ революционната освободителна борба. „Кръстницитѣ“ бѣха Арсений Йовковъ, мой съученикъ, едно живо тумпалесто момче, родомъ нѣкжде изъ дебърскитѣ села, което се славѣше съ своето стихотворение за геройската смърть на учителя ни Параскевъ Цвѣтковъ (това стихотворение и днесъ се пѣе въ пѣсень отъ цѣла Битоля и Битолската область), и Лукановъ отъ Горноджумайско, сжщо ученикъ отъ горнитѣ класове на гимназията, близъкъ родственикъ на известния нашъ езиковедъ и фолклористъ А. П. Стоиловъ. „Кръщаването“ бѣ станало въ една малка двуетажна кжща край „Вълчата суха рѣка“ при най-тържествена обстановка заедно съ „кръщаването“ на редъ други ученици отъ по-горнитѣ класове на гимназията... Буйни детски години! Мили младенчески пориви за български родъ и за българска Родина!...

Ние всички македонски българи по това време живѣехме само и единствено съ идеалитѣ на българското възраждане, съ общо-

българскитѣ идеали за единна и обединена България. За насъ българскиятъ народъ и българската държава бѣха всичко. Бѣха животътъ ни, сѫществуването ни. Макаръ и още деца, ние се срѣщахме често съ нашитѣ сънародници отъ Солунъ, отъ Сѣръ, отъ Драма, отъ Велесъ, отъ Воденъ, отъ Скопие, отъ Охридъ, отъ Дебъръ, отъ Костуръ. Паролата на всички и на всѣкого бѣ: съ радость и съ мѫжки сили да се посрещне утрешниятъ славенъ день на българското отечество.

На Петровдень завършихме учебнитѣ занятия. Които можаха, заминаха за роднитѣ си мѣста. Повечето, обаче, останахме въ Битоля презъ цѣлото онова горещо и душно лѣто, което въ първата си половина предхождаше идващото славно всенародно Илинденско въстание. Очакваниятъ день за българския избликъ въ Македония наближаваше, заедно съ това наближаваше и самата буря. Първитѣ ѝ вихрушки бѣха отдавна виснали надъ този буденъ български градъ Битоля, който и днесъ, толкова години по-късно, остава прикованъ къмъ нашитѣ сърдца — съ геройството си, съ българския си духъ, съ несломимата си вѣра и идеалитѣ си за обща и за единна българска държава.

И какъ можеше да бѫде иначе? Битоля даде велики наши възрожденци. Въ нейнитѣ стени работиха братя Миладинови отъ Струга. Работиха още десетки други преди тѣхъ и следъ тѣхъ. А тогава, презъ 1903 година, Битоля се издигна и като центъръ на най-върховни български копнежи, на едно голѣмо и всенародно българско въстание по цѣла Македония — като центъръ на чиста и здрава новобългарска мисъль и на новобългарски стремежи.

Изходнитѣ точки на града отдавна бѣха заети отъ аскера. На видъ пиле не можеше да прехвръкне навънъ или да влѣзе вжтре. И все пакъ колко десетки и стотици наши храбри и самоотвержени селяни и граждани пренасяха оржжие и съобщения по всички направления. Колко ученици отъ гимназията и отъ многобройнитѣ други български македонски училища сновѣха день по день, нощь по нощь въ всички посоки: къмъ прелестнитѣ склонове на Пелистеръ, къмъ Пелагонийското поле, къмъ Гявато, къмъ Леринъ и Леринско.

Ние днесъ всички говоримъ за нуждата отъ добра народностна организация на нашата училищна младежь. Тогава това ставаше спонтанно, всенародно, безъ заповѣдь. Съ истински изблицъ на любовь къмъ българската земя и къмъ българския човѣкъ.

Непосрѣдствено предъ самия день Илиндень ние децата не знаехме още нищо за това, което ще има да стане. Общото спокойствие предъ идващата буря ни бѣ подмамило. И ето ти извеждъ топовни гърмежи предъ стенитѣ на града. Ето пукотътъ и тракания на пушкитѣ. Ето свистенето на патронитѣ до самъ ушитѣ ни. Улицитѣ запустѣха. Башибозукътъ бѣ излѣзълъ по тѣхъ и поразяваше когото срещне. Съобщенията ставаха отъ врата на врата, отъ дворъ на дворъ.

Много геройство, много самообладание, голѣма българска любовь показа Битоля презъ този славенъ день — Илиндень, и презъ следващитѣ дни, седмици и месеци наредъ. Ние, децата отъ училищната скамейка, нищо не знаехме за това, което научихме отсетне: за това, че първенцитѣ на всебългарската свѣсть въ Македония бѣха установили своя станъ въ Смилево; за това, че Охридъ и Охридско, Струга и Стружко, Прѣспанско, Кичевско, Крушовско, Прилепско сѫ цѣли пламнали въ борба за българска свобода срещу потисника; за това, че Крушово се държа срещу налитащитѣ орди и башибозука и че този градъ развѣваше четиринадесеть дни наредъ знамето на свободата; за позорищата, за издевателствата; за всенародната съпротива — достойна посестрима на Срѣдногорското въстание, на Шипка! За великитѣ дѣла на едно още по-велико българско дѣло — всенародното Илинденско въстание на македонскитѣ българи!

Днесъ, на пълни мѫжки години, нѣмамъ по-голѣмо желание и по-съкровенъ душевенъ стремежъ отъ този да видя отново тая скѫпа за всѣко българско сърдце Битоля. Да споходя всичкитѣ тѣзи свети български мѣста, — и да ги видя въ новия имъ избликъ на всебългарски чувства и на български радости за сѫщия тоя день Илиндень. Да доловя отново и отблизу какъ Битоля пѣе своята вѣчна българска пѣсень. Какъ „Драгоорotъ“ — тази малка съкровена българска рѣка — ръмоли своя сладъкъ шепотъ на българскитѣ вѣкове и какъ разнася своитѣ събрани пелистерски поточета къмъ пространната българска Пелагонийска равнина.

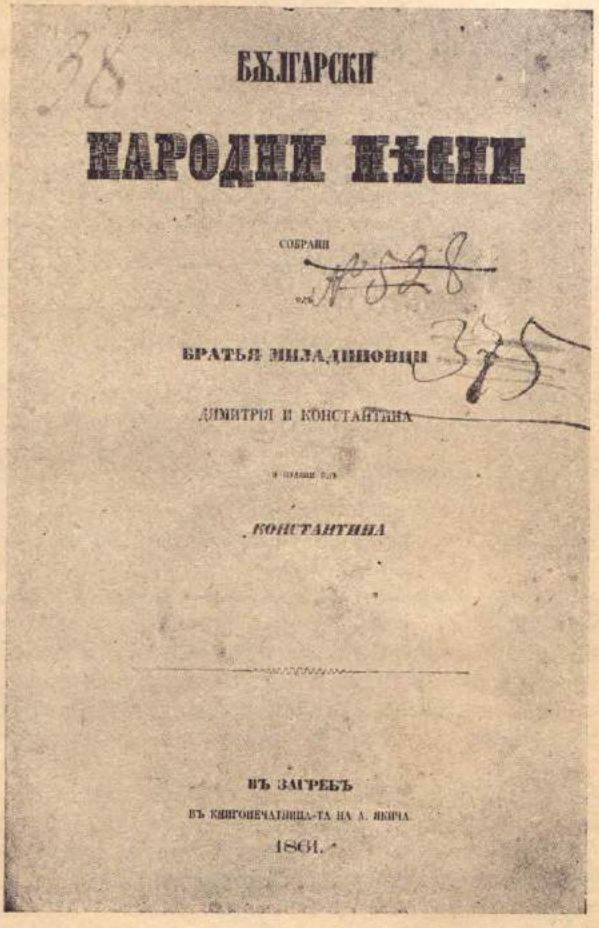
Днесъ лелѣянитѣ мечти на новобългарското време сѫ на пѫть да бѫдатъ осѫществени за нови вѣчни български времена. Днесъ блѣнуваната и желаната българска държава, очакваната и желаната българска войска сѫ срѣдъ насъ. Тѣ сѫ тамъ, и въ Скопие, и въ Битоля, и въ Охридъ, за да пазятъ българската снага и за да донесатъ свобода на всички поробени българи.

Днесъ всички илинденци — тѣзи свидни наши ветерани отъ всички краища на свободната македонска земя — трѣбва да бѫдатъ щастливи и горди, че могатъ съ пълна българска вѣра да погледнатъ назадъ на изминатото славно илинденско време.

Колко съкровени български идеали крие тази Битоля, свила своето гнѣздо въ подножията на дивния Пелистеръ!

БЪЛГАРСКИТѢ НАРОДНИ ПѢСНИ ОТЪ МАКЕДОНИЯ

Презъ 1861 година, въ Загребъ, братя Димитъръ и Константинъ Миладинови напечатиха събиранитѣ презъ дълги години на тѣхна просвѣтна и народополезна дейность въ западнобългарскитѣ македонски земи „Български народни пѣсни“.

БЪЛГАРСКІЙ

НАРОДНИ ПѢСНИ

СОБРАНІЙ

БРАТЬЯ МИЛАДИНОВЦИ

ДИМИТРІЯ И КОНСТАНТИНА

КОНСТАНТИНА

ВЪ ЗАГРЕБЪ

ВЪ КНИГОПЕЧАТНИЦА-ТА НА А. ЯКИЧА.

1861.

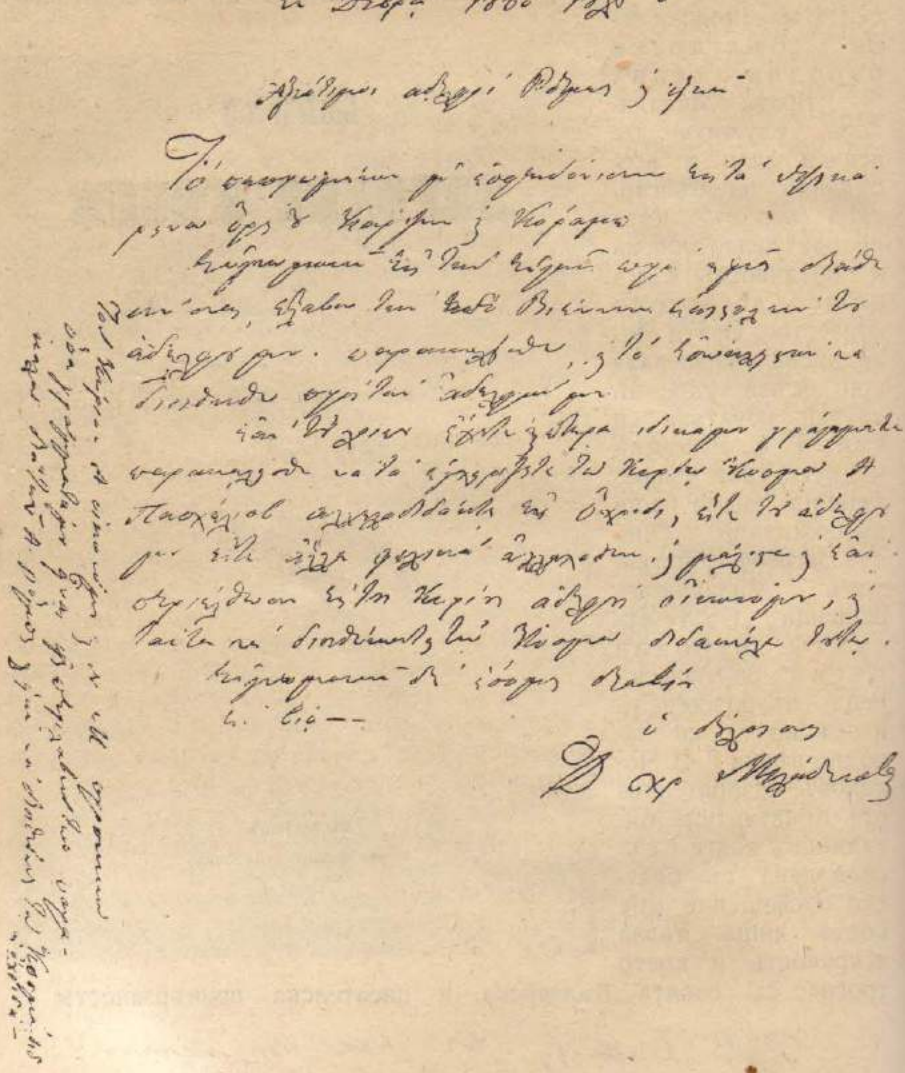
Братя Миладинови служиха съ всички сили и всеотдайно на българския народъ, като проповѣдваха любовь и преданость къмъ общобългарското отечество. Братя Миладинови показваха при всѣки удобенъ случай почитьта си къмъ Г. С. Раковски и други свои съвременници, видни наши възрожденци. Още отъ Загребъ Константинъ Миладиновъ изпраща „Българскитѣ народни пѣсни“ на панагюреца възрожденецъ и събирачъ на народни пѣсни Г. В. Чолаковъ. Изпратената отъ Константина Миладиновъ книга е съпроводена съ братско посвещение, отъ което диша пълна искреность и което трогва съ своята българска и писателска привързаность.

Г. В. Чолакову въ знакъ неизмѣрнѣй любви и побратимства и вѣчной бл. годарности за трудове-те му

Авг. 14/26 юлй К. Миладиновъ

въ Загребъ

Така сж нѣкога живѣли носителитѣ на новобългарската свѣсть и на новобългарската култура!

Димитъръ Миладиновъ, по-възрастниятъ отъ двамата братя стружани и видни наши възрожденци, подобно на по-младия Константинъ Миладиновъ, е водилъ обширна писмовна кореспонденция съ първитѣ хора отъ епохата на възраждането. По свидетелствуване на дъщерята на Димитъръ Миладиновъ, Царевна Ми-

ладинова, майката на последната и съпругата на Димитъръ Миладиновъ — Митра Миладинова — многократно била потвърдила, че въ Струга отъ дома на братя Миладинови при арестуването на Димитра турскитѣ власти сж задигнали въ нѣколко чували писма и ржкописи, които Димитъръ Миладиновъ най-грижливо е пазилъ дълги години въ работната си стая въ Струга. Това потвърждава и зетьтъ отъ дъщеря на Димитъръ Миладиновъ — Козма Шапкаревъ (Паскалиевъ, както го нарича самъ Миладиновъ въ писмата си и както е билъ известенъ въ Охридъ).

Благодарение на непрекжснатитѣ грижи на специалиститѣ-проучвачи на нашето духовно пробуждане като народъ и на нашето възраждане, презъ последнитѣ години бидоха открити нови пѣсни и писма отъ братя Миладинови. Тѣзи писма хвърлятъ ярка свѣтлина както върху обширната имъ училищна, писателска и народополезна дейность, така и върху безкрайната братска обичь, която Димитъръ е хранилъ къмъ своя по-малъкъ братъ и свой ученикъ Константинъ Миладиновъ.

Едно щастливо откритие презъ миналото лѣто въ Битоля ни дава възможность да погледнемъ още по-отблизу на особенитѣ чувства и трепети, които вълнуватъ душата на Димитра Миладиновъ не дълго преди арестуването му и преди трагичната смъртъ на двамата братя Миладинови.

Ние тукъ даваме въ ф а к с и м и л е едно отъ тѣзи писма на Димитра Миладиновъ, отправено до Робеви и открито, между другитѣ писма на Миладинова, въ архивата на това видно западнобългарско семейство.

Писмото до Робеви е написано на гръцки. Димитъръ Миладиновъ е писалъ редъ отъ писмата си, сжщо както Г. С. Раковски, сжщо както повечето отъ най-виднитѣ наши възрожденци, на гръцки — тогавашниятъ писменъ езикъ на просвѣтенитѣ българи.

Това ни най-малко не намалява безкрайната преданость и безкрайнитѣ грижи на Димитра за българска просвѣта и за български напредъкъ.

Най-голѣмата поставена задача за Димитра Миладиновъ презъ годината преди арестуването му изглежда да е била да бърза съ организиране на духа на македонскитѣ си сънародници българи и откриването на български училища (близу сто годинй преди нашата епоха). Димитъръ Миладиновъ е чувствувалъ голѣма нужда отъ помощьта на своя братъ Константинъ Миладиновъ — високо просвѣтениятъ литераторъ-вишистъ на времето. Димитъръ цѣлъ е въ трепетъ за сждбата на Константина. Моли Робеви и други видни битолски граждани да се погрижатъ да му препращатъ писмата на Константина. Тѣзи писма на Димитра сж написани отъ Дебъръ и отъ дебърскитѣ села и планини, които Димитъръ, следъ дългата си обиколка по западнобългарскитѣ македонски земи, е споходилъ — ясно, съ будителска и просвѣтна цель.

Въ една епоха преди да сжществува каквато и да е българска екзархия, преди да сжществува българска свободна и не-

зависима държава, Димитъръ Миладиновъ, този просвѣтенъ стружанинъ, тази стоманена българска воля буди родния си български народъ въ Македония и самъ, съ брата си Константинъ Миладиновъ и съ шепа свои ученици го пробужда, като му открива пѫтя къмъ идващото по-свѣтло бѫдеще. Защо? — Защото вѣрва въ българската звезда и въ българската културноспособность (относно превода на даденото на сраница 214 писмо и на други новооткрити писма на Димитра Миладиновъ вижъ страница 173—174 отъ книгата).

IV

ДАЛЕЧЕНЪ ПѫТЬ

ПѫТЬ НА ИСКУСТВОТО И ПѫТЬ НА ВѢКОВЕТѢ

КЪМЪ СЪРДЦЕТО НА АПЕНИНИТѢ

Напущамъ Любляна, словенската столица, и се отправямъ на югъ. Нашиятъ влакъ се провира презъ тѣснинитѣ на словенскитѣ Алпи и бърза да стигне крайморския брѣгъ. Постумия е първото по-голѣмо селище, което се изправя предъ насъ.

Тука и нощниятъ мракъ не скрива, че алпийскиятъ ландшафтъ на Словенско се промѣня. Преминаваме еднообразната и монотонна равнинка предъ Триестъ.

Нѣкога въ северна Италия се влизаше на югозападъ отъ Триестъ, при Монфалконе. Сега границата е отмѣстена на много десетки километри на северъ.

Въ Постумия, хубавъ малъкъ градецъ, влакътъ се бави само нѣколко минути. Нѣма едночасовитѣ нѣкогашни митарства на Драгоманъ и Царибродъ за пжтницитѣ. Всички формалности по прегледа ставатъ пжтемъ въ влака дълго преди това.

Топлитѣ слънчеви лжчи прозиратъ отъ западъ. Отдалече, преди да стигнемъ Триестъ, долавямъ влажния лъхъ на морето и крѣсъка на чайкитѣ. Нѣкога на тия дивни адриатически брѣгове туптѣше пулсътъ на една велика империя, която се роди презъ романтичното срѣдновѣковие и се опита да спои много народи подъ скиптра на Хабсбургитѣ, за да загине презъ новото време. Сега Италия съ безкрайнитѣ си морски брѣгове е щастлива, че прибавя новъ морски брѣгъ и по-дълбокъ хинтерландъ и че владѣе Триестъ — винаги свѣтлата адриатическа красавица.

Влакътъ хвърчи презъ Монфалконе за съперницата на Триестъ, за Венеция, за по-голѣмия адриатически градъ.

Дивенъ е адриатическиятъ брѣгъ тука, на това мѣсто! Обсипанъ е отъ Божията дѣсница съ толкова неземна прелесть, съ толкова чаръ. Една следъ друга се редуватъ китнитѣ градини и бѣломраморнитѣ вили, кацнали по канаритѣ или край морския пѣсъкъ. Отсега натъй отъ тукъ на югъ пищнитѣ багри на южната природа обематъ окото. Замайватъ сърдцето — бедното човѣшко сърдце! Спомнямъ си за Пенчо Славейковъ. За счупената му лира. За Лаго Маджоре, което се крие тамъ нейде изъ мъгливитѣ синеви задъ североиталианската равнина — къмъ едва прозиращитѣ въ хоризонта италиански Алпи.

Предъ Венеция е Местре. Този малъкъ желѣзопжтенъ вжзелъ открива дверитѣ за града на дожитѣ и ние влизаме въ него откъмъ сушата. Минаваме дългия мостъ надъ морето. Все сжщо каточели пристигаме отъ изтокъ, по Адриатика, и каточели сме на параходъ.

Венеция е цѣла плувнала въ блѣсъка на морето. Цѣлъ живъ градъ, потопенъ въ водата. Почти безъ улици, безъ градини. И улицитѣ, и градинитѣ, и тротоаритѣ, и площадитѣ сѫ въ водата. Всѣки, който излѣзе отъ пѫтната врата на кѫщата си, „стѫпва" въ водата, дори когато иска да отиде до съсѣда си. Лодката е замѣстила другитѣ превозни срѣдства. Чудни хора — нѣматъ каточели представа за твърдитѣ пѫтища. И така отъ срѣднитѣ вѣкове досега!

Тука, на тѣзи едновремешни пѣсъчливи полупотънали въ морето острови, е билъ основанъ презъ най-ранно срѣдновѣковие този потопенъ въ морето богатъ градъ, пъленъ съ паметници и други монументални сгради.

Когато наследницитѣ на старитѣ римляни сѫ бѣгали предъ напора на варваритѣ, отдѣлни групи хора сѫ намѣрили спасение на тия острови. Заживѣли на тѣхъ и съ време ги направили центъръ на богатата и известна на цѣлия Изтокъ Венецианска република. Катедралата на спасението, „Св. Марко", Палата на Венецианскитѣ дожове, Мостътъ на въздишкитѣ едно следъ друго се редуватъ като нѣкакви приказки и видения предъ менъ.

Венеция, въпрѣки разтлѣния си видъ, е веселъ, приветливъ градъ. Въ него най-напредъ ще почувствувате колко съвременниятъ човѣкъ търси покоя и тишината. Нѣма едновременната глъчка. Всичко е тихо и пристойно. Самата вода е направила хората по-бавни и по-плавни. Никой не може да бърза. Единъ градъ безъ шума и праха отъ автомобилитѣ на толкова други голѣми градове. Това успокоява. Това лѣкува нервитѣ. Съ тази „водна тишина" сѫ свикнали хората на Венеция, отъ пазарищата до площада на Св. Марко, до Моста на въздишкитѣ и до Лидо-Венеция — лѣтната резиденция на венецианци.

* * *

Отъ Венеция до Падуа и Ферера пѫтьтъ е кратъкъ. Не спирамъ нито въ Падуа, нито въ Ферера. Желѣзницата бързо ме носи на югъ къмъ Болоня и Флоренция. Всичко наоколо обработено. Нито педя земя праздна и несѣта. Пълноводната рѣка По е пустнала широки напоителни канали навсѣкѫде. Градоветѣ и селищата сѫ съ чисти околности, съ бѣли фасади, съ спретнати работилници и съ много фабрични заводи. Редъ и трудолюбие навсѣкѫде. Всѣки, заетъ, тича по работата си. Всѣки се радва, че живѣе и работи.

Малко следъ Ферера напущамъ Ломбардската низина и се отправямъ къмъ сърдцето на Апенинитѣ. Тукъ вече всичко е подъ знака на електрическия токъ и електрическия двигатель. Всѣки механизъмъ се движи отъ „бѣлитѣ вѫглища". Всичко е поставено въ движение отъ водопадитѣ и електропроизводнитѣ юзини.

Въ Болоня е праздникъ. Отъ нашия влакъ се вижда какъ населението се трупа по кичеститѣ булеварди. Старитѣ тъмни четвъртити кули на италианското срѣдновѣковие, манастиритѣ и

църквитѣ, зжбеститѣ кубета на прочутия Болонски университетъ отъ четиринадесетия вѣкъ високо се издигатъ надъ по-новия градъ, като нѣкои исполини. Чудно съчетание на срѣдновѣковното изкуство съ изкуството на новото време! Докато ние у насъ правимъ всичко да похлупимъ, задушимъ и унищожимъ старото, тука свободниятъ отъ предубеждения духъ, внимателното око и изкуството за мѣрка на линията и почить къмъ старото сж дали рѣдко красиви съчетания на цѣлото, чудно хубави краски на площади и улици, пълно съ одухотворени моменти съдържание на общитѣ форми. Пощадена е историята на всѣки старъ паметникъ, на всѣка кжща. Запазени сж въплъщенията на миналото. Нѣма и не е могло да има невъзможнитѣ надбѣгвания на „кооперативни домове“ нагоре. Нѣма глупавитѣ калкани. Нѣма безвкусията въ ума и въ фантазията, нѣма безмисленитѣ пречупвания въ общата линия на строежа. Тука сж строили вѣковетѣ. И всичко ново, прибавено къмъ старото, всжщность не е ново, а допълнение къмъ създаденото. Усѣтътъ за мѣрка личи навсѣкжде.

Чудни сж италианскитѣ градове и въ архитектониката си по общия духовенъ строежъ на хората, които срѣщамъ. Каточели душата на всички се е влѣла въ нѣщо общо и е образувала душа на публиката. На тази южняшка публика — съ толкова много движения, съ толкова много радость къмъ дѣлото на човѣка.

Очитѣ на всички сж пълни. Пълни сж съ надежди. Не лицѣтъ. Радватъ се, че живѣятъ. Съ радость работятъ и творятъ.

Човѣкъ трѣбва да се види срѣдъ това вѣчно празднично настроено общество, за да усѣти, че най-първиятъ му вдъхновитель пакъ си остава жаркото южно слънце и синьото небе.

За тѣзи, които познаватъ тая земя отъ преди и отъ погледа на които тогава не е избѣгвалъ основниятъ й характеръ, тукашното общество е цѣло откровение съ външния, видимия, и вжтрешния, невидимия миръ, които сж зацарили сега за всички слоеве на обществото. Сигурно не се мамя въ наблюденията си, защото фактитѣ, които излжчва животътъ на тая южна европейска страна, сж на лице за всѣки. Така е въ града. Сжщото е и въ провинцията, по селата, на полето: трудолюбиво и силно вѣрващо въ доброто на свѣта е това надъ четиридесетмилионно население — поради любовьта си къмъ живота.

Електрическиятъ влакъ хвърчи отъ виадукъ на виадукъ. Възлиза къмъ височинитѣ, обсипани съ маслинени гори, и пакъ се провира презъ тъмнитѣ недра въ тунелитѣ. Единъ, два, петь, много тунели. Възкачваме се все по-нависоко, и отново се спущаме, сега вече къмъ високитѣ апенински плата, изпълнени съ застояли води и съ благоуханията на една екзотична природа. Лозя и пакъ маслинени гори и кипариси. Всичко се кжпе въ зеленина и въ прекрасни багри. Съ тази гледка не е свикнало нашето българско око. Нейната мощь не се крие само въ това, че е нова за менъ. Тя ме овладява изведнажъ, овладява ме съ мистиката на пейзажа. Сега разбирамъ силата на багритѣ въ Бьоклиновитѣ платна съ кипариси,

напр. въ Бьоклиновата картина „Островътъ на мъртвитѣ“, и съ багритѣ и съ сѣнкитѣ, които сѫ хвърлили върху езернитѣ води „покоитѣ на мъртвитѣ“. Хубавъ, дивенъ и въ сѫщото време страховитъ е този Божи свѣтъ. Той не е нашъ. Той е само италиански, само римски и античенъ. Нашето око обича да се гали отъ мекитѣ цвѣтове.

Следъ тази картина отъ апенинскитѣ плата и склонове трѣбва да видите Флоренция — градътъ на вѣчно цъвтещата пролѣть! Да видите града-музей, въ който всѣки жгълъ, всѣки камъкъ, всѣка стара църква или всѣка кула ви напомня усилията на толкова много поколѣния да издигнатъ и да запечататъ живота на човѣка чрезъ изкуството на човѣка. Най-дълбоки следи тука сѫ оставили къснитѣ срѣдни вѣкове. Сетне — епохата на Ренесанса. Музеи, манастири, гробници, мавзолеи, стари стени, всичко излѫчва отъ себе си нѣкаква недостигната мощь на духа, нѣкакъвъ безкраенъ финесъ на въплътенитѣ идеи. Излѫчва и пълна точность въ линията.

Градътъ, гледанъ отъ високо денемъ, на Божия свѣтлина, е феерия. Съчетание отъ мраморъ, слънце и преминала презъ вѣковетѣ романтика. Даже многолюднитѣ, търговскитѣ части на града помагатъ, не прѣчатъ, на съчетанията на хубавото съ мощното.

Флорентинската република не е падала въ нищо по-долу отъ венецианската. Дожитѣ и тука сѫ предали своя тънъкъ усѣтъ къмъ красотата, къмъ мощьта и богатството на идващитѣ италиански поколѣния. Флоренция е живъ примѣръ за това. Италия на Гарибалди и на Кавуръ издигна въ кумиръ реалната сила на отечеството. Едновременно съ това тя не погуби, тя възвеличи изкуството и неговитѣ несмѣтни придобивки въ този градъ-музей — въ Флоренция, и всѣкѫде другаде, въ тая земя на Апенинитѣ.

Отъ Флоренция до Римъ се пѫтува за времето, което е нужно да се иде отъ София до Пловдивъ, макаръ разстоянието да е двойно по-голѣмо. Пресичаме нѣкакви други нови апенински възвишения и котловини, залѣни отъ южното слънце. Долу протича полузасъхнала рѣка. Край нея се вие хубавъ пѫть. Тука всичко блести. Всичко е посипано съ нѣкакъвъ бѣлъ прахъ. Мѣни характера си и самата растителность. Лесно се долавя, че бързо напредваме къмъ югъ. Едно следъ друго се показватъ многобройнитѣ градчета-крепости, кацнали тамъ високо по канаритѣ. А предъ тѣхъ, долу — все сѫщитѣ безкрайни маслинени гори.

Ето и Тибъръ — тази чародейна староримска рѣка — мѫтна, жълтомѫтна, пѣе своята вѣчна пѣсень. Далече вдѣсно отвреме-навреме се откриватъ синкавитѣ лазури на Тиренското море и пакъ отново се загубватъ. Чувствува се повече и повече, че доближаваме Римъ. Устнитѣ засъхватъ отъ дневната жега. Сива мараня е легнала надъ римското поле. Преваля и самиятъ день.

ВЪ ВѢЧНИЯ ГРАДЪ

Когато пристига и влиза въ другитѣ голѣми европейски столици, човѣкъ веднага е овладѣнъ отъ предимствата имъ. За Римъ човѣкъ нѣма такова чувство. Голѣми ценности на духа и на материалната култура сж дали италианскитѣ провинциални градове, за да не падатъ по-долу отъ Римъ.

Както и да влѣзете въ Римъ, съ желѣзница или съ автомобилъ по шосетата, най-напредъ и въ първия още мигъ ви грабватъ старинитѣ: старитѣ крепостни стени, виадуцитѣ, театритѣ въ развалини, староримскитѣ игрища, базиликитѣ.

Нѣмъ стои пжтникътъ предъ величието на Вѣчния градъ.

Това чувство съмъ изпитвалъ само предъ Зевсовитѣ колони и предъ Акропола въ антична Атина.

Но Римъ е градъ и съ древна християнска история. Създалъ е много паметници за нея. Отдалечъ още блести грамадната позлатена фигура на Спасителя надъ куполитѣ на една отъ църквитѣ — вдѣсно отъ централната гара.

Въ предградията кипи буенъ животъ. Още по-буенъ животъ кипи на перона на централната гара. Хилядна публика се движи по всички посоки. Шумна, съ глъчка, каточели управлявана отъ нѣкаква магическа пржчка. Не се мѣрка никакъвъ униформенъ представитель на властьта. На площада, предъ гарата, цѣли стада отъ автомобили. Въ фона — развалини отъ стара римска крепость и стара базилика. Малко влѣво — Пяца дел'Есетра съ Фонтана на нимфитѣ, на морскитѣ коне и най-чудноватитѣ водоскоци. Римъ обича водата!

Оттукъ насетне Римъ цѣлъ разгръща обятията си. Разгръща ги сжщо както весталкитѣ отъ стария митъ, за да ви подмами и погълне!

Както въ всѣки другъ милионенъ градъ — навсѣкжде безкрайни върволици отъ хора. Въ Римъ публиката е благочинна, трудолюбива, съсрѣдоточена. Вижда се — никой не губи времето си напраздно. Римъ нѣма Корсо. Нѣма булеварди за разходка.

На всѣка стжпка Римъ има своитѣ учебни заведения, академии, научни институти. Университетъ има само единъ. И той се казва Римски университетъ. Трѣбва да се признае, че до голѣма степень геният на италианцитѣ се е отправилъ, освенъ въ областьта на изкуството, още и на науката. Това е първото впечатление отъ Римъ за пжтника. Бихъ казалъ тука всичко е за поука. Всѣки музей, всѣки малъкъ и голѣмъ паметникъ говори, учи, поучава. Говорятъ улицитѣ и мостоветѣ надъ Тибъръ. Говорятъ парковетѣ и изправенитѣ въ тѣхъ йонически колони. Говорятъ даже изпочупенитѣ камъни на Форума. Нѣма кварталъ, нѣма улица, въ които Римъ да е останалъ безъ паметници отъ императорската или отъ републиканската епоха — вѣкове преди християнската ера. Навсѣкжде лъхатъ пълни съ животъ паметницитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове,

отъ времето на папското владичество и на Ренесанса. Навсѣкжде бликатъ фонтани, пълни съ символика — даже нѣкжде и срѣдъ пазарищата. Както напримѣръ фонтанътъ на Треви. Което е пъкъ събрано и подредено въ музеитѣ на изкуствата, представя отъ себе си безценно богатство за цѣлото човѣчество. Учудва и изцѣло овладява духа на просвѣтения човѣкъ.

Всѣки, който малко поне познава езика на Данте, може лесно да се отправи навсѣкжде въ Римъ. Градътъ на модерния животъ, на изтънчеността, на лукса лежи влѣво отъ Тибъръ. Тука сж почти всички министерства, Квириналътъ, Кампидолио, Националниятъ паметникъ на Емануила II, Колизеумътъ, прелестната Константинова арка, Форумътъ, най-старата базилика и пяца Венеция съ палата, въ който се помѣщаватъ канцелариитѣ, отъ които се насочватъ сждбинитѣ на цѣлата страна.

До самъ Колизеума, влѣво, на една малка улица, се намира църквата Св. Климентъ, въ страничния подземенъ параклисъ на която се пазятъ мощитѣ на едного отъ св. Солунски братя — носителитѣ на старата българска писменость!

Картинитѣ, дадени въ този параклисъ, а сжщо и ликоветѣ на Равноапостолитѣ сж едни отъ най-прекраснитѣ картини на християнския Римъ.

Сърдцето на Вѣчния градъ кипи само на нѣколко стотинъ метра отъ тази наша българска светиня. Съ благоговение и признателность пристжпямъ въ църквата „Св. Климентъ", за да се отправя отсетне отсреща, и къмъ Колизеума, къмъ най-старата базилика, къмъ националния паметникъ—къмъ най-мощнитѣ архитектурни и художествени творение на новия Римъ.

ПЛОЩАДЪТЪ НА СВЕТИТѢ АПОСТОЛИ И „ПАЛАЦО ВЕНЕЦИЯ"

Пулсътъ на новия Римъ тупти до сърдцето на стария Римъ, до Форума и до Капитола. Тука, между площада на светитѣ апостоли, площада Венеция и Форума, се кръстосватъ най-многолюднитѣ булеварди, най-шумнитѣ улици на Римъ. Движението по тѣзи булеварди и площади е денемъ и нощемъ шеметно. Самодоволната публика на цѣли рояци пъпли по всички посоки. Многократно преобладаватъ мжжетѣ. Това е знакъ на стегнати нрави. Видно е, че и тука никой не губи времето си напраздно. Всѣки бърза да стигне работата си. Духомъ и тѣломъ, всички правятъ впечатление на спретнати и свежи хора. Едновременно съ това явно личи, че тази пъстра и гжста публика всѣки мигъ е готова да изпълни на стотици и хиляди грамадния площадъ предъ Палата на венецианскитѣ дожи, за да се въодушеви, да ржкоплѣска и пакъ мирно да се разпръсне по околнитѣ булеварди и площади и да се стопи.

Римската публика е дисциплинирана. Тя не се нуждае отъ много напомняния, отъ предупреждения. Зовътъ на хубавото

на естетичното, което цари по всички посоки, е зовъ всаденъ въ душата ѝ. Работникътъ и господарьтъ, гражданинътъ и селянинътъ, чиновникътъ, занаятчията, търговецътъ — всички се трупатъ подъ този малъкъ исторически балконъ на Палацо Венеция, подъ който всѣки день и всѣка нощь минава цѣла Италия, въодушевявана отъ своитѣ римски вѣкове — за красота и за по-възвишенъ животъ.

Когато публиката възклицава, тя знае едно. Знае само буйния възторгъ. Тука по стенитѣ на зданията, по мостоветѣ и по площадитѣ нѣма, както въ провинцията, толкова пѣсни. Римъ е спокоенъ. Римъ управлява. Римъ е дълбоко издълбалъ въ съзнанието на своята и на народната душа единството, по примѣра на античния свѣтъ. Спойката е тука и за новото време дадена изцѣло. Опититѣ сж многократно направени. Пѫтищата избрани. Идеалитѣ сж да се стигне до добро и до по-високо гражданско съзнание. Разтлѣнието на духа е било винаги пакостно за Вѣчния градъ. Този Вѣченъ градъ познавалъ само единъ общественъ редъ — редътъ на човѣшки напредъкъ. Цѣли генерации сж свидетели за това. Тукъ изсѣкада крайноститѣ сж по-лесно изглаждани. Противоречията сж по-малко остри. Искате ли да чуете общо сложилото се убеждение въ по-просвѣтени умове? Ето го:

„Ние се еднакво въодушевяваме и ржководимъ отъ патриотичния полетъ на Д'Анунцио и отъ хладния и положителенъ умъ на Миколо Макиавели. За насъ, италианцитѣ, крайноститѣ на човѣшкия духъ, проявени въ отдѣлния човѣкъ и въ организираното общество, не сж несъвмѣстими нѣща. Това е въпросъ на отдѣлни темпераментни прояви, на частитѣ на народа, които, взети заедно, трѣбва да образуватъ нѣщо красиво, антично, здраво. Тѣ даватъ нашия духовенъ образъ на народа. При това, за всички епохи, за всички вѣкове, най-сгжстено напредъкътъ на човѣшкия духъ се е проявявалъ въ античностьта. Въ неудържимия поривъ и въ изблика на любовьта къмъ хубавото. За примѣръ можете да бждете взети и вие, българитѣ, въ епохата на възраждането ви, въ безкрайнитѣ ви и мжчителни въстания; въ епичнитѣ пѣсни на голѣмитѣ ви хора и, най-сетне, въ буритѣ, създадени отъ васъ, за да обедините вашия народъ, който не се обедини изведнажъ, но който върви къмъ своето пълно обединение. Този е общиятъ пѫть за всички напредничави и здрави народи. Презъ него сж преминали вѣковетѣ на Европа. Вие познавате историята. За насъ смѣлиятъ полетъ и хладния разсждъкъ, душевнитѣ бури и спокойната стжпка сж напълно съвмѣстими нѣща. Затова Муций Сцевола е единъ въ историята на човѣчеството, защото съ безкрайно любещо сърдце и едновременно съ хладенъ разсждъкъ е сложилъ ржката си върху жарящата се кладата. Ние се въодушевяваме отъ храбритѣ и самопожертвувани народи, но въ сжщото време ние се въодушевяваме не по-малко отъ античностьта. Ценимъ преди всичко изкуството".

* * *

Римъ рѣдко празднува. Но, когато праздува, прави това фанатично.

И днесъ народътъ извира отъ всички страни. Дали сме си дума да се срещнемъ на площада на Светитѣ Апостоли. Изъ страничнитѣ улици приждатъ много хора. Нѣкои отъ тѣхъ сж решили да ни въведатъ насъ, нѣколцината българи, въ Палацо Венеция.

Не безъ трепетъ пристжпямъ къмъ дѣсния страниченъ фланговъ входъ на тоя палатъ. Този входъ се вижда отдалече, преди още да сме прекосили голѣмия венециански площадъ. Скоро само грамаднитѣ желѣзни врата на Палацо Венеция ни дѣлятъ отъ каменния холъ, презъ който се виждатъ: дворътъ и вжтрешнитѣ четвъртити стени на замъка. Ето ни и предъ други втори желѣзни врати. Задъ тѣхъ разкошни мраморни стълби. Любезнитѣ домакини предвождатъ. Нали сж поели отговорности. Трѣбва да бждатъ внимателни.

Мраморнитѣ стълби скоро откриватъ пжтя къмъ грамаденъ салонъ. Следъ това — другъ салонъ, по-малъкъ. Късно е. Привечерь е. Освѣтлението на полиелеитѣ пада перпендикулярно върху насъ. Това освѣтление, смѣсено съ промъкващитѣ се презъ голѣмитѣ мраморни прозорци вечерни лжчи отвънъ, дава чудновати сѣнки и освѣтления. Ако не бѣха модернитѣ фракове и обикновенитѣ градски костюми на мжжетѣ и пъстритѣ тоалети на дамитѣ, отстрани при това особено освѣтление човѣкъ би навѣрно взелъ всички, които се намиратъ въ тоя замъкъ, за нѣкакви беседващи групи отъ венециански дожи. Но, вмѣсто платненитѣ кораби и морето на Венеция, фонътъ въ Палацо Венеция е образуванъ отъ пространна червена стена съ рицарски картини на срѣдновѣковието и съ имитирани бѣли колони, завършващи съ обичайнитѣ антични корнизи — високо чакъ до бѣлия таванъ.

Ние всички сме въ салона за приеми на Палацо Венеция. Отъ съседнитѣ салони ни отдѣлятъ голѣми бѣли врати, които още стоятъ затворени.

Единъ просвѣтенъ мжжъ на Римъ се бѣ нагърбилъ да ни достави голѣмото удоволствие да видимъ античния и срѣдновѣковния Римъ и извжтре, а не само отвънъ. Колко сме му благодарни!

Безкрайни сж прелеститѣ на римскитѣ антични и срѣдновѣкови палати отвжтре. Просторътъ на формитѣ, богатството на усъвършенствуваната линия, възвишеността на вложената идея ви направо грабватъ отъ нашия разбърканъ въ архитектурно и художествено отношения свѣтъ и ви отнасятъ въ другъ — много по-съвършенъ свѣтъ на царствено въплътенитѣ идеи.

Когато се намѣрихме вънъ отъ Палацо Венеция, бѣ вече почти тъмно. Блѣсъкътъ на голѣмитѣ булеварди и площади вече не ни се налагаше, не ни импонираше съ нищо. Нашитѣ мисли, погледитѣ ни все още продължаваха да бждатъ овладѣни отъ

хубоститѣ на вѫтрешнитѣ архитектурни линии на старинния четвъртитъ замъкъ, кацналъ срѣдъ Римъ. Групата ни скоро се разпръсна. Всѣки отново тръгна по своя пѫть съ дълбоко отпечатани образи на едно отъ най-бележититѣ творения на срѣдновѣковното италианско строително изкуство.

ОТЪ СТАРИЯ РИМЪ ДО ТИВОЛИ И ДО ВИЛА Д'ЕСТЕ

Римъ живѣе своя животъ. Вѣковетѣ отекватъ на всѣка стѫпка по стенитѣ му, по паметницитѣ му, по вѣчно лазурното му небе. Римъ има своя модеренъ и своя стариненъ животъ. Ето развалинитѣ на Форума сѫ пакъ предъ насъ. А ето отъ друга страна новиятъ грандиозенъ Форумъ Мусолини съ монументалнитѣ си статуи. Навсѣкѫде антично величие. Навсѣкѫде безграниченъ размахъ и безгранична сила на въплътената въ животъ линия.

Възкачваме се на Палатина. Тука, на това бърдо, се е родилъ Вѣчниятъ градъ. Притискатъ ни хилядолѣтнитѣ стени на „Рома Квадрата". А долу въ подножието е Форумътъ. Встрани отъ него е свещената улица, Арката на Титуса и другата арка на Септимий Северъ, храмътъ на Сатурна, колонитѣ на Фокасъ и Веспасиановиятъ храмъ. Върху фланговитѣ стени на Капитола — прочутиятъ Табулариумъ!

* * *

Римъ се гордѣе съ своя университетъ. И затова го съ гордость нарича Римски университетъ. Това не прѣчи на Римъ да има и други висши училища и академии.

Римскиятъ университетъ е цѣлъ градъ — „Чита универзитария". Той е дѣло на най-новото време. Дѣло на националния възходъ на италианската наука. При входа му е издигнатъ монументаленъ порталъ. Задъ портала, въ центра, се издига ректоратътъ съ статуята на мѫдростьта. Вдѣсно, влѣво и отзадъ на тази величествена сграда се издигатъ още десетина други подобни монументални университетски сгради. Това сѫ отдѣлнитѣ факултети: за естествени науки, физика, химия, математика, философия, история, медицина, земедѣлие — предимно за положителнитѣ науки.

Който иска да се вгледа въ подробноститѣ на стила, веднага ще забележи едновременно простотата, изящностьта и финеса на контуритѣ, силата на новия италиански духъ, праволинейностьта на човѣшкия устремъ презъ войнитѣ и презъ европейския катаклизъмъ. Този стилъ на „Чита универзитария" не е нито Готика, нито Ренесансъ. Той нѣма остритѣ, счупенитѣ и свититѣ форми на миналитѣ вѣкове — смѣсица на Запада и на Изтока. Отдалечъ той донѣкѫде напомня грамаднитѣ каменни блокове на египетскитѣ

пирамиди и на широкитѣ пиедестали и блоковитѣ архитектурни паметници отъ императорската епоха на стария Римъ.

Всички тѣзи нови срѣдища за наука заематъ градски пространства вънъ отъ града. Образуватъ цѣлъ градъ за себе си — съ паркове, съ трапезарии, съ салони за почивка, за игра, за фехтовка, за събрания и беседи на студентитѣ, за срещи на професори и студенти. Встрани отъ всичко това се подава великолепенъ откритъ храмъ-паметникъ за падналитѣ на полето на честьта професори и студенти, съ паметни плочи и съ статуя на милосърдието и на християнското примирение съ Съдбата. „Банално е станало само на думи да се говори за здравъ духъ въ здраво тѣло. Ние на дѣло искаме да ги осѫществимъ, и го осѫществихме по примѣра на стария Римъ“ — обяснява до насъ стоещъ младъ човѣкъ.

Нашиятъ пѫть преминава не само презъ стилнитѣ аудитории и амфитеатри на „Чита универзитария“, но и презъ държавата на Ватикана отъ противоположнитѣ, западнитѣ предградия на Римъ. Пѫтуваме съ отокари дълго, презъ цѣлия градъ, другъ пѫть—около цѣлия градъ, за да стигнемъ държавата на папитѣ. Ето ни предъ пространния площадъ на катедралата на св. Петъръ — това истинско чудо на строителното изкуство за всички времена. Това замайващо велелепие отъ миналитѣ вѣкове, отразило свѣтовния авторитетъ на папитѣ и на папския престолъ. Две грамадни полукржгли галерии отъ циклопски колони заграждатъ площада на св. Петъръ. Вдѣсно се откриватъ най-чудноватитѣ контури на сѫщо тъй напластенитѣ отъ вѣкове папски дворци.

Влизамъ. Цѣли часове се губя въ тѣзи лабиринти на християнския промисълъ и на християнската ера. Библиотеки, сикстински и капуцински капели (параклиси), музеи, хранилища на ржкописи, на картинни галерии, на оржжия, на художествени сбирки, напластявани отъ хилядо и петстотинъ години насамъ, ме смайватъ. Ето стаитѣ, въ които е живѣлъ и работилъ Микелъ Анджело! А отъ прозорцитѣ, тамъ, край мѫтнитѣ води на рѣка Тибъръ, се очертаватъ страхотнитѣ кржгли форми на замъка-бастионъ на Медичитѣ и се очертава цѣлиятъ размахъ, цѣлата пленителна срѣдновѣковна мистика и цѣлиятъ разкошъ и цѣлиятъ страхъ на Вѣчния градъ.

Римъ! — Римъ има своя животъ. Животътъ на контраститѣ. На езичество и на християнство отъ три хиляди години насамъ! Животътъ на вѣковетѣ — отъ звѣра-човѣкъ въ Нерона и отъ Калигула до Богочовѣка въ Христа. Отъ гладиаторския мечъ и отъ инквизиторския огънь до кръста на спасението!

* * *

Отъ тъмни зори прекосваме хубавия булевардъ „Виторио Венето“. Готвимъ се за пѫть къмъ провинцията — за далечнитѣ планински околности на Вѣчния градъ. Дали сме си дума всички да се съберемъ на „Виа Джована ди Булгария“ — на улицата,

която се намира непосрѣдствено задъ централната гара и която носи името на нашата царица.

Първитѣ лѫчи на утринното слънце богато обливатъ покривитѣ на околнитѣ високи здания съ позлатени багри. Всички сме готови за пѫть къмъ манастира при Грота Ферата, — тамъ нейде по-високитѣ склонове на срѣднитѣ Апенински възвишения. Малкиятъ електрически влакъ, съ който се возимъ, профучава презъ дългата и многолюдна улица на римската „Царица Йоанна", после влиза въ „Виа Борисъ ди Булгария" и най-сетне — въ „Виа Принчипе Умберто", улицата на Престолонаследника на Италия. А отъ тамъ направо хвърчимъ по „Ла Кампаня" — плодороднитѣ полета около Римъ: сѫщитѣ тия полета, отъ които първоначалниятъ земедѣлски Римъ се разви до свѣтовна империя презъ античностьта.

Лѣтната резиденция на представителя на сегашния римски понтифексъ е само на половина часъ разстояние отъ Грота Ферата съ сѫщия електрически влакъ. Селището, което папитѣ отъ вѣкове сѫ избрали за лѣтна почивка, се казва Кастелъ Гандолфо. Всичко наоколо му е планинска прелесть. Високитѣ върхове и чукари се отражаватъ въ кристалнитѣ сини води на едноименното малко езеро. Надъ него е надвиснала и самата папска резиденция.

Водени отъ римски колеги, влизаме въ замъка. Навсѣкѫде стълбитѣ, орнаментиката, картинитѣ, столоветѣ, килимитѣ сѫ отъ епохата на късния италиански Ренесансъ. Негово Светейшество папата е приветливъ, съсрѣдоточенъ и милъ човѣкъ. Той ни приветствува съ обичайния церемониалъ. Заграденъ е отъ нѣкои свои кардинали и отъ срѣдновѣковната си стража. Подчертава: радва се много, че вижда при себе си представители на една достойна страна, каквато е България, и на достоенъ народъ, какъвто е българскиятъ народъ.

* * *

Единъ день не стига. Искаме да видимъ още. Все отъ тъмни зори хвърчимъ отново — този пѫть по идеално гладки асфалтови шосета, съ автомобили. Всички селища, които се редуватъ по пѫтя ни, сѫ кокетни и свежи. Всѣки нѣколко минути надъ насъ прелитатъ аероплани. Вижда се, наблизу ще да сѫ аеропланнитѣ полета.

Сега поемаме къмъ по-далечни височини. Навлизаме въ истинска планинска мѣстность, прилична на Искърския проломъ у насъ. Непосрѣдствено преди обѣдъ пристигаме въ градчето Субияко и после въ Бенедиктинския манастиръ. Тукъ на всѣка стѫпка се чете ранновизантийското влияние въ изкуството. Бенедиктинскиятъ манастиръ прилича на нѣкои наши манастири по това, че е построенъ на канари Особено прилича на постницата „Св. Иванъ" при свѣтата Рилска обитель. Тамъ, долу въ подножието, се бѣлѣятъ старитѣ каменни кубета на другъ манастиръ, нареченъ Света Схоластика.

Тиволи! Вила д'Есте!

Автомобилитѣ се плъзгатъ змиевидно по дълго асфалтово

шосе. Наоколо нѣма и педя необработена земя. Всичко е потънало въ майска свежесть — тука, по склоноветѣ на тия прелестни възвишения. Ето и площадътъ на прочутия Тиволи, лѣтната резиденция на богатитѣ римляни — отъ три хиляди години насамъ! Кичести портокалови градини. Празднично облѣченъ народъ. Весели групи отъ деца и юноши. До тѣхъ — старцитѣ, насѣдали на столове, съ дълги италиански лули въ уста. Преминаваме втори площадъ и стигаме предъ старинната аркова врата на замъка д'Есте.

Замъкътъ д'Есте — това сж салони, пълни съ най-фино изкуство. Одухотворенъ е тука за много вѣкове по стенитѣ животътъ на преминали генерации. Навсѣкжде — паркове, тераси, кипариси, водопади, водоскоци, росни градински ливади съ вѣковни джбови и платанови дървета. Безкрайна романтика, достойна за фантазията на най-храбритѣ, на най-рицарскитѣ мжже, на най-красивитѣ жени. Всѣка стая, всѣки заслонъ, всѣка пейка има своята малка история.

Тука е нѣкога живѣлъ Лукреций Борджия, отъ прочутитѣ Борджии, покровители на изкуството. Живѣлъ е и неговиятъ незаконенъ синъ, отсетнешниятъ кардиналъ Александъръ д'Есте.

Приказна балада е този замъкъ-паркъ на Александъръ д'Есте. Миражни сж захласитѣ, които могатъ да бждатъ видени при пурпурно-сивия замиращъ день отъ тераситѣ му — къмъ разкошнитѣ му паркове, къмъ далечното, обвито въ нѣкакъвъ неземенъ крепъ римско поле.

Ето наблизу и остатъцитѣ отъ вилата на Хораций и Катула, строена до самъ вила д'Есте отъ преди повече отъ две хиляди години!

Хораций и Александъръ д'Есте! Стариятъ, класическиятъ Римъ, съ неговата любовь къмъ живота и къмъ човѣшкия напредъкъ! Италианското срѣдновѣковие, съ всичката му привързаность къмъ шпагата, къмъ външния блѣсъкъ и къмъ красотата на човѣка-рицарь

ПРЕДЪ ПРАГА НА ЦЪРКВАТА „СВ. КЛИМЕНТЪ“ ВЪ РИМЪ

Щастливъ съмъ, че мога отново да видя Вѣчния градъ!

Първото ми посещение на Римъ стана преди години. Колко дни съ неземна радость преживѣхъ тогава съ всички, които видѣха хубавата земя на Данте Алигиери!

Преживѣхъ и отблизу почувствувахъ всичко онова, което едновременно и обилно изпълни и очитѣ ми, и душата ми съ толкова топли чувства. Безъ закъснение отблизу доловихъ какъ тупти сърдцето на единъ античенъ свѣтъ. Доловихъ и пулса на единъ обширенъ духовенъ полетъ на новата, крепка воля. Видѣхъ старинитѣ, които пленяватъ. Пленяватъ човѣка съ цѣлия чаръ на

творителната мощь на срѣдновѣковния човѣкъ. Видѣхъ и природнитѣ хубости на незабравимия Неаполитански заливъ! На Везувий и на Сорето! Чухъ пѣсеньта на „Santa Lucia“ — какъ извира направо отъ гърдитѣ на този топълъ и свежъ срѣдиземноморски югъ! Доловихъ дълбоко вкорененатa радость въ душата на единъ народъ, наследилъ по Божия повеля толкова много радость!

Когато мои далечни спѫтници отъ преминали дни ме срещнатъ и когато ме запримказватъ, тѣ не познаватъ друга по-близка до сърдцето тема отъ темата за италианското изкуство — на много далечното и на по-близкото минало!

Нищо по-въодушевено не поставя мислитѣ ни и думитѣ ни въ редъ, който да слива чувствата съ разума, както мислитѣ ни, отправени къмъ всичко, що лежи подъ синьото и хубаво южно небе, както думитѣ, що сами по себе си текатъ, за да изкажатъ възторга отъ една висока художествена култура на миналото и на сегашното.

Този пѫть бѣхъ самъ.

Къмъ страната на вѣчно синия небесенъ лазуръ ме понесе неудържимъ вѫтрешенъ душевенъ нагонъ, едно нестихващо желание още веднажъ да видя и да преживѣя това, което по-рано съмъ преживѣлъ съ добри български приятели. Да видя и преживѣя всичко онова, което нѣкога съмъ видѣлъ и научилъ отъ тая щастлива страна. Да почувствувамъ по-близко до себе си какъ кипи душата на хора учени и на хора прости, на граждани и на селяни, които на голѣми групи срѣщахъ навсѣкѫде по тѣзи антични полета и градове.

Този пѫть се почувствувахъ самъ, изгубенъ, всрѣдъ море отъ видено и чуто. Бѣхъ единъ видъ нещастенъ въ щастието си.

Беата Италия! Щастливъ свѣтъ на вѣчния слънчевъ югъ и на вѣчното синьо небе! Щастлива земя на Гарибалди! Още веднажъ се виждамъ изправенъ предъ великото ти антично изкуство, което е дало толкова богата фантазия на Данте, на Микелъ Анджело! Което е непрекѫснато подхранвало духовнитѣ сили на велики хора, като Гьоте, като Толстой и Максимъ Горки, като Чайковски и Римски-Корсаковъ, като Константинъ Величковъ, Ив. Вазовъ, Пенчо Славейковъ!

И точно затова и Величковъ и Вазовъ тъй често се проникватъ съ чувство на дълбоко вълнение, когато сѫ се намѣрили срѣдъ тая сѫщата Беата Италия. Затова тѣзи всеобилни български души толкова топло, толкова задушевно откриватъ сърдцата си, щомъ заговорятъ за великото ѝ сърдце, дало вѣченъ подслонъ на най-първия отъ най-първитѣ творци на българската култура — по-младия отъ светитѣ солунски братя Кирилъ и Методий.

Въ Италия и въ Римъ най-голѣмо душевно задоволство изпитахъ срѣдъ дебелитѣ мухлясали отъ вѣковетѣ стени на римската църква „Св. Климентъ“, въ която именно сѫ запазени останкитѣ на Кирила, запазенъ е и вѣчниятъ споменъ за великото дѣло на всебългарскитѣ апостоли.

Единъ следобѣдъ пожелахъ да остана за по-дълго срѣдъ тѣзи дебели и влажни стени на римската църква „Свети Климентъ". Българската светиня не зная за кой пѫть ме приковава съ своитѣ опростотворени контури. Когато съмъ далечъ отъ тая малка по външния си видъ схлупена църква, търся я винаги въ въображението си. Търсѣхъ я и този пѫть.

Преди да влѣза въ нея преминавамъ край много и велики стѣпки на далечното минало на античния и на срѣдновѣковия Римъ. Минавамъ край прочутитѣ бани на Каракала, край всеобхващащия съ своя монументаленъ видъ и форми Колизеумъ. Но никѫде не срещамъ толкова обзетъ отъ такава наложителна вѫтрешна сила да гледамъ съ пълни очи, както предъ тия стари дувари и предъ тая стара, дебела дървена врата на църквата „Св. Климентъ" въ Римъ.

Малката и безпретенциозна улица даже, на която лежи този Божи храмъ отъ хиляда години насамъ, ми повече допадна на сърдцето, отколкото обграждащитѣ я булеварди, преизпълнени съ толкова много велелепия на античното и на модерното строително изкуство.

Съ дълбоко смирение пристѫпямъ прага на „Св. Климентъ". Съ сѫщото смирение скоро се озовавамъ въ подземията на тая църква, която всѫщность не може да се нарече подземна. Въ нея всичко е надземно, божествено. Свежиятъ иконописъ, отличните съчетания на яркитѣ маслени бои, боговдъхновениятъ изразъ на изписанитѣ светии ми напомнятъ нѣкои отъ тъй сполучливо установенитѣ въ художествено отношение въ по-ново време наши, български храмове. Каточели всичко наоколо е наредено съ наша, българска топлота. Католическата обредность тукъ не е измѣнила нашитѣ старинни художествени творби, близки до разбиранията на родната ни църква и до църковностьта на българина.

Недостигната е въ своята образность най-вече картината на Милосърдието. Свежи, крепки, изразителни сѫ и образитѣ и одеждитѣ на първитѣ творители на българската писменость, двамата братя отъ Солунъ св. св. Кирилъ и Методий.

А ето тамъ, встрани, подъ мраморнитѣ обелиски съ орнаменти отъ срѣдновѣковно християнско изкуство е гробницата на по-младия отъ двамата солунски братя Кирилъ.

Неочаквано попадамъ на църковна служба — въ този късенъ следобѣденъ часъ.

Предимно стари мѫже и жени, въ залѣза на земния си пѫть, съсрѣдоточено и тихо се молятъ, паднали на колѣне. Свещеникътъ, облѣченъ въ бѣло, полугласно чете стари нѣкаквн жития. Гласътъ му каточели извира изъ дълбочинитѣ на това свещено за насъ българитѣ парче земя, на тѣзи голѣми четвъртити каменни плочи, по които нѣкога сѫ вървѣли стѫпкитѣ на всебългарскитѣ просвѣтители и надъ които каменни плочи сѫ се издигали молитвитѣ, изговаряни все тъй полугласно на мекия, обилно прекрасенъ до човѣшката душа, изобилно музикаленъ, красивъ и звученъ старобългарски езикъ.

Сѫщо като гласътъ на свещеника да идваше отъ нѣкакъвъ далеченъ, отдавна преминалъ свѣтъ. Едвамъ мъждѣеха наоколо ми нѣколко кандила. Едвамъ хвърляха тѣ по-скоро своята тъмна, отколкото своята ясна свѣтлина върху стенния иконописъ, върху бледитѣ лица на колѣничилитѣ богомолци. Дългитѣ, проточени и на мѣста прекѫсвани свѣтлини хвърляха своитѣ сѣнки и въ найскрититѣ жгли на старата църква.

Навѣрно дълго съмъ стоялъ всрѣдъ този отминалъ мистиченъ свѣтъ — едновременно скѫпъ и за насъ българитѣ и за толкова още други народи; едновременно близъкъ и за нашата срѣдновѣковна духовна пластика и за срѣдновѣковната пластика на Римъ.

Едно отваряне на престарата дървена врата стигаше: широкъ снопъ отъ лѫчи ослѣпително озари този скритъ подземенъ кѫтъ, въ който се бѣхъ така дълго време приютилъ.

Картината изведнажъ се промѣни.

Изпълнителитѣ на църковната служба престанаха съ пѣснопѣнията си. Народътъ смирено започна на дълга опашка да се качва по изтърканитѣ широки каменни стѫпала и да излиза.

Цѣлото подземие — Пантеонътъ на една българска слава отъ преди хилядо години, на една далечна българска култура и на една далечна българска писменость — остана самъ да живѣе своя подземенъ животъ на вѣковетѣ...

Доближихъ се съ трепереща та си ржка почти притиснатъ до студения мраморъ на стената предъ царствения образъ и царственитѣ одежди на двамата солунски братя, издигнатъ встрани отъ Кириловата гробница. Поклонихъ се повторно предъ тази всебългарска светиня — сѫщо както би се поклонилъ българинътъ отъ преди хилядо години! И последенъ отъ всички богомолци проточихъ краката си единъ следъ другъ по влажнитѣ каменни стѫпала, за да излѣза на бѣлъ свѣтъ, да видя и отново да почувствувамъ нашата сегашна ера—наближаващата половина на двадесетия вѣкъ...

Излѣзохъ навънъ и спогледнахъ отново и видѣхъ колко грижи, колко старания е положилъ Вѣчниятъ градъ, за да запази между многото свое непокѫтната и силна паметьта на св. св. Кирила и Методия — съ една ненадмината за всички времена свежесть, съ една незамѣнима преданость и къмъ нашето ранно срѣдновѣковно българско изкуство.

Въпрѣки всички превратности на вѣковетѣ, тази българска светиня въ Римъ е имала и има нашата вѣчна българска признателность!

ВЪ КАТАКОМБИТѢ НА ПЪРВИТѢ ХРИСТИЯНИ ПОДЪ РИМЪ

Отъ Колизеума до катакомбитѣ на първитѣ християни при св. Каликста се отива по виа Апиа Антиква — една вита, змиевидна стара улица, която по всичко напомня толкова характернитѣ извънградски пѫтища на Римъ отъ епохата на императоритѣ.

Въ началото на виа Апиа Антиква се намира не само грамадната сграда на Колизеума, въ каменнитѣ прегръдки на който мѫченически сѫ умирали първитѣ християни. Тука, вдѣсно, е и императорската трумфална арка, съ прекрасни тънки мраморни линии, съ монументални изхабени отъ хилядолѣтията пиедестали, съ безбройни обелиски, колони и релиефи.

Слисанъ и тукъ стои странникътъ предъ величието и предъ царствената пластика на въплътенитѣ на мраморъ идеи на класицизма — понѣкога страшни и странни като Везувий, понѣкога тихи и фини като тънкитѣ дипли и политѣ на Ермидеа.

Точно на това мѣсто ни подема виа Апиа Антиква, за да ни отправи къмъ другия си край предъ една скрита, невидима за простото око и нержкотворна идея — идеята за страданието и за спасението на човѣшката душа — тука на земята и тамъ въ невидимия миръ, въплътена въ Богочовѣка.

Пѫтьтъ отъ Колизеума до катакомбитѣ на св. Каликста е дълъгъ колкото пѫтьтъ до Княжево у насъ, въ София. Този пѫть е цѣлъ осѣтъ съ по-малки паметници отъ класическия и отъ християнския миръ. Най-напредъ низкитѣ, полуразрушенитѣ и почернѣли отъ вѣковетѣ стени, сетне колонитѣ, сетне каменнитѣ дворища, подиумитѣ отлѣво и отдѣсно, още съ първия върху имъ хвърленъ погледъ, потайно шепнатъ на ухото на човѣка, че поколѣния наредъ по тѣзи мѣста е цъвтѣла висока култура. Цъвтѣла нѣкога и отминала вече заедно съ всичкитѣ ѝ постижения и пориви, заедно съ всичкитѣ ѝ падения и слабости, съ вѣковѣчната ѝ слава.

Каточели днесъ, две хиляди години по-късно, окото на човѣка по тѣзи четвъртити камъни нестихващо търси витаещия духъ на толкова много слава, на толкова разкошъ, богатства и сила. И все пакъ бедниятъ човѣшки родъ отъ вѣковетѣ! Неговиятъ пѫть, сѫщо както пѫтьтъ на Апиа Антиква, непрестанно е водилъ отъ Колизеума до катакомбитѣ на св. Каликста и до кръста Господенъ на Голгота...

Виа Апиа Антиква е цѣла постлана съ четвъртити плочи. Сѫщо както преди две хиляди години. По цѣлата ѝ дължина изровена е тя изъ земята за новъ животъ. И сега встрани отъ пѫтя се вижда улегналата пръсть по околнитѣ ниви, които вѣкове наредъ сѫ покривали виа Апиа Антиква. Тѣзи вѣкове, пълни съ нашествия на варваритѣ и съ нашествието на природата, сѫ били достатъчни всичко да изпълнятъ съ пръсть и всичко да изравнятъ съ земята.

Една малка, но чудновата арка, нѣколко подновени старинни патрициеви кжщи и полуразрушени срѣдновѣковни замъци, съ тукъ-таме напластени върху имъ нови постройки и дълги, безкрайно дълги стени отъ двете страни на тази проточена и дълга via Апиа Антиква я правятъ не по-малко интересна отъ най-интереснитѣ стари улици и площади хранителки-паметници на вѣчния Римъ.

Ние сме цѣлата дружина заедно. Току-що напускаме българската светиня, църквата „Св. Климентъ“ съ мощитѣ на св. Кирила до Колизеума, и се отправяме къмъ катакомбитѣ на първитѣ християни.

По обѣдно време стигаме предъ голѣми тежки порти, прилепени на портитѣ на нашитѣ богати кжщи въ провинцията. Влизаме презъ парадния входъ на „св. Каликста“. Илюзията е, че влизамъ въ преденъ дворъ на нѣкои отъ характернитѣ стари пловдивски кжщи. Високи каменни дувари встрани. Низки каменни сгради. Сводупени покриви предъ насъ. Сжщинско центрищно мѣсто на старинен българski Божи храмъ.

Отпреде ни — широкъ наклоненъ пжть. Отправяме се по него. На високото платно отсреща погледитѣ ни се спиратъ върху просторно поле, обсипано съ зеленина, съ характернитѣ за италианския ландшафтъ кипариси, съ прави пжтеки и алеи.

На видъ нищо не напомня, че тукъ започва подземниятъ свѣтъ и споменътъ за първитѣ християни. Нашиятъ водачъ излиза отъ богато украсенъ извжтре малъкъ павилионъ и любезно ни подима. Говори всички езици. По произходъ е русинъ. Отъ най-млади години решилъ билъ да служи на църквата и да живѣе съ споменитѣ и съ мжкитѣ на първитѣ християни. Руска душа. Мистични пориви.

Отваря ни този пжтеводитель желѣзна врата — току до самъ павилиона. Нанадолниятъ входъ и тѣсното каменно стълбище сж мокри и потънали въ полумракъ. Слизаме единъ по единъ и съ запалени свѣщи въ ржка. Веднага надолу по тъмното въ майкатакомбата ни овладява мистиката на старохристиянския свѣтъ.

Мирише на плесень и на влага. Колкото по-надълбоко слизаме, толкова съ по-голѣма сила ни потиска нѣкакво особено чувство, придобито и отъ слушани народни приказки за подземното царство.

Това не е както когато се слиза въ галериитѣ на нѣкоя мина. Нѣма електрически асансьори, нито електрически копачки. Нѣма бляскавитѣ „салони“ отъ соль или отъ лъскава руда. Нѣма шумъ и глъчка. Тука, въ катакомбитѣ на подземния Римъ, има покой за всичко земно. Тука преди две хиляди години първитѣ християни сж изсъхвали отъ мжка. Съ пръсти сж дълбали жълтата глинеста пръсть, за да дадатъ покой на душата си, за да преродятъ човѣка въ себе си, за да се срещнатъ лице съ лице съ смъртьта и съ вѣчния животъ.

Преди години въ страни на нашия Изтокъ съмъ ималъ случай да слѣза въ единични малки катакомби-църквички. Та-

кива има и въ подножието на Софийския „Алесандъръ Невски“ и край Софийската църква „Св. София“ подъ земята. Сравнение не може да се прави. Въ катакомбитѣ на „Св. Каликста“ всичко е мистика. Всичко е самозабрава за човѣка. Той вижда само пѫтя на душата. Въ подземния градъ на „живитѣ мъртъвци“ свѣтлинка — никаква. Тамъ свѣти само душата на човѣка. Никакъвъ гласъ. Всѣки произнесенъ стонъ, излѣзълъ отъ устата на живия човѣкъ, веднага се поглъща отъ влажната земя сѫщо както сухата гѫба поглъща водата.

Тука е царството на тъмата, на вѣчната зима. Тука нито Микелъ Анджело, нито Леонардо да Винчи, нито никои други дарени отъ Бога мѫже не биха могли да доловятъ даже единъ свѣтълъ лѫчъ за картинитѣ си, за ваянията си. Картинитѣ въ катакомбенитѣ жилища на стария Римъ и въ гробницитѣ на първитѣ християни сѫ картини на невидими и неуловими съ четка и палитра духове.

Бавно, предпазливо, стѫпка по стѫпка сами дебнемъ сѣнкитѣ си въ този подземенъ миръ. Галериитѣ, които ни отварятъ пѫтя сѫ тѣсни. Едвамъ могатъ да се разминатъ двама-трима души. Вощеницитѣ, които държимъ, догарятъ и загасватъ една следъ друга и бързо трѣбва да бѫдатъ смѣнявани съ нови. Лицата на всички ни изглеждатъ като лица на живи мъртъвци. Многото тъмни петна тукъ долу, въ недрата на земята, скриватъ истинския образъ на човѣка. „Кубисти“, „футуристи“ навѣрно въ това царство на тъмата сѫ гледали своитѣ чудновати фигури, своитѣ странни и толкова често безсмислени видения. Окото и на гледания и на гледащия човѣкъ е потънало въ нѣкаква дълбока, валчеста сѣнка. Вижда се само единъ единственъ слабъ като електрическа жица лѫчъ — тънъкъ, едва долавянъ. Като малъкъ прожекторъ въ тая пълна черна подземна нощь напуща той блесналата малка лупа на окото и търси просторъ. Търси го тука, въ тъмата, въ царството на мѫкитѣ на първитѣ християни!

Уловени единъ за други и единъ следъ други вървимъ „напредъ“. Завиваме вдѣсно. Сетне влѣво. Водачътъ „говори“, но кой може да чуе нѣщо въ това подземие на вѣчното мълчание, въ което се долавя да стене само нѣкаква тайнствена сила безъ гласъ и все пакъ съ по-мощенъ гласъ отъ рева на най-бурното море. Неволно духътъ търси да види и да чуе сърдцераздирателнитѣ сцени, описани въ великата книга „Камо грядеши“. Да почувствува страшнитѣ болки на разкѫсванитѣ отъ звѣроветѣ човѣшки тѣла — тамъ наблизу, горе, въ Колизеума, при безразличнитѣ погледи на патриціитѣ и при ликуващитѣ викове на тълпитѣ на стария Римъ. Да види какъ задъ ръждясалитѣ желѣзни решетки на гладиаторската арена дивитѣ звѣрове се прозяватъ и облизватъ грамаднитѣ си уста отъ подхвърляната и разкѫсвана човѣшка стръвь. Да допипа издълбанитѣ отъ желѣзния бичъ кървави рани на поваленитѣ и още недоразкѫсани жени и деца!

Тамъ, срѣдъ високия кръгълъ каменъ дворъ на Колизеума днесъ, две хиляди години по-късно отъ първитѣ години на хри-

[illegible]ската ера, състрадателното човѣчество е забило грамаденъ бѣлъ кръстъ — символъ на мира всрѣдъ човѣцитѣ... А тукъ, долу, въ катакомбитѣ на „Св. Каликста“, заедно съ безбройнитѣ жертви, дадени въ името на една велика идея, на всѣка стжпка тъмнитѣ недра на земята издаватъ величието на християнския духъ, изграгатъ въ култъ за сжщата тая велика идея на Спасителя.

Ние скоро свикнахме съ подземния миръ! Стори ни се, че изведнажъ сме се намѣрили въ нѣкакъвъ пжтуващъ подземенъ свѣтъ. Че тѣснитѣ коридори на катакомбитѣ сж коридоритѣ на потъналъ въ морето корабъ. Че наредените единъ до други и единъ надъ други гробове по отвеснитѣ земни пластове сж „каютитѣ“ на вѣчния покой на първитѣ християни-мжченици и на цѣлъ живитѣ още хора!

При вида на тѣзи катакомби се топи и най-коравото сърдце: никой тука долу не може да отрече, че всичко за човѣка лежи въ човѣшката душа. Че тѣлото на човѣка е най-преходното нѣщо, създадено отъ Провидението. Всѣки гробъ, всѣки малъкъ „параклисъ“, издълбанъ въ земята, украсенъ съ символитѣ на Христовата вѣра, съ кръста и съ гължба, ви говорятъ за това.

Нѣкои отъ дружината се захласватъ. Кривнуватъ сами по многобройнитѣ странични галерии. Водачътъ предупреждава: „Галериитѣ на катакомбитѣ при Св. Каликста сж дълги седемнадесеть километра! Тежко на онзи, който се отдѣли и се заблуди въ тѣхъ! Минотавъръ тука нѣма, но сждбата на изгубения подъ тази земя е сждба, споредъ античното предание, равна на сждбата на изгубенитѣ въ лабаринта на островъ Критъ...“ И настръхнала цѣла дружината за едни нещастни родители и две нещастни деца, които преди години, като сж се отклонили и не сж могли да намѣрятъ изхода, сж намѣрили мжченическа смъртъ въ една отъ най-отдалеченитѣ галерии на този първохристиянски подземенъ свѣтъ. Открити сж били години по-късно, че почиватъ безъ гробъ въ лабиринта на катакомбитѣ подъ Римъ.

И тука — сжщо както въ народнитѣ ни приказки! Само че споредъ народнитѣ приказки човѣкътъ не свършва така страшно. Презъ тъмнитѣ подземия на приказкитѣ той стига до свѣтли градини, до златни царски палати, до пищни трапези и до вѣчно добруване!

Така е въ приказкитѣ. Въ живота на християнина е инакъ. Фанатичната вѣра въ добротата и въ спасението на човѣшката душа дава покой даже въ катакомбитѣ!

НЕАПОЛЪ, ВЕЗУВИЙ, ХЕРКУЛАНЪ И ПОМПЕЙ

„Рома — Аверза — Наполи!“ Пѫтуваме съ желѣзницата, навсѣкѫде електрическа, само до Аверза — малъкъ градецъ въ Неаполитанската область. Отъ тамъ ни подематъ съ голѣми отобуси за Неаполъ.

И тукъ не пѫтувамъ самъ. Въ Аверза пече жарко, южно слънце. Пресичаме града. Навънъ шосетата сѫ удобни, широки, но прашни. Пѫтници съ коли, прилични на нашитѣ файтони, се разминаватъ на всѣка стѫпка. Това сѫ колитѣ на италианскитѣ селяни. Идватъ да купятъ нѣкои продукти и да продадатъ други на градското тържище. Колитѣ отзадъ сѫ пълни съ земна благодать — съ плодоветѣ на южната италианска земя.

Чувствува се близостьта на вулканическа почва. Ландшафтътъ е типиченъ. Южноиталиански. Въ полето — тукъ-таме житни посѣви, най-повече царевица. Скоро очакватъ да иматъ втора жетва.

Зелени и свежи сѫ само портокаловитѣ дървета, лимонитѣ и високо до възбогъ издигналитѣ се обли корони на кичеститѣ борови столѣтници.

Отъ летещитѣ отобуси, които замъгляватъ погледа съ вдигнатитѣ облаци бѣлъ прахъ, се вижда далеченъ планински масивъ — едва доловимъ на хоризонта следъ гладкото като тепсия и запълнено отъ лѣтния пекъ поле.

Но кѫде е Везувий? Напраздно търся съ моя взоръ конусовидното му туловище. На югъ, вдѣсно, блести морето, сѫщо както при морското пристанище на Римъ — при Остия. Само че тука по неаполската равнина нѣма пресушени блата и цѣли новопостроени градове върху имъ. Тукъ е всичко така отъ вѣкове, отъ хилядолѣтия. Безкраенъ и богатъ ландшафтъ по чудноватитѣ си неаполитански краски и пейзажи: широколисти смокинови дървета, надвиснали тучни и пълни съ плодъ лозя, вакли стада отъ едъръ и дребенъ добитъкъ; съ една дума—земедѣлски и пастирски склонности и тука! Ако не бѣ бумтенето на отобусната машина, безъ друго бихме чули и пригласа на италианската китара и тукашния меденъ кавалъ.

Селище следъ селище, градецъ следъ градецъ преваляме вече съ нашитѣ бързоходни машини. Ето Свети Анджело при Формисъ и ранновизантийскитѣ му обелиски и фрески. Ето Капуа-Нуова, Капуа Ветера, Св. Мария, Св. Моника и най сетне — Санта-Лучия. Все стари църкви, все стари селища отъ четвъртия и петия вѣкъ насетне. Все скѫпи имена за хубави първохристиянски традиции. А встрани отъ малкото градче Капуа се виждатъ развалинитѣ на единъ грамаденъ Колизеумъ отъ императорската епоха на стария Римъ. Каточели и този провинциаленъ Колизеумъ иска да ни подскаже предѣлитѣ, религиознитѣ различия и различията на нравитѣ на преминали голѣми епохи — отъ гладиаторската смърть

предъ очитѣ на тържествуващата тълпа до кръста на Голгота и до спасението на човѣчеството!

Везувий все още не се вижда. Прѣчатъ последнитѣ възвишения на северъ отъ Неаполъ. Сега пѫтищата сѫ отново гладки и асфалтови. Влизаме въ града отъ северозападъ, противоположно на централната гара. Точимъ се подъ сѣнкитѣ на вѣковни дървета. Предъ насъ сѫ обширнитѣ паркове на старитѣ кралски замъци — едно време на неаполскитѣ крале, сега на италианския императоръ и краль. Предъ насъ е и боготворената отъ италианеца неаполитанска „Санта Лучия“. Предъ очитѣ ни се ниже и този жаркъ неаполски народъ, надаренъ отъ Бога съ толкова дълбока радость да вижда вѣчното синьо небе, да празднува, да се смѣе и да пѣе... „О долче Наполи, о солъ беато!“ ...

Везувий е днесъ начумеренъ. Замъгленъ. Тъмни гѫсти облаци се виятъ по върховетѣ му. Временно забуленъ, но... той е найсетне предъ очитѣ ни. Когато бѣхме деца, учительтъ ни по рисуване Буфети, италианецъ по произходъ, рисуваше Везувий, и рисункитѣ му години наредъ красѣха голѣмия салонъ на гимназията, въ която учехме. Сега ето ни въ политѣ на самата начумерена огнена планина, ето ни всрѣдъ този милионенъ крайморски Неаполъ, пулсътъ на който не е загасвалъ отъ хиляди години насамъ — въпрѣки Везувий, въпрѣки лавата и страхотиитѣ ѝ!... Този безгриженъ, вѣчно младъ Неаполъ е цѣлъ предъ насъ! Пламналъ въ сияние отъ замиращитѣ вечерни багри на Господаря на деня! Предъ насъ е и неаполитанското море. Красотитѣ му. Вълшебниятъ шепотъ на вълнитѣ, отпращащи, споредъ италианската пѣсень, своя отгласъ къмъ вѣчната пролѣть на отсрещния Сорento и на Капри.

По склоноветѣ на Везувий е кацналъ манастиръ „Санъ Джузепе“. Този „Санъ Джузепе ди Везувио“ пази неаполитанци отъ изгубената страшна участь на Херкуланъ и на Помпей. Лозаритѣ по склоноветѣ на вулкана казватъ това.

Не ви ли е страхъ отъ земетръситѣ и отъ лавата?

— „Защо ли страхъ,—отговарятъ тѣ,—Богъ е създалъ Везувий и лавата на насъ! Ние знаемъ, че Богъ ни покровителствува. Че Санъ Джузепе ди Везувио се моли за насъ.

Никѫде другаде не съмъ срѣщалъ по-хубаво грозде и по-трудолюбиви лозари отъ лозаритѣ, които копаятъ край скалитѣ и край вкаменената лава на Везувий, за да отгледатъ божествената лоза.

Ето и зарититѣ отъ лавата преди две хиляди години Херкуланъ и Помпей!

Трѣбва много да се благодари на толкова просвѣтения и на толкова любезния ржководитель, който ни дава богато възможность да видимъ разкопкитѣ на Херкуланъ и на Помпей. Въ Херкуланъ на повече отъ тридесеть метра подъ сегашното ниво на почвата видѣхме цѣла група отъ специалисти, предъ очитѣ си видѣхме да освобождаватъ отъ напластенитѣ презъ хилядолѣтията лава, пѣсъкъ и пепель стенитѣ на разкошни нѣкогашни предхристиянски вили!

Беднитѣ патриции на Херкуланъ!

Като сѫ умирали отъ нажежената пепель и отъ лавата, не сѫ мислили, че две хиляди години по-късно пакъ ще грѣйне хубавото южно слънце въ дворищата имъ, въ стаитѣ имъ, въ подиумитѣ на кѫщитѣ имъ. Че пакъ ще лъхне тихиятъ вѣтрецъ откъмъ морето! Откъмъ Капри! Откъмъ Сорето!

Тукъ, въ Херкуланъ, и отвѫдъ, въ Помпей, сѫ вече открити и реставрирани цѣли пазарища, цѣли улици, площади, базилики, обществени бани. Посочиха ни даже винарницата въ избитѣ на кѫщата на единъ тогавашенъ лозарь, който е загиналъ заедно съ цѣлия градъ точно когато е точилъ вкусното вино!

Вѫтрешнитѣ стени и божественитѣ картини по тѣхъ, отъ прочутата „Вила ди Мистерии“ до самъ Помпей, поразяватъ съ прѣснотата си и съ прелестьта си. Каточели вчера да сѫ били рисувани! Така добре сѫ запазени масленитѣ бои на великитѣ помпейски майстори-художници. Върху една стена на червенъ фонъ сѫ представени четиритѣ годишни времена и ликоветѣ на богато помпейско семейство, което е живѣло въ тая „Вила ди Мистерии“, въ която всичко е дадено и пресъздадено тъй, както Господь е далъ да бѫде въ рая преди грѣхопадането на човѣка. Всичко е въ пълна голота. Всичко е облѣчено въ природни одежди.

Предъ необятнитѣ красоти на неаполитанската природа, предъ всѣкидневнитѣ огнени езици на везувиевия кратеръ, предъ овѫглянитѣ останки на една висока древна култура човѣкъ се чувствува слабъ, немощенъ да изкаже напълно мисъльта си за това, що става въ свѣта; въ нѣкогашния свѣтъ, за това, що става въ душата на сегашния свѣтъ! Безграничниятъ, необятниятъ Промисълъ на Бога е цѣлъ предъ насъ!

Тука, въ Неаполъ, е направено повече отъ всѣкѫде другаде: неаполскитѣ музеи, сѫщо както римскитѣ, флорентинскитѣ, венецианскитѣ, тѣзи на Падуа, сѫ пълни съ несмѣтнитѣ богатства отъ старини и съ произведенията на античния духъ. Едновремешнитѣ неаполски квартали, напластени презъ срѣдновѣковието, представятъ отъ себе си сѫщо тъй интересна художествена стойность. Вижда се, чувствува се и тука колко много италианскиятъ човѣкъ е билъ надаренъ съ вѫтрешна духовна сила, съ правдиво и вѣрно чувство къмъ хубавото и трайното. Съ любовь къмъ живота и съ любовь къмъ жаркото слънце. Съ любовь къмъ прелестното синьо небе и надарената съ толкова земни красоти и съ толкова проникновени човѣшки сърдца и умове щастлива Италия.

КЛАСИЦИЗЪМЪ И ХРИСТИЯНСТВО

Вмѣсто блѣсъка на класицизма, въ катакомбитѣ и на Неаполъ поразяватъ безкрайно опростотворенитѣ форми на първохристиянското изкуство — въ всичко и навсѣкжде, кждето окото може да вижда и прозира грамадно различие въ творителния гений на едната и на другата епоха!

Величието въ подземния катакомбенъ християнски свѣтъ, колкото и просто да е то на пръвъ погледъ, се крие другаде. То не е земно величие. Християнското смирение на духа, съпроводено съ страданието на тѣлото, се налага на всѣка стжпка и тамъ въ подземията на римската „Св. Каликста", и тука въ цѣлия първохристиянски катакомбенъ свѣтъ на Неаполъ.

Само тукъ-таме въ най-ново време сж поставили статуи на видни мжченици въ легнало положение и върху катакомбенитѣ гробове. Такава е бѣломраморната статуя на света Сецилия подъ Римъ. Но ето въ съседната семейна гробница — мумия, въ стъкленъ ковчегъ! Тѣлото на този пръвъ християнинъ е било намѣрено недавна останало отъ близу две хиляди години неразложено на същото това мѣсто! Съседнитѣ отдѣления за „братски могили" сж все на знатни първи християни. Въ по-късни вѣкове до тѣхъ сж били погребани и нѣкои отъ римскитѣ папи.

Каква смѣсица отъ идеи и разбирания... Краката не издържатъ вече! Колко галерии сме извървѣли не зная. Всички копнѣемъ за въздухъ и за свѣтлина! Стига тоя задухъ! Стига този вѣчно тъменъ свѣтъ предъ очитѣ! Живиятъ човѣкъ не е пригоденъ за него!

Неаполъ и първохристиянски катакомби! Земна красота, радость за душата и — мжки за тѣлото! Епикурейство, Помпей, Везувий и — християнски катакомби! Не зная дали човѣчеството е навсѣкжде създало по-голѣми и по-дълбоки противоречия отъ противоречията на тоя фаталенъ край на античния свѣтъ, и на това мжчително раждане на новохристиянския свѣтъ — това начало на несломимата вѣра на човѣка въ добрата сила и въ доброто дѣло на Христа!

Както тамъ въ Римъ, така и тука въ Неаполъ, каква мощь въ изкуството на античния човѣкъ! Какво изящество въ безбройнитѣ художествени творби! Каква сила въ вѣрата за земно добруване, за линия на плътьта, за захласъ къмъ хубавото, къмъ синьото небе, къмъ безкрайния ширъ на дебнещитѣ се морски вълни.

И все пакъ какъвъ развратъ, каква тѣлесна и душевна немощь на човѣка! Немощьта му предъ порока! Каточели наистина историята на цѣлото човѣчество, съ всичкитѣ му идеали, съ всичкитѣ му падения, си е дала среща точно тукъ, на кръстопжтя на човѣшката история — на този прекрасенъ земенъ италийски кжтъ!

Катакомбитѣ на Неаполъ се намиратъ горе по височинитѣ на града. До тѣхъ сега има обширни болници на Университета.

Има старопиталища, сиропиталища, детски ясли. Има и една голѣма стара църква. Въ катакомбитѣ, прилични на голѣми тунели, пробити въ скали отъ жълтъ мекъ варовникъ, се влиза презъ самия олтаръ на църквата.

Катакомбитѣ на Неаполъ сѫ сѫщински църковни притвори, цѣли обширни „салони", издълбани право, навѫте въ твърдьта на земята. Въ тѣхъ презъ малки дупки сѫ се крили, живѣли и умирали първитѣ християни и на този крайморски градъ на разкоша, на бонвиванството, на всички други леки радости отъ земния животъ на човѣка-епикуреецъ.

Въ сравнение съ римскитѣ катакомби на „Св. Каликста", въ неаполитанскитѣ катакомби, кръстени съ името „капели", преобладаватъ семейнитѣ „капели" и семейнитѣ гробници. Явно е, че цѣли знатни и богати неаполитански семейства сѫ преминавали въ тѣзи „капели" къмъ християнството още въ края на втория вѣкъ. И, преследвани отъ страна на езичницитѣ на стария Римъ, сѫ търсили скривалища въ дупкитѣ по тѣзи височини надъ града.

Орнаментиката въ катакомбитѣ на Неаполъ е малко по-богата. Бѣгащитѣ патрициеви християнски семейства сѫ носили съ себе си нѣкои спомени отъ езическия домашенъ битъ, носили сѫ и по-голѣма привързаность къмъ многоцвѣтнитѣ багри на околната богата южна крайморска природа. Затова по многото плочки, които красятъ хладнитѣ скални подземни гробници, твърде често се срѣщатъ и червениятъ и зелениятъ цвѣтове — точно най-обичанитѣ цвѣтове за черковна и свѣтска украса и у насъ въ всички български земи.

Преходътъ отъ богатото староримско изкуство къмъ твърде бедното изкуство на първитѣ християни, безспорно, по-малко може да се търси въ катакомбитѣ на първитѣ християни. Сравнения, обаче, могатъ да ставатъ. Отсетнешното християнско изкуство, отъ което не сме останали незасегнати и ние по всички български земи, е доказателството за това. Като си спомнимъ, обаче, богатствата, които въ формитѣ и въ цвѣтоветѣ сѫ дали у насъ Преславъ и Охридъ, ще трѣбва да приемемъ, че още преди ранния италиански ренесансъ българското изкуство е оставило много и прекрасни творби.

Въ Неаполъ нѣма „виа Апиа Антиква". Нѣма пѫть, който да води отъ Колизеума на античния свѣтъ до „Св. Каликста" на стария християнски свѣтъ. Но затова пъкъ и Неаполъ дава на християнското човѣчество новъ живъ паметникъ за една епоха, пѫтищата на която водятъ презъ Голгота за спасението на човѣка!

КОЛЕЛОТО НА ИСТОРИЯТА

Всички събития, които днесъ се разиграватъ предъ очитѣ на съвременника въ нѣкои отъ нашитѣ пространни български земи, каточели иматъ своята далечна предистория.

Още презъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ снагата на българския народъ изпита, най-вече въ западнобългарскитѣ македонски земи, тежки удари. Разпадането на изкуствено скрепената Източна византийска империя биде съпроводено съ гърчения, отраженията на които се почувствуваха навредъ по българската татковина и вънъ отъ границитѣ на тогавашна България.

Всѫщность немощьта и крушението на византийската империя се дължеше на безспирния стремежъ на съставящитѣ я народи да тръгнатъ по свои собствени пѫтища на развитие. Следъ Византия дойде редътъ на друга, нова империя — Отоманската, за да се струполи и тя по-късно подъ тежестьта на грѣховетѣ си.

Процесътъ за самоопредѣление на българския народъ не престана нито при Византия, нито при Отоманската империя. Този процесъ, подкрепенъ отъ силата на българския духъ, отъ издръжливостьта на българина, продължи. Той даде своитѣ плодове и презъ най-нови времена. Образуването на Третото наше царство е една отъ основнитѣ последици на силата на българския духъ.

Но тука историята на балканскитѣ народи отбелязва и една друга, твърде интересна за насъ българитѣ страница отъ епохата, за която става дума.

Това е вмѣшателството на тогавашнитѣ западни сили — венецианската и генуезката републики въ нашитѣ сѫдбини.

Венеция, Генуа и Рагуза (Дубровникъ) порастнаха предъ очитѣ на тогавашния свѣтъ, не само поради богатството си, а и поради военния си и търговски флотъ.

Известни сѫ редовнитѣ връзки, които всички български земи и българскитѣ царе отъ срѣднитѣ вѣкове поддържатъ презъ сѫщото това време съ казанитѣ републики.

Презъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ и презъ първата на петнадесетия особено Венеция добре използува слабоститѣ на отиващата си Византийска империя.

Следъ идването и настаняването на турцитѣ въ източната половина на полуострова Одринъ става тѣхна столица. Цариградъ, откѫснатъ отъ богатия си вѣковенъ хинтерландъ, изнемогва. Бѣломорскитѣ брѣгове, бѣломорскитѣ острови и най-вече земитѣ на днешна Гърция една следъ друга се откѫсватъ отъ Империята и въ повечето случаи заживяватъ подъ властьта на венецианскитѣ дожове: Венеция изпраща своя флотъ и войскитѣ си въ Критъ, въ Евбеа, въ Морея (Пелопенсъ), въ Епиръ и въ по-голѣмитѣ останали по-богати бѣломорски острови. Видни генуезци, знатни венециански родове и фамилии се настаняватъ за редовенъ и постояненъ животъ край развалинитѣ на стара Елада. Така напри-

мѣръ самиятъ Николо Макиавели, великиятъ политикъ, презъ есеньта на 1424 г. пише отъ Атина на единъ свой роднина: „Ако дойдете при мене, ще намѣрите една прекрасна земя и най-величествения въ цѣлъ свѣтъ Акрополисъ..."

Въ близъкъ допиръ съ другитѣ народи отъ западната половина на полуострова, генуезцитѣ се намиратъ при най-благоприятни условия: брѣговетѣ на Адриатическото море и по-важнитѣ му пристанища сѫ въ тѣхни ржце. Остатъцитѣ отъ илирийцитѣ, днешнитѣ албанци, ту имъ се съпротивяватъ, ту имъ помагатъ въ военнитѣ предприятия. Старитѣ пѫтища на императоритѣ, които пѫтища водятъ по суша за земитѣ на Балканския полуостровъ, се възобновяватъ. Търговията, цѣлиятъ стопански животъ край брѣговетѣ на Бѣлото и Черно море се намиратъ промѣнливо ту въ ржцетѣ на Венеция, ту въ тия на Генуа или на Дубровникъ (Рагуза).

Историята бѣ завъртѣла своето колело. Старото съперничество между Изтока и Запада бѣ отново въ пъленъ ходъ и клонѣше да се развие въ полза на толкова богатитѣ търговски републики.

Генуезци и венецианци нѣмаха само голѣмото пристанище Солунъ. А то можеше да имъ служи едновременно като съединителна и като укрепителна връзка при търговското имъ проникване въ източната половина на Срѣдиземноморието.

Тогава на турския престолъ въ Одринъ бѣ Мурадъ вторий. Предходникътъ му Мурадъ първий бѣ загиналъ на Косово поле. На византийския престолъ бѣ слабиятъ и немощенъ императоръ Йоанъ осмий.

Съ много трагични моменти сѫ изпълнени страницитѣ отъ живота на последнитѣ години на нѣкога великата свѣтовна Византийска империя, когато неумолимата сѫдба единъ следъ други поруши устоитѣ ѝ предъ напора на турцитѣ. По това време цѣлата империя се тресе отъ нанасянитѣ външни удари и отъ неотклонимия стремежъ на населенията ѝ да получатъ самостойность и свобода на действие.

Но, както винаги, така и тогава, надделява най-добре организираниятъ и най-издръжливиятъ.

Западнобългарскитѣ земи презъ тѣзи години представятъ развълнувано море. Духътъ на Самуила, споменитѣ за отминало народно и държавно величие на Борисова, на Симеонова и на Асеновска България, нуждата за животъ на единъ потисканъ отъ чужденци храбъръ и трудолюбивъ народъ като българския отъ всички български земи при новитѣ условия бърже хвърлиха жребието: българското население поиска отново да се види на свобода. Всички тогавашни прояви на народно юначество, дошло на помощь на тѣзи, които се биеха срещу нахълтащитѣ османски орди, цѣлата кървава съпротива срещу новия завоеватель сами по себе си говорятъ за духа, за безкрайната, дълбока вѣра на българския народъ въ собственитѣ му сили и въ бѫдещето му.

Генуезцитѣ и венецианцитѣ действуваха предпазливо. Тѣ сѫ

знели навѣрно, че и Иоанъ осмий отъ Цариградъ и Мурадъ вторий отъ Одринъ имаха преди всичко нужда отъ пари. Точно това застави Иоана, единъ отъ предпоследнитѣ византийски императори, лично да предприеме дълго и свързано съ много опасности пѫтуване презъ България, презъ Унгария за Венеция, кѫдето той бива застиженъ за отсѣдане въ манастира „Санъ Джиорджио", на 15 декември 1423 година. Търговска една и банкерска кѫща му дава 1,500 дукати злато, но — срещу заложени императорски скѫпоценности и съ гаранцията на княза отъ Мантуа, единъ родственикъ на Иоана осми по женска линия. Иоанъ се завърналъ съ свитата си въ Цариградъ следъ една година. Но нито малкото заети пари, нито войскитѣ му сѫ стигнали, за да запази застрашения отъ турцитѣ Солунъ. Тогава венецианскитѣ войски, подпомогнати отъ редъ мѣстни хора, сѫ заели града презъ следващата 1424 година.

Венецианцитѣ сѫ назначили воененъ и граждански управникъ, а сѫщо и единъ съветъ отъ 12 избрани граждани. Раздали много жито на гладуващото солунско население и организирали съпротивата не само на крепостьта Солунъ, но и на околното на града българско население — срещу предстоещата турска опасность.

Срѣдновѣковнитѣ хроники, които даватъ освѣтления за разиграващитѣ се около Солунъ събития, изнасятъ и държането на нѣкои византийски пълководци на венецианска служба въ крепостьта. Тѣзи пълководци сѫ систематично прѣчели на общата работа и тайно се намирали въ общение съ турцитѣ. Страшна чума, отъ друга страна, е доразстройвала всичко. И ако градътъ Солунъ се е държалъ цѣли шесть години, до 1430 година, срещу бѣснитѣ атаки на нови приждащи пълчища османски, това е ставало благодарение само на безкрайното геройство на околното българско население на града, често прибирано въ крепостьта, за да замѣства немогващата венецианска войска.

Колкото повече отъ друга страна се е стѣснявалъ обрѫчътъ около Цариградъ, който е останалъ почти безъ хинтерландъ, толкова повече куражъ сѫ придобивали новитѣ завоеватели въ западнитѣ части на полуострова и специално около силната Солунска крепость. Следъ дългогодишна война Солунъ е билъ изтръгнатъ отъ османлиитѣ изъ венециански рѫце. Тѫжнитѣ страници на историята за падането на Солунъ отбелязватъ следното: въ самата турска войска е имало потурчени византийски първенци и военачалници, които добре сѫ познавали мѣстнитѣ условия и които помогнали за превземането на бѣломорската крепость.

На 29 мартъ 1430 година Солунъ падна въ рѫцетѣ на турцитѣ.

Отново колелото на историята биде завъртѣно. Солунъ, вторитъ най-голѣмъ и най-богатъ градъ на полуострова следъ Цариградъ, който завършва християнския си животъ 24 години по-късно, въ 1854 година, падна и премина за петь вѣка въ властьта на османитѣ.

На турцитѣ е било помогнато и отвѫтре. Тѣ сѫ се покатерили и влѣзли въ града откъмъ източнитѣ стени на срѣдъ пѫть между

„Седемтѣ кули“ и „Бѣлата кула“ — тамъ, дето вѣкове наредъ, при най-високитѣ части на града, стената и днесъ представя купъ отъ съборени камъни и развалини. Часть отъ храбрия гарнизонъ на солунската крепость, състоещъ се най-вече отъ мѣстни българи, билъ успѣлъ да избѣга, като се примѣси съ околното българско население.

Много по-късно, следъ окончателното установяване на османлиитѣ въ голѣмия бѣломорски градъ, тѣ сѫ допустнали венецианцитѣ да установятъ своя търговска колония въ него, а сѫщо и да поселятъ западнитѣ му „френски“ квартали.

Следващитѣ дълги вѣкове на чуждото отоманско владичество секнаха едва презъ наши дни.

Какъ ще започне и какъ ще завърши отсега нататъкъ историята на този градъ?

Може би съвременницитѣ отъ най-новата епоха на сегашното толкова бурно човѣчество ще има да видятъ и друго завъртване въ добро на колелото на историята — историята на единъ храбъръ и доблестенъ народъ, какъвто е българскиятъ народъ.

ГЕРОИЧНА БЪЛГАРСКА ДОБРУДЖА НѢКОГА

Историята на българската държава и на българския народъ не познава епоха по-буреносна отъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ.

Следъ като българскиятъ народъ бѣ стигналъ апогея на духовното си и държавно единство, настѫпи периодъ на голѣма вѫтрешна слабость, подклаждана и добре използувана отъ вѣковнитѣ ни неприятели.

Вмѣсто да взематъ поука отъ пакостни взаимни гонения и омрази, отдѣлни водители отиватъ до непознати дотогава свади и крайности. Съ години поддържатъ ожесточени борби помежду си. Забравятъ задълженията си къмъ народъ и къмъ държава. Служатъ еднитѣ на едни, другитѣ на други чужди интереси — вмѣсто да служатъ на своя народъ и на българската държава.

Подѣлбата на земята ни презъ Второто царство на четири части — Търновско царство, Видинско царство, Добруджанско царство, Македонско западнобългарско царство — още повече приближава голѣмата и силна дотогава българска държава до настѫпващото общо крушение. Никой не иска да види пропастьта. Старитѣ български идеали сѫ забравени. Кубратовиятъ примѣръ съ несломимостьта на братски сговоръ не буди вече чувство на умиление и ревность у никого.

Нѣщо повече. Самозвани хора разюздватъ и развихрятъ егоистичнитѣ си пориви. Издръжливиятъ български народъ при тол-

това много слава и толкова много борби постепенно започва да отпада духомъ.

Единичнитѣ героични прояви на добри и крепки български сърдца не стигатъ да спасятъ народъ и държава отъ идващата буря. Бърже чуждиятъ вражески кракъ започва да нагазва южнитѣ предѣли на българската земя. Най-напредъ бурята започва съ съседната Византийска империя и съ Цариградъ: десетки видни византийски военачалници не само не даватъ отпоръ на настѫпващитѣ османлии, но чисто и просто съ цѣли войскови византийски части преминаватъ на страната на новата сила и приематъ мюсюлманската вѣра.

Напраздни сѫ усилията на храбрия български царь Иванъ Шишманъ. Не помагатъ родствата на Страцимира съ влашкитѣ и молдовскитѣ князе. Съвмѣстнитѣ действия съ сѫщо така заплашенитѣ князе на сръбскитѣ земи сѫ само временна опора и временна утеха. Добруджа е сѫщо подъ силенъ натискъ. Юначеството на западнобългарския владѣтель Крали Марко, показано въ военнитѣ действия при Прилепъ и сетне при Видинъ съ маджаритѣ презъ малко по-късна епоха, остава само знакъ на върховна временна проява на личенъ и народенъ избликъ, безъ сѫществени трайни резултати.

Единъ само още свѣтълъ лъчъ крепи угнетената народна душа на българина — вразумяването и обединяването на народнитѣ сили за общъ отпоръ съ сетни напъни за извоюване на единна, силна, свободна и обединена България.

Българскиятъ народъ има сили и вѫтрешна мощь да види това ясно. Нѣматъ сили само многото му водители. Ако народъ и водители бѣха единни, ако водителитѣ бѣха своевременно разбрали болкитѣ и стремежитѣ на народната душа, щѣха да съединятъ усилията си и може би последниятъ отпоръ щѣше да бѫде възможенъ — историята на българската държава би взела съвсемъ по-другъ пѫть още тогава, преди повече отъ петь вѣка. Българскиятъ народъ нѣмаше да премине презъ чистилището на нѣкогашната вѣкова чужда власть.

Но въ тази велика борба за права на българския народъ и за живота на Втората българска държава има и други отдѣлни героични моменти, макаръ и по-малко свѣтли отъ тѣзи на Бориса, на Симеона, на Самуила, на Асеновцитѣ.

Храбриятъ български князъ Добротица, който отсетне остави името си на една отъ най-свиднитѣ български земи — първородната земя на българската държава — презъ 1357 година потърси да се сближи по дипломатически пѫтища съ богатитѣ и силнитѣ по онова време генуезка и венецианска републики.

Пълна съ драматизъмъ, напрежения и точно изпълнение на поетитѣ задължения е дружбата на този далновиденъ български князъ съ дветѣ северноиталиански републики, постоянни гости съ своитѣ кораби на градоветѣ отъ крайбългарскитѣ брѣгове на Бѣлото и на Черното море. Тази дружба дава възможность на

българската власть, на Добротица, да се закрепи за още дълго време — благодарение на съдействието на здраво организирани български войски, които, макаръ и да сѫ вече подъ натиска на приждащитѣ нови татарски и други нахлувания, сѫ единствената надеждна сила за да брани България.

Добротица изкусно използува тѣзи запазени воини. Той добре използува и западнитѣ сили Генуа и Венеция, като лавира между капризнитѣ византийски владѣтели отъ Цариградъ, венецианцитѣ и турцитѣ. И ако той не е сполучилъ да постигне повече отъ онова, което аналитѣ на историята сѫ ни оставили за тази крайна епоха отъ живота на Второто българско царство, причинитѣ трѣбва да се търсятъ пакъ въ вѫтрешнитѣ слабости на българската държава, въ неспоението или недоброто споение на народъ и властници. Защото всѫщность не само Добротица, но и другитѣ тогавашни български владѣтели, не общо, а поотдѣлно, сѫ проявили голѣма храбрость и самоотверженость, за да спасятъ българската държава. Както се вижда, тогава е липсвало най-важното — обединенитѣ сили на цѣлокупния български народъ отъ Добруджа до Охридъ и до Бѣлото море.

Само нѣколко по-важни моменти, които ни е оставила историята, ще ни пояснятъ казаното.

Когато у Добротица се е установила една макаръ и малка надежда да използува венецианския флотъ, за да удари османлиитѣ отъ гръбъ въ Анадола, съгласие между него и останалитѣ български владѣтели не е имало. Той не е сполучилъ да ги убеди въ възможностьта на една така подета борба. А твърде е вѣроятно и самъ той да не се е подставялъ на желанието и на избранитѣ пѫтища за борба на другитѣ съвладѣтели. Въ всѣки случай Добротица е очаквалъ подобрение на положението на българскитѣ земи отъ честитѣ морски боеве веднажъ между Византия и турцитѣ, другъ пѫть между венецианския флотъ и турцитѣ.

Срещу евентуалното разширение на венецианската помощь отъ Бѣлото къмъ Черното море добруджанскиятъ князъ е обещавалъ да изпрати житни храни на голѣмата венецианска колония въ Пера — Цариградъ. На чело тази колония е имала свой военен и цивилен управитель. Била е нѣщо като държава въ държава въ столицата на отпадащата Византийска империя.

Доста по-късно, къмъ 1383 година, по настояване на представителя на Генуа въ Цариградъ, съединениятъ генуезки и венециански флотъ, който е бранилъ интереситѣ на поданицитѣ си въ източната половина на Срѣдиземно море, а косвено и на Византия, на нѣколко пѫти не е далъ възможность на османскитѣ анадолски войски да преминатъ Дарданелитѣ. Часть отъ този флотъ презъ сѫщото време е преминалъ морскитѣ тѣснини при Дарданелитѣ и при Босфора и е дошълъ да помага на подетитѣ отъ Добротица военни действия срещу османлиитѣ. Военачалникътъ на този флотъ билъ видниятъ венецианецъ Муацо. Той съчувствувалъ на плановетѣ на българския князъ Дубротица и билъ готовъ

...ъ като затвърди положението на венецианцитѣ търговци въ ...ския полуостровъ, да помогне за едно военно действие на ...рскитѣ войски, добротичови, по направление на Ерзерумъ, т. е. ...нитѣ малоазиатски брѣгове на Черното море, като заедно съ ... се яви въ гръбъ на османлиитѣ, за да облекчи упражнявания ...ски върху европейскитѣ земи отсамъ тѣснинитѣ на Мраморно ...море, значи отсамъ Босфора и Дарданелитѣ.

Не сж известни причинитѣ, по които тѣзи планове на българ... князъ Добротица и на венецианцитѣ не сж успѣли. Знае се ..., че венецианскиятъ дожъ и пълководецъ Муацо успѣлъ да ...могне на сънародницитѣ си въ Кримъ и да облекчи положението ..., затруднено отъ военнитѣ действия. Най-важното — да имъ ... възможность да общуватъ и да търгуватъ по море редовно ... Венеция. Следъ това той се установилъ на постоянно мѣстожителство въ околноститѣ на Месемврия, дето си купилъ кжща и ...ля. Отсетне поради нѣкои негови несполуки той е билъ осжденъ ... изпратенъ въ затворъ въ Критъ, срѣдиземноморскиятъ голѣмъ ...ровъ, тогава въ владение на венецианци. А още по-късно, на 14 ...ий 1384 година, при наближаващото пълно крушение на Второто ...лгарско царство, венецианци, следъ тѣхъ генуезцитѣ, отново ...предприематъ походъ къмъ брѣговетѣ на Черното море, за да по...могнатъ на Добротица и да облекчатъ положението му.

Така Добруджа, люлката на Първата българска държава, из...пява храбро всички несгоди на една голѣма настжпваща драма ... българския народъ, сжщо както храбро се биха и издържаха ...ички останали български князе-герои, обилно възпѣти въ нашитѣ ...родни пѣсни, дълбоко запечатани въ душата на българския на...родъ до най-нови времена — но, да повторимъ още веднажъ, ... можаха да схванатъ най-важното: нуждата отъ единение на ...цитѣ на цѣлия български народъ.

Сигурно нашитѣ най-нови времена ще донесатъ и духовното ... държавното единство на българския народъ. Сигурно поукитѣ ...т далечното минало не сж забравени. Сигурно българската дър...жавна сила и българскиятъ народъ сега вече окончателно ще за...крепятъ бжднинитѣ си.

...ОГАШНА ГЕРОИЧНА БЪЛГАРСКА МАКЕДОНИЯ

Срѣдновѣковнитѣ анали твърде често ни даватъ възможность ... проникнемъ въ сжщината на събитията отъ далечното минало ... българския народъ — не безъ значение за доброто разбиране ... нѣкои основни положения на сегашното наше време.

Ето една друга, нова страница на тѣзи анали.

Презъ есеньта на 1386 година сенатътъ на дожоветѣ на Вене-

цианската република решилъ да изпрати войски, които да окупиратъ островъ Корфу, намиращъ се „на устието на Адриатическото море".

Военното предприятие на венецианскитѣ дожове не бѣ трудно, тъй като османлиитѣ отдавна вече, день следъ день, стѣсняваха обржча около Цариградъ и всемогжщата нѣкога Византийска империя изнемогваше. Българската държава, останала още невредима въпрѣки всички стекли се напасти презъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ, раздробено, но храбро бранѣше свещенитѣ права на българския народъ и често помагаше на ослабналитѣ съседни християнски държави.

Въ западнитѣ части на полуострова — въ Албания, въ Атика и въ Пелопонесъ и най-вече въ западнобългарскитѣ македонски земи — разтлѣнието, подпомогнато отъ произволитѣ и своеволията на мѣстни голѣми и малки византийски архонти, ставаше непоносимо.

Българското население отъ сжщитѣ тѣзи западнобългарски македонски земи, вѣкове наредъ преди това живѣло съ крепкитѣ традиции на българската държава на князъ Бориса, на Симеона, на Самуила и на Асеновцитѣ, твърдо отстояваше тѣзи си традиции и правѣше всичко по силитѣ си да се приобщи къмъ започнатата велика и сждбоносна борба. Борба на животъ и на смъртъ.

Две години по-сетне, на 19 мартъ 1388 година, приятелски настроената къмъ българския царски дворъ и къмъ българския народъ Венеция реши отново да помогне — този пжть като изпрати голѣми количества закупени отъ нея жито за гладуващото население на най-крайнитѣ западнобългарски планински земи. А само нѣколко месеци следъ това изпрати малки отреди войски, които да бранятъ крайморската адриатическа область отъ непрестаннитѣ безпокойства, причинявани отъ новитѣ завоеватели — османлиитѣ.

Тъй като презъ зимата на сжщата 1388 година турскиятъ натискъ откъмъ Тесалия и севернитѣ склонове на Пиндъ планина, а сжщо и откъмъ македонскитѣ езера на Прѣспа и на Охридъ, бѣ доста голѣмъ и обширно и добре замисленъ, двама видни пратеници отъ тѣзи мѣста пристигнаха въ Венеция да искатъ незабавно по-голѣма военна и парична помощь отъ сената на дожоветѣ, заседаващи тогава до самъ църквата на св. Марко. Тогава Венеция използува положението и зае значителна часть отъ крайбрѣжнитѣ адриатически области, съседни съ българскитѣ земи отъ Прѣспа и отъ Охридъ.

Венеция симпатизираше на западнитѣ македонски българи и искрено желаеше освобождението имъ отъ току що потискащото ги османско владичество. Но Венеция помогна и на нѣкои албански главатари.

Старата вражда между владѣтеля на Дурацо Георги Топия и владѣтеля на Валона Балзо трѣбваше, вследствие на общата опасность, да престане. За пръвъ пжть следъ дълги кървави борби и кървави отмъщения смъртнитѣ врагове се помириха и се съгла-

да действуватъ съвмѣстно съ пристигащитѣ по море венециански войски. Организиранитѣ набързо съмишленици на двамата албанци или влизаха въ състава на венецианското военно командване, или пъкъ се биеха рамо до рамо съ венецианскитѣ войски отвсѣкъде навѫтре, като помагаха и на българитѣ.

Въ тази съвмѣстна борба най-вече се отличиха военнолюбиво настроеният митрополитъ Димитъръ Нерезо и особено воеводата Борилъ, избѣгалъ изъ вѫтрешностьта на съседскитѣ български области около Охридъ и дошълъ на помощь на венецианскитѣ войски. Боляринътъ Борилъ и владиката Димитъръ Нерезо сѫ дали добра помощь на Венеция. Тогава българското име станало на почитъ срѣдъ дожоветѣ и срѣдъ войскитѣ имъ. Другъ единъ виденъ воевода Гинъ Сгурия и неговиятъ близъкъ сродникъ воеводата Прилапъ сѫ дали добра помощь на венецианцитѣ, които признали свободата на българската имъ земя. Двамата храбри и безстрашни македонобългарски воеводи застанали начело на свои малки отреди, които се намирали въ постоянна помощь на венецианцитѣ срещу османлиитѣ.

Когато нови венециански войски пристигнали, тѣ окупирали само Дураценското пристанище, а нѣкои отъ тѣхъ — Валонското пристанище, като оставили всички вѫтрешни български населения сами да се управляватъ и да се бранятъ срещу навлизащитѣ и въ македонски земи османски войски. Топия, владѣтельтъ на Дурацо, е съгласилъ, щото всички крепости на града да бѫдатъ окупирани. Въ съгласие съ венецианцитѣ той задържалъ за своитѣ войски само старата цитадела на града и укрепената градска църква. Отъ друга страна венецианцитѣ сѫ започнали съ мѣстно и съ докарано отъ кораби италианско каменодѣлско население да градятъ истинска крепость и високи градски стени.

Изникнали сѫ нѣкои по-малки разногласия между мѣстния княжъ, придаденъ къмъ управителя на града, и венецианцитѣ само по отношение на окупацията на провинцията и най-вече по отношение на крепоститѣ, главатаритѣ на които не сѫ искали така лесно да жертвуватъ самостойностьта си. Такива тежки борби сѫ имали венецианцитѣ съ албанскитѣ главатари.

Най-сетне единъ допълнителенъ договоръ съ дата отъ 2 май 1385 г. билъ сключенъ нѣколко години преди падането на Второто Българско царство съ временния представитель на Венеция въ Дурацо, морския офицеръ Сарацино Дандоло. Договорътъ, който билъ разширенъ въ нѣкои свои точки съ подписването на другъ такъвъ отъ 2 мартъ 1392 година, утановява пълни права на венецианцитѣ върху адриатическото крайбрѣжие.

Този бележитъ венециански морякъ Сарацино Дандоло е игралъ голѣма роля и при превземането на голѣмия бѣломорски градъ Солунъ отъ венецианцитѣ. Дандоло е симпатизиралъ сѫщо на българитѣ и на българската държава. Той често е преговарялъ съ турскитѣ военни власти и билъ изпратенъ отъ венецианската република да убеди султана, настаненъ вече въ Одринъ, въ безпо-

лезностьта да се пролива излишна кръвь въ борба съ силно укрепения отъ венецианцитѣ градъ Солунъ. Но Дандоло държалъ силенъ езикъ предъ султана, затова билъ окованъ въ вериги и билъ изпратенъ да прекара последнитѣ дни отъ живота си нѣкѫде въ новозаетитѣ отъ турцитѣ области на полуострова, кѫдето и починалъ неизвестно кога и кѫде.

По този начинъ Венеция за дълги още десетки години, до пълното покоряване на брѣговетѣ на Адриатика отъ османлиитѣ, установи военното си и търговско владичество презъ края на четиринадесетия вѣкъ, като заедно съ това тази североиталианска република е била въ непосрѣдствена близость съ западнобългарскитѣ македонски области. Венецианската войска се е държала здраво по брѣговетѣ на Адриатика дотогава, докогато е имало подкрепата на западнобългарскитѣ и на източнобългарскитѣ владѣтели.

Героичнитѣ традиции на западнобългарскитѣ земи отъ епохата на Бориса, отъ епохата на Самуила и на Асеновцитѣ и този пѫть презъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ, се явяватъ като нѣщо обикновено.

ВѢКОВНИ БОРБИ ЗА БЪЛГАРСКАТА СВОБОДА И НЕЗАВИСИМОСТЬ

Презъ втората половина на четиринадесетия вѣкъ брѣговете на източното Срѣдиземно море сѫ били най-неспокойната часть на тогавашния културенъ свѣтъ. Пирати отъ всевъзможенъ произходъ сѫ кръстосвали всички острови, всички води и всички крайбрѣжия. Турцитѣ, които биха разпространили своята власть върху южните краища на полуострова и държаха здраво въ ржцетѣ си тѣснинитѣ и воднитѣ пѫтища около Галиполи и Дарданелитѣ, постепенно измѣстваха силата на Византия, на България и на дветѣ северноиталиански републики Венеция и Генуа. Варварскиятъ свѣтъ нападаше на културния Западъ и на християнскитѣ народи — и по голѣмитѣ пристанища, и по градоветѣ, и въ търговията. Изумените и изплашени населения се съпротивяваха колкото можеха съ своята крепка снага.

На 8 юлий 1387 година Генуезката република сключва първия миренъ договоръ съ турцитѣ, които, веднажъ обсадили брѣговетѣ на Бѣло море, започватъ да проникватъ въ земитѣ на полуострова. Споредъ този договоръ републиката престава съ флотата си да прѣчи на движението на турския флотъ по заетитѣ отъ турцитѣ острови. Въ замѣна на което генеузцитѣ получаватъ свободенъ пропускъ презъ тѣснинитѣ къмъ голѣмия търговски центъръ Цариградъ — на окастрената и сломена Византийска империя — и къмъ обширнитѣ и сравнително спокойни черноморски брѣгове.

Генуа и съ нея Венеция не бѣха още изгубили обаянието на византийци и турци отъ своята морска мощь. Това нѣкакъ е омайвало турцитѣ и ги е възспирало бързо да напредватъ. Самитѣ военачалници на Венеция и на Генуа, които сѫ имали гарнизони въ западната часть на полуострова край Адриатическото море и които сѫ имали пълната подкрепа на българското население отъ западна България, въпрѣки договора си съ турцитѣ, твърдо сѫ държали за българитѣ — една отъ най-надежднитѣ по онова време сили.

Този интересъ на североиталианскитѣ републики къмъ българитѣ, винаги стремещи се да иматъ самостоенъ политически животъ, е първата и най-важна причина да останатъ редъ отбелязани съобщения за живота на нашия народъ срѣдъ отбелязанитѣ отъ срѣдновѣковнитѣ анали събития около генуезкото и венецианското проникване край брѣговетѣ на Адриатическото, Бѣлото и Черното море.

Ако Венеция и Генуа не съперничеха помежду си, сигурно подругъ би билъ изходътъ отъ започнатия и отсетне незавършенъ благоприятенъ ходъ на развитие за цѣлия полуостровъ — турцитѣ и негласнитѣ имъ помощници византийскитѣ архонти едвали биха могли да унищожатъ самостойното българско царство така бърже. Доколко погазвашна Византия, презъ края на четиринадесетия вѣкъ, при падането на Второто българско царство, се е намирала не само предъ военния, но още и предъ непрестанния мораленъ натискъ на настаненитѣ въ Одринъ османлии се вижда отъ това, че византийскитѣ претенденти за цариградския престолъ сѫ искали съдействието на султанитѣ. При това повечето отъ архонтитѣ отъ провинциитѣ, заети отъ турцитѣ, сѫ приемали мохамеданството. Преминавали сѫ изцѣло на страната на турцитѣ и сѫ били назначавани за паши.

Така е било най-вече край брѣговетѣ. Въ вѫтрешностьта на полуострова пъкъ съпротивата на българското население, на българската войска, която все още продължавала да се бие храбро, е крѣпвала венецианци и генуезци. Тукъ хроникитѣ съобщаватъ: византийската власть въ македонскитѣ български земи постепенно запада. Мѣстното българско население, възползувано отъ тази слабость, надига глава. Презъ сѫщото това време силни турски пълчища опустошаватъ областьта и заробватъ часть отъ българското население, като го изпращатъ по островитѣ. Известниятъ турски пълководецъ, византиецъ по произходъ, Тиморосъ или на турски Тимурташъ напраздно налиталъ върху силната солунска крепость. Не получилъ тука, той се отправилъ на северъ къмъ доста гѫститѣ непроходими планински области — презъ Щипъ (Истипъ) и сетне презъ Битоля (Монастиръ), които сѫ били голѣми български градове, и превзелъ. Тѣзи военни действия продължаватъ презъ лѣтото на 1381 и презъ лѣтото на 1382 година. Ордитѣ на потурчения Тимурташъ сѫ срещнали най-твърда съпротива отъ мѣстното българско население въ долината и по височинитѣ предъ града Прилепъ (Прилипо). Цѣлото българско население отъ Пелагонийската равнина отъ Битоля и отъ другитѣ западнобългарски македонски градове и тогава се е притекло на помощь за борба противъ осман-

лиитѣ. Най-много се отличили въ тѣзи боеве „нотабилитѣ българи", които дотогава, въпрѣки византийската временна власть, сѫ живѣли свободно и независимо.

На югъ въ южнитѣ предѣли на македонскитѣ области е действувала друга турска колона подъ водителството на военно силния Авреносъ-бегъ — сѫщо ренегатъ византиецъ по произходъ. И така главнитѣ ржководители на войската не били турци и затова тѣ сѫ още съ по-голѣма стръвь нападали беззащитното население, което е бранило своята вѣковна българска държава.

Както съобщаватъ генуезцитѣ Антонио Ардуано и Даниелъ Корнаро — и двамата видни пратеници при султанъ Мурадъ I — този пълководецъ Авреносъ бегъ опустошилъ южнитѣ македонски области и замъкналъ много пленници и съ корабитѣ ги изпратилъ къмъ Модона, Корона и островитѣ.

Това било презъ 1388 година. Презъ последната 1389 г., поради смъртьта на Мурада при Косово, вилнѣещитѣ османски орди поспрѣли, за да започнатъ отново следъ възкачването на турския престолъ на султана Баязидъ I — презъ месецъ юлий сѫщата година. Както съобщава Андрея Бембо отъ Цариградъ, слабитѣ византийски императори Палеолози нѣмали никаква власть въ западнитѣ части на империята си. Ромейската империя се разнищвала вече окончателно. Това сѫ били върховни моменти на агония на нѣкогашната силна Византия.

Но едновременно съ това, поради настѫпващата отоманска сила и поради негласния съюзъ между турци и гърци, не сѫ могли да оцѣлѣятъ и другитѣ християнски държави на полуострова. И тѣ сѫ били разяждани отъ вѫтрешни несъгласия.

Отдѣлнитѣ прояви на героизъмъ на българитѣ спомогнали само да закъснѣе неминуемото идване на чуждото владичество. Една силна организационна и централна воля липсвала. Въпрѣки отчаяната съпротива напримѣръ на южномакедонската българска крепость Костуръ (Кастория), въ която сѫ се настанили вѣрни дружини на князъ Марко — Крали Марко — турцитѣ превзели и нея още презъ 1371 година.

Така за известно време сѫ останали свободни само градоветѣ Охридъ (Охридо) и Горния-Дебъръ (Горни-Дибра). Тогава съседнитѣ на западна България крайадриатически земи сѫ се намирали подъ властьта на деспота Андрея II. Една отъ дъщеритѣ му била женена за главатаря Крепко — владѣтель на градъ Охридъ. Жената на Крепко носѣла името Кирана. Другитѣ знатни и храбри български македонски родове, които сѫ общували съ Андрея II, сѫ били Стоевци (Стоя) отъ Костуръ и Гиневци (Гина) отъ Дебъръ. Въпрѣки редовнитѣ военни и други общувания на западнобългарскитѣ видни родове и боляри съ Андрея II, обаче, единъ общъ и системенъ планъ за борба противъ турцитѣ е нѣмало и това е компрометирало общото положение. Това е станало причина за по-бързото и по-дълбокото проникване на войскитѣ на Баязида въ българската земя на българска Македония.

Като чете човѣкъ съобщенията на тѣзи срѣдновѣковни анали и всички данни, които дава историята за борбитѣ презъ четиринадесетия вѣкъ, навсѣкѫде отъ висока перспектива вижда героичното държане и мѫжествената съпротива, които българскиятъ народъ отъ Тулча до Охридъ и отъ Видинъ до Бѣло море тогава, преди повече отъ петь вѣка, е оказвалъ на враждебнитѣ сили. Отъ всичко това се вижда сѫщо така какъ българитѣ отъ македонскитѣ български краища сѫ милѣели за свободата на своя роденъ български край. Най-сетне се вижда, че това, което днесъ наричаме западно-български македонски земи, не е установено нито само отъ епохата на Климента Охридски, нито само отъ епохата на новобългарското възраждане презъ осемнадесетия и деветнадесетия вѣкъ, а е явление дълбоко, трайно, вѣковно и постоянно, както дълбокъ, траенъ, вѣковенъ и постояненъ е самиятъ обединенъ и обединяващъ се български народъ, не по-малко — и самата единна българска държава.

БЪЛГАРСКА ЗЕМЯ

ПЪТЬ И ЛЕГЕНДА

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Родни македонски простори

Пътни бележки . . . . . .
Отвъдъ старата граница . . . . . .
Страцинъ-планина и Скопска църна-гора . . . .
Въ подножията на Шаръ . . . . . .
Душата на Скопие . . . . . .
По горния Вардаръ . . . . . .
По срѣдния Вардаръ . . . . . .
Западнобългарски македонски престилковци . . . .
Отъ Бобуна до Маркови-кули . . . . . .
Изъ Пелагонийската равнина — до Битоля . . . .
Въ Битоля. . . . . .
Илиндень и Битоля . . . . . .
Епопея на забравенитѣ . . . . . .
Единъ измежду най-достойнитѣ на Битоля . . . .
Сбогомъ и довиждане Битоля . . . . . .
Другъ пѫть отъ Битоля до Ресенъ . . . . .
Ресенъ и Прѣспа . . . . . .
Ресенъ и Янковецъ . . . . . .
Къмъ св. Климентъ Охридски . . . . . .
Вѣковниятъ св. Климентовски чинаръ . . . . .
Къмъ Светия хълмъ . . . . . .
Западнобългарски градъ-музей . . . . . .
Старопрестолна архитектоника . . . . . .

II. Презъ Балкана

Българскиятъ ширъ и българскиятъ свѣтъ. . .
Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень . . . . . .
Отъ Преславъ до Охридъ . . . . . .
Пѫтьтъ води за Струга . . . . . .
Къмъ изворитѣ на българския Дринъ . . . . .
Крайбрѣжниятъ свѣтъ на българския изтокъ . . . .
Къмъ златнитѣ полета на Добруджа . . . . .

Къмъ Бѣлото море 98
Българска снага и български духъ на югъ 101
Въ предпланинието на близкия Балканъ 104
„Графъ Монтегацо“ отъ нашето село 109
Една българска светиня 114
По пжть къмъ бѣломорския градъ 116
Желаната земя на югъ 118
Силата на българския духъ. 121
Българскиятъ югъ и българскиятъ западъ 124
На северъ къмъ по-спокойни български гнѣзда . . . 127
Въ политѣ на Пиринъ-планина 129
Край обширна златна Добруджа 131
Отъ Охридъ до Добричъ 135
Въ Срѣдногорието и въ Пѣнагюрище 138

III. Изминатъ пжть

Все българска земя и български човѣкъ . . 141
Преславъ, София и Охридъ 143
Войска и народъ 145
Охридъ — българско дѣло 147
Св. Климентовски традиции. 150
Погледъ къмъ Струга 154
Съществува само една правда 156
Българска вѣра въ доброто 158
Грѣшниятъ день 160
Светата българска майка 162
На кладата 165
Нашите Миладинови наши учители. 167
Охридъ и Струга 175
Погледъ къмъ старинния български Костуръ . . . 177
Охридски и дебърски ренесансъ 179
Пролѣто въ Битоля 181
Учитель и революционеръ 183
Българскиятъ духъ 186
Цѣната цена на единството 189
Прѣзъ вѣковетѣ 192
Погледъ къмъ близка страна 199
Нашата Климентовски химнъ 206
Дни на детска радость и дни на български възходъ . . 208
Български народни пѣсни отъ Македония 213

IV. Далеченъ пжть

Пжть на изкуството и пжть на вѣковетѣ . . 217
Къмъ сърдцето на Апенинитѣ 219
Въ Вѣчния градъ 223
Площадътъ на Светитѣ апостоли и „Палацо Венеция“ . . 224

Отъ стария Римъ до Тиволи и до Вила Д'Есте . . . 227
Предъ прага на църквата „св. Климентъ“ въ Римъ. . . 230
Въ катакомбитѣ на първитѣ християни подъ Римъ . . 234
Неаполъ, Везувий, Херкуланъ и Помпей 238
Класицизъмъ и християнство 241
Колелото на историята 243
Героична българска Добруджа нѣкога 246
Нѣкогашна героична българска Македония . . . 249
Вѣковни борби за българска свобода и независимость . . 252
Съдържание на книгата 256

Съгледани печатни грешки

На стр. 32 редъ 15 отъ горе да се чете:
понасеверъ отъ мѣстото (вмѣсто: ...мѣстото отъ)

На стр. 124 втората половина отъ подзаглавието да се чете
и българскиятъ западъ (вмѣсто: и бългаскиятъ западъ)

На стр. 217 втория редъ отъ подзаглавието да се чете:
пѫть на изкуството (вмѣсто: пѫть на искуството).

Сканирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres